Валерый Казакоў

Халоп Яснавяльможнага дэмаграта

раман-дурнота

Мінск
Кнігазбор
2009

Казакоў В.

Халоп Яснавяльможнага дэмакрата: Раман-дурнота. Мінск : Кнігазбор, 2009. – 264 с.

ISBN 978-985-6852-84-1

Сярэдзіна XXI стагоддзя, светам кіруе Высокая сямёрка. І няма ні Расіі, ні ЗША. На палітычнай мапе – Сібрусія, Афраюсія, Аб'еўра. І Хахлабульбія, межы якой прайшлі ў дзесятках кіламетраў ад Масквы... Суседнюю дзяржаву ачольвае Пераемнік Шосты...

У гарах тундры адкрываецца містычна-пракаветная Шамбала, якую намагаюцца знішчыць, бо Кадастр Галоўнай Пільнасці – не спіць, бо народу не трэба залішняе мудрагельства.

І на фоне ўсяго гэтага – каханне, яго выпрабаванне і смерць... І – жыццё краіны...

1

Дзесьці далёка за вёскай надрыўна і працягла выў сабака, як быццам нечая грэшная душа прасілася на неба.

— Вось чортаў вырадак, як вынюхае поўню, тут і пачынае свой д'ябальскі канцэрт. Так што цяпер начы тры будзе галасіць, пакуль гэтая паганка на сход не пакоціцца. — Прохар нядбайна матнуў рукой на палкі матавы шар ліпеньскага месяца, наліты нейкай нетутэйшай, маладой і дурлівай сілай. — І галоўнае ж што? Як гэты мячык прыбывае або сходзіць — сабака маўчыць. Дый не павінна тамака быць сабакі, ну ніяк не павінна! З таго краю вёскі ўсе ўжо даўно паз'язджалі. Хаты — хто на вываз, хто на дровы — папрадавалі. Дзве-тры халупы, праўда, без вокнаў і дзвярэй, стаяць, дахі абваліліся, пазарастала ўсё. Далей, туды да лесу, рэшткі яшчэ пасляваеннай фермы. Адкуль тамака сабаку ўзяцца, не дапетру? Мясцовыя мужыкі ўжо і так і сяк прылоўчваліся, каб яго, паганца, злавіць ды прыбіць! Гэта ж, відаць, трэці год ваколіцы жыцця ў поўню не дае. Ужо і ланцугом хадзілі, і хітрасцямі рознымі, і засады ўлаштоўвалі — усё без толку. Толькі яны да халупаў тых падбяруцца — выццё і заціхае. Па роснай жа траве ў пояс паспрабуй пабегай! Так што нацягаюцца, вымакнуць, а то яшчэ і штаны аб якую патырчаку падзяруць, ідуць назад, мацюкаюцца. Цішыня. Толькі гэтая лаянка і чуваць, а дойдуць да сяла — зноў выццё пачынаецца. Ды і, здаецца, усё ў тым жа месцы, адкуль толькі што паляўнічыя вярнуліся. Ну тут мацюк яшчэ мацнейшы, а яны назад з трыколлем ды віламі. Выццё гэтае, значыць, ля хатаў разваленых сціхне і, чуеш ты, да лесу, да фермы перакоціцца. Вось так-та, сціхне і, чуеш ты, да лесу, да фермы перакоціцца мілы чалавек. І што — не чартаўня, вы скажаце?

— Ды адкуль жа мне знаць, я жыхар у вас новы, і выццё гэтае, дарэчы, вельмі прыемнае выццё, трэба сказаць, толькі сёння і пачуў. Не звярні ты на яго ўвагі, я б гэтыя месяцовыя пакуты і наогул міма вушэй прапусціў. Давайце ж, дарагі Прохар Піліпавіч, збіраць на стол, ды і закусім паціху, нягледзячы на позні час ды ўгаворы дактароў. У мяне ў самога ў страўніку такое выццё і буркатанне, што, так і глядзі, усе вакольныя сабакі, ці хто яны там, пазбягаюцца.

— А ў мяне, пане, ужо, бадай, усё даўно гатова. Вы пакуль, калі ласка, мыйце рукі, я ўміг і згламуздаю.

— Дзякуй, голубе, — Енах Мінавіч не без цяжкасці выняў сваё

яшчэ не старое, але ўжо прыкметна раздабрэлае цела з плеценага крэсла, ад чаго яно неяк клапатліва зарыпала і нават злёгку хруснула. «Расцісну я яго калі-небудзь!» — падумаў, уздыхаючы, Енах і, цяжкавата ступаючы па некалі фарбаванай падлозе прасторнай веранды, увайшоў у хату.

— Ды не расцiснеш, — нібыта адгадваючы думкі свайго новага пастаяльца, прабубніў сабе пад нос Прохар, — не ты ж першы на ім сядзіш… Яму, крэслу гэтаму, ужо гадоў з трыццаць. Я гэта на службе ўжо дваццаты год, а яна, пляцёнка, у дзядзькі, царства яму нябеснае, памятаецца, ужо стаяла… — І, аддаючыся цалкам клапатлівай справе сервіроўкі стала, Прохар засоўгаўся туды-сюды, як вадамер, на сваіх доўгіх, сухіх і злёгку крываватых нагах.

Той, хто займаецца павольнай механічнай працай, ведае, што пры поўнай занятасці рук галава ў гэты час застаецца абсалютна вольнай і адкрытай для высокага палёту разнастайных думак. Прохар любіў той разумовы працэс, у які без адмысловай патрэбы імкнуўся не ўмешвацца. Праца рабілася сваёй завядзёнкай, а думкі і разнастайныя ўяўленні як бы асабняком жылі ў ім, не перашкаджаючы. Там, у сваім унутраным свеце, ён быў зусім іншым Прохарам, там ён жыў сваім старым жыццём, якое яшчэ памятаў і якое любіў. Здавалася б, што таго і прайшло з 1991 года, а ты глядзі, як усё памянялася! Хоць і быў ён у тым далёкім мінулым сямігадовым хлапчуком, а цяпер ужо, бадай, старац, ці смех — хутка семдзесят дзевяць, але памяць захоўвае ў сабе ўсё, нібы ўчора гэта было. І Юмціна, якога сягоння і ўспамінаць перасталі, і Пеціна, які змяніў яго. Таго больш памятаюць як Пераемніка Першага Вялікага. Цяпер ужо цяжка ўспомніць, яго на пераломе стагоддзя ў Пераемнікі абралі ці ён ужо тады самога сябе прызначыў? Тры ці чатыры тэрміны валадарыў, гэта, здаецца, пры ім інстытут пераемства стаў канстытуцыйным, а Расійская Федэрацыя пасля вайны з аб'яднаным войскам хахлабульбаў, якім паспяхова кіраваў еўраяснавяльможны князь Арон Другі, была ператвораная ў Вялікую Дэмакратычную Імперыю. Праўда, межы імперскія скурчыліся, як шчыгрынавая скура. З захаду мяжа праходзіла кіламетраў на сорак ад Адзінцова, з поўдня — недалёка ад Арла, на поўначы, выгінаючыся дугой па Волзе, паўзла праз Ільмень і Перм за Вялікі Камень. Пасля чаго надзімалася ў велізарную бурбалку, якая ахоплівае амаль усю заходнюю і цэнтральную Сібір, так што ўсходняе памежжа складана змяілася заходней былога Краснаярска, пераназванага кітайцамі ў

Дзін-дза-мін. Гэтулькі ўсяго з тых часоў памянялася, святы Божа! Толькі вось тытул галоўнага валадара — Прэзідэнт-Імператар — застаўся нязменным, і яго імя ва ўсе часы гучала аднолькава: Пераемнік. Лічбы, вядома, змяняліся, сёння, да прыкладу, панаваў Пераемнік Шосты Мудры. Так што хто іх тамака, наверсе, разбярэ, яны ўсё, што ні зробяць, усё па канстытуцыі і па закону.

Праўда, хто іх, гэтыя законы, сёння прачытаць здолее? Яны, вядома, маюцца ў наяўнасці ва ўсіх крамах, піцейных установах і пунктах харчавання, нават адмысловыя паліцы абсталяваныя, дзе і ляжаць гэтыя тоўстыя кніжкі, але надрукаваныя яны на новай дзяржаўнай мове, а просты люд, як заўсёды, за ўладай не паспявае. Кажуць, у рускага дваранства ў дзевятнаццатым стагоддзі было вельмі модна размаўляць па-французску, фарціла ж людзям! Ах, шарман, шарман! Што тут складанага? А цяпер без камп’ютарнага русіфікатара хрэн ты чаго разбярэш. Затое прагрэс! Новай дзяржаўнай мовай міжэтнічных зносінаў грамадзян Імперыі павінен у найбліжэйшыя пяць гадоў стаць бліскучы гібрыд, які ўвабраў у сябе лепшыя лексемы кітайскай, азербайджанскай і гутарковай амерыканскай. Рускімі, па задумах яго стваральнікаў, Развінталя, Мамедава і Юнь Сімта, павінны былі застацца толькі вымаўленне, ненарматыўная лексіка і жэсты. Мову прыдумалі, законы на ёй надрукавалі, справаводства запусцілі, а народ усё цягнецца, не паспявае! Але ПрэзідэнтІмператар на тое і правадыр нацыі, у яго ўсё прадумана, і каб грамадзяне Сібрусіі шустрэй сваю новую родную мову вучылі, быў прыняты дзяржаўны мемарандум аб тым, што ўсе паперы, падаваныя ў афіцыйныя ўстановы, павінны быць напісаныя на новай мове. А тут круці не круці, вучыць давядзецца. Тлумачы, вядома ж, адразу аб’явіліся, за ўмераную плату гатовыя любую паперу выправіць. Яны, тлумачы гэтыя, заўсёды пры ўладзе трымаюцца, ва ўсе часы і пры ўсіх дзяржавах, а што ім рабіць, небаракам, застаецца, калі ў іх з нараджэння рухаючай сілы — працоўнага прыгоннага сялянства — не было. Так гістарычна склалася, ва ўсіх народаў ёсць, або, прынамсі, была, рухаючая сіла, а ў таго народа-небаракі яе начыста не было. Вось і давялося ім рознымі рамёствамі па свеце гарбець. Гарбелі-гарбелі, ды так усюды і папрыжываліся. Трэба ім аддаць належнае, мужны і мудры аказаўся народ — за сем тысячаў гадоў чалавечай гісторыі ні разу мовы сваёй і веры не памяняў. Сёння такая стабільнасць і прыхільнасць да старых традыцый, праўда, не дужа вітаецца. Новыя філасофскія тэорыі чаму нас, недасканалых, вучаць? Ды таму, што ўсякі кансерватызм і ружовыя соплі па

нацыянальных карэннях ды ўсялякай там любові да свайго кута — выключна ад унутранай сухасці ды недалёкасці розуму індывіда, а таксама недахопу ў грамадстве дзейсных свабодаў і сапраўдных агульначалавечых каштоўнасцяў. Калісьці і мы жылі ў такой вось поўнай стагнацыі, але ўсё ж знайшлі ў сабе сілы і ўслед за адукаванай Еўропай адмовіліся ад праклятага мінулага. А тое, што тлумачы замкнуліся ў сваёй недасканаласці, дык гэта не бяда, іх мала. Падумаеш, што могуць значыць нейкія два-тры адсоткі ад агульных шасцідзесяці трох мільёнаў насельніцтва вялікай Імперыі.

— Ты глядзі, Прохар, усё яшчэ вые!

— Дык я ж вам казаў, пан, цяпер дні на тры. Садзіцеся да стала, ваша правялебнасць. А то смаката астыне. Енах Мінавіч яшчэ не быў правялебнасцю. Менавіта за ёй ён сюды, у гэтую Богам забытую глухмень, і прыцягнуўся. А што загадаеце рабіць, так усё жыццё ў дойных мільянерах і прахадзіць? Не ўжо, дудкі! Гэта раней можна было на зэканомленыя ад народа грошы выкупіць палову чужой сталіцы пад выглядам набыцця спартовага клуба. Цяпер часы іншыя, грошы мала прысвоіць (дурное слова «зарабіць» да вялікіх грошай ніякага дачынення ніколі не мела), іх, грошы гэтыя, трэба яшчэ і адслужыць. Не адслужыш — ураз усяго пазбавішся. У лепшым выпадку, паспееш змыцца ў бярозавы маёнтак Герцэна, так у апошні час сталі зваць Лондан, горад, які калісьці даўно, здаецца, быў сталіцай нейкай Ангельшчыны, а сёння гібее пазаштатным гарадком магутнай Аб'еўры.

Не паглыбляючыся ў душэўныя нетры, Енах запар перакуліў у рот тры пяцідзесяціграмовікі астуджанай анісавай гарэлкі, ухваляльна кракtануў і прыняўся за няхітрую вясковую вячэру. Падыходзіў да канца трэці тыдзень яго знаходжання ў Чулымскім павеце, які павінен быў на паўтара гады стаць для новаспечанага дзяржаўнага мужа новым домам, а можа быць, і будучай вотчынай. «А што, прыстойна гучыць: граф Енах Чулымскі, — прыслухоўваючыся да няспыннага выцця, падумаў пра сябе службовец, з апетытам хрумстаючы гур'еўскую капустку. — Добрая капуста, ды і пельмешкі хвацкія!»

— Паслухай, Прохар, а пельмені гэтыя хто лепіць?

— Ды сам і ляплю, калі ўлетку. Ну а зімой ужо, вядома, усім гуртам варганім. Як маразы возьмуцца, дык бабы ды дзяўчаты садзяцца мяса крышыць, цеста мясіць, а ляпіць ім і мужыкі дапамагаюць,

асабліва маладыя хлопцы. Тыя лепяць ды на маладух вірляць, якую, значыць, яна пельменіну выкручвае. Па прыкметах старадаўніх чым тая пельменя меншая, тым у дзеўкі гэтая самая «радзілка» шчыльней. А дзеўкі таксама пра тое ведаюць, вось і шальмуюць: то з мядзведжае вуха пельменіну вылепяць, то з салаўінае вока. Вясёлы занятак, пан. Ваш-та папярэднік і сам, бывала, любіў папельменнічаць ды парагатаць з маладухамі, прабач яму Госпадзі!

— Ты мне вось што, Прохар, кальян раздзьмі, таз з гарачай вадой нясі і садзіся побач, распавядзі, што ўсё-ткі з гэтым небаракам здарылася? А то там, у Маскве, нейкай смугі панапусцілі. Дурата, адным словам.

Пакуль Прохар моўчкі выконваў яго даручэнне, Енах Мінавіч ямчэй уладкаваўся ўсё ў тым жа плеценым крэсле, некалькі разоў пагарцаваў на ім мясістымі ягадзіцамі, зняў доўгія шкарпэткі, звязаныя з грубага вясковага прадзіва, якія Прохар усунуў яму ў першы ж вечар замест звыклых тапак, апусціў ногі на прахалодныя дошкі, расшпіліў падбіты пунсовым кітайскім шоўкам і вышыты хакаскімі ўзорамі паўхалат, з храбусценнем пацягнуўся і ўдыхнуў поўнымі грудзьмі цягучае, настоенае на разнатраўі ды ігліцы дурманлівае паветра цёплай ліпеньскай начы.

Яшчэ ў Маскве, рыхтуючыся да паездкі ў правінцыю, ён прыналёг на праслухоўванне кружэлак з творамі некалі вядомых, а цяпер забытых і для шырокай публікі малазнаёмых аўтараў, якія апісвалі жыццё і побыт рускіх абшарнікаў у васямнаццатым і дзевятнаццатым стагоддзях. Кнігі сёння мала хто чытаў, ды чытанне асабліва і не заахвочвалася ўрадам, усё, што неабходна, было запісана на маленькія CD-кружэлкі, твая справа была толькі ўставіць патрэбную ў міні-плэер і націснуць на кнопку. Многія школьнікі, атрымаўшы сярэднюю адукацыю, так толкам чытаць і не ўмелі, ды што школьнікі, калі і дыпламаваныя спецыялісты, якія скончылі прэстыжныя ВНУ, ледзь маглі прачытаць надпісы на рэкламных плакатах. Ну дык вось з гэтых праслухоўванняў Енах ведаў, што рускі дваранін некалі павінен быў піць анісавую гарэлку, паліць кальян, перад сном парыць ногі ў срэбным тазе, лакея часам менаваць «братка», па суботах хадзіць у лазню, абавязкова з прыгоннай дзеўкай, а яшчэ мець свой выезд і сабакарню. Атрымаўшы маёнтак (а ён на гэта вельмі разлічваў), па старой модзе належала разбіць сад, а таксама ў абавязковым парадку значыцца ў якой-небудзь масонскай ложы і марыць аб вызваленні толькі што набытых сялян.

Усё гэта Енаху вельмі падабалася, і ён аддаўся марам з прыемнасцю, зручна ўладкаваўшыся ў крэсле і выцягнуўшы наперад свае ногі.

Прохар прынёс вялікі, цяжкі срэбны таз, больш падобны на царкоўную хрысцільню, чым на трывіяльную шайку, такі ж вялікі медны гарлач з па-ўсходняму выгнутым носікам, выліў у таз гарачую ваду, паспрабаваў яе локцем, каб пераканацца, што пан не ашпарыцца, і падсунуў гэтае рукатворнае азярцо да крэсла.

— Вы, Енах Мінавіч, павольна ногі апускайце, хай перш сцерпяцца, звыкнуцца, а ўжо потым жарком насыцяцца. Гэта вы правільна з нагамі завялі, гэта па-нашынску, кажуць, такое і даўней было — і пры барынах, і пры камісарах, і пры рознахвалевых дэмакратах. Не, што ні кажы, добра, што ўсё на кругі свае вяртаецца. — І, як бы спахапіўшыся, пляснуў рукамі: — А пра кальян я зусім забыўся, галава садовая! Цяпер, бацечка пане, прынясу.

Вядома, Енаху было прыемна слухаць кудахтанне-галашэнне пажылога лакея, які з першых дзён прыняў пана як малое дзіцё і ахінуў яго непадробным клопатам і ўвагай. Такая поўная самааддача і немаведама адкуль уваскрэслая цяга служыць гаспадару заўсёды выклікаюць непадробнае замілаванне і гонар за свой народ, у нетрах якога, што б з ім хто ні рабіў, спрадвечна жыве імкненне дагаджаць і падпарадкоўвацца. Вядома, такіх яркіх прыкладаў, як Прохар, яшчэ замала. А што вы хацелі, нямногім больш за паўстагоддзя мінула пасля вызвалення Расіі ад Савецкага Саюза. Адкуль ім узяцца, новым людзям, калі старыя яшчэ не памерлі. Енах памятае, колькі было крыку і шуму, калі апублікавалі ўказ аб падзеле нацыі на саслоўі. Усе кінуліся ў спадары! Кінуцца-то кінуліся, а што толку? Спадаром, аказваецца, мала назвацца, ім трэба стаць, а як стаць, калі ні кала ні двара? Прыйшоў у мэрыю, заявіў сваю прэтэнзію, ды хоць радавод прынёс з дваранскімі і княжымі гербамі, — выбачай, брат, пасунься: эпоха не тая, і спадары сёння іншыя патрабуюцца. Галоўнае ў панаванні — маёмасны цэнз ды заслугі перад найсвятлейшымі. Ёсць нерухомасць або капітал? Добра! Гэта і ёсць пачатак шляху да дваранскай годнасці. А так, дарэчы, ва ўсе часы і было.

Продкі Енаха свой дабрабыт збівалі на прыватызацыі Нарыльскага нікелю. Старая і цёмная гісторыя. Ды сёння любому хоць трохі кемліваму хлапчуку вядома, што за кожным буйным капіталам заўсёды стаіць ну ўжо калі не сур’ёзнае злачынства, дык, прынамсі, рознай ступені цяжару супрацьпраўнае дзеянне. Не мінула чара тая і

іхняга сямейства. Злачынства было, гэта ён ведаў, але якое, так у дзеда выведаць і не змог. Памятаецца, у дзяцінстве яму хацелася, каб іх сямейнае ліхадзейства было не горшым, чым у іншых: з крывёй, забойствамі, пагонямі ды іншымі страсцямі. Пазней, ужо вучачыся за мяжой, ён чуў, што падчас прыватызацыі гонару сталінскай індустрыі за Палярным кругам многія людзі без кавалка хлеба засталіся, забамжавалі, паспіваліся, а два паўночныя абарыгенныя народы, шмурасане і караткане, пра якіх і новыя ўласнікі, і ўлады проста забылі, вымерлі з голаду. Але гэтыя змрочныя навіны Енах на рахунак сваёй радні запісваць не спяшаўся. Якая рамантыка ў падобным бяспамяцтве? Ды і да фамільнага герба нічога з гэтага мору не дадасі. А герб у яго роду, папраўдзе, быў не з крутых. Так, сярэдняй рукі дваранскі гербішка, з нейкай цаглянай не то завадской трубой, не то худой прыгоннай вежай, бледна-ружовым плюмажам і трыма маленькімі рыбкамі, падобнымі на хамсу. Што да чаго? Крыўдна, што ўжо выкручвацца? Род жа знакаміты і найбагаты. Дзед вунь здуру палову Балівіі выкупіў! На фіга каму тая Балівія сёння здалася? Добра, што ў былыя часы на перадвыбарныя справы Юнціна, а потым і, відаць, усім Пераемнікам нямераныя грошы адвальвалі. Не проста так, натуральна. Тыя, вядома, пасля ўсшэсця ва ўладу маёмасцю і землямі з дзяржаўнай казны спакваля разлічваліся, так што калі грымнула прыгоннае права, і зямелькі і сялян у Енахавага роду было з лішкам. Усяго досыць, а статусу нуль, як у бедных габрэяў за рысай аселасці, балазе хоць бацька прымудрыўся ў Трэцяга Пераемніка не акцыі за дапамогу ў фінансаванні выбарча-перадаткавай кампаніі папрасіць, а якую-небудзь дзяржузнагародку. Узрадаваны Пераемнік адзначыў продка вялікім дзяржмедалём «За ахвярнасць у побыце» другой ступені, а належныя бацьку акцыі, як потым пляткарылі пры Двары, перадаў сваёй палюбоўніцы, стрыечнай Енахавай цётцы, так што ўсё роўна прозвішча ў прыкупе засталося. Дзедава прымаўка, якая пазней стала радавым дэвізам: «Нам узнагароды не патрэбныя, за грошы працуем!», ледзь была не ператварылася для сям’і ў злосны жарт.

Пры Пераемніку Чацвёртым Вызваліцелі было ўведзена саслоўнае дзяленне грамадства, і ўсякі мог прыпісаць сябе да любога саслоўя, калі, вядома, адпавядаў тым цвёрдым патрабаванням. Вось ужо дзе народ закруціўся! Енахаў род таксама. Па ўсіх канонах іх прозвішча нават на імянное дваранства не цягнула. У купцы першай гільдыі спакойна праходзілі, у знакамітыя мяшчане — калі ласка, у ганаровыя заводчыкі — няма пытанняў, а вось у запаведны палац

Вышэйшага Свету — нос не дарос! Крыўдна! Столькі для краіны, а асабліва для Пераемнікаў зрабілі! Каго толькі не падключалі — усё без толку! Грошы бяруць, дапамогу абяцаюць, а потым пры сустрэчы сарамліва вочы ўбок адводзяць. Ох ужо гэтыя бюракраты! Ну што зробіш, відаць, так выпала нашай радзіме: усё можа змяніцца, акрамя хлуслівага і прадажнага службоўца-чыноўніка. Ужо, відаць, зусім страцілі надзею, можна было пайсці іншым і таксама прапісаным ва Указе шляхам: купіць годнасць, уключаючы тытулы. Але гэта ж форменная ганьба, ды і спусташэнне немалое, ды ізноўтакі — усё гэта імянное, без права спадчыннасці. Бацька прыкупіў, а потым сыну яшчэ раз бацькоўскую годнасць выкупляй? На радзе вырашылі: ніколі! Лепш ужо, калі зусім няймецца, з’ехаць у тую ж Хахлабульбію і за вельмі ўмераныя зайгрыўцы купіць спадчыннае шляхецтва. А можна і яшчэ прасцей: ад’ехаць у адну з Балтыйскіх зон, якія церпяць дэмаграфічныя ды іншыя бедствы, пераспаць з якой-небудзь баранесай, балазе іх тамака на любым скрыжаванні гаць гаці, толькі рукой махні. Галоўнае — падчас сакральнага акта не гаварыць па-руску. Разлічыцца еўрамі ды атрымаць у магістраце гербавыя паперы аб сваім баронстве. Нічога гэтага бацька рабіць не хацеў, а састарэлы дзед пагражаў праклёнам усякаму, хто асмеліцца з сямейнай скарбніцы хоць бы ламаны даляр узяць на пустыя задумы. Тут пра бацькаў медаль і ўспомнілі! І хто ўспомніў? Ён, Енах! Рыхтуючыся да нейкага іспыту, ён уважліва праслухаў Указ аб правілах узвядзення ў дваранскую годнасць і ахнуў! Вось няўклюды! Бацька са сваёй другой ступенню высокай дзяржаўнай узнагароды мае поўнае права на спадчыннае дваранства. Разабраўся ва ўсім і потым цэлую гадзіну тлумачыў бацьку, што да чаго. Слава Богу, усё ўладкавалася. Праўда, высветлілася, што бацькавыя дарадцы і адвакаты ўсё гэта выдатна ведалі, але вырашылі да пары да часу маўчаць, выцягваючы з бацькі і маці дадатковыя ганарары.

Глыбокія роздумы або чароўную дрымоту пана парушыў служка, які вярнуўся з водарна-струменным кальянам. «Вось глядзі ж ты, прыжыўся-такі ў новай цывілізацыі гэты духмяны гарлач опіякурыльняў распуснага Усходу», — міжволі падумаў Енах.

— Паберажыцеся, пане намеснік, я адвару падалью, а то, мабыць, вадзіца і зусім ззімела.

Енах выцягнуў з купелі ногі ды ў які ўжо раз падзівіўся, да чаго ж мудры і вялікі наш народ. Паўстагоддзя не прайшло, а былыя звычкі і навыкі да слугавання ўжо аднаўляюцца, і, што самае

галоўнае, самае, мабыць, глыбіннае — мова спрадвечная, вялікая мова ўваскрасае. Сталічныя штучкі вынайшлі нейкую тарабаршчыну і назвалі яе новай дзяржаўнай мовай. Бясспрэчна, народ ёй з часам авалодае, але гаварыць між сабой на ёй ніколі не будзе, ён да сваёй спрадвечнай вернецца і на тым стаяць будзе. Вядома, народ народам, але і самому не перашкодзіла б у слоўным наробку папрактыкавацца, дзяржслужбовец у генеральскай годнасці як-ніяк. Хоць сібрусінскую мову ён ведаў нядрэнна, у свой час нават вершы на ёй адной аб'еўрачцы пісаў. Але вершы — гэта добра, а вось паператворчасць і кручкатворства — гэтая справа паскладаней будзе.

— Вой, чорт, гарачая! — крыкнуў Енах, матляючы пачырванелымі ступнямі. — Можа, ужо годзе, Прохар?

— Дык чаму ж і не годзе? Можна і выціраць ногі. Дазвольце ручнік. А вадзіца, яна не такая ўжо і крутая, — макаючы ў таз локаць, прамовіў, як бы апраўдваючыся, чалавек, — проста скура вашая далікатная крыху астыла, пакуль я ваду падліваў, а вы хутка ногі ў падагрэтасць і акунулі. Вось ён, канфуз, і выйшаў.

— Добра, братка, ты не бурчы ўжо. Адставіць, мабыць, пакуль ручнік, відаць, ты маеш рацыю, абвыклі ногі, вось ужо і не горача. Давай-ка сюды кальян.

Енах, наогул, не курыў. За ўсё сваё жыццё, у якіх бы калатнечах яму не даводзілася бываць, ён ні разу не запаліў, чым невымоўна ганарыўся, а вось супраць моды свету на кальян выстаяць не здолеў. Ды і як тут выстаіш, калі ва ўсіх салонах, ва ўсіх VIP-клубах ды, відаць, і ў шматлікіх уладных установах, — усюды кальян. Вунь апошні Пераемнік, той, не саромеючыся, прама перад тэлекамерамі да кальяна падсаджваецца. Нават ягонае прызначэнне вокам Пераемніка ў гэтую дзірку без кальяна не абышлося. Шосты візір, які вёў пры Вярхоўнай канцылярыі кадравыя пытанні, быў заўзяты анашыст і хабарнік, а хабары браў дарагімі кальянамі, лепшыя з якіх перадорваў першай асобе дзяржавы, за што на сваім месцы і сядзеў трывала вось ужо які год. Тоячы агіду да тытунёвага дыму, Енах Мінавіч забароненыя зеллі не паліў, а проста песціўся разнастайнымі водарамі, набіраючы смачны дым у рот і выпускаючы яго праз нос. Адным словам — дурэў. Пагуляўшы са струменьчыкамі шарага дыму, ён адклаў муштук і з прыемным здзіўленнем выявіў на выкшталцоным разьбяным часопісным століку са шкляной стальніцай вялікі кубак духмянай зялёнай гарбаты і дзве срэбныя

вазачкі з цукеркамі й здобным печывам.

— А што, Прохар, мой папярэднік таксама ногі перад сном парыў і кальянам песціўся? Ты, памятаецца, мне абяцаў пра яго расказаць?

— Ды годзе вам, пане, — прыбіраючы курыльню і падсоўваючы столік са стравамі, выгукнуў служка, — якое тамака парыць! Ды я, прызнацца, і не прыпомню, калі ён іх мыў наогул. Хіба што раз у тыдзень у лазні, ды і лазні ж не кожны тыдзень мы яму палілі. Дзікім ён быў, вашая правялебнасць. Іншы раз сярод начы як ускочыць, хоп за аўтамат і давай паліць у акно, якое ў нас на раку выходзіць. «Мяне, — крычыць, — проста так за панюх табакі не возьмеш!» — і гранатай туды. Я, пане, гэтулькі страху нацярпеўся. Ды і не толькі я адзін, і мужыкі нашыя таксама. А яны не з баязлівага дзясятка. Многія на Каўказскіх войнах, як і гэты небарака, ваявалі. Добра хоць з ім ардынарца нейкага путнага прыслалі, дык ён патроны сапраўдныя пахаваў, а зброю проста шуміхамі начыніў, ну і з гранат асяродак павыцягваў, так што без крыві ўсё абыходзілася. Ну а так-та службу спраўляў, вядома, спраўна. Увесь уезд яго баяўся. Калі што, на расправу хуткі быў. Ён судоў і канвояў не чакаў. Сам і асудзіць, сам і да вышэйшай меры дэмакратычнай справядлівасці прывядзе. Пасля толькі гэты яго ардынарац пакліча мяне або яшчэ каго дапамагчы закапаць злачынца, а часцей за бутэльку радні нябожчыка аддасць, ды і справа з канцом. Яно, вядома, законам забаронена, але што паробіш — мядзведжы ў нас куток. Сюды покуль гэтыя самыя законы прыйдуць, пасівець паспееш.

— Пра яго майстэрства я чуў. Варварства і свінства поўнае. Ты мне пра яго знікненне распавядзі. Вось дзе туман, а гранаты ды самасуды — гэта ўсё дурасці.

— Авохці, пане, боязна. Можа, на ноч і не варта? Ужо вельмі ж каламутная гісторыя тады здарылася. Ды ізноў-такі — месяц у поўні, і стварэнне гэтае няўрымслівае вые. Вы ўжо злітуйцеся, Енах Мінавіч, га?

Енах перш хацеў націснуць на сваё, але нешта смутнае нібы піхнула яго ўсярэдзіне, і ён не стаў настойваць, тым больш, што час сапраўды быў ужо позні, а заўтра раніцай належала цягнуцца з першым дакладам у губернскі горад да начальства.

2

Машка ніяк не магла заснуць. Велізарная, амаль ненатуральная поўня бессаромна глядзела ў яе акно і перашкаджала. Спачатку яна ніяк не давала ёй засяродзіцца на цікавай кнізе (першы том якой яна з зачараваннем праглынула ў горадзе і, абліваючыся слязамі, узялася за другі ў самалёце, калі ляцела сюды, да цёткі), потым загнала за старую, усю ў нейкіх дапатопных колерах, рассоўную шырму, бо варта было толькі Машцы сцягнуць з сябе лёгкую сукенку, як яе тут жа ахапіла смутнае незразумелае трапятанне. Ёй здавалася, што ў пакоі хтосьці ёсць і ўважліва яе разглядае. Начапіўшы на сябе за шырмай тое, што сёння завуць начной кашуляй, Машка расхінула ў сад вялікае двухстворкавае акно. Разам з незнаёмымі гукамі і водарамі ў пакой лёгкім, амаль нячутным павевам запырхнула ноч.

Што мы, смяротныя, ведаем пра гэтую таямнічую валацугу, такую ж пераменлівую і капрызную, як і ўсякая жаночая істота? О ноч, ноч! Якая вялікая неразгаданая таямніца тоіцца ў тваіх цёмных пакрывалах, чаму ва ўсе часы чалавек, пераадолеўшы страх, раствараўся ў табе, шукаючы кахання, разумення і супакою. Можа быць, мы — дзеці ночы? Мы вынырнулі на нейкія імгненні з тваёй беспрасыпнай цемені, павесяліліся ў жорсткіх праменнях дзённага святла, паззялі сваім розумам, несуцішным тэмпераментам, палязгалі дурнотай ды зноў назаўжды згінулі, растварыліся ў тваім усёпаглынальным морыве.

За акном ляжала начная зямля. Спакойная і таямнічая, якой яе калісьці і стварыў Бог адмыслова для сваіх запатрабаванняў, не падазраючы, што адно з яго няўдалых тварэнняў, чалавек, кіне ўсе свае сілы на знішчэнне гэтай нерукатворнай прыгажосці. Вялікі барскі дом, перабудаваны з колішняга закінутага двухпавярховага будынка праўлення саўгаса, ганарліва стаяў на высокім, парослым хвояй і кедрам узвышшы. Яшчэ ў старыя часы частку іглістага лесу выкарчавалі і разбілі вакол цагляных уладных будынкаў нядрэнны для тутэйшых мясцінаў сад. Да нашага часу сад, вядома, ужо моцна збуцвеў, зарос хмызняком і стаў сапраўдным раем для незлічонай колькасці разнастайнай жыўнасці, якая пырхае, цвыркоча і заліваецца на розныя галасы. Мясцовая валадарка, Паліна Захараўна, дзябёлая, высушаная гадамі і працай жанчына, у свае шэсцьдзясят тры выйсці замуж так і не адважылася. У далёкай маладосці, праўда, быў у яе кавалер з мясцовых, было сапраўднае

каханне, былі непадробныя салаўіныя ночы, запоўненыя да краёў шчасцем, былі бабіны слёзы і праводзіны на вайну, а потым — казённая папера, якая суха паведамляла, што такі-та там-та і тады-та знік без вестак. Потым была чарната і злосць людская, якая забіла яе так і не народжанае дзіця. Як адляжалася ды як адышла, аднаму Богу вядома. Маці, нябожчыца, выхадзіла. Хоць і самой тады нялёгка было. Яшчэ раней, калі пры другім тэрміне Першага Пераемніка, якога потым у народзе назвалі Вялікім і панабудавалі яму помнікаў-храмаў, пачалі муніцыпальную рэформу, маці адразу дапетрыла і ўзялася за справу. Пакуль мужыкі вечарамі, паддаўшы, чухалі рэпу і п’яна размаўлялі аб карысці і шкодзе муніцыпалітэтаў, маці, пакінуўшы дзесяцігадовую дачку на суседзяў, падалася ў горад ды даведалася, што да чаго. Сабрала ўсе неабходныя дакументы, вярнулася ў вёску ўжо з паперай, якая ўпаўнаважвала яе правесці сход і ўтварыць муніцыпальнае паселішча. Вядома, нічога ўтвараць, як заўсёды, не давялося, сяло ж іх тут стагоддзі два як стаяла. Была проста вёска Званская, а стала муніцыпальнае паселішча вёскі Званская. На шумным і п’яным сходзе (маці і падпойвала, перад гэтым разам з суседкай Еўдакіміхай дзве ночы самагонку гналі) Паліміну родзічку аднагалосна абралі кіраўніком муніцыпалітэта. Ну а там панеслася-паехала: зямлю ва ўласнасць перадаваць пачалі, сельгасугоддзі, так тады зваўся цяперашні надзел, у маці ў раёне завязкі поўныя, у вёсцы свой актыў з самотных і непітушчых баб, — так ціхай сапай і стала яна паўнапраўнай гаспадыняй вакольных мясцін. Ферму новую пабудавала, малаказаводзік, каўбасны цэх, добрай тэхнікай абзавялася, мармуровых бычкоў з Японіі выпісала, і гэтае дэфіцытнае і дзіўнае для нашых краёў мяса пайшло да стала ўдзельных і губернскіх начальнікаў. Ну а дзе страўнік задзейнічаны, там заўсёды поспех забяспечаны.

Паліна Захараўна маці любіла і паважала, вучылася ў яе, здаралася, без матчынай парады ні аднаго кроку не рабіла, і калі тая памерла, гаравала дужа, думала, наогул не вытрымае і далей не зможа валачы на сабе гаспадарскія клопаты. Але, відаць, парода адазвалася, закусіла аброць і паперла. Гаспадарку ў перадавыя вывела, людзей уладкавала, школу адкрыла, паставіла новую царкву, завяла цяпліцы. Ордэн нават умудрылася з рук самога Трэцяга Пераемніка атрымаць, так што калі паўстала пытанне аб саслоўях, Паліну Захараўну Званскую без усякіх пярэчанняў узвялі ў спадчыннае дваранства і замацавалі адпаведнай крэпасцю за ёй землі з сялянамі. Вясковыя, дарэчы, асабліва і не супрацівіліся, ім

пры Паліне жылося куды лепш, чым у былыя часы. Усё б добра, але гады падціскаюць, а дабро і гаспадарку перадаць няма на каго. Хацела было ўзяць каго-небудзь з дзіцячага прытулку, ды пабаялася чужой крыві. Чужая яна і ёсць чужая, твайго берагчы і прымнажаць не стане. Вось і ўспомнілася, што ў маці была малодшая родная сястра, якая даўно, яшчэ да Палінінага нараджэння з'ехала ў горад ды дзесьці там і згубілася. Розныя плёткі хадзілі па вёсцы, неслі хто што мог: маўляў, і распуснічала яна там з гарадскімі, і са зладзеямі звязалася, і яшчэ ўсяго гэтулькі, што хоць святых з хаты вынось! Цётку Паліна не знайшла. Памерла яна да таго часу ад шалапутнага жыцця, а вось сястру стрыечную адшукала. Ірына пайшла па матчыных слядах і боўталася пустазеллем па цягніках ды вакзалах. А вось дачушка ў яе цудоўная ўдалася. Замурзаная ўся, а свяцілася, нібыта анёлачак. Словам, старгаваліся яны з сястрыцай, узяла тая грошы, паплакала для парадку, аддала дачку і знікла ў безаблічным натоўпе. Толькі напрыканцы не стрымалася, упарола: «Бабкі, сястрычка, скончацца, дык я табе яшчэ парачку ад якіх-небудзь чурак нараджу, так што не хвалюйся, што сама не можаш!».

Машка дыхала на поўныя грудзі. Там унізе, у садзе і за новай барскай агароджай, на залітых казачным святлом вакольных палях, пралесках, і ў зіхатлівым — як срэбная луска — паўнаводным Чулыме, і ў напоўненых трывогай ценях, — усюды буяніла ціхае, непрыкметнае, незнаёмае і ўсё ж такое роднае і звыклае ёй жыццё. Дзяўчына баялася яго таямнічасці і адначасова да яго цягнулася, разумеючы, што і цела яе і душа з'яўляюцца малой часцінкай чагосьці велічэзнага, моцнага і непадуладнага яе недасканаламу розуму. Госпадзі, як яна марыла вось аб такой ночы там, за мяжой, у задушлівым сваёй чысцінёй і паказной прыстойнасцю пансіянаце! Там таксама быў месяц, былі прыгожыя, нібы захаваныя на глянцавай фатаграфіі, горы, на акуратных лужках пасвіліся амаль стэрыльныя каровы, добрапрыстойныя мамы вадзілі за руку лялечна апранутых дзяцей. Усё было размерна і запраграмавана раз і назаўсёды.

Першыя дзевяць гадоў, пасля таго, як яе забралі ў Ірыны, Машка жыла ў вёсцы, акружаная ўсімі мажлівымі і неймавернымі клопатамі згаладалай па мацярынстве цёткі. Цяпер яна ўжо слаба памятала сваё тое быццам бы чужое жыццё, нават не магла ўявіць сабе пакой, у якім яны жылі з маці. Так, уласна, яна імкнулася і не называць напаўзабытую жанчыну гэтым напоўненым нейкай

незямной цеплынёй словам, а калі і даводзілася з кім-небудзь гаварыць аб мінулым, дык называла яе проста па імені. Яе дзяцінства пачалося са спазненнем амаль на шэсць гадоў. Не ўсё з першых дзён і месяцаў новага жыцця яна памятала. Многія смешныя і пацешныя гісторыі ёй пазней распавядала цётка або хтосьці з хатняй прыслугі. Але лепш і смяшней гэта рабіў далёкі цётчын сваяк Прохар, які трапіў спачатку ў казённыя прыгонныя, але сам выкупіўся і застаўся на ранейшым сваім месцы аканомам і служкай у доме намесніка, які месціўся ў старой Чулымскай крэпасці.

Памятаецца, на трэціх, ці што, летніх вакацыях яны сядзелі на верандзе, пілі традыцыйную гарбату і маўчалі. Дакладней, гутарка ішла пра нешта вясковае і яе асабіста мала датычнае. Машка стамілася, але, прывучаная да паслухмянства за тры гады пансіяната, прамяніста і, як ёй здавалася, шчыра ўсміхалася ў адказ на любое цётчына пытанне або жэст увагі. Гэта яна пазней зразумела, што цётку аніяк нельга было абхітрыць падробнай закардоннай ветлівасцю. А тады наіўна думала, што за няшчырай усмешкай можна было схаваць нуду і дзікае жаданне хутчэй збегчы з дваровымі дзецьмі на Чулым. Цётка, адчуваючы фальш любімай выхаванкі, паступова пачала хмурыцца і ўжо памкнулася было адправіць яе з-за стала, і толькі ўзялася за званок, як тут далажылі аб прыходзе Прохара. Цётчыны застольніцы ажывіліся, сама Паліна Захараўна, прадчуваючы забаўку і прыемнасць, заўсміхалася, прыбрала руку з разьбянога касцянога тронка валдайскага званочка і, павярнуўшыся да пляменніцы, сказала:

— Ты ўжо крыху пачакай са сваімі скокамі па стромах ды бесталковым боўтаннем у каламутнай чулымскай вадзе. Пасядзі яшчэ з паўгадзінкі, зрабі ласку цётцы.

— Ды што вы, Паліна Захараўна, я зусім і ў думках не маю ніякіх уцёкаў, — пачала было па-пансіённаму Машка, але раптам зніякавела, залілася фарбай ад сваёй недарэчнай хлусні і, набраўшы поўныя грудзі паветра, горача выпаліла: — Цётачка, міленькая, я так там засумавала па свабодзе, вы ўжо мне выбачайце за дурату. Я, вядома ж, пасяджу, воля вашая.

— Вось у тым жа і рэч, што мая. А хітрыць са мной анягож, тут табе ніякія езуіты, дачка, не дапамогуць. Пасядзі, паслухай Прохара, ён хоць і просты чалавек, — цётка пляснула далонямі, — але можна падумаць — мы складаныя! Вось загадзілі людзям галовы. Ты, Маша, вучыцца тамака, у Швейцарыях гэтых, вучыся, але

памятай, што і бедныя і багатыя — усе павыходзілі з тых жа дзвярэй, што і ўвесь народ.

Машка тады грубаваты жарт пра дзверы не зразумела, але цётку паспяшала паправіць.

— Гэта ў мінулым, цётачка, тое месца, дзе я вучуся, Швейцарыяй звалася, а цяпер гэта лектаральная зона Аб’еўра-пяць «Ш»...

— Ох ужо мне гэтыя разумнікі: Аб’еўра, Аб’еўра! Якой толькі муры не панапрыдумлялі? Мала таго, што самі сабе галовы свае тоўстыя гэтым шалупіннем пазабівалі, дык яшчэ і дзіцячыя галоўкі па нявіннасці сваёй пакутаваць павінны. Ну ці не супастаты, га? І нашыя кіраўнікі туды ж! Ёлупы, прабач Госпадзі, чаго ўпаролі: Расію ў Сібрусію пераназвалі. Ці бачыце, сусветная прагрэсіўная супольнасць бянтэжыцца гэтага назову як сіноніма рабства і таталітарызму, а то, маўляў, Нямеччыны няма як напаміну аб фашызме, а Расія — як костка ў горле, тырчыць у пашчы ўсяго добрага свету. А я, асабіста, не ведаю, ці добры гэта свет для маёй вёсачкі?

— Так іх, матухна! Так іх, падшыванцаў паршывых! Папераназывалі ўсё, аспіды, цябе, наймудрую, не спытаўшы. Нядобра!

— Што яны не спыталі — гэта паўбяды, а вось ты ж, пень стары, чаго гэта са сваёй інваліднай камандай узяўся маю атаву касіць?

— Дык, Паліна Захараўна, злітуйся, гэта ж землі, якія адышлі яшчэ ў пазамінулым леце да Чулымскай крэпасці! У нас жа і папера ёсць, і размалёўка твая імперская на памежным плане маецца, так што па ўсіх канонах сваё крэўнае косім.

— Гэта ж з якіх часоў табе казённае крэўным стала? Што, з прыгонных выбраўся — і ўжо старанны служака? Глядзі, не спаліся! А можа, ты ў каменданты крэпасці меціш? Ужо вельмі даўно месца Намесніка пустуе. А што, давай, мітусіся, глядзіш, пад старасць і кар’еру зробіш! Я табе і пратэкцыю, калі спатрэбіцца, складу. Ты ж ведаеш, у мяне сувязі і ў губерні, і ў сталіцах. Адзін Сямён Міхайлавіч чаго варты! Быў жа смаржком, казюлькай, паршывым інструктарчыкам райкама камсамола, а сёння, глядзі ты — яснавяльможны князь! Ох, ужо часы пайшлі, мудрэй, чым пры ўсякіх прошласцях якіх.

— А чым табе часы дрэнныя? — цалуючы прысутным рукі, не змяншаў жартаўлівага тону Прохар. — Няўжо ж ты б у іншыя часы праўленне саўгаса-мільянера пераабсталявала пад барскі дом?

— Ну, дапусцім, пачала будаваць не я, а мая родзічка, ды і кадзёлка гэтая стаяла разрабаванай ды кінутай гадоў дваццаць, толькі ваколіцу сваім выглядам паганіла. Годзе пярэчыць, ідзі глядзі, хто да нас завітаць вырашыў.

— Бацечкі святыя! А я ж, сляпы дурань, думаю, што гэта за сонейка тамака бліскоча? Маладая барынька з замежжаў прыбылі! А выраслі, выраслі як! Роўна нявеста! Нябось, тамака ўжо панічы так і кружаць? Дазвольце, Марыя Захараўна, ручку для роднаснага, так сказаць, цалавання!

— Эка цябе, Прохар, панесла! Што гэта ты, не раўнуючы, як лёкай або тракціршчык які закудахтаў! Панічы, панічы! Я табе дам «панічы». Вывучыцца спачатку хай, на ногі стане, а панічоў мы і дома знойдзем сваіх, дужых ды наравістых, праўда, Машка?

Але адказаць Машы не далі, ды, мяркуючы па ўсім, адказу яе на гэтае далёкасяжнае пытанне і не патрабавалася.

— А ці памятаеш ты мяне, Машка? — дастаючы з кішэні нейкую цудоўную, выразаную з блакітнага каменя, фігурку, ласкава спытаў Прохар. — Мы ж з табой роўненька пяць гадоў не бачыліся. Гэта якраз з таго лета, калі цётачка цябе да нас на адкорм і прывезла...

— Прохар, што гэта яшчэ за «адкорм»? Як пра бычка якога-небудзь кажаш, а не пра дзіцяў, — напусцілася было на яго Паліна Захараўна, але, убачыўшы блажэнную асобу старога, які бабылём дажывае век і хінецца да гэтай кветачкі як да цудоўнага пасланца, які пацягне і далей іх радавую нітку, з разуменнем уздыхнула ды пачала аддаваць нейкія распараджэнні...

Маша ўсё яшчэ стаяла ля акна, і яе чароўныя блакітныя вочы ніяк не маглі насыціцца відовішчам месяцовага паднябесся, а памяць без аглядкі на строгія вокрыкі выхавальнікаў выцягвала і шчодра рассыпала, як неацэнныя скарбы, радасную і яркую мазаіку яе ўжо закончанага дзяцінства. Яна не была дома два гады. Пазамінулым летам цётка моцна захварэла, і, даведаўшыся аб тым, Маша на злом галавы кінулася за ёй на курорт у Карлавыя Вары. Час, праведзены разам, іх тады вельмі моцна зблізіў.

Колькі ўсяго было перагаворана, перадумана, перааспрэчана, пераплакана. Калі Паліне Захараўне стала зусім дрэнна і лекары толькі спагадліва ўздыхалі, Маша сядзела з ёй неадлучна, і начамі, калі ёй здавалася, што цётка заснула або знаходзіцца без прытом-

насці, яна давала волю сваім слязам і гадзінамі раўла, молячы Бога пашкадаваць «матулю» і вярнуць ёй здароўе. Так, менавіта тады яна ўпершыню назвала Паліну мамай, дакладней, гэтае слова само неяк сарвалася з яе вуснаў. Спачатку Маша спалохалася яго, а потым узрадавалася. Ёй раптам стала спакойна, утульна і вельмі лёгка.

Цётка акрыяла. Пасля ўжо, з'ехаўшы дадому, яна напісала Машы ў лісце, што гэта яна, маўляў, вымаліла яе ў Бога. А потым была ў іх доўгая перапіска. Дзіўная для нашага часу прыдумка, якая выклікала шмат кпінаў і перагавораў як у пансіёнскіх сяброўак, так і ў адміністрацыі.

Летась перад заканчэннем курса іх адправілі на стажыроўку і адпачынак у Амерыку, якая цяпер завецца па-новаму — Афраюсіяй. Гэта была абязалаўка, без якой ні адна прыстойная навучальная ўстанова не мела права выдаць сертыфікат свайму выпускніку. Эталонная краіна і абавязковая паездка туды стала для маладога папаўнення заможных грамадзян свету чымсьці накшталт дзіцячых прышчэпак, якія гарантуюць захаванасць іх маральнага ды ідэалагічнага здароўя ў будучыні. І вось гэтыя два доўгія гады нарэшце ззаду. Яна зноў дома. Звар'яцець, цэлыя два гады яе не было тут! А вакол нічога не змянілася, нават пах у яе пакоі. Як жа тут добра! Машцы захацелася скінуць з сябе празрыстую кісяю адзежы, выскачыць у разамлелы ад ліпеньскай пяшчоты сад і з дзіцячым віскам купацца ў гэтым цудоўным нябесным святле, што пругкімі серабрыстымі струменямі лілося на спакойную спелую зямлю.

Спіну лізнуў асцярожны халадок. Машка ўздрыганула і, скурчыўшыся, азірнулася на прачыненыя дзверы. У пакой асцярожна ўвайшла Паліна Захараўна.

— Мама!.. — маладая дзяўчына птушкай пырхнула насустрач.

3

Агідныя ў Расіі раніцы! І гэта праўда. Як бы гэтую краіну ні абзывалі: ці азіятчынай, ці саўдэпіяй, новай або старой імперыяй, ці дэмакратычнай федэрацыяй, ці Сібрусіяй, — гэтае гадлівае адчуванне ў большасці асобаў абодвух палоў застаецца нязменным. Карацей, змяніцца можа ўсё, але пахмельная раніца застанецца. Бы-р-р-р...

Генерал-Намеснік Урза Піліпавіч Верабейчыкаў абуджаўся з

цяжкасцю. А калі па праўдзе, дык саноўны муж адыходзіў ад цяжкага п’янага сну часткамі. Першым узбурваўся мачавы пухір. «Вечна гэтай гадзіне няймецца, — праплыла першая думка ў дзяржаўнай галаве, — аднёс бы хто яго, паскуду. — Следам за пухіром завуркатала нутро, потым заёкала сэрцайка, потым ніякавата пазяхнулася і балюча скрывіла левую скулу, на ілбе, тоўстых шчоках і зморшчынах шыі выступіў ліпкі агідны пот. — Ну й паехала! Трэба зваць сатрапаў, больш паспаць не атрымаецца».

— Гэй! Гамадрылы! Спіце, лайдакі?

— Ніяк не, ваша высокая правялебнасць спадар Генерал-Намеснік яго светласці Прэзідэнта-Імператара па Барабінскай асобнай акрузе. Мы на варце і гатовыя да выканання любых вашых наказаў! — бадзёрымі, але злёгку сіпатымі галасамі складна-завучана выдалі два дзяржслужбоўцы па адмысловых даручэннях, забягаючы ў спачывальню.

Урза Пілiпавіч быў чалавекам гадоў пад шэсцьдзясят, сярэдняга целаскладу, з бясколернымі вадзяністымі вачыма, што блішчалі бязглуздымі гузікамі на круглым, як блін, твары, цалкам пазбаўленым якіхсьці прыкметаў інтэлекту. Да гэтай высокай пасады ён доўгія гады праслужыў па ваеннай частцы, вялікіх чыноў не меў, але ў апошняй Каўказскай вайне вызначыўся вельмі незвычайным чынам. Калі натоўпы звар’яцелых фанатыкаў з ваяўнічымі крыкамі «Алах акбар!» кінуліся на кволыя пазіцыі нашых войскаў, генерал Верабейчыкаў адзін з велізарным, у свой рост, партрэтам Прэзі-дэнта-Імператара пайшоў у контрнаступленне. Ужо невядома чаго збаяўшыся, басурмане спынілі бязладную страляніну і павярнулі назад. Фронт быў выратаваны, стомленыя ад бязмэтных санітарных стратаў і непрабуднай п’янкі салдаты вярнуліся на свае рэдуты. Пра подзвіг генерала расказалі Яснавяльможнаму Дэмакрату, і той падабраў для свайго вернага салдата больш ганаровую і статусную пасаду. Вядома, пасля знайшліся зайздроснікі і кляўзнікі, якія пас-прабавалі сказіць сутнасць гераічнага ўчынку генерала, распаўсю-джваючы гнюсныя здагадкі аб тым, што Урза Пілiпавіч загадзя дамовіўся з каўказцамі і ледзь ці не падкупіў іхніх верхаводаў. Была і іншая катэгорыя, якая весела скаліла зубы: «Верабейчыкаў — дзьмутая шэльма і заўзяты нахабнік, усё пралічыў наперад і здзейсніў публічнае ашуканства. Базар-бузукі (а менавіта так іх цяпер, з лёгкай рукі журналістаў канца мінулага стагоддзя, усіх кага-лам і назвалі, не робячы адрозненняў паміж грузінамі, азербай-

джанцамі, чачэнцамі ды іншымі -янамі ды -інамі) ні за якія грошы не дазволілі б страляць у партрэт галоўнай асобы дзяржавы, з якім яны імкнуліся ўз'яднацца. Маўляў, падобнае блюзнерства адкінула б далёка назад цяжкія і заблытаныя мірныя перамовы аб добраахвотным зваротным уз'яднанні Каўказа з Сібрусіяй, з-за чаго, пэўна, і ішла пятнаццаты год шостая Каўказская вайна». Пакінем на сумленні тых ды гэтых здагадкі аб праўдзівых прычынах каўказскай трагедыі, аповед пра якія наперадзе, а вернемся да канчаткова разбуджанага генерала.

— З апахмеліцам вас, Урза Піліпавіч, — прымаючы апусцелую і яшчэ потную ад лядоўні чарку, вымавіў, кланяючыся, Ірван Сідаравіч Босанька, найбліжэйшы да Генерала-Намесніка чалавек. Якіх толькі плётак пра яго не хадзіла ў акрузе! Але й пра тое пазней… А цяпер раніца генерала.

— Душу, Ірван, чаркай не абдурыш! Давай, налівай яшчэ адну, і баста! Усяму свой час, вып'ю другую — і прыбірай гэтую згубніцу паўназадую з вачэй маіх, — ён зрабіў пальцамі какетлівую «казу» зялёнай старадаўняй бутэльцы, з якой нязменна піў ужо гадоў дваццаць, прымушаючы падначаленых трымаць бутлю заўсёды поўнай і астуджанай.

— Ну, дзве толькі на памінках п'юць, Урза Піліпавіч, — не даючы перадыхнуць, Босанька падаў і трэцюю.

— Угаварыў, угаварыў, ты і слуп тэлеграфны ўгаворыш. Эхма, — генерал перакуліў і трэцюю, — мацнее з кожнай чаркай змяіны вырадак. Усё, апранацца і — у Прадстаўніцтва.

Прадстаўніцтва Генерал-Намесніка размяшчалася ў шэрым, непрыкметным, прысадзістым будынку з чатырма квадратнымі калонамі, неяк аляпавата прытулілася сярод жылых шматпавярховікаў на адной з пыльных абшарпаных вуліц цэнтральнай часткі акруговага горада. Пусты недагледжаны двор быў падобны больш на вайсковы пляц з фігурнымі асфальтавымі латкамі. Кажуць, у гэтым будынку калісьці даўным-даўно размяшчаліся банк і публічны дом адначасова, і грамадзяне маглі атрымаць належныя ім па фундушах адсоткі ў натуральным, так сказаць, выражэнні: паслугамі дзяўчат з паніжанай сацыяльнай адказнасцю. Установа квітнела доўгія гады, а потым растварылася ў свежым паветры зменаў разам з грошыкамі фундатараў, пакінуўшы за ўсё расхлёбвацца бедных прастытутак. Усярэдзіне ўсё так і засталося: шырокія мармуровыя прыступкі,

паркет, у правым, меншым, крыле на другім і трэцім паверхах — прасторныя кабінеты і офісы былога банка, у левым — малюсенькія працоўныя пакойчыкі жрыцаў кахання. Па немаведама кім заведзенай традыцыі ў галоўным будынку прадстаўніцтва адмысловай акругі на сценах калідораў уладкоўваліся выставы мясцовых мастакоў, з-за чаго казённы будынак часамі прымаў ваўкаваты выгляд і быў падобны то на батлейку хакаскіх разбойнікаў часоў Чынгіз-хана, то на стойбішча алтайскіх шаманаў.

Як і кожная паважная казённая ўстанова новага часу, Прадстаўніцтва выконвала прадстаўнічыя і каардынацыйныя функцыі, ні за што не адказвала і нічым не кіравала, гэта значыць, фактычна нічога не рабіла. Вядома, скажы вы гэта ўслых у калідорах улады, вас бы ўміг скруцілі б у абаранак. Як так, амаль паўтысячы чалавек — і нічога не робяць?! Такога быць не можа! Яны ж усе штомесяц атрымліваюць заробак, розныя там надбаўкі і прэміі, даплаты за сакрэтнасць і выплаты за асаблівыя ўмовы працы, пайкавыя, праязныя, камандзіровачныя ды іншыя, іншыя, іншыя. Дакладней, не іншыя, а нашыя крэўныя, якія штомесяц браты-службоўцы спраўна выварочваюць з народнай кішэні! Можна было б і так крыкнуць, ды вось няма каму. Пасля вялікай бюракратычнай рэвалюцыі, якую пры Другім Пераемніку ўчудзіў мысляр сусветнага маштабу і, як вядзецца, выбітны дзяржаўны дзеяч Дзіянісій Казёл, службоўцы канчаткова адолелі народ і перамаглі разумны сэнс, балазе, казлінае насенне ўпала на за стагоддзі ўгноеную і апрацаваную глебу.

Працоўны дзень Генерал-Намесніка пачынаўся з прыёму дакладаў. Першым, як правіла, заходзіў Мустафій Муфланавіч СкліСь, генерал на выданні, які кіраваў у акрузе курыраваннем усякіх поскудзяў і пошасцяў, чалавек утойлівы і каварны.

— Дазвольце, Урза Пініпавіч? — з годным паўпаклонам праціснуўся ў кабінет СкліСь...

— А чо тут дазваляць, калі ты ўжо тут? Садзіся, дакладвай!

— У цэлым становішча ў акрузе стабільнае, за мінулыя суткі ніякіх няштатных сітуацый не было. У Чулымскім удзеле зноў пачаў выць сабака...

— Што, ужо поўня?

— Так. У тым жа ўдзеле працягваюць пашальваць ліхія людзі...

— Хто такія? Ці распачаты разгляд па факце вытвараных імі бязладдзяў? А што яны дзеюць на самай справе?

— Разгляд і следства распачатыя яшчэ ў мінулым годзе, ды вынікаў пакуль ніякіх няма. — Бачачы насупленыя бровы кіраўніка, якія прадвяшчалі пачатак разносу, Мустафій Муфланавіч паспяшаў апраўдацца: — Ды няма ў тым нашай віны. Удзел той убогі, скрайні, аддалены, тамака якога толькі паскуддзя не ашываецца: і беглыя, і ўйгуры, і разбойныя хеўры хакасаў, і купленыя сяньзянцамі шорцы. І зноў-такі, ужо скора дзевяць месяцаў няма над удзелам дзяржаўнага дагляду…

— Ну дык вось ты і едзь туды, бацечка, ды і дагледзь, — з закіпелай злосцю прашыпеў Генерал-Намеснік.

— Не сярдуйце, вашая высокая правялебнасць, намеснік Намесніка туды ўжо тры тыдні таму прызначаны. Вы ў той час мелі ліТасць адпачываць з князем Ван-Пятровым Тэр-аглы. А новы прызначэнец — сталічная штучка, у замежжах выгадаваны і засланец вядомага роду колішніх алігархаў ПонтКалацційскіх. Енахам Мінавічам зваць.

— Пачакай жа ты! Дык я ж яго дзеда памятаю, ды і бацьку, Міну, добра ведаю, — намеснік задумаўся, прымружыў вочы.

Мустафій заціх. Ён ведаў, што ў падобныя імгненні лепш раствaрыцца, ператварыцца ў пыл, з'есці самога сябе знутры, чым выдаць хоць бы гук або малаважны рух здзейсніць. Не дай Бог! Бо менавіта ў гэтыя секунды ў дзяржаўны розум заходзіла яе вялікасць Думка. Дама капрызная і няпэўная, са сваімі выкрутасамі і вычварэннямі, і ў апошні час не пацыкала ўвагай састарэлага генерала.

— Ты вось што, Мустафій, пакліч-ка да мяне гэтага алігархіка. І трэба яшчэ… — Урза Піліпавіч знарочыста замоўк, як бы мераючы важкасць тых слоў, якія прасіліся вонкі. — Хоць не, гэта потым. Працягвай дакладваць.

— Слухаюся. У Томскім удзеле ўдзельны староста п'янстваваў сумесна са старасціхай, а затым распачаў бойку з пратэстанцкім прэсвітарам на глебе рэлігійных дэбатаў аб цноце, але неўзадаўжкі ўсе паміраліся, працягнулі папойку, а потым сумесна пабілі мулу, які праязджаў міма з гарэмам ды па няведанні мясцовых звычаяў спаслаўся на Каран і не пажадаў далучыцца да застольнай дыскусіі. Мула ганебна збег, а гарэм застаўся і, падрапаны старасціхай ды

іншымі добрапрыстойнымі дамамі, хаваецца дзесьці па навакольных засценках. З гэтай прычыны адзначаныя частыя адлучкі мужчынскага насельніцтва ўдзелу ў невядомым кірунку.

— А гарэм-та хоць варты?

— Людзі, якія разбіраюцца і прымалі ўдзел… ну ў гэтых, як іх…

— Шурах-мурах, дурань!

— Так і ёсць! Кажуць, варты гарэмец…
— Пашлі каго-небудзь, ды разумнейшага, хай праінспектуе, і пасля медагляду да мяне!

— Ужо ўсё выканана.

— Ну, — хмыкнуў генерал, — тады працягнем.

— Ва Угарскім удзеле суцэльная смута. Стараста і муніцыпальны старшыня падбіваюць халопаў і несвядомых памешчыкаў пісаць чалабітную Прэзідэнту-Імператару аб нібыта вытвараным вамі ў ваколіцы бяздзеянні, — і, як бы апярэджваючы начальніка, Мустафій дадаў: — Выведнікі адпраўленыя, комплексная праверка рыхтуецца і да вечара будзе на месцы.

— І каб не міндальнічалі. Бяздзеянне ім, ці бачыце, не падабаецца, ну, можа, дзеянне больш даспадобы прыйдзецца. І глядзі, каб старасту ў калодкі па выніках агляду, а памешчыкаў з бунтаўшчыкоў лупцаваць публічна; маёнткі з малатка, толькі вось апошняе — з казённага малатка, а не з твайго! Ты мяне зразумеў?

— Чаго ж тут не зразумець? Малаток жа ў мяне адзін, вашай мосці, так што як загадаеце. У Гор-Чамальскім удзеле стараста на пасяджэнні народнага каганату вас, прабачце за гадкае слова, назваў прыдуркам.

— Надакучыў мне гэты ганаровы свінапас на пенсіі! — тупнуў пад сталом нагой начальнік. — Гэта ж трэба, што ні каганат — адно і тое ж, хоць бы ўжо разнастаіў, ці што? Давай далей. Сам ведаеш, што гэты стары ішак — далёкі сваяк другога візіра Прэзідэнта-Імператара.

— Ну, на тэрыторыях больш асабліва ніякіх нюансаў не было. У апараце таксама руціна, выказванняў і знеслаўлення не заўважана. Блудадзеяць усе па-старому, праўда, сакратарка вашай намесніцы

паклала вока на намесніка па Гор-Чамальску.

— Вось каза! А ты яе адпраў да ўлусаў з перадвыбарнымі ўлёткамі, хай сабой за кандыдатаў ва Усенародны Усевялікі Курултай паагітуе. Бач чаго заманулася — на бок хадзіць, быццам майго сакрэтнага распараджэння не ведае, усё павінна заставацца ў родным калектыве. Ідзі, голубе.

Наступным заходзіў намеснік па тэрыторыях і кантролю. Потым — па забаўках і народнай весялусе, потым кадры, ну і напрыканцы так, чыноўная дробязь. Пра яе можна было б і не згадваць зусім, калі б яна, гэтая дробязь, не выконвала вельмі важную апаратную працу — «стукаць» на сваё начальства. Вядома, рабілася гэта таемна, у высокі кабінет заходзілі пад якой-небудзь бязвіннай падставай або па загадзе шэфа, каб, не прывядзі Госпадзі, тваё непасрэднае начальства ў чым-небудзь гэтакім не западозрыла. Наогул галоўным клопатам айчыннай мадэлі ўлады была барацьба за прамы доступ да валадарнага цела. І калі ўлічыць, што ўладныя калектывы амаль цалкам складаліся з асобаў моцнай паловы, то проста нейкі Садом з Гаморай атрымліваўся: усіх цягнула да начальніка, а самога начальніка — да яшчэ больш высокага валадарнага цела, і так, пэўна, да самага верху.

Верабейчыкаў быў дасведчаным, хоць і салдафоністым кіраўніком і на ўсю моц заахвочваў падобнае спаборніцтва, у якім бачыў запаруку непахіснасці персанальнай улады, без якой краіна немінуча загразла б, па ягоным разуменні, у крывавым хаосе.

Пасля дакладаў ішло чытанне штодзённай мясцовай прэсы. Хоць газеты ўжо даўно лічыліся атавізмам, але менш іх ад гэтага чамусьці не станавілася. Відаць, Міністэрства народнай маральнасці і цноты, робячы папраўку на народную тупасць, забітасць свядомасці, а таксама ведаючы аб прыхільнасці простага люду да традыцыйнага нямэтавага выкарыстання друкаванай прадукцыі, не зніжала наклады перыядычных выданняў. Верабейчыкаў газеты чытаў не з цікаўнасці, а з недаверу да сваіх падначаленых, пісанні якіх, як правіла, ігнараваў і лічыў пустым пераводам паперы. Вычытаўшы якую-небудзь крамолу, што здарылася ў якім-небудзь з улусаў ці ўдзелаў, ён тут жа склікаў нараду і задаваў форменны разнос усім і ўсялякаму. Пераканаць яго ў тым, што гэта ўсё дурата і выдумкі кручкатвораў, было немагчыма. Не, вы толькі не падумайце, што саноўніка злавала недасведчанасць падначаленых ці спроба

што-небудзь ад яго ўтаіць. Не, ён шалеў усё з той жа прычыны: бруд выйшаў вонкі, так, чаго добрага, і да сталіцы можа дайсці, а ўжо там знойдзецца безліч ахвотнікаў усё гэта сказіць, прыманіць яшчэ з тры палукашкі і данесці да манархавых вушэй у такім выглядзе... што ўжо лепш і не казаць!

4

Пры ўсёй ліпеньскай цеплыні перадсвітальнай пары ў гэтых краях, як правіла, зімна. Частая раса, нібы зямныя слёзы, выбельвала густую зеляніну і блякла цьмянела на траве, лісці дрэў і прыдарожных кустоў, і яны, перапоўненыя гэтай матэрыялізаванай з ніадкуль вільгаццю, прагіналіся і пралівалі тоненькія сцюдзёныя струменьчыкі. Росная белізна трымалася толькі да першых промняў узыходзячага сонца. І варта яго асляпляльна яркім пасля ночы і перадсвітальнага змроку промням зваліцца на зямлю, як матавы налёт імгненна ператвараўся ў казачныя россыпы, якія загараліся мільярдамі рознакаляровых іскрынак і блікаў. Шараватая маса на кожным лісточку, кожнай націнцы прымала свае адценні, кожная расінка перад тым, як бясследна знікнуць, ператваралася ў яркую крыштальную сферу, якая адлюстроўвае ў сабе ўвесь свет. Магчыма, тое ж самае адбываецца і з чалавекам, толькі паспрабуй ты адгадай свой час.

У цэнтр выехалі яшчэ зацемна, дарога, хоць і не далёкая па тутэйшых мерках, але ўсё ж дарога, патрабавала сваіх трох гадзінаў хуткай язды. Трэба аддаць належнае апошнім двум Прэзідэнтам-Імператарам, чаму-чаму, а дарогам пры іх кіраванні (а гэта, відаць, гадоў дзевяць) надавалася самая пільная ўвага. Да гэтага падштурхоўвалі і нацыянальны гонар, і эканамічная неабходнасць, і пагроза міжнародных санкцый аж да пазбаўлення дзяржаўнай самастойнасці. Асабліва хутка і спрытна дарожныя справы ішлі пры папярэднім кіраўніку. Ён вынайшаў войны па дамоўленасці з кітайцамі, балазе, з імі мог ваяваць любы, ці жарт — чатыры з паловай мільярды народу! І вось з дазволу Усясветных Захавальнікаў волі і дэмакратыі айчынны ДэмакратСамадзержац аб’яўляў нашчадкам хунвэйбінаў форменнае «іду на вы», прыбіраў з мяжы чалавек сто пяцьдзясят вартаўнікоў, і полчышчы ханьцаў урываліся на абшары роднай айчыны. Праўда, гэта былі дзіўныя войскі, узброеныя ў асноўным лапатамі, кетменямі, сітамі для прасейвання пяску ды іншай немудрагелістай будаўнічай усячынай. Войска ішло з

дзеткамі, хатнім скарбам, начыннем і жыўнасцю, а галоўнае — з рускімі народнымі песнямі на вуснах. Калі праз святыя межы перавальвала мільёнаў пяць-шэсць, варта вярталася на ранейшыя месцы, сапернік аб’яўляўся акружаным і ўзятым у палон. Ладзілася доўгачаканае пераміp’е. Кітайскія таварышы дзяжурна звярталіся да сусветнай супольнасці з пераканаўчымі просьбамі забяспечыць гуманныя стасункі з палоннымі, спрыяць імкненню вярнуцца на гістарычную радзіму і ўступалі ў доўгія перамовы аб спрэчных тэрыторыях. Але палонныя назад у Паднябесную і не збіраліся. Усю гэтую размаітую масу ў спешным парадку раскідвалі па асобных акуёмах і ўдзелах, ставілі на будаўніцтва дарог, і гады праз два ўтоенага рабства, запісаўшы кіргізамі або буратамі, адпускалі на ўсе чатыры бакі. Высокія бакі-ворагі заставаліся задаволеныя і, праз нейкі час, змацоўвалі сваю задаволенасць чарговай доўгатэрміновай мірнай дамовай. Пры гэтым айчынны бок спяшаўся ў чарговы раз паведаміць сваёй і сусветнай грамадскасці аб рэзкім росце колькасці насельніцтва Імперыі, абумоўленым, вядома ж, ростам жыццёвага ўзроўню падданых, а таксама аб пазбаўленні ад першай паловы адвечнага расійскага праклёну — кепскіх дарог. Хто так кажа — або нахабна паклёпнічае, або папросту не ведае цяперашняй нашай рэчаіснасці, іх ласкава просім — прыязджайце і самі пераканаецеся ў якасці і колькасці нашых шляхоў-ростаняў. Пра другі складнік часткі нашых бедаў — дурняў — бацькі роднай дзяржавы сарамліва маўчалі, і, можа, яно й правільна.

Дарога шырокай шэрай змяёй, пабліскваючы на ўздымах і выгібах, павольна вілася па маляўнічым краявідзе. Буркатлівы матор, манатоннае калыханне, слабы чад выхлапных газаў і прыгарэлага масла, парыпванне і меладычнае пахрустванне стваралі ні з чым не параўнальны мікрасвет айчыннага сродку самаперамяшчэння. Можа, сусветны аўтапрагрэс сышоў кудысьці далёка і Аб’еўра ганяе на суперкарах, але мы, падпарадкоўваючыся прыроджанаму інстынкту месіянства, як стаялі, так і стаім на сваім: маўляў, адзіная выратавальная вера — праваслаўе, а лепшай машынай для чыноўнага люду і заможных грамадзян быў і застаецца цуда-аўтамабіль «Волга». І нікога не павінна бянтэжыць, што вялікая частка гэтай вялікай некалі рускай ракі ўжо даўно адышла незалежнаму Татарстану, а той у сваю чаргу раскалоўся на тры варожыя арды і цяпер актыўна спрабуе ўключыцца ў Каўказскую вайну па зваротным уваходжанні ў склад вялікай Сібрусіі. Справа гэтая, па сцвярджэннях аналітыкаў і паліттэхнолагаў, можа мець

вехавае значэнне: з вяртаннем татараў адкрываецца відавочная перспектыва ўзнаўлення былой Расеі. Вядома, пакуль без гэтага назову, які палохае ўсіх сваёй дакучлівай любоўю, без сусветных замашак, але ўсё-ткі! Чым мы горшыя, скажам, за амерыканцаў, якія ўжо амаль дамагліся рэабілітацыі ранейшага назову сваёй дзяржавы — ЗША — наўзамен цяперашняга — Афраюсія. Краіну эталонную пераназвалі гэтак гадоў пятнаццаць назад, па агрэсіўным волевыяўленні пераважнай большасці тамтэйшых грамадзян адпаведнай афарбоўкі.

Эх, дарога, дарога, якія б кітайцы не закулі цябе ў шэрую браню заходняга асфальту, ты ўсё роўна застанешся родным, пыльным, разгулістым і небяспечным расійскім шляхам. Ляціш ты па-ранейшаму ў неўтаймаваную далеч, закіпае кроў ад мільгацення тваіх паласатых верставых слупоў, і здаецца — няма і не будзе табе канца.

Але не гогалеўская брычка неслася па гэтай дарозе, а грукатлівая і чадная (ад прагарэлага глушыцеля) казённая

«Волга», а ў ёй — не заўчасна забыты і выкінуты са школьных падручнікаў Чычыкаў паўдрамаў на сядзенні, а нехта яшчэ не вядомы свету, але гэтак жа, як і яго папярэднік, ён прагнуў славы, багацця і дабрабыту.

Думалася Енаху Мінавічу дрэнна. Раздражняла ўсё: і нявыспанасць, і ўбогасць службовага сродку перамяшчэння, і нявызначанасць з дакладам, і нуда, якая пачынала паволі падточваць дзейную авантурысцкую душу, і яшчэ цэлая куча розных дробязяў, назовы якім з наскоку і падабраць складана. Кіроўца, нелюдзімы мужык з вечным чорным да сіні шчаціннем на запалых шчоках, пакрыўджана маўчаў, учапіўшыся за руль. Пасля першай жа паездкі з Берыем, а менавіта такім дзівакаватым імем яго ўзнагародзілі бацькі, Енах паскардзіўся Прохару на незадаволены выгляд шафёра.

— А хопіць вам, пане, не звяртайце ўвагі, ён заўжды такі, як толькі есці захоча, а ўжо чаго-чаго, а напхацца ён ахвотнік заўсёды і, галоўнае, ніколі не наядаецца! Вось такі канфуз і атрымліваецца. З ім нават дзеўкі звязвацца не хочуць, кажуць, нібыта пры гэтых справах і крэкча-мыкае, а пыса ўсё адно кіслая. Не звяртайце ўвагі і ўсё тут. Бо іншага шафёра па-любому нямашака. Абвыкнецеся, дасць Бог, як-небудзь!

За акном бясконца цягнулася тайга.

«Які дурань знаходзіць прыгажосць у гэтым бессэнсоўным нагрувашчванні дзелавой драўніны? Гэтулькі грошай знікае дарма, бо перастойвае лес! Калі ўжо мы пазбавімся ад гэтай бязладнасці? Ну вось, Енах, ты ізноў за сваё! І хто гэта такія «мы»? Мы гэта якраз ты і ёсць, ад цябе і залежыць гэтае збавенне. Не аб драўніне лепш думай, а аб сваім дакладзе. З першага разу не спадабаешся Генерал-Намесніку — ніякія сталічныя сувязі не дапамогуць. А ён, гэты Верабейчыкаў, кажуць, з куляй у галаве, ледзь што — адразу за тэлефон і ну Цару наярваць. — Недалюбліваў і пабойваўся Енах Мінавіч вайскоўцаў, хоць і былых. — Дзіўны яны народ. За душой ні паўграша, а гонару на ўзвод алігархаў хопіць. І галоўнае, грошы ж возьмуць, але тут жа пры табе іх на вецер пусцяць і з паршывым пятаком у кішэні кінуцца абараняць інтарэсы Дзяржавы і Самадзержца, а цябе, замест таго, каб дзякаваць, так і мецяць у хабарадаўцы запісаць. Дуб'ё, адным словам! Непрадказальны чалавек горшы за злодзея. Злодзей — ён што! Ён свой, душа яго як на далоні, ён не самае складанае стварэнне цывілізацыі, звычайны дзелавы чалавек, і жадае таго ж, што і ўсе: укласці менш, а лепш, наогул нічога не ўкладваючы, атрымаць пабольш. Сродкі антыгуманныя? А хто полюсы гэтага гуманізму вызначае? Ну не курултайцы ж, насамрэч! Тыя самі адно жуллё і хапугі, таксама мне народныя выбраннікі, тарэкалы заказныя. Хто ботала падвесіў, для таго і звоніць. Ізноў ты, Енах, па выбоінах ды рытвінах паляцеў. Вярніся на зямлю. Пра знаёмства з начальствам думай, аб тым, як прывітанне ад баці лаўчэй перадаць. Па словах бацькі, яны з Верабейчыкавым адзін час дружкаваліся і нават круцілі каханне з адной і той жа дзяўчынай, якая адначасова з задавальненнем даіла і маладога афіцэра, і пачаткоўца банкіра. Так што на мужчынскім слэнгу яны — нібыта як і парадніліся, сталі малочнымі братамі. Выходзіць, я свайму начальніку малочны пляменнік, калі такія, вядома, бываюць?»

Уздоўж дарогі замігацелі рэкламныя плакаты: звалі і прапаноўвалі, пераконвалі і заклікалі. Бурлівая дурнота рэкламнага бізнесу яшчэ ў канцы мінулага стагоддзя як лінула ў айчыну, якая дапала да ўсёдазваляльнай свабоды, так у ёй і затрымалася навекі, як кавуновая корка ў памыйным вядры. Толькі гультай не яхіднічаў наконт нашых рэклам! А што толку? Ну, вунь, паглядзіце — новенькі, тры на шэсць, плакат, заклікае аддаць свае галасы за кандыдата на

замяшчэнне Пераемніка. Ужо амаль месяц мінуў пасля выбарча-перадатачнай кампаніі галоўнай пасады ў дзяржаве, ужо Прэзідэнт-Імператар Пераемнік Шосты кіруе народам і рыхтуецца на другі тэрмін, а гэтая нахабная рожа, якая з ім канкурыравала і Пераемнікам дзеля гэтага прызначаная, усё абяцае народу адмену прыгоннага права, забарону продажу людзей, умацаванне сям'і шляхам абмежавання аднаполых шлюбаў. Бязладдзе! І гэта пры ўездзе ў акуёмскі цэнтр. Ды што паробіш, рэкламнае месца аплачана! Хоць і святое права свабоднага прадпрымальніцтва, руху тавараў і інфармацыі, але ўсё роўна свінства, трэба далажыць Генерал-Намесніку.

Ці вунь яшчэ адзін шэдэўр. Плакат тых жа памераў з напаўаголенай дзяўчынай, якая асядлала, нібы ведзьма юнага парсюка, яркі пыласос. Прыгожы нахабны твар, выразна надзьмутыя вусны і велізарны надпіс на чатырох мовах: ангельскай, арабскай, кітайскай і расійскай: «Сасу амаль задарма! Тэл. 40-56-00». А ўнізе дробная прыпіска на новай расійскай мове:

«Айчынныя пыласосы «Тайфун», сабраныя ў Кітаі, эканомяць не толькі час, але і грошы, спажываючы мінімальную колькасць электраэнергіі».

Навошта купляць дарагія кружэлкі з анекдотамі, ездзі сабе па дарогах айчыны і паднімай настрой. Можа, з-за гэтага невынішчальнага народнага пачуцця гумару і пафігізму мы яшчэ і трымаемся. Машына ўлілася ў струмень гарадскога транспарту і заскакала па выбоінах. Гарадскія вуліцы, аддадзеныя муніцыпалітэтам, не рамантаваліся з пачатку муніцыпальнай рэформы, а рэформе гэтай, калі не падводзіць памяць, гадоў шэсцьдзясят хутка споўніцца. Грошы на яе ўбухалі нямераныя! Але ўсё сышло ў пясок, дакладней, у каналізацыю і муніцыпалізацыю ўсёй краіны! Даўно гэта ўжо было, спрабуючы прыструніць губернатараў і адабраць у іх як мага больш паўнамоцтваў, цэнтральная ўлада кінулася рукамі ўсё таго ж Дзіянісія праводзіць кардынальную муніцыпалізацыю і замест пяці-шасці гарадскіх раёнаў панаствarала па трыста-чатырыста, а дзе-нідзе і па тысячы муніцыпальных утварэнняў, а калі маецца ўладная завязь, павінен быць і апыляльнік будучых кветачак, ды не адзін, а неадменна са сваімі падначаленымі і сакратаркамі, машынамі і тэлефонамі, і, і, і... То-бок, павінен быць начальнік з усімі адпаведнымі наступствамі. Вось гэтыя наступствы і выцякаюць... прама на вуліцы ямамі, смуродам ды абваленымі балконамі на дамах,

што стаяць без вады і святла.

Каб не спазніцца і даставіць начальніка своечасова, Берыя ўключыў мігцелку і сірэну, якая выла так гучна і надрыўна, што ў Енаха ледзь усе вантробы вонкі не вывернуліся. Эфекту, праўда, было мала. Бліжэй да цэнтра дарога забіта разнастайнай тэхнікай, якая традыцыйна дастаўляецца ў гэтыя далёкія краі з усіх аўтамабільных памыйніц свету. Гэта там яны — хлам, а ў нас падшаманіш трошкі, і будуць бегаць, як новенькія! Усё адно лепш, чым айчынныя наборы дрэнна пафарбаванага металалому. Енах з непрытоенай зайздрасцю глядзеў на ўсіх гэтых бывалых прадстаўнікоў аўтамабільнай фаўны, ведаючы, што, нягледзячы на свой дапатопны выгляд, яны былі нашмат зручнейшыя і ўжо відавочна практычнейшыя за ягоны драндулет. Паміж машынамі з незалежным і ганарлівым выглядам цягнуліся нагружаныя вярблюды. Побач крочылі крыклівыя паганятыя ў падраных халатах, на іхніх спінах красаваліся моцна вылінялыя партрэты ўладароў тых халіфатаў, адкуль яны былі родам і ад чыйго імя везлі прадаваць свае тавары. Унізе пад партрэтам віднеліся стандартныя вялізныя надпісы, з якіх выразна можна было разабраць толькі адну: «Я — Абдула, сын Алі з роду выйчы — верны раб вялікага халіфа Сташні-башы, хай падоўжыць Усявышні ягоныя гады! Адданы, як сабака, майму гаспадару і заўсёды яму пакорлівы». Надпісы гэтыя служылі і замежным пашпартам, і візітнай карткай, і сертыфікатам якасці, і самой ліцэнзіяй на права гандлю, таму паганятыя болей, чым сваё жыццё, берaглі халаты, выдаваныя шчодрым халіфам бясплатна адзін раз у пяць гадоў. Да аўтамабільнай копаці прымешваўся ўстойлівы, ні з чым не параўнальны пах Азіі.

Перад пустым дваром прадстаўніцтва ля вузкіх тратуараў у некалькі шэрагаў стаялі аднолькавыя брудна-шэрыя стварэнні Горкаўскага аўтазавода са спецнумарамі. Так-сяк праціснуўшыся ў гудлівай аўтаплыні, Берыя з першага разу ўмудрыўся прыпаркаваць іхні рыдван на толькі што вызваленае месца ў бліжнім радзе.

Вакол кіпела нейкае сваё жыццё. Службоўцы, якія прыехалі з усіх удзелаў акуёма, выгружалі з багажнікаў усякую ўсячыну і паспешліва, абганяючы адзін аднаго, валаклі ў шэры будынак. Чаго тут толькі не было! Велізарныя вэнджаныя кумпякі, бутлі з нейкай мутнаватай вадкасцю, мяшэчкі з карэннямі, плеценыя кашы з разнастайнай ежай, асятровыя хвасты і драпежныя пысы тайменяў, мядзведжыя шкуры і яшчэ нешта жывое ў велізарных мяхах.

«Вось гэта я ўліп, — падумаў Енах, нясмела крочачы да ўладнага ганка і сарамліва памахваючы худым партфельцам, — сюды трэба было везці не вычварныя аб'еўраўскія сувеніры ды імпартныя шакаладкі, а кантэйнер добранькага сэкандхэнду. Добра, першы раз у першы клас, далей выправімся».

Неймаверная колькасць дароў з дзіўнай хуткасцю развалакалася па чыноўных кабінетах. Енах заўважыў аднаго з калегаў, які толькі што выйшаў з кабінета і ўсміхаўся раскосымі вачамі. Уздыхнуўшы з відавочнай палёгкай, чалавек выцер мокры лоб нясвежай хусцінкай. Адказаўшы на прывітанне, Енах няспешна падняўся на трэці паверх і звярнуў да кабінета генерала Скліся, адзінага пакуль знаёмага яму тут чалавека. Але не тут-та было, там тоўпілася цэлая чарга. Чыноўны люд, рассунуўшы буйнагабарытныя прэзенты па дробных, але вельмі патрэбных клерках, спяшаўся засведчыць сваю лаяльнасць не толькі ўпаўнаважанаму Трэцяга спецаддзела таемнай канцылярыі Яго Вялікасці, кім з'яўляўся генерал, але і асабіста выказаць павагу другому чалавеку акуёма, а ў ягонай асобе і самому Генерал-Намесніку. Мяркуючы па нервовым абмацванні левай унутранай кішэні даўно ношаных пінжакоў, гэтая павага вымяралася ў папяровым эквіваленце эннай колькасцю матэрыяльных каштоўнасцяў.

Енаха зноў пакарабаціла. «Да чаго ж усё прымітыўна! — падумаў ён з раздражненнем. — Азія, цябе ж папярэджвалі. Аднак галоўнае — не баяцца! — Ён, вядома, ведаў, што ў краіне ўсе бяруць, але каб вось так, у адкрытую! А чаго ж саромецца? Гэтая частка федэральнай імперыі і ў былыя часы лічылася ў сталіцы калоніяй, адпаведна і норавы тут былі каланіяльныя. Ды і цяпер засталіся. — Ну, глядзі, ты сябе ўжо і да каланіяльнага службоўца давёў. Ды і чорт бы з ёй, з калоніяй, мне б займець крыж на шыю, галун грамадзянскага генерала на віц-мундзір, а галоўнае — тытул да прозвішча. Вось тады баста! Тады можна назад, у родную Аб'еўру, жыць спакойным мерным жыццём, пакутаваць ад настальгіі па дзікай радзіме і папісваць мемуары».

— Вы, спадар, выбачайце, не ведаю вашага імя, на аўдыенцыю спрабуеце ці так сабе? — кранўшы Енаха за рукаў, спытаў невысокага росту чалавек у вялікіх акулярах, дзіўным гарнітуры з тоўстай ваўнянай тканіны, рабым гальштуку і жоўтай кашулі з зашмальцаваным каўняром.

— Ды я, мабыць, як і ўсе.

— Ну-с вось і добра, ну вось і добра. А нешта я вас раней у гэтых сценах і не сустракаў? Ах, выбачайце за бестактоўнасць! Дазвольце прадставіцца: правадзейны таемны інспектар, намеснік Генерал-Намесніка па Цюмокскім удзеле Іваноў Юнус Маацзэдунавіч, — ён ліха матнуў галавой і пасля невялікай паўзы дадаў ціха: — Дваранін-с.

Народ вакол прыціх. Усе з цікаўнасцю сачылі за развіццём падзей, з цікавасцю прыглядаючыся да мажнага, элегантна апранутага спадара з выпешчаным абліччам, які немаведама адкуль і з якой мэтай наведаўся ў іхнія пенаты.

— Намеснік Генерал-Намесніка па Чулымскім удзеле Енах Мінавіч Понт-Калацыйскі да вашых паслугаў, спадары! — гучна і выразна вымавіў Енах, ледзь нахіліўшы галаву.

— Калега! — пляснуў рукамі Юнус Маацзэдунавіч і палез было з абдымкамі, але, сустрэўшы ветліва-халодны погляд візаві, абмежаваўся поціскам працягнутай яму рукі. — Ну і як, сабака выць пачаў? Ужо другія суткі поўні.

— А што з ім станецца? — неахвотна адазваўся Енах. — Вые, шэльма.

Апошняя заўвага адразу разрадзіла абстаноўку, і пасля хвіліннага замяшання пачалася лёгкая гамана. Да Енаха пацягнуліся рукі, кожны спяшаў назваць сваё прозвішча, удзел, званне, вымавіць адну-дзве пустыя фразы, абавязкова запрасіць у госці і пажадаць поспехаў на новым месцы. Словам, народ уздыхнуў з палёгкай.

«З усёй гэтай шацііі толькі адзін граф, адзін барон і тры ханы, — адзначыў Енах, — не густа, але на бязрыб'і і рак за шчупака сыдзе».

Аднак у наступную хвіліну ўвага прысутных была адцягнута ад Енаха, бо стала ясна, што ўсім ахвочым патрапіць у высокі кабінет сёння ўжо не атрымаецца. Патрабавальны званок, як у тэатры, абвясціў аб неабходнасці спяшацца ў актавую залу, дзе ўжо былі расстаўленыя на сталах таблічкі з прозвішчамі службоўцаў, запрошаных на нараду.

Калі Енах з'явіўся ў зале, народ павольна і без вэрхалу рассаджваўся, перагаворваючыся напаўголаса, стрымана вітаючы

адзін аднаго лёгкіміківамі альбо паважна раскланьваючыся, мяркуючы па ўсім, са старэйшымі па службе. Нараду вёў першы намеснік Генерал-Намесніка, чалавек ад прыроды спакойны, з ціхім, невыразным і злёгку шапялявым голасам. Ці то ад гэтага шапяляння, ці то ад нявызначанасці тэмы, ці то ад дарожнай стомы, але літаральна хвілін праз пятнаццаць вялікая частка прысутных спала мёртвым сном. Вядоўцу і дакладчыкаў гэта нікольні не бянтэжыла, і самі выступоўцы, адтарабаніўшы належнае, неўзабаве мірна засыналі, уладкаваўшыся ў зале на цвёрдых адкідных крэслах. Незаўважна ў здрадлівую дрымоту праваліўся і Енах. І не толькі праваліўся, але паспеў нават убачыць нейкі да незвычайнасці прыемны сон.

Енаху снілася вялікая месяцовая паляна ў хваёвым бары, пасярод якой стаяў высокі шаўковы былінны шацёр, каля шатра сядзела ў празрыстай адзежы светлавалосая блакітнавокая прыгажуня і павольна расчэсвала срэбным грэбнем доўгія густыя валасы. Гучала нейкая чароўная музыка, увішна і бязгучна хадзілі прыслужніцы, — як і гаспадыня, прыгожанькія і гнуткія... Музыка паступова зацягвалася, нібы дзесьці ў нябачным магнітафоне заела плёнку. Енаха гэта насцярожыла, ён напружыў слых, і раптам ужо не музыка, а нібы надрыўнае звярынае выццё запоўніла ўсё наваколле, і ў гэты час незнаёмка падняла галаву і пазвала Енаха да сябе. Нечакана вакол загуло, і Енах прачнуўся.

Высокі сход заскрыпеў крэсламі, пацягваючыся, загаманіў, заўсміхаўся, заспяшаўся, курцы пацягнуліся з залы, дастаючы з кішэняў свае прывады, нецярпліва размінаючы тонкія хрумсткія белыя цыліндрыкі заморскіх цыгарэт.

— Спадар Понт-Калаційскі! Вас запрашаюць для аўдыенцыі да яго высокай правялебнасці спадара Генерал-Намесніка, — гучна абвясціў службоўца, які ўвайшоў з правых дзвярэй.

Енах спрасонку разгублена азірнуўся вакол, нібы чакаючы яшчэ якога-небудзь пацвярджэння пачутаму.

— Енах Мінавіч, вы б паспяшаліся. Ірван Сідаравіч тамака вас у калідорчыку чакае, ён, вядома, не бог ведама які чын, але ўжо вельмі блізкі да самога. Так што паспяшайце, раю вам! — з запалам шапнуў Юнус Маацзэдунавіч амаль у самае вуха. — Верабейчыкаў жах як не любіць спазненняў, ваенная костачка, самі разумееце! Так што ўжо ідзіце з Богам, не марудзячы...

Прамармытаўшы невыразныя словы падзякі і прыхапіўшы свой худы партфельчык, Енах пасьпяшаў да выхаду. У цесным калідоры і сапраўды стаяў нейкі чалавек, хмуры і непрыступны, нібы байкальскі ўцёс.

— Выбачайце, я — Енах Мінавіч Понт-Калаційскі.

— Добра-с, — крутнуўшыся на абцасах, вымавіў службоўца і ўжо з-за спіны кінуў: — Крочце за мной.

«Таксама, мусіць, з ваякаў, балван нячэсаны», — падумаў Енах, без прыязнасці разглядваючы шырокую спіну свайго павадыра. Прайшлі тры пасты аховы і, пракрочыўшы некалькі метраў па тоўстым, відавочна ўсходняй работы, дыване, апынуліся ў прасторнай прыёмнай.

— Пачакайце хвіліначку, іх высокая правялебнасць гавораць па тэлефоне. Прысаджвайцеся, калі ласка.

Прадэкламаваўшы поўны набор дзяжурнасцяў буркатлівым грудным голасам, паўнаватая мілавідная жанчына выплыла з-за стала і, ашаламіўшы Енаха рэдкай для гэтых месцаў стройнасцю ног і недарэчнай у такой высокай установе кароткасцю спадніцы, прайшла ў адчыненыя дзверы пакоя памочніка Генерал-Намесніка.

«Звар'яцець можна ад іх прастаты і непасрэднасці. Аброкі цягнуць не саромеючыся, канвертамі шапацяць ледзь не ў адкрытую, дамы на працоўным месцы ў поўнай баявой гатоўнасці. Не здзіўлюся, калі ў яе пад гэтай «міма-спадніцай» нічога няма», — праводзячы сакратарку разгублена-зацікаўленым поглядам, падумаў Енах.

«Бач як на чужое зеўрыць, хапатлівец маскоўскі, — назіраючы за пачаткоўцам, адзначыў у думках Ірван Сідаравіч. — Напрысылаюць сюды розных хлюстоў, а нам з імі валаводзься. Куй будучыя кіраўнічыя кадры сабе ж на галаву. Гэта яны цяпер такія рахманыя і сарамліва на чужых сакратутак тарашчацца, а як паабвыкнуцца ды ўзляцяць на верхнія шасткі, тут ужо нічога добрага ад іх не чакай! Пройдуць і не заўважаць, ды і на тым дзякуй, добра, калі не нагадзяць! А вось тое, што ты, штучка, на Індыяну са слінаю глядзеў, пра гэта мы неадкладна прасігналізуем каму належыць».

На працоўным стале сакратаркі нешта запілікала, заўздыхала. Яна ўпырхнула ў прыёмную, спрытна ўзяла трубку, уважліва яе вы-

слухала і, звярнуўшыся да Енаха, са шматзначнай усмешкай паведаміла:

— Вас чакаюць. Прашу пакінуць у прыёмнай мабільныя тэлефоны і пэйджары.

— Пакуль не абзавёўся, — з разуменнем усміхнуўся ў адказ Енах і прайшоў у высокі кабінет.

5

Машка прачнулася позна. Амаль усю ноч яны прагаварылі з цёткай. Ах, ужо гэтыя жаночыя гутаркі! Колькі ў іх усяго самагасамага! Як яны бударажаць душу, як соладка часам даюць волю слязам, як кранальна вырываюць з грудзей доўгія ўздыхі! Хто не выпрабоўваў на сабе іх саладжавыя чары, той або чэрствы, або абдзелены вялікай мілатой душэўнага сваяцтва чалавек. Доўгія гадзіны ператвараюцца ў кароткія імгненні, калі, здавалася, толькі што месяц абяцае бясконцую ноч, а глядзі ж ты — ужо перадсвітальна заліваюцца птахі і на ўсю моц залоціцца набраклы новым святлом усход, а гутарка ўсё не канчаецца і не канчаецца. І вось у выніку ўжо белы дзень на двары, а павекі яшчэ заплюшчаныя, і сон адпускаць не хоча і саступаць месца назолераніцы не спяшаецца. Сонца павольна плавіцца ў паўдзённым марыве, і трэба абуджацца, а як не хо-о-о-чацца…

Дзяўчына пацягнулася ўсім целам, удыхнула поўнымі грудзьмі, затрымала дыханне, доўга выдыхнула і толькі затым адкрыла вочы і села на ложку, матляючы з боку ў бок злёгку цяжкаватай галавой. Акно так і засталося расчыненым, толькі тонкая сетка ад камароў выгіналася, нібы ветразь, і здавалася, што не паветра вагае тонкую тканіну, а пругкія струмені сонечнага святла. У памяці ўсплыла начная гутарка, і Машка крыху засумавала. Так нязвыкла, што яна ўжо не дзіця, што праз чатыры дні ёй васямнаццаць і наперадзе складанае, невядомае дарослае жыццё, замужжа, дзеці, свой дом і нейкія новыя клопаты. Яна ўстала, падышла да люстэрка, прыдзірліва сябе агледзела і, застаўшыся цалкам задаволенай сваімі правільнымі формамі, пайшла мыцца.

У сталовай было ціха і прахалодна. Дваровая дзяўчына Даша, з якой у Машкі было старое сяброўства і яшчэ дзіцячыя агульныя сакрэты, хутка сабрала няхітры сняданак.

— Вы, паненка, не наядайцеся, праз паўтары гадзіны абед. Гаспадыня загадала вас разбудзіць да стала, а вы вунь самі раней усталі.

— Дашка, я цябе калі-небудзь паб'ю! Што гэта яшчэ за «паненка»! Мы ўсе рускія людзі і ўсе перад нашым Богам роўныя!

— Перад Богам, можа, мы і роўныя, Марыя Захараўна, а вось перад вамі і цётачкай вашай мне ўраўноўвацца неяк не спадручна будзе. Вы — баяры, я — простая прыгонная дзяўчына.

— Ну, Дашка, што ты нясеш? Мы ж з табой сяброўкі, успомні, колькі ўсяго і ўсякага нас звязвае? Ці ты знарок гэта задумала, каб мяне пазлаваць?

— Ды што вы, што ж гэта я вас спрасонку злаваць буду? Проста дзяцінства дзяцінствам, а жыццё жыццём. Мне вунь Паліна Захараўна з раніцы загадалі паступаць у поўнае ваша распараджэнне і быць неадлучна з вамі, так што з сённяшняга дня я — вашая асабістая прыслужніца.

Дзяўчына заплакала.

Маша адкінула сурвэтку і, выскачыўшы з-за стала, абняла яе.

— Што гэта яшчэ за дурасці такія? Перастань зараз жа! Дашка, ды гэта я сама ўчора ўвечары папрасіла цётачку дазволіць мне часцей бываць з табой, вучыцца ў цябе вязанням ну і ўсяму такому, ты ж ведаеш — я поўная няўмеха. Прабач, калі я цябе гэтым пакрыўдзіла. Далібог, я гэтага не хацела…

— Ды няўжо я супраць вучыць вас усяму і дапамагаць ва ўсім? — працягваючы шморгаць носам, скрозь слёзы адказвала Даша. — Не, вы нічога такога не падумайце. Мне гэта радасна, ды і звыкла, вунь ужо гэтулькі гадоў разам. І цікава мне з вамі, вы вучоная, не тое, што я: пяцігодку бясплатную скончыла і ўсё, а далей у бацькоў дастатку дваіх вучыць і не хапіла. Вы ж ведаеце, брат поўную школу скончыў і цяпер у губернскім горадзе ў акадэміі вучыцца. Не таму я плачу, што загадана мне пры вас быць, а з таго, што вы вунь пагасцюеце і паедзеце назад у замежжы, і мне тады з вамі ехаць трэба будзе. А мне нельга… — дзяўчына зноў заплакала.

— Перастань жа ты раўці, як дзіця малое! Нікуды я пакуль не збіраюся ад вас з'язджаць. Год дакладна буду тут, вырашыла цётцы дапамагаць, ды і пажыць па-нашаму, па-руску, рабоце ўсякай

сельскай навучыцца, паглядзець, як гаспадарка вядзецца.

Вось таму цябе да сябе і папрасіла, ты ж мне як родная. Вось дурная, — працягваючы пагладжваць сяброўку, ласкава казала Машка, — замежжа спалохалася, а і тамака цікава. Сама ж усё распытвала, прэзентамі маімі сярод дваровых хвалілася, і на табе — слёзы…

— Што вы, Марыя Захараўна, вы такая добрая, я з вамі хоць куды гатовая, толькі не магу я цяпер з’ехаць з дому, сэрца маё не вытрымае, — і, употай зірнуўшы на дзверы, што вялі на кухню, яна горача зашаптала: — Я ж у Юньку закахалася. Мы, мабыць, ужо як паўгода жаніхаемся…

— Як жаніхаецеся, і хто гэты Юнька? — таксама пераходзячы на шэпт і касавурачыся па баках, з непрытоенай цікавасцю перабіла яе Машка.

— Ды ўсяк, — хіхікнула скрозь слёзы дзяўчына, — я зусім галаву страціла, ведаю, што нельга так, а інакш не магу, як уяўлю, што ён з кімсьці іншым на сена палезе, аж іскры з мяне ляцяць. Не крыўдзіцеся на мяне, Маша, але нельга мне цяпер з’язджаць.

— Ды хто ж цябе няволіць? І яшчэ раз паўтараю, я нікуды і сама пакуль не збіраюся. Дык хто такі гэты Юнька? Ты ўжо адкрыйся, не стамляй сэрца, мне ж самой, ох, як цікава!

— Ды ведаеце вы яго, Юань гэта ж, сын Агафія, конюха панскага!

— А госпадзі! Ён жа зусім васпаваты! І памятаецца, ці не ты больш за ўсіх яго за гэта і цвяліла?

— Дурнічкай малалетняй была, а можа, і тады ўжо бабская натура свайго патрабавала, толькі я таго яшчэ не разумела. Вы не падумайце тамака чаго, — раптам як бы спахапіўшыся, з гонарам дадала Даша, выціраючы заплаканы тварык, — у нас гэта ўсё цалкам сур’ёзна. Ён таксама мяне кахае, і пажэнімся мы, Бог дасць.

— Ну, вось і добра, на вяселлі паскачам, — летуценна працягнула Машка, — успомні, мы ж пра гэта з табой не аднойчы марылі. Кахае. Ды як жа гэта хораша! Тут спяваць, крычаць трэба ад радасці, а ты ў слёзы, ды пра нейкае сена ці адрыны…

— Гэта ў вас, можа, у спадароў, крычаць трэба. У вас, вядома, усё

напаказ, а ў простых пра каханне лепш маўчаць да пары да часу, а то і наогул пра яго і не напамінаць, цалейшым будзе. А адрына, яна — што будка для сабакі. Паходзіць, пабадзяецца ён кругамі адзін ды і прывалачэ каго-небудзь, ці якая сука сама на сябе зацягне. Тут, паненка, вушамі пляскаць аніяк нельга!

— А што гэта вы тамака буркуеце? — перабіла іх на самім трапяткім месцы цётчына домакіраўніца Глафіра Ібрагімаўна. — Дашка, ты што вытвараеш? Хутка абед, а стол не прыбраны! Ты, Мар'я, мне выбачай, пасля абеду пагаворыце, народу працаваць трэба.

— А дзе цётка?

— Як дзе? У полі. Яшчэ зранку ўкаціла на сваёй тарантайцы. Хутка прыедзе. Ты б, барынька, сама б пайшла да абеду прыбралася-прыапранулася, а то, відаць, трэцяя гадзіна ўжо…

Машка, адначасова прысаромленая і абураная, паднялася да сябе. У блытаным аповедзе сяброўкі дзяцінства было нешта такое, чаго ёй бракавала самой, ад чаго яна прачыналася па начах з неспакойным сэрцам, ад чаго натужліва і доўга ныла ўсярэдзіне.

Ох ужо гэтае каханне ў перадпачатку васямнаццацігоддзя!

Паліна Захараўна заехала ў двор на пакоцаным амерыканскім вайсковым джыпе, іх на пачатку прыгоннага права пастаўлялі нам па новым лэнд-лізе з Афраюсіі нібыта задарма, але пазней аказалася, як заўсёды: бясплатны бывае сыр толькі ў пастцы. За гэтыя састарэлыя на вайсковых складах машынкі давялося адпісаць афраюсам, мабыць, палову Чукоткі. Калі гэтая здзелка стагоддзя адбылася, высветлілася, што другую чукоцкую палову тым жа юсікам ужо гадоў сорак як заклала сям'я Рамавічаў, чый дзед калісьці там губернатарстваваў ды і прыватызаваў за бесцань гэтыя непрыдатныя землі. Юсікі тут жа разбілі на гэтай велізарнай тэрыторыі дадаткова тры штаты, за паўтара месяцы адшукалі ў Чукоцкіх нетрах безліч золата, нафты ды іншых карысных, а галоўнае, уплывовых выкапняў і абгарадзілі сваю мясцовасць высачэзнай Празрыстай сцяной. Нашыя туды, да сцяны гэтай, на выходныя ездзяць на аленях, як у кінатэатр, паглядзець на казачнае жыццё.

Атрасаючыся ад пылу, Паліна Захараўна кагосьці люта лаяла. Толькі ўважліва прыслухаўшыся, можна было зразумець, што ўсе гэтыя віртуозныя завіхрэнні напаўнарматыўнай лексікі адносяцца да

Генерал-Намесніка Верабейчыкава.

— Ну, ёлуп егіпецкага разліву! Ну, варажына! І дзе іх Цар толькі адшуквае, у якім гаўнаадстойніку? Захочаш пудзіла агароднае знайсці, чорта з два падобнае адшукаеш! А гэтыя як лепехі пасля каровінага статку, куды ні ўстань — суцэльная дрэнь! Гэта ж што генеральская рожа ўчудзіла! Не, вы толькі паслухайце, людзі добрыя, — пры гэтым пані чамусьці ўзняла рукі свае да неба, як быццам толькі там і засталіся яшчэ прыстойныя суграмадзяне, а побач, на зямлі — спрэс верабейчыкаўскія выкармышы. — Гэты ёлуп, ужо не ведаю, ці сам прыдумаў, ці высокае начальства нараіла, але кагадзе выдаў найстрогі ўказ аб забароне мясцовым курам несці больш чым тры яйкі ў тыдзень. Ну дуралом! І галоўнае, адказнасць за захаванне гэтага ашаламлення ўсклаў на ўладальнікаў пеўняў. О, птушнік у лампасах!

Усе дваровыя высыпалі на вуліцу, слаба цямячы, што адбываецца, але разумеючы: лепш быць у пані перад вачыма, чым потым атрымліваць лупцоўку за адсутнасць на «маралізатарстве», як ахрысцілі падобныя формы крытыкі начальства мясцовыя жартаўнікі.

— Дык, можа, матухна, для яго, сабакі, што дзеўка, што курыца — адна масць, — адазвалася з ганка Глафіра Ібрагімаўна.

— Ох, ужо й не кажы, Глафірка! Дзе толькі вось адшукаць грамацея, каб пеўням увесь гэты бздур растлумачыў? Відаць, прыйдзецца Юаньку ў Маскву за тлумачамі пасылаць. І смех і грэх. Але вы ж галоўнага яшчэ не чулі! — З гэтымі словамі яна выняла аднекуль з-за пояса складзены гармонікам даўгаваты ліст паперы, разгарнула яго і, стоячы на аўтамабілі, як сапраўдны вястун, пачала чытаць: — А хто стане пярэчыць гэтаму наказу, загадваю: гаспадара пеўня, нягледзячы на палавую прыналежнасць, веравызнанне і век, секчы батагамі, вылічваючы колькасць пакарання ў простай прагрэсіі за кожнае незаконнанароджанае яйка… — Ды не ржыце вы! — ледзь стрымліваючы сябе, прыцыкнула Паліна Захараўна на дзевак і працягнула: — …пеўня-неслуха, — пані набрала поўныя грудзі паветра, — пасля публічнага збівання вярбовым дубцом малога калібру падвергнуць прымусовай кастрацыі, якую належыць рабіць пад наглядам адпаведнага медыцынскага работніка па жывёлаптушынай частцы!

Ад пачутага ў прысутных анямелі языкі, яны нейкі час маўчалі, толькі было чуваць, як кудахтае за хатай кура, апавяшчаючы

навакольных аб знесеным яйку, але потым уся дворня выбухнула такім рогатам, што, здавалася, хмаркі сарвуцца са сваіх нябачных крукоў і гахнуцца на зямлю. Разам з усімі да слёз смяялася і Машка. Паліна Захараўна стаяла манументальна ганарліва, як статуя якога-небудзь вайскаводца, з паперай-злыбядой у руцэ. Яна не смяялася, толькі гарэзныя іскры, нібы кароткія сінія маланкі, сыпаліся з вачэй ды ходырам хадзілі вужлакі на скулах. Пераможна аглядаючы сваю раць, яна затрымалася на пляменніцы.

— Ну і як табе, Маша, законнасць наша? Ты глядзі, я з гэтымі кастрыраванымі пеўнямі вершамі разгаласілася. Прывыкай, дачка, гэта Радзіма, а яе не выбіраюць, тут не жывуць, тут выжываюць і ўсё роўна спяваюць песні, улюбляюцца, раджаюць дзетак і ад пуза ржуць з сябе і начальства. Госпадзі, колькі ж нам яшчэ мучыцца ўсім гэтым? Ну хоць дзяцей нашых пашкадуй, яны ўжо ў замежжах навучаныя, паразбягуцца ж усе, тут і так ужо адны дурні ды алкашы пазаставаліся! Ох, грахі нашыя цяжкія! А што, Глафіра, абед гатовы?

— Так, пані! Астыў ужо, мабыць!

Абедалася весела. Тут за сталом і высветлілася, што грозная рэляцыя была выкліканая асцярогамі Генерал-Намесніка «…узмацнелай у апошні час тэндэнцыяй росту кура-пеўневага пагалоўя ва ўручаным мне адмысловым акуёме, што можа непазбежна прывесці да нанясення незваротных стратаў сяброўскай нам Афраюсіі ў цяжкія часы здабыцця старога свайго наймення Злучаныя Штаты Амерыкі. І страты сіі могуць здарыцца ў галіне вытворчасці асноўнага выгляду іх экспарту — курыных ножак імя бацькі, сына і ўнука Буша. А гэтая недальнабачнасць пагражае новай хваляй гонкі ўзбраенняў і магчымасцю вайсковага канфлікту, коій цяпер вельмі непажаданы для нашай квітнеючай дзяржавы».

Усе дружна смяяліся і вырашылі ўвечары сабрацца на птушніку, каб ад імя пеўняў з салідарнасці да іншых асобаў мужчынскай паловы напісаць пратэст на бясчынствы генерала Верабейчыкава ў Міжнародны камітэт па правах і свабодах усіх відаў зямнога жыцця.

Яшчэ не ўсталі з-за стала, як пайшоў хвацкі дожджык. Спрытныя хмаркі збіраліся ў нейкія шэрыя туманнасці, напаўняліся нябеснай вільгаццю і даіліся цёплымі струменьчыкамі, праз якія аднекуль свяціла сонца. Адразу тры вясёлкі выгнулі над светам свае рознакаляровыя старажытныя падковы, пра нешта вяшчаючы

аблудным людзям.

Пасля абеду ўсе разбрыліся па сваіх завуголлях, прытуліліся хто куды, салодка і мірна акунуліся ў ціхую пасляабедзенную дрымоту. На шчасце, і гэтая старажытная нашая традыцыя вярнулася. Аказалася, што днём падрамаць карысна не толькі дзецям, але і іх зацюканым штодзёнкай бацькам. Ва ўсе часы і ва ўсім свеце народ пасярод дня расслабляўся хто як мог і каму як дазвалялі ўмовы і традыцыі, а мы апошнія паўтара стагоддзя, спехам душачыся паловай батона з кефірам або слізкай катлетай з каламутай вадкага супчыку, паспешліва абцёршы ліпкія вусны, з задавальненнем устаўіўшы ў рот смярдзючую гарэлай анучай «прыміну», ляцелі подскакам на сваё працоўнае месца, каб у напаўсонным стане гнаць пасляабедзенны брак. Добра было НДІшнікам, яны сваё ўсё роўна адрывалі ўпотай за кульманам, размазваючы па ватмане салодкую сонную сліну. Ва ўсёй Еўропе сіеста, а ў нас брак, траўматызм і недарод па частцы дэмаграфіі. Але і гэта, слава Богу, у мінулым. А некаторыя кажуць пра згубнасць прыгоннага права! Балабоны і гнілыя лібералішкі! Якая згуба? Цалкам станоўчыя моманты на шляху ўваскрашэння велічы нацыі.

Машка задрамала адразу ж, як толькі кранула галавой падушку, так і не зняўшы з сябе модную прыгожую сукенку, у якой выйшла да абеду, чым вельмі пацешыла цётку. І прысніўся ёй сон. Быццам яна сядзела пасярод залітай месяцовым святлом паляны, амаль голая, у нейкай празрыстай накідцы, і павольна расчэсвала свае валасы вялікім срэбным грэбенем. Дзесьці далёка ціха і хораша выў сабака, свісталі нябачныя начныя птахі, міма спрытна і гнутка, нібы танцуючы, хадзіла Даша з іншымі дваровымі дзяўчатамі. Усё было спакойна і міла. Раптам Маша ўбачыла нейкага мужчыну. Спачатку ёй здалося, што гэта Юнька, быццам зваў яе ў адрыну. Яна паднялася і, хаваючы вочы ад Дашы, пайшла на гэты бязгучны кліч. І ўжо амаль наблізіўшыся да ўсходаў, ужо ўзяўшыся рукамі за прахалодныя, адпаліраваныя часам і мільёнамі яе папярэднiц перакладзіны, яна зрабіла першы крок і з жахам убачыла, што там, наверсе, яе вабіць рукамі не Юнька, а нейкі зусім незнаёмы ёй чалавек у прыгожым замежным убранні і з загадкавай усмешкай на вуснах. Яна ўскрыкнула ад нечаканасці і прачнулася. Ля дзвярэй з бярэмем яе рэчаў, сабраных для мыцця, замерла спалоханая Даша.

— Госпадзі! — губляючы сваю паклажу, кінулася яна да разгубленай Машкі. — Што ж гэта вы сабе такое наснілі? А

закрычалі ж як! Аж кроў заледзянела, вунь рукі якія халодныя зрабіліся, вы толькі пакратайце!

— Ах, Дашка, дурасць нейкая прыснілася…

— Не ўжо, вы мне хоць намякніце, хто вас так напалохаў? Ну, калі ласка, Марыя Захараўна! А я вам паспрабую сон растлумачыць. Вунь іншы раз сама Глафіра Ібрагімаўна мяне да сябе заве па гэтай частцы. Але ў яе сны ўжо дужа нецікавыя, усе пра пакуту ды пра варэнні з саленнямі. Машка, ну распавядзіце…

— Добра, толькі, глядзі, не заманіся разбалтаць, — і яна расказала ўсё: і пра паляну, і пра галізну, і пра сабачае выццё, і пра ўсходы, і пра невядомага сімпотнага мужчыну, апусціла толькі пра Юньку, на кліч якога, уласна, і памкнулася яна на адрыну паднімацца…

— Ой, пані, каханне вас чакае наймоцнае! — радасна пляснуўшы рукамі, заскакала па пакоі Даша. — Якая я радая! Вось толькі ёсць у вашым сне нейкія невыразнасці…

— Якія?.. Кажы ж, не стамляй мяне…

— Ды я і сама пакуль не зразумела. Можна мне з кумой млынара, Анюціхай, параіцца? Не, Божа ўратуй, пра вас ні слова! Я ўсё нібыта як пра сябе распавяду. Яна ў акуёме лепшая тлумачка і гадалка. Ну не бойцеся. — Дзяўчына замоўкла, а потым, адразу пасур'ёзнеўшы, неяк распеўна прамовіла: — А можа, і не трэба пра ўсё даведвацца, прыйдзе час, яно само і адкрыецца.

— Не ўжо, Дашка, ты мне пра ўсё даведайся. Я ж цяпер сама не свая буду, пакуль пра ўсё не знацьму. Сэрца дагэтуль так і скача.

— Ды вы ж, мабыць, яшчэ і нецалаванай будзеце? Ой, прабачце мне, Марыя Захараўна, нешта я зусім ад радасці за вас у дурноту паперла…

— Ды чаму ж у дурноту? Ты, зразумела, больш дасведчаная, чым я. Не, я, вядома, цалавалася, і не раз, але далей пацалункаў і ўзаемнай дрыготкі неяк усё, прызнацца, і не заходзіла. Праўда, адзін раз… — Маша як бы спахапілася, — але гэта не лічыцца, і да мужчын не мае ніякіх адносінаў. — Дзяўчына залілася чырванню.

— Ды перастаньце вы, справа гэта жыццёвая, усе мы, бабы, першы сок з сябе самі або з сяброўкамі выціскаем. Гэта ўжо пасля, як іншага мядку паспрабуеш ды ў жадобу ўвойдзеш, вось тады ўжо

запал апаноўваць пачынае, а ўсё, што да гэтага, — дзявоцкія свавольствы. Добра, пра ўвесь ваш сон я даведаюся. А яшчэ, ой, Госпадзі! Зусім з галавы выскачыла, — яна чамусьці з асцярогай пакрывілася на дзверы, падышла да акна, перахіліўшыся, зірнула ўніз і вярнулася да Машынага ложка: — Юнька сёння пагадзіўся ўзяць мяне на адну вельмі рызыкоўную справу. Яна супрацьзаконная, і, калі хто даведаецца, усіх калодкі чакаць будуць, а можа, і вугальныя капальні…

Машка ўся напружылася і падалася наперад, баючыся прапусціць хоць адно слова.

— …У нас тут у навакольных гушчарах абвясціўся нядаўна вястун уваскрэслага старадаўняга бога. Людзі да яго розныя па начах збіраюцца. Пытанні пытаюць аб жыцці, аб ураджаі, аб уладзе, аб жонках… ну і аб іншым розным выпытваюць, а стары гэты іх, вядома, навучае. Ды, кажуць, так лоўка, граматна, а галоўнае — усё, што ні скажа, спраўджваецца. жудасць як цікава. Юнька кажа, што туды толькі мужыкоў пускаюць, хоць за Дзедам тым неадлучна ходзяць тры ці, можа, і больш маладых высачэзных дзевак. Унучкі яны яму, прыслужніцы ці яшчэ хто, аб тым нікому не вядома. Вось так. Ну што, пойдзем?

— Вядома, пойдзем… але толькі ты ж сама казала, што дзяўчат туды не пускаюць…

— А мы ўпотай пойдзем. Дзед гэты з гушчару ў поўню выходзіць і заўсёды да адной і той жа ярыгі. Яны тамака ўнізе ля вогнішча будуць сваё гаварыць, а мы зверху, у хмызе стаіўшыся, паслухаем. Можа, што і пачуем, а не пачуем, дык хоць убачым. Ці жарт, вястун самога старажытнага бога! Вы гэта… як дом увесь засне, акенца адчыніце, Юнька лесвіцу прыставіць звечара пад вашае акно, нібыта як рамантаваць што задумаў, а вы потым па ёй у сад спускайцеся, як умоўны сігнал пачуеце. Зязюля тры разы кукукне, крыху памаўчыць і яшчэ два разочкі: ку-ку, ку-ку. Добра? Толькі ў цёмненькае апраніцеся, у штаны якія і кашулю. Ну, я пабегла, а то не паспею вашыя адзежы памыць ды высушыць…

6

Аўдыенцыя ў Генерал-Намесніка атрымалася. І прэзент ён прыняў, і бацькава прывітанне, і сам, мабыць, цэлую гадзіну ўспа-

мінаў іх маладыя прыгоды. Расчуліўся, а калі Енах яшчэ паведаміў, што ў Крамлі яму выбар быў, куды пайсці служыць айчыне, і ён свядома, ну і па парадзе бацькі, вядома, выбраў гэты далёкі акуём, а не сталічнае завугалле, тут Урза Піліпавіч і наогул у поўнае захапленне прыйшоў.

— Я вось што вам, наймілы Енах Мінавіч, скажу, кожны дзяржаўны муж прыходзіць да такога, што яму ўжо ні грошай, ні чыноў не трэба, а адзінае душу і розум напружвае — прага перадаць свой вопыт, свае веды моладзі, якая ідзе за табой па дзяржаўнай дарозе служэння Яснавяльможнаму Дэмакрату. Вось у чым увесь сэнс нашага зямнога быцця, вось што ні тлен не кране, ні чарвяк не падточыць. Але рэдка цяпер знойдзеш годных юнакоў, здольных стаць вучнямі. Усе адразу імкнуцца ў настаўнікі, усе намагаюцца павучаць! А сам жа, сам жа ад чыгуна на вяршок, бародку адгадаваў, заморскую бурсу, прабач Госпадзі, скончыў, вятроў розных панахапаўся — і ўжо ўяўляе сябе слупам эканомікі, ужо ў міністры рвецца, ужо ісціны з экранаў вяшчае, вялікай дзяржавай кіруе! Грэфіт хрэнаў! А сам жа і цвіка ржавага самастойна ніколі не забіў, паршывай лаўкай на ўдзельным кірмашы ніколі не кіраваў. Затое языком спрытна брынькае! Цьфу, ды і ўсё!

— Вы, глыбокапаважаны Урза Піліпавіч, нават і не падазраяце, да чаго вы праўдзіва кажаце. Майму пакаленню, хоць і пажылі мы яшчэ не шмат, але ўжо шмат чаго такога дасталося. І нагледзецца на ўсякае давялося, і разумнікаў гэтых сярод маіх пагодкаў назіраць прыходзілася, так сказаць, у самім зародку. Гнілы ў пераважнай масе народзец, пуставаты і басяцкі. А галоўнае, амаль усе іншародцы. Ну, пра якія яны інтарэсы Дзяржавы клапаціцца могуць, калі іхняя зямля запаветная — Аб'еўра. Ці ж яны ад піску нашага айчыннага камара ў замілаванне прыйдуць і замілаванасць гэтую дзеткам сваім перададуць? Я й больш вам скажу — толькі вы ўжо прызнанні мае за крамолу не прыміце... Дык вось, не той параснік малады вакол нашага Цара-бацечкі сабраўся, а скрозь чартапалох нейкі бязродны, дачна-прыазерскі. Мне думаецца, што вось такія светлыя розумы Айчыны, як вы, Урза Піліпавіч, павінны быць у блізкім асяроддзі Прэзідэнта-Імператара. Радзіме замежнікі ніколі асабліва не спрыялі.

— Мая вам парада, — шматзначна ўзняўшы ўказальны палец, павучальна вымавіў генерал. — Аб замежніках ды чужынцах сярод чужых людзей паменш распаўсюджвайцеся. Адкуль у нашай

шматнацыянальнай дзяржаве чужынцам жа ўзяцца? Усе мы іншародцавыя дзеці, і ад гэтага нікуды не дзецца, так што лепш маўчаць ад граху далей. Часіны сягоння, самі ведаеце, якія! Блакітныя колеры ізноў у модзе, і старажытная ісціна «лепш першым стукнуць, чым потым паўстагоддзя перастуквацца» ох як актуальная…

«Так, здаецца, перабраў я крыху, — злёгку здрэйфіў Енах, — і баця пра яго іншародства нічога не казаў. Дый наогул нешта мяне для першага разу занадта панесла!» — а ўслых злёгку вінаватым голасам вымавіў: — Дык я ж пра дабрабыт Айчыны і клапачуся, а крамола якраз ад гэтых разумнікаў і ідзе…

— Голубе вы наш разлюбезны, — ухвальна, бачачы пакору, пачаў павучаць начальнік, — з-за мяжы да нас, цёмных, святло ісціны і свабоды ідзе. А крамола, яна ў нас саміх каласуе, як быльнік. Вы гэта добра запомніце, без Захаду і без Захаду-Усходу мы — нуль без палачкі! Мы — сярэдняя мяккацеласць, у тым бяда і сіла нашыя. Таму давайце ў працоўных кабінетах аб пустых прадметах казаць не будзем. Яно што, у нас з вамі іншых тэм для гутарак не знойдзецца? — вырашыў на ўсякі выпадак перастрахавацца Намеснік. «Хто яго ведае, што за фрукт прыехаў у яго акругу, хоць і сынок малочнага брата, але для пачатку варта праверыць, а ўжо потым дазваляць крамолу казаць», — падумаў ён і, не змяншаючы абаротаў, працягнуў: — Я вось у толк ніяк не вазьму, вас што тамака, за бугром, не давучылі драбніцу ці, наадварот, перавучылі да смерці? Роўна як Бяроз-Венікоўскі, царства яму нябеснае, глупства несяце, падобнае, мне здаецца, не па чыну.

— Вы прабачце мне, спадар Генерал-Намеснік! — пераходзячы на афіцыйны тон і разумеючы, што ён сапраўды перагнуў палку, пачаў з дурнаватым нахрапам апраўдвацца Енах. — Я з вамі цалкам згодзен, вядома, у нас і сваёй крамолы досыць, аднак ворагі Цара-Прэзідэнта і святой Дзяржавы нашай, якія ўцяклі, яны ж у асноўным у замежжах акапаліся і ўсё парываюцца душы маладыя калечыць! — робячы выгляд, што папярэднія словы начальніка яго ніякім чынам не датычыліся, гнуў сваё наведвальнік высокага кабінета. — Сягоння наш бацькоўскі дом, як лічыць народ і бацька наш Яго Вялікасць Пераемнік Шосты, на ўздыме знаходзіцца. Дабрабыт людскі расце, прамысловасць прэ ўверх, чырвонец стабілізаваўся, таго і глядзі залатым стане, войны аціхаюць, хлеба і відовішчаў сваіх маем звышдастаткова, а галоўнае, дэмакратыя замацярэла і стала непарушнай. Гэта ж відавочна ўсяму свету! А што гэтыя, прабачце

за несалоннае слова, гніды дзеюць? Яны знеслаўленне на нас збіраюць, кожны поспех у паразу наравяць перакруціць. Дзяцей ад бацькоў спрабуюць адбіваць! Тургеняць, адным словам, рахметаўшчыну з базараўшчынай разводзяць. Чужынцы яны для ўсіх нас і ўсяго дэмакратычнага чалавецтва. Чужынцы не па нараджэнні, не па крыві, а па духу сваім гадкім. Замежнікі, бо за межамі прыстойнасці і маральнага патрыятызму жывуць. Вось які сэнс я ўкладваў у гэтыя словы. Вы павінны зразумець маю гарачнасць. А цяпер пра вучобу ў Аб'еўры і мілай сэрцу Афраюсіі. Калі быць да рэшты сумленным, вучобе той грош цана. Напляваць і забыцца, я вось толькі з гэтага дня па-сапраўднаму вучыцца й пачаў, за што вам паклон зямны і сыноўняя падзяка.

«Ты паглядзі на гэтага вырадка банкірскага! І дзе толькі нахапаўся ўсяго? Так, з такім вуха трэба трымаць халодным. А можа, ён праўду кажа? Паспрабуй іх сёння разбяры, маладых гэтых, хоць не такі ўжо ён і малады. Вунь куды хапіў, аж самога Тургенева прыплёў. Да месца або не да месца, а вучонасць сваю паказаў. Малайчына! Можа далёка пайсці, калі, вядома, мы яму дазволім», — паўзакрыўшы твар шырокай далонню, думаў стары генерал.

Потым доўга пілі гарбату і гаварылі пра мясцовыя прыгажосці, дзікасці нораваў і звычак.

— Вы тамака паасцярожней у сваім удзеле. Яно, вядома, вам пасля папярэдніка вашага акаяннага зацяжка будзе. Адчайны ён быў малы, часам да жудасці. Аднойчы ўжо вечарам прыбыў да мяне з дакладам. Хоць я не вялікі аматар тузаць людзей дарэмна, хай сабе працуюць, ды і сродкаў эканомія, а то аднаго бензіну сыходзіць прорва. А тут заявіўся, увесь зіхціць, як намазаны блін, і кажа: маўляў, змарнаваў я, вашая высокая правялебнасць, у сваім удзеле недаімцаў, ябедаў ды іншае супрацьпраўнае паскуддзе, — і бах мне на стол нешта ў палатняным мяшку. Я ўжо, прызнацца, і паражагнацца быў памкнуўся, думаў, што ён мне нечую адсечаную галаву прывалок. З яго ж не ўбудзе! А ён гэта, вяроўчыну распусціў і дастае з мяшка свайго трохлітровы слоік. Шкло зелянява-каламутнае, ды і я ўжо на вочы саслаб. Прысунуўся бліжэй і ледзь быў прытомнасці не пазбавіўся. Ірван апасля ледзьве мікстурай адпаіў.

— Дык што ж у слоіку было?

— Вушы.

— Як вушы? — скамянеў Енах.

— А так, спадар добры, звычайныя чалавечыя вушы, — панізіў голас гаспадар кабінета. — Амаль палова слоіка, ды яшчэ і самагонкай залітыя, каб не засмярдзелі. Ачуўся я крыху. Дрыготку суняў і пытаю, што ж ты, паршывец, дзееш? А ён мне нічтожа сумяшася і бразгае: усталёўваю дэмакратыю і вяду актыўнае змаганне з антыдзяржаўным і несвядомым элементам. Тут, кажа, усяго трыццаць левых вушэй і дваццаць чатыры правыя. І хай ведаюць, калі, кажа, не выправяцца, прыйду і ўжо не вушы, а галовы адрэжу і каля статуі Пераемніка Вялікага паскладваю, як справаздачу аб праведзенай рабоце. Адправіў я яго з гэтай жудаснай пасудзінай у гасцініцу, а сам за тэлефон і ну ў сталіцу тэлефанаваць. Справа ж не блазенская, гэта табе не салдат які праштрафіўся. Тэлефаную і туды і сюды, а тамака, як заўсёды — ні так, ні не. Потым адзін з візіраў пытае: «Скаргі ад насельніцтва ёсць?» — «Не! — кажу, — не паступалі». — «Дык чаго ж ты хвалю турыш? Ты сам бязвухіх-то бачыў?» — «Не», — кажу. «Ну, дык на няма і суда няма, — мудра рэзюмуе мой субяседнік. — Ты яго пакуль у дурдом збірай, ды і паперы адпаведныя рыхтуй. Хоць, кажа, і шкада будзе расставацца, такія работнікі нам, між іншым, таксама патрэбныя, ды і, зноў-такі, на правадзейнага таемнага дарадцу дакументы яго пасланыя». Вось такі ў вас папярэднік быў, — падрахаваў гаспадар кабінета. — Ды вы, мусіць, і самі ўжо начуліся. Многія людзі, вядома, як заўсёды, хлусяць. Вы, галоўнае, не бянтэжцеся адразу.

Як сябе першапачаткова паставіце, так вас грамадства і ўспрыме. Месяцы тры-чатыры вас многія на «зразумеў-зразумеў» браць паспрабуюць…

— І хто ж на такое рашыцца? — здзіўлена падняў бровы Енах.

— Ды хто заўгодна, — усміхнуўся стары генерал. — І тыя ж памешчыкі і служывыя федэралісты, і, вядома, муніцыпальны стараста, і дэпутаты ўдзельных каганаў, ды ці мала яшчэ якога люду па акуёмах шарыцца. У выпадку чаго вы асабліва не міндальнічайце. У дзяржаве заўсёды павінна быць строгасць. І запомніце: ніякая іншая арганізацыя, ці, калі вам будзе заўгодна, хеўра, не могуць быць мацнейшыя нават за самую слабую дзяржаву.

— Вашая высокая правялебнасць, дазвольце пацікавіцца, а з вушамі ж што сталася?

— З якімі вушамі? А, са слоікам? Дык ён і цяпер дзесьці ў

краязнаўчым музеі пыліцца. Праўда, цяпер як яркі прыклад нялюдскасці сапернікаў новага ладу, так сказаць, нямое сведчанне змагання старога з новым. І адпаведная зацемка абвяшчае, што ў слоіку вушы не злосных недаімцаў і самагоншчыкаў, а праведных актывістаў, злосна замучаных прыхільнікамі цёмных сіл і антыглабалізму. Разумею ваша юнае замяшанне. Але ўсякая нагляднасць, якой бы яна ні была, павінна служыць прагрэсу. — І, зірнуўшы на здаравенны гадзіннік, выкананы ў выглядзе двухгаловага мядзведзя, стары генерал пляснуў рукамі аб сталешніцу, даючы зразумець, што аўдыенцыя скончана. — Ды загаварыліся мы з вамі, аднак, а ў мяне яшчэ досыць неадкладных дзяржаўных спраў. Так што ідзіце сабе з Богам. Бацечку абавязкова паклон перадавайце і абавязкова зазывайце яго да нас на гасціны. Ужо мы-та з ім успамянём маладосць! Абавязкова паведаміце, што вар'етэ тут па фактуры не горш за сталічнае будзе, — дадаў ён са смехам. — Ну-с, з Богам.

Развітаўшыся з начальствам, усунуўшы на выхадзе ўсюдыіснаму Ірвану Сідаравічу, які ўжо спяшаўся ў кабінет генерала з падносам і пузатай заінелай бутэлькай, паўкілаграмовую залатую бірульку для ключоў, а крутазадай Індыяне — аб'еўраўскую парфуму, Енах вярнуўся да таварышаў.

Нарада скончылася, і ўсе рыхтаваліся адзначыць радасную падзею ўсеагульнага сходу ў акруговым цэнтры сяброўскай гулянкай, ды і падстава была найвыдатнейшая. Па даўняй чыноўніцкай традыцыі ўсякі пачатковец, які паступіў у ведамства, абавязкова павінен быў, што называецца, «прапісацца» ці «праставіцца», іншымі словамі, накрыць добры стол і адчаставаць будучых калегаў, ну, а калі пашанцуе, дык і вышэйшы састаў. Енах аб гэтым, вядома ж, ведаў, але замест ежы і хатніх харчоў, настоек і налівак, прыхапіў з сабой пабольш наяўнасці і ўжо адправіў Берыю арганізоўваць баляванне ў адну ціхую, але вельмі дарагую ўстанову, аб экзотыцы якой быў начуты яшчэ ў сталіцы.

— Енах Мінавіч, не палічыце за дакучлівасць, — яшчэ на прыступках паклікаў яго Юнус Маацзэдунавіч, — ужо калі так павялося, што я стаў для вас першым знаёмцам, дазвольце пацікавіцца: «прапісачку» адзначаць сёння будзем? А то народ турбуецца... Калі вы з праблемай сягоння, можна гэтую добрую справу і адкласці на нейкі час. Ну, а сёння кутнём па падпісцы, гэтак тысячы па паўтары з носа.

— Прабачце, Юнус Маацзэдунавіч, якая падпіска, якія

адтэрміноўкі, усё за мой рахунак, ці ж я традыцый не ведаю? Вы вось што, калі гэта вас не абцяжарыць, дапамажыце мне спіс скласці, каго, акрамя калегаў, пазваць трэба. «Прапіска» — яна ж справа неабыякая, ад яе шмат залежыць, ці не праўда?

— Ісціну глаголіш, сын мой, — пачуўся аднекуль знізу паопернаму гулкі прыемны барытон.

Енах у здзіўленні ўтаропіўся на Іванова.

— Ды гэта ж акруговы архірэй, уладыка Іларыён, вы да яго па благаславенне абавязкова падыдзіце, а пасля і на вячоркі запросіце, — панізіўшы голас, па-змоўніцку паведаміў новы знаёмы, — вельмі ўплывовая, дарэчы, асоба пры спадару Намесніку, ды і наогул, злыя языкі пагаворваюць, што ён — тайны масон і ледзь ці не трымальнік кельні мясцовай ложы.

— Што ж гэта ты, Маацзэдунавіч, душы новай і чыстай пра мяне тамака нашэптваеш? Нябось ізноў пра мае грэхападзенні ды пра гэтае трыклятае масонства? Усё — бессаромная хлусня, дарагі Енах Мінавіч, — звыклым жэстам благаслаўляючы службоўца і прымаючы традыцыйныя цалаванні, дабратліва прагудзеў уладыка.

— Ваша правялебнасць, ці не зробіце ласку папалуднаваць з намі, нявартымі? Так сказаць, падпарадкоўваючыся традыцыі, мы…

— Пахвальна, пахвальна, што традыцыі паважаеце, але куды ж мне ва ўборы ды з панагіямі ў палісаднік распусты і заганаў ісці…

— Святы ўладыка, не гневайцеся! Выбар піцейнай установы быў выпадковым і, вядома, без уліку прысутнасці вашай міласці. Але я гэта мігам выпраўлю, прама зараз жа дам распараджэнне звярнуць усё назад.

— Злітуйцеся, ідзіце ўжо сваёй кампаніяй, сваім светам, а мы памолімся аб прасвятленні аблудных душаў вашых. Ды і справы ў мяне. Іншым разам пабачымся, за запрашэнне дзякуй. Так што благаслаўляю я сённяшні стол ваш. — Гучна пастукваючы пазалочаным кіем, біскуп ганарліва прайшоў далей.

— Ну, вось і добра, — зноў зашаптаў Юнус Маацзэдунавіч, — і этыкет выканалі, і служку Божаму ўвесь вечар кампліменты спяваць не давядзецца.

Енах машынальна кіўнуў, амаль не слухаючы суразмоўцу.

«Ты глядзі, як ва ўладыкі выведка пастаўленая! Малайчына! Трэба будзе пра яго больш даведацца, ды і зблізіцца, чуе маё сэрца, што гэта спатрэбіцца можа».

Калі добрая кампанія даведалася, куды запрошаная, адбылася нямая сцэна, а потым узарвалася ўсеагульнае захапленне. Так амаль заўсёды бывае, калі збіраецца разам нейкая службовая грамада. Увомірг зацароўвае непадробны юнацкі дух, і паважаныя службоўцы, сталыя члены сямействаў і царавы мужы ператвараюцца ў бесклапотных, шкадлівых шкаляроў або юнкераў выпускнога курса. Асабліва гэта заўважна ў кампаніях, дзе большасць публікі складаюць воінскія чыны або адстаўныя афіцэры. Там, так і глядзі, адзін сіваваты генерал другому, не менш паважанаму, да хлясціка віц-мундзіра срэбны відэлец ці які-небудзь куфель падвесіць вымагаецца. А пакольк ў цяперашнія часы амаль увесь кіраўнічы клас дзяржавы ў асноўным фарміраваўся з вайсковага саслоўя, бальшынёй — з адстаўных жандараў, то норавы і звычкі ў ім панавалі адпаведныя.

Піцейная ўстанова размяшчалася ў някідкім цагляным будынку, які стаіўся ў густых зарасніках знарочыста недагледжанага сквера. Маўклівыя швейцары, напаўсонныя, бляклыя залы, лёгка апранутыя афіцыянткі з аднолькава правільнымі фігурамі і доўгімі нагамі. На такіх паглядзіш — і забываеш, што ты зайшоў сюды банальна паабедаць. Нягледзячы на свае мадэльныя формы, у гэтыя дзённыя гадзіны дзівы блукалі па зале павольна, гультаявата, падоўгу, не саромеючыся, пазяхаючы, таму збоку нагадвалі вялікіх прыгожых рыб. Але варта было толькі вясёлай кампаніі ўваліцца ва ўстанову, як тут жа здарылася ашаламляльная змена. Швейцары выпрасталіся на ўвесь свой грэнадзёрскі рост, метрдатэлі гучна заляскалі, успыхнулі дзесьці схаваныя свяцільні, па сценах заслізгалі незразумелыя цені, у афіцыянтак попкі ўсталі на баявы ўзвод, а апетытныя грудзі імгненна павывальваліся са станікаў, прызыўна падміргваючы карычневымі зрэнкамі смочкаў. Гульбішча пачыналася.

Руская папойка агідная, але папойка рускіх службоўцаўчыноўнікаў агідная ўдвая і, можа быць, супастаўмая па сваёй ненаеднасці толькі з п’янкай братоў па былому лагеру сацыялізму, цяпер ужо на ўсю моц вольных, ганарлівых і бязбожна бедных, праз што ўвесь час імкнуцца аб’яднацца то ў нейкія вялікія княствы, то ў графскія дэмакратыі, то ў народныя ханствы. Многія, дарэчы, мяркуюць, што аб’яднанні гэтыя не абыходзяцца без праслаўтай цягі дадзеных этнасаў да ўсёабдымнай дарэмшчыны і

несусветнай зайздрасці.

Сапраўдная п'янка пачынаецца з усведамлення дармаўшчыны і адкрытых у сувязі з гэтым перад табой даляглядаў. Нягучная фраза, вымаўленая Енахам Мінавічам пры выхадзе з прадстаўніцтва: «Спадары, папрашу вас ва ўстанове не саромецца, я чалавек заможны і для сяброў шкадаваць пагарджаны метал не буду! Гуляем сёння па поўнай!» — была ўсімі пачутая і ўспрынятая як кіраўніцтва да дзеяння.

Наогул варта адзначыць, што службовец ані ў якой дзяржаве не любіць п'янстваваць на свае крэўныя і ўсяляк імкнецца вынайсці любы спосаб гульнуць за рахунак казны або прыбытку суграмадзян. Аднак да такога разгулу, як у нас, ім далёка пакуль. Там нікому і ў галаву не прыйдзе, што можна, скажам, у абед сабраць палову ўпраўлення або дэпартамента Галоўнай Адміністрацыі краіны і адвесці трапезнічаць у адзін з фешэнебельных рэстаранаў, адчыненых непадалёк адмыслова для гэтых мэтаў. Гэта спрадвечна наша вынаходства, як і страшэнныя лазні з агульным басейнам і дзяўчаткамі, размешчаныя ў старадаўніх склепах насупраць параднага ўваходу ў Канстытуцыйны суд, пад адной з галоўных чыноўных плошчаў сталіцы. Так што наверсе цябе начальства дручыць, ну а ў склепе ты ўжо сам душу адводзіш! І яшчэ не вядома, дзе больш задавальнення — наверсе ці ў змрочных VIP-казематах, а галоўнае, каму ад гэтага лепш — табе ці твайму начальніку. Вось такія даброты ў галоўным горадзе краіны, а ўжо аб правінцыйных норавах і казаць не варта!

Вядома, у расійскім разгуле галоўнае — задаць правільны тон і тэмп застоллю, а гэта залежыць ад кіраўніка стала або, пабазарбузуччаму — тамады. У нашым выпадку ў піцейнай установе людзі сабраліся вушлыя, якія разам прайшлі і моры гарэлкі, і адгор'і паклёпаў, і зыбкія пяскі інтрыг. Аказалася, што ва ўсёй гэтай размаітай брацii былі свае няпісаныя законы, нават свой дуайен — здаравенны, лысы дзядзька, які сыпаў жартамі направа і налева, пры гэтым ужо пятнаццаты год быў выканаўцам абавязкаў намесніка па Уй-Шчаглоўскім удзеле. Яму і было даручана вядзенне стала. Тосты, ці заздраўніцы, як цяпер прынята гаварыць, мала чым адрозніваліся ад звычайнага чыноўнага застолля, а пасля пятай чаркі і наогул перайшлі ў надзвычай службовае рэчышча. Чамусьці так ужо ў нас заведзена: на працы больш казаць пра адпачынак і любоўныя прыгоды, а за сяброўскім сталом пра службу ды спадзевы народныя.

Наместнікі Намесніка нічым ад сваіх сабратоў, якія зручна расселіся на ўсіх галінках дзяржаўнага дрэва, не адрозніваліся. Заздраўніцы гаварыліся па крузе, але з-за нешматлікасці выкшталцонай кампаніі хутка пайшлі на другі віток, вось тут і прыйшла чарга тых напаўпраўдзівых гаворак, да якіх Енах з цікавасцю прыслухоўваўся, каб вылавіць з іх розныя звесткі аб споднім боку сваёй будучай службы.

— Спадары! Спадары! Вы чулі, што нашага Верабейчыкава збіраюцца адправіць на павышэнне? — абвясціў сіплаватым голасам намеснік па Усць-Доўбню Бубніцкі, спадар правільнага выгляду, у мінулым жандарскі ротмістр.

— І ў які гэта ўжо раз? — не без сарказму ў голасе адазваўся тамада. — У нас што ні дзень, то пятніца! З якой гэта радасці яго забіраць, ды і куды?

— Кажуць, у міністры абароны…

— Ну, ужо гэта сапраўды хлусня. Як у нас міністрам можа быць вайсковы чалавек? Вы толькі ўдумайцеся: «міністр абароны» — і «генерал»! Ужо ў блізкай пастаноўцы гэтых слоў утоеная крамола. Мы што, ваяваць з кім-небудзь сабраліся, ды і, галоўнае, як на ўсё гэта паглядзіць сусветная супольнасць? Не, спадары, генералам у нас да міністэрскага крэсла ў вайсковым ведамстве дарога закрытая. І я лічу, што гэта правільна. У вайскоўцаў абачлівасці і гнуткасці не стае…

— Злітуйцеся, ды чаму ж так? Вунь найноўшая гісторыя знала прыклады, калі людзі ў пагонах узначальвалі гэтае міністэрства, — паспрабаваў заступіцца за чыноўніцкае саслоўе Енах.

— Наймілы Енах Мінавіч, — смачна храбусцячы гурочкам, павучальна вымавіў Тангай-бек, намеснік па Абкаманскім удзеле, — пагоны пагонам розніца. Вось вазьміце мае ці, скажам, таго ж Бубніцкага, ды і любога з прысутных: у нас ва ўсіх адмысловыя пагоны, хоць з выгляду і падобныя на вайсковыя. А ўсё чаму? Ды таму, што служылі мы па іншым ведамстве і мелі гонар быць у жандарскім корпусе Яго Вялікасці таемнай канцылярыі. Вось да нас і давер іншы, так што тыя нямногія, хто займаў гэты высокі пост у былыя часы, якраз і былі выхадцамі з глыбінь нашага роднага блакітнага шыняля ці ўжо, прынамсі, спраўна з намі супрацоўнічалі.

— Ды кінце вы, спадары, усё аб службовых справах казаць!

Дазвольце новы анекдоцік, — уклініўся Юнус Маацзэдунавіч.

— Давай, Юнус, ды пахабненькі, а то развялі тут, ці бачыш, ваенна-кадравы балаган, — падбадзёрыў яго граф Лапатка, — па дзяўчат самы час пасылаць, а яны ўсё шэфа на падвышэнне шлюць! Нам што — пры ім дрэнна жывецца? Не, і гэта ўсякі скажа, дык чаго ж тады крумкаць? Вось прышлюць якога-небудзь дубалома, вось тады заскачам. Давай свой анекдот.

— Былі ў бацькі тры сыны…

— Два разумныя, а трэці рускі… — перабіў яго, пасміхаючыся, Тарабарабурыеў, намеснік па Уйлатайскім удзеле.

— Ды не перабівай, а то за сапсаваную песню аштрафую, — цыкнуў на яго дуайен.

— Былі ў бацькі тры сыны. Выраслі дзеткі. Вывеў іх бацька ў чыстае поле, даў у рукі па страле калёнай і кажа: «Нацягніце, сыночкі, вашы пруткія лукі, пусціце стрэлы ў розныя бакі, дзе ў каго страла зваліцца, той там сваё каханне і знойдзе». Стрэлілі дзеткі, і патрапіў старэйшы сярэдняму ў дупу, а малодшы сабе ў руку.

Народ дружна засмяяўся, і анекдоты пайшлі касяком. Пасля, з падачы дуайена, распачалі гутарку пра блытаніну, якая робіцца ў прадстаўніцтве, аб непатрэбнасці і дурасці дасылаемых адтуль папер і запытаў.

— Абсалютна з вамі згодны, Казімір жалдарбаевіч, — падтрымаў яго Тангай-бек, — і галоўнае, што ўсё ім неабходна дасылаць неадкладна. А дзе гэтую неадкладнасць адшукаць, калі ва ўдзеле святла не бывае па тры-чатыры дні. Ці як ты прымусіш павятовага галаву і старшыню народнага каганату штомесяц ездзіць на стац-нарады, калі нарады гэтыя ім патрэбныя, як мёртваму аслу прыпаркі?

— А што з яго возьмеш, ваяка, адным словам, — з уздыхам вымавіў дуайен. — Вось вам, Енах Мінавіч, і пацвярджэнне слоў найпаважанага Тангай-бека. Быў бы Генерал-Намеснік з нашых, компру б на ўсіх даўно накапаў, так што, як цуцікі, да яго б усе бегалі па першым клічы. Я ж напачатку прынёс поўны расклад: што, дзе, хто, з кім і як, а ён мне кажа: «Гэта ўсё гадасці, Казімір жалдарбаевіч, і фіскальства, нявартае сумленнага дзяржаўнага службоўца. Вы гэта, — кажа, — кіньце», — а сам жа паперку забраў і ў стол. Але толку

ніякага. Нябось, вам сумна ў нас пасля сталіц ды замежжаў? — без пераходу раптам спытаў ён у Енаха.

— Чаму ж? — заўсміхаўся гаспадар застолля. — Вельмі пацешна і шмат у чым павучальна. Я, праўда, не з жандарскага корпусу, але паняцце аб правільнай службе маю і блізка знаёмы з многімі з кіраўніцтва замежна-палітычнага дэпартамента вашага ведамства. Паверце, спадары, буду вельмі ўдзячны і рады, калі вы адукуеце мяне ў справах у маім удзеле, сапраўды цікава, ды і карысна ведаць усё, у тым ліку і «хто, з кім і як».

— Сёння ўжо пазнавата, народ ужо паднабраўся і, акрамя скокаў палавецкіх ды лёгкіх дзяўчат, ні аб чым іншым казаць не зможа, а вось заўтра раніцай вы Юнуса пакатуйце. Ён ваш сусед, ды і радні ў вашым удзеле ў яго шмат. Ён і параскажа, — панізіўшы голас, параіў Казімір Жалдарбаевіч.

— Дзякуй, толькі я сёння ноччу сабраўся ехаць дадому.

— О-о, мілы чалавек! Вы гэта з галавы выкіньце! Начамі ў нас неспакойна, ушуйнікі пагульваюць. Ды я ўпэўнены, і з горада вас аднаго не выпусцяць. Так што гуляем, як вы надоечы сказалі, да ўпору. А вось і дзяўчаты заявіліся. Гэй, байцы нябачнага фронту! Самую прыгожую сённяшняму імяніннiку, Енаху Мінавічу!

Усе загаманілі. Кінуліся строіць слаба апранутых дзяўчат, весела паварочваючы іх і выгінаючы ў розныя бакі.

«Як коней выбіраюць, — падумаў Енах і спыніў свой погляд на мілавіднай высокай дзяўчыне гадоў трыццаці, у просценькай чырвонай кофтачцы і замытых джынсах. Доўгія рудыя валасы, апухлыя сіліконам губы, светла-шэрыя вочы, злёгку задзірысты носік і настырны падбародак. — Чаго ёй няймецца? У горадзе б сустрэў, прыняў бы за студэнтку з добрапрыстойнага сямейства. Эх, складаны ты, бацька-лёс маладога пакалення на бязмежных прасторах ласкавай айчыны».

7

Вогнішча гарэла ярка, таму месяцовая ноч была больш падобная на ціхі пахмурны дзень. Здавалася, вось-вось навакольная шэрасць разарвецца і зверху ліне яркае сонечнае святло. Але над гарамі і тайгой мігатліва гарэлі буйныя зоркі, свяціла поўня, мірна патрэсквала ў

агні ламачча. Вакол вогнішча, асцерагаючыся цяпла, сядзела невялікая група ўзброеных і ўразнабой апранутых людзей. Агністыя блікі выхоплівалі з бялявай паўцемры зарослыя барадатыя твары, вочы, што зіхцелі ліхім бляскам, прашытыя ватавыя халаты і камізэлькі; чырвоныя язычкі полымя мудрагеліста скакалі на прахалодных акруглінах ствалоў зброі. Над вогнішчам у вялікім абкурадымленым казане кіпела нейкае варыва. Часамі хто-небудзь з маўчальнікаў браў у рукі вялікі апалонік і падліваў сабе ў піялу бела-каламутную вадкасць — традыцыйную для гэтых месцаў зялёную гарбату, якая варылася на малацэ з мёдам, соллю, лоем і зялёнымі макаўкамі або лістамі каноплі. Пойла не толькі экзатычнае, але і надзвычай сытнае.

— І доўга мы будзем тут вось так сядзець?

— А над табой што, капае? Сядзі вот, гарбатку прысёрбвай, на месяцовыя прыгажосці любуйся…

— Ды пайшоў ты са сваімі прыгажосцямі! Я табе што, шаўка памыйная — свіснулі, і я ўжо, хвост падцісnuўшы, тут…

— Сар-мэн, ты што гэта сліну пускаеш? Цябе ніхто не няволіць. Вольнаму — воля!

— Памаўчыце, рэзватварыя, шчас Макута-бей завітае, ён вам увомірг растлумачыць, з якога боку дурняў дзяруць, — прыструніў моладзь мажны мужык, падліваючы сабе гарбату. — А ты, Сара Менская, ваашчэ заткні сваё сёрбала! Калі клікнуў Бі, значыць, строма дзесьці стрэслася. Ён без нужды стрэлкі забіваць не стане.

— Ды я цябе шчас за Сару, пярдло старое, парашу, — выхопліваючы з-за пояса дапатопны пісталет Сцечкіна, заблажыў той, каго звалі Сар-мэнам.

— Супакойцеся, прыдуркі! — раўнуў маўклівы дагэтуль чацвёрты разбойнік. — Ну добра гэтыя шчанюкі гаўкаюць дарма, а ты, Сміт, нашто яшчэ дзёгцю ў кашу падліваеш? Памаўчыце вось лепш. Справы ж, відаць, сур'ёзныя маюцца, калі Бі ўсіх збірае.

— Штой-та я тут усіх не бачу, — не сунімаўся Сар-мэн.

— А табе і бачыць няма чаго…

Дзесьці ў цемры лесу ціха ржануў конь. Разбойнікі схамянуліся, напружана, нібы ваўкі, павярнулі свае кудлатыя галовы ўбок сцежкі, якая цякла ўніз, да раўчука. Ціхімі асцярожнымі шоргатамі

маўчала ноч, з закіпаннем-сіпеннем патрэсквала вогнішча, здавалася, увесь свет заціх і нікога няма навокал. Але натрэніраваныя гадамі ўтойлівага ляснога жыцця барадачы чулі грук капытоў аб камяністую зямлю і нават нягучную, непераборлівую гутарку коннікаў. Неўзадаўжкі на палянку нетаропка выехала некалькі вершнікаў.

— Ну, вось вам і Макута-бей, — устаючы, вымавіў Сміт.

Конныя спешыліся. Прывіталіся. Прыселі да агню.
— Дзякуй, што прыехалі, ведаю, задумаліся: навошта? Ды і чутка, мусіць, ужо прайшла, што я вялікую ватагу сабраць вырашыў?

— Дык куды ж ёй, чутцы, дзецца? Дайшла, вядома. Ты ўжо, Бі, не стамляй, — падаючы атаману піялку з гарбатай, прызнаўся Бурнос. Менавіта на такую мянушку адгукаўся чацвёрты і, мяркуючы па ўсім, самы аўтарытэтны разбойнік.

— Гутарка будзе доўгай. Тут з наскоку ды з кандачка рабіць нічога нельга. Ці чуў хто з вас пра Шамбалу?

— Пра каго? — папярхнуўся Сміт.

— Пра Шамбалу. Месца такое па старажытных паданнях ёсць. Чалавек там шчасце здабывае, вечнае жыццё і вялікія веды свету. Спачатку ўсе думалі, што знаходзіцца яно ў Індыі, потым у Гімалаях, а вось па самых новых пошуках затаілася яно дзесьці побач з намі, у нетрах Усць-Чулымскага ўдзела. — Атаман замоўк і пільным поглядам абвёў прысутных, быццам ацэньваючы кожнага з іх і прымаючы рашэнне, ці варта працягваць гутарку на гэтую пакуль мала зразумелую для сумленнай кампаніі тэму.

— А чо гэтыя веды для мяне асабіста і для шчасця чалавецтва дадуць? Я нешта, Макута-бей, ні храна не разумею! Ты чо, з-за гэтакай лабуды нас паздзіраў з месцаў? Не зразумеў я? — устаў на дыбкі Сар-мэн.

— Вось я і кажу, можа, побач яно, гэтае месца запаведнае, можа, не раз у лазы яго патайныя хадзілі. Хадзіць хадзілі, а ўбачыць не давялося. — Як бы і не заўважаючы абурэння свавольнага ўшуйніка, працягваў Бі. — Народ кажа, насельнікі таемных гэтых месцаў могуць каму хочаш вочы адвесці. Будзе перад табой дзеўка неапісальнай прыгажосці стаяць, а табе здасца, быццам куст які разлапісты. Вось такія справы! Але гэта пакуль што толькі пачатак. За

Шамбалкай гэтай свет ганяецца ўжо мабыць стагоддзі тры. Грошай на тое ўбухалі нямерана. І Ленін, і Сталін, і Гітлер, і Маа, і Буш, і Масад, і нашыя сучаснікі — словам, усе кіраўнікі ўсіх часоў шукалі гэтае патайное месца і пакуль усё без толку. І вось, здаецца, пытанне з мёртвай кропкі ссунулася. Разумныя людзі шапнулі, што кітайцы ўсё разнюхалі ды сусветным правадырам і паведамілі, а тыя, пры падтрымцы нашых уладаў, вырашылі правесці ва Усць-Чулыме росшукі гэтых самых лазаў патайных. Пытанне найважнейшае, пра языкі вашыя я пакуль маўчу. Але калі ён у каго развяжацца, дык лепш бы яму наогул на свет не нарадзіцца. І ў першую чаргу гэта датычыцца цябе, — Макута спрытна выгнуўся і так хапіў Сармэна за лацканы падношанай ватоўкі, што яна затрашчала, — мне ўжо даўно надакучыла тваё смуроднае дыханне, і каб не памяць аб тваім бацьку, даўно б аддаў цябе маім шорцам. «Чо ты, цю…» — перадражніваючы прыціхлага бандыта, працягваў атаман. — Бацька яго ў акадэміі калісьці вучыцца пасылаў, а ён, ці бачыце, не разумее, аб чым тута народ гутарыць? Ды і не трэба табе разумець! Зробіш, што скажу, а там па выніку ўпрашу Махатм, каб табе мазгі пачысцілі ды розуму дадалі. Можа, яшчэ і толк будзе. Казаў жа твайму бацьку, не лазь на бабу з перапою! Не паслухаў, вось цяпер мне, ды і людзям, з табой мучыцца даводзіцца.

— Я ж, Макута, твой у дошку…

— Я гэта ведаю, ды іншых мне і не трэба. Сядзі, слухай і памоўквай. А можа, хто яшчэ сумняваецца ў патрэбнасці сённяшняй нашай гутаркі? Вы не ўтойвайцеся, гаварыце, што ў каго на душы скрабе.

У адказ толькі трашчала вогнішча, скублі траву коні ды нягучна саплі барадачы.

— Людзі мы, вядома, у паняццях уладаў і законаў, ліхія. І слаўных спраў за кожным з нас не на адну катаргу хопіць, але мы ж не салдатня з вялікай дарогі. Мы ж не ханьцы ці уйгузы крыважэрныя. Мы дзеці катаргі, таму ж у мясціны гэтыя ва ўсе часы за непаслушэнства і крамолу высылалі. Такая ўжо юдоля. Я да чаго гэта ўсё вяду? Не то, каб разумнікам сярод вас красануцца, а так, у развагі ўдаюся. Не будзь мы цела ад цела народнымі цярпельцамі, даўно ад нас і пылу б не засталося. Людзі нас спарадзілі, і толькі з апошнім з іх мы вычарпаемся, а дакуль будуць пладаносіць бабы ва ўдзелах нашых, будзе жыць і вольны ліхі народ, каму ўсякая няволя не ў

радасць. І ніяк не можам мы знікнуць і растварыцца ў лясах, пахавацца, як халопы Яснавяльможнага Дэмакрата, за спіны ўбогіх, сіратлівых ды бяздольных, бо, можа, мы і ёсць апошняя апора народная. Мы ды, можа, яшчэ поп Шаміль, які ўжо дванаццаты год б’ецца за недапушчэнне далучэння да нас гэтых склізняў базарных, радысачнікаў і кавуншчыкаў. Хай яны там, дома, на сваёй каўказскай лаўрушцы і зеляніне-шмеляніне тлусцеюць. У нас такога дабра цяпер валам. Вось і выходзіць, што не павінны мы дапусціць рабавання старажытных святыняў зямліцы бацькоўскай. Ніхто ж і ведаць не ведае, што там за сілішча ўтоеная, а галоўнае, якая яна. А ну як дастанецца яна вузкаплёначным якім ці, таго горш, Сямёрцы гэтай выкшталцонай, тады ўжо ўсе паскачам! Тута keміць трэба, а то Бог ведае, як справа павярнуцца можа. Ёсць у мяне, браты, план адзін…

Разбойнікі ссунуліся бліжэй адзін да аднаго і слухалі, баючыся прапусціць хоць бы адно Макутава слова.

Месяц ужо пачаў згасаць. Доўгія цені дрэў і кустоў паступова зліліся ў цёмную бясформенную калатушу перадсвітальнага змроку. Цішыня распасцерлася над краінай, надламанай, казачнай і ўвесь век няшчаснай.

8

А дзесьці непадалёк гарэла іншае вогнішча і вяліся зусім іншыя гутаркі.

Пад невысокім тайговым уцёсам, які абгінала хуткая празрыстая рачулка, на аблізаных вадой камянях гарэла яркае цяпельца. Вакол яго сядзелі дзясятка паўтара мясцовых мужыкоў. Не трэба быць вялікім следапытам, каб з першага погляду заўважыць: месца гэтае было «наседжаным», гэта значыць, ужо даўно аблюбаваным для сваіх патайных патрэб. Ніякіх падстрэшкаў і лежняў не было і ў паміне. Голая, амаль стромая скала, парослая зверху хмызняком і мохам, нібы заступала шлях векавому кедраваму лесу, што марудліва, спадзіста збягаў па распадку да самай рэчкі, а тут, нібы наткнуўшыся на ўздыблены камень, прытармазіў ды так і застыў, сутаргава ўчапіўшыся каранямі ў неглыбокую зямлю каменістага перадгор’я. Ля падножжа скалы ляжаў абломак адпаліраванага вятрамі і вадой паўтараабхватнага ліствяка, перад ім з вялікіх плоскіх камянёў была выкладзеная роўная пляцоўка, па баках якой хтосьці

загадзя ўмела склаў дзве канічныя кучы сухога ламачча. Далей трыма падковамі ляжалі такія ж выбеленыя паводкамі і часам дрэвы. Імправізаваны тэатр быў пусты, будучыя гледачы сядзелі побач, грэлі рукі ля вогнішча і вялі нягучную гутарку.

Наколькі ж добрая таежная ноч пад поўняй! Ні ветрыку, ні гуку, толькі ледзь чутна плёскаецца рака на невялікіх перакатах, роўна гудзе камарэча, пра штосьці сваё крэкчуць дрэвы, слізгаюць няпэўныя цені начных птахаў ды чуюцца часам жудаснаватыя шоргаты. А пахі якія тут буяняць, якія пахі водарацць! Кожная травінка, кожны кусцік, кожнае дрэўца, кожны каменьчык, кожная секарашка, кожны павучок струменіць свой непаўторны водар жыцця, і ўсё гэта, змешваючыся з духам патурбаванай чалавекам або зверам зямлі, атрымлівае нейкую містычную сілу, у якую хочацца акунуцца, як у цёплую перадсвітальную раку, і змыць з сябе смурод гарадскога нежыцця, які збіраўся гадамі! Так, мусіць, пахне сама натура: даўка, рэзка, салодка, неапісальна і непаўторна.

Застаючыся незаўважанымі, на таемны бераг уважліва глядзелі дзве пары цікаўных вачэй. Яшчэ па дарозе сюды, прабіраючыся скрозь страхавіты ў сваёй непраходнасці і дзікасці гушчар, дзяўчаты ўважліва слухалі навучанні свайго правадыра, які трымаўся з гонарам бывалага таежніка, але асабліва не задаваўся і не пакепліваў з іх дурнаватых пытанняў.

— Каб там, на камяні, ні гу-гу, — павучаў Юнька, — ні гутарку якую пустую весці, ні нават рукамі махаць. Галоўнае, нічога не палохацца, а каб якая-небудзь казюлька-секарашка куды не запаўзла, аборкай запясці абвяжыце ды шкарпэткі на калашыны нацягніце, іх таксама, дарэчы, вяроўчынай можна павязаць для надзейнасці. Словам, як шныпары…

— І дзе ж тут палазіш, калі ўсё вяроўкамі паскручана, — паспрабавала была хіхікнуць Даша.

— Накамарнікі надзеньце і моўчкі слухайце, — не звяртаючы ўвагі на сяброўку, працягваў юнак, — а то ўнізе людзі будуць сядзець вушлыя, на сваім вяку не адзін дзясятак гадкоў па тайзе пахадзіўшыя, яны не тое што шоргат, яны ўздых ваш неспадзяваны і той учуюць. А ты, Дашка, свае хі-хі на зваротную дарогу прызапась, што там за народ збіраецца, я пакуль асабліва не разабраў. Дык вось з усіх бакоў яно лепш будзе паберагчыся. Вы як, барынька, не дрэйфіце? — звярнуўся ён да Машкі.

— Не, вядома, боязна трохі, але затое як выдатна! Вы не сумнявайцеся, я вас не падвяду, я ж мясцовая, не ўпершыню ў тайгу ўначы хадзіць, праўда, адвыкла крыху, але нічога, абатруся па ходу дзеяння.

Асцярожны Юнька зрабіў прыстойны паўкруг, падвёў сваіх спадарожніц з зацішнага боку, сам вызначыў месца лежні і, папраўляючы за сабой злёгку парушаны мох, бязгучна растварыўся ў зманлівым месяцовым святле.

Машка ляжала, ператварыўшыся ў слых і толькі зрэдку пазіраючы ўніз на невялікую рачную пойму. Яна бачыла, як хвілін праз дваццаць да мужыкоў падышоў Юнь, прывітаўся з усімі за руку, прысеў збоку і ўтаропіўся на вогнішча, як быццам яго нічога на свеце не цікавіла, акрамя гэтых нетараплівых ружаватых бліскавіц аціхлага агню. Народ то па адным, то па двое, то малымі групкамі ўсё прыбываў. Ціхія галасы ўнізе ўжо заглушаліся манатонным камарыным гудам, які, як ліпкая вата, ахінаў усё вакол, раздражняльна ціснуў на псіхіку. Усякі, каму даводзілася хоцькі-няхоцькі блудзіць па летняй тайзе, знаёмы з гэтакім паскуддзем.

Мінула не меней як паўгадзіны. Мяккі пругкі мох, спрытна абмацаўшы дзявоцкія целы, паслужліва выслаў пад імі ўтульныя ляжанкі, выціснуў са сваіх глыбіняў толькі яму вядомыя водары і здрадліва кінуў у павольны наступ цэлыя полчышчы салодкіх, спрытных сннікаў. Павекі імгненна набрынялі перадпачаткам моцнага здаровага сну, які заўсёды здараецца на свежым паветры са стомленымі хадой і эмоцыямі маладымі дзяўчатамі. Хутчэй за ўсё нашыя шукальніцы прыгодаў пагрузіліся б у ціхамірны сон, калі б на згібе ракі штосьці не паварушылася. Немаведама адкуль са змроку на іх вынырнула прыстойных памераў лодка. Мяркуючы па бартах і высокім носе, гэтае судна не магло плысці па цяперашнім плыткаводдзі горнай рачулкі. Але лодка не толькі плыла, яна хутка слізгала па неспакойнай вадзе, як бязважкая трэска і, нарэшце, гучна зарыпаўшы галькай, выскачыла на бераг... Сон увомірг адляцеў, дзяўчаты, зіркнуўшы адна на адну, маўчалі, і кожная ганарылася сабой: маўляў, гэта я не праспала.

А ўнізе разгортваліся, па ўсёй верагоднасці, знаёмыя прысутным рытуальныя дзеянні. Мужыкі спрытна паўскоквалі і вышыхціліся адзін супраць аднаго, утварыўшы жывы калідор ад ракі да скалы. У гэты час лёгкімі штурхялямі заганяючы ў шыхт

пачаткоўцаў, з таямнічай ладдзі на бераг спрытна выскачылі тры высачэзныя панны. Пры цяперашняй скалiёзнасці, драбнаце і ўбогасці пераважнай большасці жаночага насельніцтва былой Расіі, а асабліва Еўропы, якую за апошнія дзесяцігоддзі добра паўродавала навязанай модай на бязладныя змяшаныя шлюбы з відавочнай азіяцка-афрыканскай дамінантай, дзівы тайгі былі проста жывымі прышэльцамі са старажытных народных паданняў. Пад два метры ростам, з гонкімі плячыма, шырокімі сцёгнамі, выразна выяўленымі таліямі, высокімі грудзьмі, стройнымі шыямі, яны рухаліся нязвыкла прыгожа і вольна. З адзежы на іх былі нядоўгія з тонкага палатна сарафаны ў тон роўным, амаль папялістага колеру валасам. Абхопленыя на галаве тонкімі крамнымі паяскамі, гэтыя не сапсаваныя чарнатой светлыя пасмы падалі ўніз, сцякалі па спіне і мудрагелiста паблісквалі ў прамянях месяца на пруткіх ягадзіцах. Рысы твараў, колер вачэй з-за бялёсасці асвятлення і прыстойнай адлегласці разглядзець было немагчыма. Прышэліцы ветліва пакланіліся народу і, падцягнуўшы ладдзю глыбей на бераг, апусціліся на калені, услед за імі схілілі калені і атарапелыя мужчыны. З лодкі, абапіраючыся на доўгую, адпаліраваную стагоддзямі палку, на бераг сышоў высокі худы стары ў доўгай адзежы. Непакрытая галава бялела ганарліва і ўладна, сівыя валасы, як каўнер шырокага каптура, ляжалі на плячах, а важная барада, як срэбная кальчуга, паблісквала на грудзях. Моўчкі старац, а за ім і панны, прайшлі да бервяна, выкладзенага ля скалы. Дзіўным чынам ствол кедра апынуўся пакрыты скурай велізарнага барса, якіх у тутэйшых мясцінах павыбілі яшчэ пры савецкай уладзе. Стары, перш чым сесці, уважліва агледзеў прысутных, пакланіўся і падаў знак устаць з каленяў. Людзі заспяшаліся, аднак мітусні і шуму не было; не прамовіўшы ні слова, усе расселіся ў сваім амфітэатры і, нібы загіпнатызаваныя, з непрытоенай цікавасцю замерлі перад госцем, дзеля якога яны тут сабраліся і якога так доўга чакалі.

Машку ціснула невядомае ёй дагэтуль пачуццё. Мудрагелістым чынам у ім змяшаліся розныя непадобныя, а часам і зусім супярэчныя адчуванні. Захапленне неспасцiжнай выявай перапляталася з прыступамі жывёльнага страху, ненаедная ж цікаўнасць вабіла спалоханую душу ў нязведаныя бяздонныя межы. Гледзячы на гэтага дзіўнага старца, ёй хацелася адначасова і бязмежнай волі і ціхай пакорлівасці, магчыма, нешта падобнае адчуваюць паслядоўнікі модных цяпер сектаў, якія прапаведуюць культ маленькага шэранькага грыбка, што калісьці багата рос у паўночных раёнах іх

краю. Машка сама так і не адважылася далучыцца да вялікага таемства паглынання хліпкага цела божага, затое запоем чытала кнігі вялікага настаўніка Пель-Пелеў-грыбаеда, аднак без грыбнога варыва «бясполай і юрлівай лісой» стаць ёй не атрымлівалася… Але тут, на гэтай скале адбываліся дзівацтвы і без Пель-Пелеўскіх грыбочкаў.

А ўнізе між тым разгортвалася нейкае рытуальнае дзейства. Панны ўсталявалі побач з кучамі галля невялікія жоўтага металу чары, старац павядзьмарыў над імі, і шызы, амаль празрысты дым забруіўся ўверх, напаўняючы наваколле лёгкім рэзкім водарам нетутэйшай травы. А потым падняў правую руку і загаварыў. Цудоўны, зусім не старэчы голас разліўся ў ціхім паветры.

— Дзеці вялікага Бога, адважныя і цудоўныя духам і целам, да вас слова маё. Тысячы гадоў цячэ час на нашай зямлі, тысячы гадоў мы задаём сабе адно і тое ж пытанне: «Хто мы?» — і тысячы гадоў не атрымліваем адказу. Але быў час, калі ніхто не задаваў гэтага пытання, бо кожны ведаў, хто ён, для каго гарыць зніч ахвярніка і б’ецца сэрца яго…

Старац казаў ціха, але кожнае слова неспасціжным чынам гучала выразна і гучна, як быццам ён сядзеў не там, далёка ўнізе, а знаходзіўся зусім побач.

— І не было ні багатых, ні бедных, ні моцных, ні слабых, ні спадароў, ні рабоў… — прамова ведзьмака гучала, як замова. — Так, дзеці мае, не дзівіцеся, быў такі час, калі ўсе людзі вялікага белага племя ведалі, што яны дзеці адзінага Бога, і ад прабацькоў сваіх — самі багі і роўныя ў сіле сваёй з імі. Аднак і ў крынічнай вадзе бывае каламута. І азмрочыліся некаторыя з годных. І празмерная смага спазнанняў, што дае сілу духу, запаліла ганарлівасцю сэрцы іх, адчай і страх страты зямной неўміручасці звілі гняздо ў іх сэрцах. І мінулі стагоддзі, і сам чалавек загасіў зніч і полымя сэрца свайго, і забыўся, хто ён, і праз гэта зрабіўся іншым. Мінулі стагоддзі, і трава пустазельная вырасла на камянях свяцілішчаў, дайшлі карысталюбныя і напоеныя хлуснёй ад нараджэння свайго людзі і сказалі, што яны — святло ісціны. Але не святло прынеслі яны, а рабства, бо самі былі рабамі і іншага не ведалі…

І раптам у гэтую самую хвіліну пачуўся вусцішны свіст, і цішыню разлупіў пачварны грукат стрэлаў. Аднекуль узбоч на нізкарослых, кудлатых канях да вогнішча вылецелі вершнікі. Людзі,

якія сядзелі паўколам, у жаху паўскоквалі з месцаў. Машка нягучна ўскрыкнула ад спалоху і тут жа адчула, як нешта жывое і цяжкае скочыла ёй на спіну. Дзяўчына не паспела і апамятацца, як апынулася звязанай і з смуродным кляпам у роце нямогла трапяталася на зляжалым моху, нібы выкінутая на бераг рыба. Побач пазвярынаму выпнуўшы вочы, выгіналася, брыкалася і не давала звязаць сабе ногі Даша.

Машка адвярнулася ад стаптанага самаробнага бота, які мясіў побач з ёй мох. Чалавека яна не бачыла, толькі боты і нейкія пацешныя, прадраныя ў розных месцах порткі, вышэй падняць галаву ёй перашкаджала грубая вяроўка, што балюча ўпівалася ў шыю. Погляд няшчаснай дзяўчыны слізгануў на ўцёс, жах скаваў і без таго перапужанае дзявоцкае сэрцайка. Лёгкая імжа, якая кружляла над прынесенымі памагатымі старога пасудзінамі, паступова засцілала ўсё наваколле. У месяцовым святле яна здавалася амаль нябачнай кісяёй, пад якой кідаліся коні, гарлапанілі і мацюкаліся, сутыкаючыся адзін з адным, вершнікі. Таямнічага старога, яго спадарожніц і ўсіх слухачоў, якія ўсё яшчэ заставаліся на сваіх месцах, бандыты не бачылі, як іх, быццам, і не было зусім. Дакладней, яны там былі, вядома, але не як жывыя людзі, а як слабыя, ледзь адрозныя цені. Цені людзей, бярвёнаў, старога, лодкі… І толькі асмалкі вогнішча чадзілі ля самай вады.

— Дзе яны, дзе? — гарлапаніў, круцячыся ля вогнішча на сваім каняку, адзін з разбойнікаў. — Іх коні праскоквалі скрозь няпэўныя абрысы людзей, як скрозь жмуты туману, не робячы ім ніякай шкоды.

— Ды нямашака тутай нікога, атаман! — верашчаў бандыт, які ўжо спешыўся і шавяліў шашкай вуголле. — А відаць, былі, кастрына яшчэ і не стухла.

— «Нямашака, нямашака», — перадражніў яго парабак на рабой кабыле. — Чы ў мэнэ вочы аслеплі, чы што? Я ж іх трыбухі тут бачыў. — І ён пальнуў з вялікага пісталета ўбок скалы: — Тут іхні важак сядзеў, здаровы такі, і дзеўкі стаялі, а перад імі мужыччо мясцовае мудзямі трэсла. Чо сталі, шукайце, сукі!

— Сар-мэн, Сар-мэн! — супакоіўшы нарэшце Дашу, зароў каратканогі, кітайскага выгляду мужык. — Мы тута, аднак, дзвюх бабцоў зацапалі. Красівыя, аднак, будуць.

— Валачы іх сюды! — матнуў рукой галоўны.

І тут адбылося поўнае замяшанне. Бандыцкія коні заржалі і сталі кідацца адзін на аднаго, некаторыя коннікі, не ўтрымаўшыся ў сядле, паляцелі далоў пад капыты ашалелых жывёл. Празрыстая мгла захвалявалася і стала ператварацца ў самую сапраўдную непранікальную запавесу, якая ахінала разбойнікаў і нібыта ўсмоктвала ў сябе.

— Усе з туману, з туману, сукі! — загарлаў важак і прышпорыў каня. — Дзевак у бярлог, у бярлог вязі! — вылецеўшы са здрадлівага марыва, роў ён атарапеламу ад усяго ўбачанага бандыту.

З дзясятка вершнікаў на чыстае, залітае нявінным месяцовым святлом месца вырваліся чалавек пяць. Адсопшыся і супакоіўшы коней, яны з жахам глядзелі на жывое калматае нешта. Ля самай зямлі, дзе паміж туманам і ўжо роснай травой была нешырокая, сантыметраў трыццаць, шчыліна, нешта адчайна матлялася.

Атаман саскочыў з каня і, прыпаўшы да зямлі, папоўз да гэтага небяспечнага прасвету. Заціснуты ў руцэ здаравенны сухі сук, які ён падабраў дзесьці побач, выглядаў смешным і бездапаможным, як лазінка супраць мядзведзя.

— Сар-мэн, Сар-мэн! — забожкалі бандыты, ад’язджаючы на сваіх канях далей ад гэтай чартаўні. — Ты што, зусім здурнеў? Назад!!

Аднак верхавод ужо падляцеў да самай мяжы бялявай цямрэчы і, размахнуўшыся, што ёсць сілы ўторкнуў сук у калатушу ды тут жа адчуў, як хтосьці з сілай ухапіўся за палку. Тады ён рэзка тузануў яе на сябе, пасля чаго ў падмесячны свет вылецеў, увесь аббэрсаны белымі ніткамі, што таялі на вачах, бандыт, які хвіліну назад узварушваў вогнішча. Небараку душыў кашаль, і твар яго быў нібы вымазаны крэйдай.

Сар-мэн паваліўся на спіну, са злосцю гледзячы на гэты незразумелы туман, які не толькі адабраў у яго здабычу, але і, хутчэй за ўсё, загубіў некалькіх яго людзей. Страху не было, толькі злосць і прыкрасць. І раптам у гэтае імгненне марыва нібы расступілася, з яго вынырнула высокая станістая жанчына. Яна спынілася на мяжы свайго свету і жэстам, поўным запалу, паманіла яго да сабе. І тут нібы нейкая невядомая сіла пацягнула атамана наперад, у гэтую страшную і асалодную бездань. Ён заплюшчыў вочы, нібы ў сне, падняўся на ногі і зрабіў першы крок. А ў галаве раптам загучаў голас Макуты-бея, з якім ён і іншыя правадыры разбойнікаў нядаў-

на рассталіся: «…гэта страшнае і таемнае месца, яго баяцца трэба, тамака ўсякія замарочкі могуць быць… Шамбалка, Шамбалка…»

— Шамбалка, — вымавіў Сар-мэн услых і, ачуўшыся, нарэшце ўбачыў, што стаіць ля самай сцяны вірлівага туману, гатовага ўцягнуць яго ў сваё ненаеднае ўлонне. — Шамбала! — туман злёгку адхіснуўся і застыў. Атаман пачаў асцярожна адыходзіць ад гэтага небяспечнага дзіва.

— Усё! Хутчэй! Хутчэй дадому! — чамусьці шэптам закрычаў на бандытаў Сар-мэн. — Таракана везці па чарзе! — Ён з асцярогай зірнуў на выратаванага ім сутаварыша, потым на туман. — Усё, хутчэй, я сказаў! — прыскорыў сваіх ушчэнт перапужаных нукераў важак і першым ірвануў уверх па адзінай камяністай сцежцы, яшчэ не агорнутай бялявай калатушай.

9

Енах Мінавіч усё ж не паслухаўся парады сваіх ушчэнт загулялых калегаў. Забраўшы з сабой тую прастытутку, якая падалася яму падобнай на студэнтку, і расштурхаўшы прыснулага Берыю, ён загадаў ехаць дадому.

— Шэф, мая справа маленькая, я, вядома, адвезці магу, мне не боязна, я ўжо разы два ў разбойнікаў у палоне завісаў, толькі вы ўжо пісьмова напішыце, што самі загадалі мне ехаці, а пісьмішка гэтае тута каму-небудзь са сваіх калегаў пакіньце…

— Гэта яшчэ з якой радасці? Табе што, хамло, мала майго вуснага загаду? Да чаго ж у вас гэтую казёншчыну ўбілі, фармаліст паганы! — намеснік Намесніка злёгку калыхаўся. Хмель, як і ва ўсе часы, рабіў сваю адвечную працу: выдаваў праўдзівае нутро чалавека, якое надзейна хаваецца ад староннiх вачэй цвярозымі прыстойнасцямі. — І ты таксама баішся, ці што? — звярнуўся Енах да дзяўчыны. — Як цябе, дарэчы, зваць-называць?

— Баюся я толькі без засцерагальнага шчытка кліентаў у сябе пускаць, а завуся я Эрмітадорай Гопс! — даволі прыемным голасам вымавіла дзяўчына, з цікаўнасцю разглядаючы свайго новага кліента-залётніка. — Ты, відаць, ці прыдурак, ці ўжо моцна адчайны! А мужыку паперку напішы, заведзена ў іх так. Што да мяне, дык я адчайных люблю, сама такая, так што не пралічыўся ты, выбраўшы мяне, — дадала жрыца свабоды прафесійна-гуллівым тонам.

Не паспеў Енах ёй адказаць, як Берыя моўчкі паклаў на капот машыны ключы і скураны мяшэчак з дакументамі.

— Вы гэта ўжо… тады ўжо без мяне і едзьце, калі пісаць загаду не будзеце!

— Што?! — зароў Енах. — Ды я цябе ў бараноў рог сагну, скаціна, ты ў мяне з катаргі не вылезеш! Каму пярэчыць уздумаў?!

— Енах Мінавіч! Енах Мінавіч! Пачакайце-ка вадзілу турзучыць! — бег да іх ад ганка задыханы Іваноў. — Вось тут-с паперыца гербавая і тэксцік ужо набраны загадзя, шаблончык, так сказаць. Вы толькі прозвішча сваё ўпартае ўпішыце, засведчыце ўсё роспісам і асабістай пячаткай. Нічога не паробіш, фармальнасць! Найстрогая забарона не толькі Генерал-Намесніка, але і вердыкт з самага верху: усе начныя паездкі толькі з пісьмовага загаду. Гэта адзін бок, так сказаць, а іншы — калі вы патрапіце ў лапы да супастатаў, то кіроўца ваш выкупляцца будзе за ваш кошт, а не за гасударавы, так сказаць, грошыкі. Вось такія справы! Пішыце, пішыце, іншага выбару ўсё адно няма. Памілуйце, ласкавы, ды вы яшчэ і дзяўчыну вырашылі з сабой захапіць? — дадаў Маацзэдунавіч, пляснуўшы рукамі.

— Ну, хацелася б, а то сумнавата ў нас у вёсцы…

— Тады яе таксама трэба ўпісаць у падарожную і пакінуць гэтую паперу на загараджальным посце пры выездзе з нашага града, — і, бесцырымонна пляснуўшы жрыцу па апетытным месцы, якім завяршаюцца ногі, спытаў: — Клічуць жа цябе як, чада маё ўчадзелае? Ці добраахвотна на гэтую неразважлівасць ідзеш?

— Добраахвотна і па ўзаемнай згодзе. А імя ў яе вельмі паэтычнае — Эрмітадора Гопс, — нараспеў адказаў за дзяўчыну Енах. — Дарэчы, ужо ці не даводзіцеся раднёй барону Альберту Астапавічу Гопс-Шумейку?

— У нейкім сэнсе дачка…

— Вось гэта справы! — прысвіснуў Енах. — Ды як жа гэта ўгараздзіла цябе, баранесу, і ў публічныя дзеўкі? Ці магчыма?

— Ой, якія мы ўсе чысценькія! А наогул пратэстую, гэта дыскрэдытацыя маёй працоўнай дзейнасці, а ў нашай дэмімперыі ўсякая праца ганаровая, так што я цалкам магу на цябе паскардзіцца, і спуску табе не будзе, не гледзячы на рангі і заслугі. Не для таго мы дэмакратыю ўводзілі, каб любы і ўсякі мог здзекавацца з

сумленных працавытворцаў.

— Так-с, тут дзяўчына праўду гаворыць, — чамусьці ўзрадаваўся Юнус Маацзэдунавіч.

— Дасталі вы мяне сваёй праватой! — раззлаваўся Енах. — Давай упісвай сябе і гэтую бляданесу ў паперу ды паехалі, — махнуў ён кіроўцу. — Я толькі яшчэ па маленькай з калегамі прапушчу. Гопс — за старэйшага, і адказваеш за экіпіроўку.

— Шшчассс! — пачуўся звонкі адказ, што, па ўсёй бачнасці, павінна было азначаць: «Слухаюся, сэр!»

Праводзінаў адчайнага смельчака фактычна не атрымалася, амаль увесь народ пыхкаў і вохкаў па асобных кабінетах, і толькі самыя ўстойлівыя «нябабнікі» згрудзіліся ў разадранага ненаеднымі страўнікамі святочнага стала.

— Такім чынам, спадары! — журботна і ўрачыста пачаў, папраўляючы шырокія афіцэрскія шлейкі, Казімір жалдарбаевіч. — Прашу адзначыць незвычайнасць гэтай вясёлай і маркотнай падзеі…

— Казік, — прагучаў капрызны жаночы голас, і полаг адной з кабінак расхінуўся, прадставіўшы агульнаму погляду аголеную дзяўчыну, — мне холадна, сумна, і наогул я хачу да цябе, — ані не бянтэжачыся ўласнай галізны, грудным голасам вымавіла жрыца свабоды, як у апошні час, паводле найвысокага мемарандума, было загадана менаваць прадстаўніц самай старажытнай прафесіі.

— Гюльчатайка, гарэза, згінь з вачэй сумленнай кампаніі! Ты што, не бачыш, у нас сумныя праводзіны, можна сказаць, баявога таварыша ў палон да злых бандзюганаў.

— О, Усявышні! Прабачце мне, спадары, я зараз, — панна кінулася ў пячору распусты і літаральна праз імгненне вынырнула ў зале ў жалобным адзенні, якое складалася з чорнага хіджаба і тонкага чорнага шнурка вакол кранутай паўнатой таліі. — Я гатовая сумаваць з вамі, спадары, з усімі разам або з кожным паасобку.

Бубніцкі хацеў быў нешта сказаць, але яго спыніў Тангай-Бек, чалавек да таго замардаваны сваім гарэмам, што на жаночую палову чалавецтва па-за сценамі свайго дома глядзеў не толькі без пажадлівасці, але і з відавочна выяўленай абыякавасцю.

— Хай яе цела будзе як памінальная свечка нашай скрухі.

— Хвілінaчку, спадары, — умяшаўся ў гаворку Енах. — Што ўсё гэта значыць? Вы што гэта, мяне — хаваць сабраліся ці што?

— Ну, навошта ж так, найласкавейшы ты наш калега, — палез да яго з п’яным пацалункам Тангай-Бек, — не дурні ў нас тут па акрузе рыскаюць, нашто цябе забіваць, за цябе выкуп добры можна атрымаць ці прадаць куды, а ты адразу: забіваць, забіваць.

Пасля гэтых слоў Енаху, трэба прызнацца, не зусім добра зрабілася і ехаць, калі па праўдзе, неяк перахацелася, але адмяніць паездку было немагчыма: баязліўцам ён ніколі не быў, дык ужо будзь што будзе.

— Енах Мінавіч, ты не засмучайся, калі цябе зацапаюць хакосы, гавары, што ты мой сябар, — заўважыўшы збянтэжанасць Понт-Калацыйскага, пляснуў яго па плячы Бек, — і, лічы, прыстойны прыём табе забяспечаны…

— А калі людзі Макуты-бея, аддайце-с вось гэты рэкамендацыйны ліст-с, — працягваючы абрывак паперы, як бы перапрошваючы, сказаў Юнус Маацзэдунавіч, — у яго бандах шмат людзей з нашых удзелаў, нават радня мая такая-сякая маецца.

— Камандзір! Якога хрэна мы тут тырчым? Месяц ужо хутка на захад папрэ!

Высокі сход разам з «журботнай свечкай» павярнуўся да выхаду. На парозе стаяла Эрмітадора Гопс у напаўадкрытым камуфляжным камбінезоне, з помпавай стрэльбай у руках. Усе, уключна з самой Гопс, дружна зарагаталі і, прыхапіўшы бутэлькі, падаліся на вуліцу. Пасля нядоўгіх аглаблёвых чарак нарэшце падаліся ў дарогу.

Вуліцы соннай сталіцы акуёма жылі сваім начным жыццём, і, каб яго апісаць, трэба было на гэтых вуліцах нарадзіцца, пражыць і састарэць, хоць да старасці вулічныя насельнікі ночы дажываюць рэдка. Аб’язджаючы вярблюдаў, якія спалі на праезджай частцы, і іх паганятых, месцамі адбіваючыся ад зап’янелых і, відавочна, з пустымі кішэнямі і страўнікамі жрыцаў свабоды, «экіпаж машыны баявой» без асаблівых прыгодаў выбраўся з горада і, уладзіўшы ўсе фармальнасці з вартавымі гарадской брамы, бесклапотна затросся па ўкатанай месяцовым святлом дарозе.

Пакуль Енах і Гопс з дзікім сапеннем ды іншымі мудрагелістымі

гукамі задавальнялі адно аднаго на заднім сядзенні, Берыя з нудой думаў аб сваёй незайздроснай долі панскага вадзілы. І куды ты ні павярні гэтую долю, усё ў ёй было неяк не так, таму цяжкая зайздрасць усплывала ў душы яго, як дохлая і смуродная рыбіна. Вечна незадаволенага ўсім, яго грэла, мабыць, толькі адна думка: ён дакладна ведаў, чым скончыцца іх сённяшняя язда. Берыю турбавала адно: якім яшчэ бандытам гарадскія вартаўнікі прадалі інфармацыю аб іх неразважлівасці. Таму, праехаўшы кіламетраў сто пяцьдзясят адносна спакойнага шляху і толькі разоў два стрэльнуўшы па нейкай прыдарожнай шпане, ён звярнуў з асноўнай дарогі Е52 на добра ўкатаны прасёлак, па ім да роднага ўдзелу было нашмат карацей, ды і верагодней, што чужыя не адбяруць абяцанага яму барышу. А што рабіць, усякі выжывае як умее! У Берыі родны дзядзька падзарабляў начамі ў бандзе Сар-мэна, чалавека наравістага і хуткага на расправу, але вядомага сваёй адвагай атамана. Са сваяком ён дамовіўся, што выведзе машыну да Рабога Яра.

— Мінавіч, ты глядзі, вазніца наш коціць тваю высокую правялебнасць прама ў банду, ужо і з дарожкі звярнуў, — з задняга сядзення падала голас Эрмітадора.

«Вось сука, пачакай, даедзем да месца, я цябе на халяву пакарыстаю!» — раззлаваўся Берыя, а ўслых дадаў: — Ты гэта, языком у правільным кірунку працуй, а я ўжо як-небудзь з паваротамі дарожнымі і сам разбяруся. Адсюляка да дома, Енах Мінавіч, кіламетраў на трыццаць бліжэй будзе, ды і Бурчалурочышча мінём, а тамака хакосы ўсякую ноч шыюцца, пра тое і малышня ў вёсцы ведае, а далей кіламетраў праз пяцьдзясят на КамяністайГрадзе сядзяць вузкавокімі крумкачамі уйсуры! Вы яе не слухайце, яшчэ невядома, на каго яна насамрэч арэ.

— Берыя! Перастаць у падобным тоне гаварыць пра жанчыну, тым больш баранесу! — нязлосна прыпыніў Енах падначаленага. — Эрмі, галубка, а можа, ты і напраўду здала нас якім-небудзь ушкуйнікам, га?

— Не, я не па гэтай частцы, — вывесіўшы голыя ногі ў акно і сёрбаючы з бутэлькі, бесклапотна адказала дзяўчына. — ГопсШумейкі ніколі ні на каго не стукалі, хіба што па загаду сэрца. Глядзі, якая ноч, у такую ноч і ў палон здавацца не страшна…

— А чаму гэта? — з ленасцю і відавочна засынаючы, спытаў Енах.

— А мы ўжо ўсе ў палоне гэтага ўсёмагутнага месяца. Енах, а ты чуў, што ў тваім удзеле нейкі старац аб'явіўся і вяшчае пра старых багоў, што спяць дзесьці ў нашых гарах? А, Енах?

Але стомлены і здаволены шукальнік тытулаў і славы ціхамірна соп, і яму сніўся ўсё той жа дзіўны сон, які так нечакана зваліўся на яго пасярод нарады.

10

Пасяджэнне ложы «Паўночная масліна паўднёва-шанхайскага рытуалу» было абвешчана адкрытым. Яшчэ стук малатка майстра не растаў у вушах братоў, як на невялікую кафедру, упрыгожаную чалавечым чэрапам і аксамітнай шыльдай з дзяржаўным гербам — двухгаловым мядзведзем — ды традыцыйнай братэрскай сімволікай, узышоў сам Генерал-Намеснік. Апрануты ён быў пасмешнаму: у дапатопныя ружовыя панталоны, высокія белыя панчохі, нейкі вышываны золатам камзол, на шыі боўтаўся абрывак упрыгожанай дыяментамі вяроўкі, а ногі былі абутыя ў старадаўнія чаравікі, запатрабаваныя ім з мясцовага музея дзекабрыстаў, выключна дзеля захавання пераемнасці.

Дарэчы, варта сказаць, што і астатнія браты нарадзіліся адпаведна дакладчыку, але кожны меў хоць малую, а ўсё ж адрознасць ад сабрата. Так, скажам, у Верабейчыкава, пры ўсёй смяхотнасці яго музейнага адзення, да братэрскага фартуха былі прыстасаваны ордэнскія планкі, у майстра ложы на вераўчанай пятлі, своеасаблівым праўбразе нашага гальштука, віселі, нібы тля на сакавітай сцяблінцы, мініяцюрныя панагіі, крыжы і херувімы, у акруговага пракурора была свая сімволіка, у жандараў свая і гэтак далей. Толькі ў аднаго брата падол быў цнатліва чысты, малюнак псінай галавы і венікі, якія ў свой час насілі апрычнікі, былі тайна вытатуіраваныя на ўнутраных баках ягадзіцаў, а ў паўсядзённым жыцці ён працаваў звычайным аптэкарам і для ўсеагульнай прыстойнасці насіў у пятліцы маленькі малюнак абвітай змеямі чары.

— Браты! Надзвычайны выпадак, які сабраў нас у спешным парадку на гэты сход. Многім давялося зведаць значны сорам і нязручнасці, але дух нашага брацтва, — аратар урачыста паклаў руку на чэрап, ад чаго той заблішчаў знутры пунсовым святлом, — усеперамножны і святы. Магчыма, таму Яснавяльможны Дэмакрат, карміцель і духоўны наш магістр, не па афіцыйных каналах, а па

шляху братэрства разаслаў сваю волю, а паколькі вы ўсе, за выключэннем найпаважанага брата аптэкара, яшчэ з'яўляецеся і вернымі салдатамі нашага Бацькі, то будзем лічыць, што найсакрэтнейшую нараду мы правядзём цяпер! — на апошніх словах голас Генерал-Намесніка займеў металёвае гучанне. — Дык вось, — працягнуў ён, — па вядомых аднаму Богу каналах Найвысокаму і Яснавяльможнаму Дэмакрату стала вядома, што свет наш, грубіянскі і неадукаваны, стаіць на мяжы несусветных узрушэнняў, а галоўнае, што ўвесь непарушны светалад можа абваліцца ўадначас!

Гул ці сполаху, ці абурэння пракаціўся па зале. Высокі сход, нібы галодная зграя ваўкоў на свайго важака, упіўся поглядам на дакладчыка, перастаўшы шаптацца і калупацца ў насах. Па цяперашнім ладзе нават сама думка пра якія б там ні было разбурэнні прынятага светаладу з'яўлялася страшнай крамолай і несла за сабой самыя жорсткія санкцыі Усявышніх куратараў свету.

Пры гэтым санкцыі ўжываліся не супраць нейкага штрафнікараёна ці мястэчка, а супраць усяго насельніцтва «зоны», «сектара», «акуёма-акругі» або іншай тэрыторыі пражывання, у якія акукліліся да дваццатых гадоў цяперашняга стагоддзя некалі незалежныя і ганарлівыя дзяржавы Еўропы і Амерыкі. Афрыка ўжо даўно ператварылася ў паўдзікую пустэльню, населеную толькі зверынай і бандытамі. Рэдкія выспачкі цывілізацыі цяпліліся толькі на розных шахтах і свідравінах, аднак людзі там стала не жылі, а працавалі вахтавым метадам. Такія ж вахты былі і ў нашай некалі найбагатай Сібіры, пакуль кітаёзы пад падставай вечнага і непарушнага сяброўства не выкралі і Далёкі Усход і амаль усю Усходнюю Сібір. Што здарылася з Індыяй ды іншымі Акіяніямі і Аўстраліямі, свет папросту не ведаў, а хутчэй за ўсё, і не хацеў ведаць. Можа, іх ужо і не было, а можа, яны, наадварот, былі абязлюджаныя і закансерваваныя для запатрабаванняў будучых пакаленняў залатога мільярда, хто вам пра гэта цяпер адважыцца сказаць?

Вось такой была непарушная светабудова, і любыя намеры па яе змене неміласэрна караліся. Кастрацыя мужчынскага насельніцтва была лёгкім спалохам, як правіла, крамольнае паселішча выпальвалася разам з усёй маёмасцю і людам, выключэнняў прынцыпова ні для каго не рабілася: палілі і вышэйшых кіраўнікоў, і членаў іх кланаў. Так, дарэчы, паступілі з дзвюма зонамі на Балканах, адной у Ханьшчыне, чатырма ў Афраюсіі і яшчэ дзесьці. А адносна нядаўна збіраліся змарнаваць і цяперашнюю сталіцу Сібрусіі

Маскву, і толькі за тое, што таемныя паслядоўнікі Дзіянісія Козела, якія таксама здрадліва хаваліся пад брацкай ложай, вырашылі крыху ўсумніцца ў правамернасці муніцыпальных пераўтварэнняў, некалі імі ж і праведзеных.

Чацвёра сутак засядала Сусветная Сямёрка, і толькі дзякуючы спрыту і значным тэрытарыяльным саступкам нашага Пераемніка, які па няпоўнаму мандату ўваходзіць у Сямёрку на правах не зусім восьмага і дапушчаны быў разносіць гарбату ўпаўнаважаным Куратарам падчас пасяджэнняў, сталіцу атрымалася абараніць. Вядома, з паслядоўнікаў Козела злупілі па сем скур, а паколькі ў чалавека скура ўсяго толькі адна, то адсутныя шэсць дзерлі з найблізкай радні. Прашныпарылі амаль усе брацкія ложы, вось ужо дзе народ страху нацярпеўся! Бо без абавязковага членства хоць бы ў дзяржложы «Адзінства» ўжо гадоў трыццаць як на працу ў дзяржустановы браць перасталі, адукацыі, пачынаючы з сярэдняй, не давалі і часцей, чым на іншых, накладалі падвоеную «трубавую павіннасць» на ўсенародных газавых здабычах. Чысткі яшчэ ішлі поўным ходам, але і гэтага Вярхоўным кіраўнікам здалося мала, і яны для ўсеагульнага павучання найвысока загадалі знесці высачэзныя Крамлёўскія сцены і абнесці гэтую цытадэль улады такім жа зубастым цагляным плотам у метр дваццаць вышынёй. А ва ўсіх туалетах прымусілі дзверцы паздымаць, каб відаць было, чым народ тамака чыноўны ды іншы займаецца і па колькі іх ля аднаго, так сказаць, ачка збіраецца. Вось такія страхі — і ўсё за адны толькі намеры! Слава Богу, не папалілі яшчэ! А што, увесь свет павінен бачыць, як сусветная свабодалюбнасць умее адстойваць свае ліберальныя заваёвы!

А тут раптам сам Генерал-Намеснік загаварыў пра магчымасць разбурэння асноў, тут ёсць з чаго перастаць калупацца ў носе. Публіка замерла, толькі злавесна няўмольна цікаў вялікі камінны гадзіннік.

— Браты! — застаўшыся задаволеным рэакцыяй залы, працягнуў генерал. — Гадзіна прабіла, і погляды ўсяго адукаванага свету звернутыя да нашага акуёма! Дакладна вядома, што нейкая дагэтуль усімі шуканая Шамбала знаходзіцца ў яго межах і ўжо гатовая выявіцца. Найвысокім Самадзержным Дэмакратам, яго вялікасцю Пераемнікам Шостым — ды не абдзеляць усякія багі яго сваёй літасцю! — прынята рашэнне аб пошуках гэтага схову і яго аховы да прыходу асноўных сіл Міралюбцаў! Вы разумееце момант

адказнасці? Можа, услых нават страшна і прамаўляць… — Намеснік сапраўды перайшоў на шэпт, прысутныя ў зале падаліся наперад, нібы марская хваля да берага. — Дык вось, не выключана, што і сама Пышная Сямёрка Свету можа завітаць у нашую глухамань для асабістага, так сказаць, інспектавання! — Зала ў жаху вохнула. — Вы, спадзяюся, разумееце, спадары, якая гэта адказнасць! Га?!

Зала маўчала, толькі па-ранейшаму злавесна цікаў гадзіннік.

— А што гэта яшчэ за такая Шамбала? Я асабіста аб такой і не дасведчаны зусім. І галоўнае, што ж шукаць? Акуём жа наш на старыя меркі з добрую Аб’еўру, мабыць, пацягне! — пляснуў рукамі брат-пракурор.

— Госпадзь святы! — хрысціўся, забыўшыся аб прыстойнасцях, майстар ложы. У іншы час за падобнае маханне пальцамі ён мог бы паплаціцца крэслам майстра, братам усіх рытуалаў яшчэ спрадвеку была забаронена ўсякая адкрытая рэлігійнасць. Гістарычна даказана, што ўсё ў нашым свеце створана Вялікім Архітэктарам, а разнастайныя багі і бажкі да гэтага не маюць ніякага дачынення. Ад Архітэктара, дарэчы, і вядуць свой духоўны радавод Найвышэйшыя Куратары і, як у апошні час дакладна вызначана навукоўцамі, і нашыя айчынныя Пераемнікі.

— Ды што ж гэта за пошасць такая на нашую мілую айчыну! — працягнуў сваё галашэнне божы служка. — Ох, нездарма я так не люблю ўсю гэтую ўздыбленую зямлю, горы гэтыя распраклятушчыя! Ды і ў божым жа свеце на добрае няўжо што калі ўздыблівалася? Не, спадары, усё гэта сорам, усё да зла ды распусты! Чула душа мая, будзе нешта непатрэбнае і небяспечнае для набожных людзей нашых!..

— І што ж прапаноўвае вялебны майстар? Спалохацца і чакаць немінучага канца свету? Дык вы яго нам ужо трэцюю тысячу гадоў абяцаеце, — па-лісінаму, з відавочнай яхіднасцю, спытаў брат аптэкар.

— І ні ў якім разе, вялебныя аднадумцы! — катэгарычна парыраваў захавальнік майстроўскага крэсла. — Нашая найпершая задача — зрабіць самы поўны росшук і аб выніках неадкладна далажыць яго высокадэмакратычнасці Генерал-Намесніку. Мне вернікі пасродкам споведзі ўжо даўно сігналізуюць, што ў Чулымскім удзеле нейкія вандроўнікі абвясціліся, народ бударажаць, супроць

зацверджаных Курултаем канфесій агітуюць, брыдоты аб роўнасці ўсіх людзей гавораць. Анафема, адным словам, і здрада!

— Браты! Завываннямі і гаманой, — як бы не чуючы слоў князя свабоды сумлення, заракатаў Намеснік сталіцы, — мы з задачай не ўправімся! А таму слухайце баявы загад: без адмысловай паспешлівасці і, галоўнае, ахоўваючы ўсё ў тайне, кожны з вас павінен сабраць усе наяўныя чуткі, казкі, прыпавесці і іншую небыліцу, якая існуе ў акуёме пра гэтую Шамбалу, і тэрмінова прадставіць у маю канцылярыю. Людзей, якія небыліцы вымудроўваюць і шкадліва ўкараняюць у несвядомыя галовы, якога б роду-звання яны ні былі, падвергнуць арышту і правесці ў казематы свабоды і справядлівасці. Перамовіць па гэтаму пытанню са сваімі людзьмі ў бандах, гэтыя шэльмы многае могуць нам распавесці. Абвясціць аб павелічэнні ўзнагароды за затрымку супастата Макуты-Бея, і яшчэ загадана нічога ні пад якім выглядам, ні за якія грошы не перадаваць ханьцам, а менавіта яны ўбачылі сляды гэтай самай Шамбалы ў нашых гарах. Вось, здаецца, і ўсё! За працу, другі мае! — і ён мігам кульнуў паднесены яму мажардомам кілішак анісавай гарэліцы.

— Спадар Генерал-Намеснік... — пачуліся вымольныя воклічы.

— Да парадку, браты! — стукнуў малатком майстар ложы. — Прашу не забывацца, што ў гэтых сценах няма ні спадароў, ні чыноў! Мы браты адзін аднаму! Лцбы брат жывёлапрамысловец, — звярнуўся старшыня да больш за іншых мітуслівага гладкага чалавека, — явіце нам сваё пытанне.

— Правялебны брат майстар! Перапрашаю я вялікадушна, але спадар Генерал-Намеснік, бацька наш, заступнік, — разгаласіўся, спрабуючы перасіліць у сабе неймавернае хваляванне, найбагацейшы чалавек акуёма, — будзьце добрымі, не пагрэбуйце цемрай інстытуцкай, адукуй ты нас, Архітэктара дзеля: што такое гэтая самая Шамбала?

— Так! Так! — пачуліся з усіх бакоў воклічы падтрымкі.

— Дакладна гэтага ніхто толкам не ведае. Аднак шукаюць гэтае тайнае месца ўжо вельмі працяглы час, можа, і паўтысячы гадоў, а можа, і больш. Што ў ім утоена, таксама найпоўная таямніца, адны кажуць, маўляў, гэта сховішча вялікіх ведаў, іншыя, — што дзесьці глыбока ў пячорах спяць старыя багі і толькі чакаюць свайго часу,

каб паўстаць і за ўсё спытаць… Словам, гэта ёсць нейкая таемная пячора, у якой невядома што… — І праз паўзу дадаў: — Ды глядзіце мне, каб без дазволу туды ніхто совацца не замануўся, — грозна гохнуў малатком майстар, — а інакш пракляну і анафеме аддам!

— І мы таксама праклянём! — паўскоквалі са сваіх месцаў муфтый, рабін, нейкі жанчынападобны ксёндз і яшчэ з паўдзясятка дробных служкаў дробных культаў.

— Вось з такой пахвальнай аднадушнасцю мы і павінны дзейнічаць. І язык за зубамі трымаць, — падрахаваў Верабейчыкаў.

11

Мяшок, накінуты на галаву, прыліпаў да твару і не перашкаджаў дыхаць. Смурод застаялай галечы, якую струменіла грубая тканіна, перыядычна выклікаў ванітныя пазывы. Машцы здавалася, што яшчэ крышку — і яна памрэ. Усё цела нясцерпна ныла; як звязаную авечку, яе перакінулі праз сядло і кудысьці везлі. Хутчэй за ўсё, яна некалькі разоў губляла прытомнасць, апошняе, што памятала, — быў туман, які растварыў і схаваў у скалы людзей. Па меры таго, як прытомнасць да яе вярталася, яна пачала адрозніваць не толькі смурод мяшка, але і гукі, у яе галаве, нібы патурбаваныя конікі, заскакалі розныя думкі. Першым чынам да слёз стала шкада маці, яна ўявіла сабе яе боль, убачыла, як тая пакутуе і не знаходзіць сабе месца, зрываючы злосць на нявіннай дворні. Потым нахлынула іншая думка, і яе ахапіў жах: а дзе Даша? Няўжо яна засталася адна з гэтымі бандытамі?! Што з ёю будзе? Міжволі ў галаве нараджаліся страшныя карціны нейкіх дзікіх оргій, нявольніцкіх рынкаў, рэкі слёз ды іншыя брыдоты. Падобныя фільмы былі вельмі папулярныя ў Аб'еўры, балазе знакаміты Галівуд ужо гадоў дваццаць як перамясціўся ў былую Турцыю, а цяпер звычайную лектаральную зону. «Мамка… толькі не гэта!..» — Машка зусім па-іншаму ўяўляла сваю блізкую будучыню. Слёзы бяссілля і горкай крыўды пакаціліся па шчоках.

Коні, праскакаўшы працяглы час, ужо павольна ішлі крокам. Выкрадальнікі ціха перагаворваліся на нейкай дзіўнай і малазразумелай ёй мове, і манатоннасць руху амаль люляла. Раптам нешта адбылося, і гутарка нечакана перайшла на падвышаныя таны, яны гучна заспрачаліся, і конь затанцаваў на месцы. Машка перастала плакаць, і калючы страх ахапіў яе душу.

— Ты, кабяліна паганы! — як выратавальны круг для тапельца, даляцеў да яе Дашын голас. — Ты і думкі такой нават не трымай! Вунь кабылу сваю абходжвай, а пра маладую барыньку і не думай!

— Гамадрыл, я табе кажу: не цапай кызымак, яны таньга вялікі каштуюць, а папсуеш — Сар-мэн твая яйкі на патэльню класці будзе. Мая маўчаць не стане, маёй барышу хоца!

— Ай, лё! Зацэм пустое на паветра брэшаш? Я тваёй сам таньга дам, я такоя куня нават рукой не чапаў…

— Твая мая не разумей! Маўцаць, аднак, мая не будзе, мне свой яйкі даражэй будзе. Не цапай куня, хутка ўжо дома будзем, тама таньга свой паганы, аднак, дас свабодныкам зрыцам і ўсё палуцыс. А яссё, Мурдыксар цатырох маладых асліцак, аднак, у банды прыгнаў, зусім задарма дае пасябраваць.

— Ты гэта пра асліцыкаў не брэсас? — падабрэлым голасам вымавіў той, якога звалі Гамідрыл.

— Мамай Буды клянуссс! Сама бацыў адзін такая рыжанькі, як ты лубіссс, аднак.

«Госпадзі, жах які…» — у Машкі загрукала ў скронях. Хацелася крыкнуць сяброўцы слова падзякі, але горла зусім перасохла і замест слоў вывяргала нейкія бездапаможныя хрыпы.

Яны яшчэ шмат ехалі, хутчэй за ўсё, вершнікі злёгку прыкімарылі, і коні самі павольна цягнуліся дадому. Ад мернага калыхання яна таксама пачала правальвацца ў няпрошаную дрымоту. І сніўся ёй усё той жа месяцовы сон, які яны так і не паспелі разгадаць з Дашай…

Абуджэнне было імгненным.

Вакол гаманіў разнамоўны натоўп. Саслабелыя ногі не трымалі, і Маша, яшчэ нічога не цямячы, паваліласся на зямлю. Хтосьці паспешліва сарваў з яе мяшок, і яна зажмурылася ад яркага ранішняга святла. Павярнуўшы галаву, яна ўбачыла Дашу, якая ляціць да яе і здзірае з сябе вяроўкі.

— Ой, горачка нашае! Цэлая! — аглядаючы і абмацваючы яшчэ напаўпрытомную гаспадыню, галасіла прыслуга. — Не знасіць мне дурной галавы, і заслужана, заслужана! Ды не плачце вы цяпер, самае страшнае ўжо мінула, а тута, у логаве іхнім, вас ужо ніхто не

пакрыўдзіць. Яны ж, нябось, грошай захочуць за вас атрымаць… Як высвятляць, што ды як, так і адправяць да цётачкі вашай ганца.

— Чаму ты ўвесь час кажаш пра мяне адну, а ты як жа? — яшчэ шморгаючы носам, але ўжо з цікаўнасцю азіраючыся вакол, спытала Машка.

— Ды што я? — важдаючыся з вяроўкай на сваёй назе, ціха адказала Даша, — я ж з простых, хто за мяне што дасць?

— А цётачка?

— Ды яна яшчэ, нябось, і прыплаціць, каб мяне куды-небудзь далей у гарэм запрадалі. І правільна зробіць, заслужана мне, прыпадачнай! І што ж мяне тузанула вас з сабой у горы цягнуць?

Вакол гаманіў ставокі стагорлавы натоўп несусветнай набрыдзі абодвух палоў і самага рознага веку. І натоўп, як адзіны арганізм, прагна пазіраў на незнаёмак. Погляды, вядома, трапляліся самыя розныя, але нават пры самым гарачым жаданні вы б не выявілі там ні аднаго спагаднага. І кожнаму з іх здавалася, што ёсць у яго на тое свае падставы. Бо натоўп апушчаных людзей заўсёды ненавідзіць выпадковых чужынцаў, і не гэтак за тое, што яны — дзеці іншага свету, а проста з-за ўласнай ганебнасці. Гледзячы на гэтых чысценькіх, наіўных і спалоханых паненак, прадстаўнікі нізу навідавок адчуваюць усю глыбіню сваёй нікчэмнасці, а зрабіцца іншымі ў іх няма ні жадання, ні магчымасці. Менавіта ў гэтым і ўтоеныя першапрычыны ўсіх бунтаў і рэвалюцый. І не будзь у іхніх душах страху, які толькі і кіруе падобнымі супольнасцямі, гэтыя дзве іншародныя для іх свету істоты даўно б былі разадраныя і зняважаныя. Але страх, вялікі і ўсёмагутны страх, прымушаў натоўп трымацца на адлегласці ад прынаднага кавалка, і толькі вочы, ліхія і зайздросныя, нахабна мацалі бедных ахвяр, утыкаючыся ў іх, як вострыя нажы мясніка.

Натоўп загаманіў з новай сілай, прымусіўшы спалоханых палонніц цясней прытуліцца адна да адной ад страху, што прыйшла іх апошняя гадзіна, хтосьці ўсёмагутны прызнаў іх бескарыснымі і вырашыў аддаць на водкуп сваёй ненаеднай зграі. Але, на здзіўленне дзяўчат, прагны натоўп раптам страціў да іх усякую цікавасць і з шумнымі воклічамі кінуўся да варот гэтага закінутага ў горнай тайзе астрога.

Праз нейкі час у невялікі, верагодна, прызначаны для зімовага

ўтрымання авечак загончык, у якім трымалі дзяўчат, упіхнулі трох новых палонных. У мужчын рукі яшчэ былі звязаныя, а сімпотная маладая жанчына ў вайсковым камбінезоне ліха адмахвалася ад нападаўцаў невялікім нажом. Натоўпу гэта падабалася, і ён з ухвалай роў кожны раз, калі ваярцы атрымлівалася ўчапіць сваім клінком асмялелага бандыта. Апынуўшыся ў загоне і пераканаўшыся, што ёй і яе спадарожнікам небяспека не пагражае, дзяўчына спрытна разрэзала вяроўкі на руках аднаго са сваіх таварышаў, пыхліва праігнараваўшы працягнутыя рукі другога, схавала нож і з цікаўнасцю ўтаропілася на прыціхлых сунявольніц.

— Даўно, дзеўкі, у гэтым лайне сядзім? — вызначыўшы, што гэтыя перапуджаныя квактухі ёй не канкурэнткі, спытала яна і, працягнуўшы руку, прадставілася: — Эрмітадора Гопс! Не бойцеся, падзельніцы, не дам я вас у крыўду. Ну, чаго здранцвелі, завуць вас як?

— Мы — Даша і Маша, нас таксама толькі нядаўна прывезлі, — чамусьці за абедзвюх адказала прыслужніца. — Цьфу ты! Гэта я — Даша, а вось яна — Марыя Званская, дачка знакамітай чулымскай пані.

— Ну, вось гэта ўжо ясней, а то «Маша-Даша». — Паціскаючы рукі, пыхліва вымавіла Гопс і, нядбайна кіўнуўшы галавой у бок мужчын, дадала: — А гэта — Енах з уладных і яго вадзіламудзіла пад імем Берыя, які і здаў нас, гад, гэтай зграі...

— Эрмі! — дапамагаючы кіроўцу развязацца, паспрабаваў угаварыць яе Енах. — Берыя — нармалёвы, сумленны хлопец, успомні, дарэчы, гэта ж не мы, а ён адстрэльваўся ад разбойнікаў...

— Эт чо я чую, хто гэта тута сумленных лясных браценікаў зграяй назваў, а? — уладным жэстам рассунуўшы ўраз прыціхлы натоўп, да загарадкі ўперавалку ішоў сярэдняга росту чалавек у падбітай чырвоным атласам ватоўцы і вайсковых брыджах, запраўленых у невысокія сінія кітайскія боты. За поясам у яго тырчала пазалочаная дзяржальня дапатопнага «маўзера», а на самой дзязе боўталася некалькі таўсценных залатых ланцугоў ад кішэнных гадзіннікаў.

— Ды я, Сар-мэн, і назвала. Не ведаючы, што да цябе ў госці патрапіла, — ганарліва расправіўшы плечы, выйшла яму насустрач Эрмітадора.

— Опа, бля! Гопс уласнай фотакарткай! Ты чо дзееш, бесталковая?

Я-та думаў — заграбастаў тоўсценькіх карасёў, а мне Гопс прывалаклі ўласнай персоначкай, вось ужо невязуха! Ну тады здароў, ці што, туляга маёй душы! — Яны абняліся, здзівіўшы не толькі палонных, але і ўсю сумленную брацію, што высыпала паглядзець на цікавае прадстаўленне.

У аддаленні, неяк бачком да натоўпу, стаяў Гамадрыл са сваім нядаўнім спадарожнікам, пыса першага выяўляла поўную асалоду, мяркуючы па ўсім, ён паспеў ужо пасябраваць з рыжанькай ішачкай. Убачыўшы братанні атамана з палоннымі, Гамадрыл змяніўся з твару і ўмольна зірнуў на таварыша. Дружбак, хітра ўсміхаючыся, працягнуў лодачкай даўно не мытую далонь. Бамбіза Гамадрыл, за што ён і быў надзелены сваёй прыматаўскай мянушкай, абрадавана ўклаў у яе купку жоўтых кругляшоў, якія мусілі гарантаваць маўчанне таварыша. Кітападобны разбойнік грунтоўна паспрабаваў кожную манету на зуб, адну вярнуў для замены і, задаволены, нырнуў у натоўп, растварыўшыся ў яго разнастайнасці.

— Ну і куды ты на гэтых парсюках пыліла сярод начы? — задаў пытанне Сар-мэн, кпліва агледзеўшы палонных. — Слухай, а гэты, у натуры, нібыта нічога, на прыстойныя бабкі пацягнуць можа, — ён ткнуў пальцам у грудзі Енаха. — Ну ты ж хрэн аддасі, га? Дык, можа, прадасі мне яго? А чо, нядрэнна прабашляю. Ты ж у рабагандлярах ніколі не лічылася, табе ж гэта западло было. Ну так чо, па руках і ў школу не пойдзем?

— Сар-мэнчык, ну чаго ж ты, родны, расчокаўся? Ды і кінь ты сваю танную феню, непрыстойна, анягож. Што пра нас твае госці могуць падумаць? Ды і нязручна неяк на вуліцы ў гандаль пускацца, ці ты за апошні час лаўрушнікам паспеў стаць, га? Пачаставалі б бедную ахвяру свабоды якім-небудзь напоем, лепш, вядома, добрай горнай гарбатай. Я ж памятаю, гарбату ў цябе выдатную вараць…

— Гопс, ды гэта я — ахвяра, век волі не відаць. А чо, пайшлі да дастархана, чыфірнём па малюсенькай, — і ўжо павярнуўшыся, кінуў камусьці праз плячо: — Гэтых таксама пакарміце, толькі не надта, а то дур папруць.

Енах хацеў быў нешта сказаць, ды словы неяк самі сабой затрымаліся ў горле. Нядаўняя палюбоўніца, нават не ганараваўшы яго поглядам і прызыўна калыхаючы сцёгнамі, у абдымку з бандытам накіравалася да мудрагелістага церама, прылепленага да самай скалы.

Не ўбачыўшы чаканага, натоўп пачаў моўчкі разыходзіцца, выносячы раздражненне і прыкрасць па сваіх норах, дзе яе можна было спаўна спагнаць на дамачадцах і тых, хто слабейшы.

Прыгнечаны намеснік Намесніка засумаваў. Сітуацыя складвалася даволі незразумела, і ён не ўяўляў, чаго яму трэба чакаць ад заўтрашняга дня. Захінуўшы шчыльней сурдут, ён прысеў на парослую вільготным смарагдавым мохам зямлю і асуджана прыхінуўся спінай да плеценай загарадзі авечага загона. У яго галаве блукалі трывожныя думкі, і, сцепануўшыся ад ранішняй прахалоды, ён прымружыў вочы. І тут яго наведала нейкае дзіўнае пачуццё. Ён выразна адчуў на сабе нечы позірк.

Такое часам бывае з чалавекам у хвіліны небяспекі і моцнай душэўнай напругі, нешта звярынае вылазіць з глыбіняў яго існасці і прымушае жыць асаблівым, дагэтуль няведамым, чуллівым жыццём. Абвастраюцца нюх, слых і зрок, мозг улоўлівае самыя тонкія ваганні надыходзячай небяспекі, спіна адчувае не толькі лёгкі ветрык чужога руху, але і чужы позірк.

Енах прачытаў на сабе гэты позірк, і амаль адначасова прыйшло адчуванне, што ў гэтым не ўтойваецца ніякай для яго небяспекі. Ён павольна павярнуўся. Вялікія блакітныя вочы з цікаўнасцю глядзелі на яго, пухнатыя шаўкавістыя валасы рэдкага папялістага адцення паслухмяна струменіліся па тонкіх, амаль дзіцячых плячах. Енах здрыгануўся ад нечаканасці: перад ім сядзела тая самая незнаёмка, якую ён двойчы за апошнія суткі бачыў у сваіх дзіўных, непадобных на ранейшыя снах.

Іх позіркі сустрэліся, і цяпер ужо Машка, ускрыкнуўшы ад нечаканасці, залілася фарбай збянтэжанасці: яна таксама пазнала ў незнаёмцу чалавека, які зваў яе ў адрыну ў тым дзіўным трывожным сне... Яна разумела, што так глядзець на незнаёмага мужчыну непрыстойна, але нічога не магла з сабой зрабіць, ды і ён, відаць, таксама быў не ў стане вынырнуць з бяздоннага блакіту яе вачэй.

Берыя і Даша са здзіўленнем сачылі за тымі глядзелкамі, нічога не разумеючы. Аднак асабліва ўнікаць у гэтую справу нікому з іх не хацелася, бо ў той момант кожнага мучылі свае праблемы: кіроўцу, як заўсёды, да ашаламлення хацелася есці, а дзявоцкае сэрца раздзіралася ад жалю: яна ўяўляла, як яе няшчаснага Юньку валакуць лупцаваць на стайню.

12

У маёнтку Званскай тварыўся несусветны пярэпалах. Усе ўжо былі не адзін раз адлупцаваныя і пастаўленыя на вушы. Знікла ўсеагульная ўлюбёнка Машка і яшчэ двое шалапутных дваровых людзей. Распусная, як цяпер высветлілася, Дашка («І гэта я на яе, акаянную, анёлачка свайго панадзеяла!» — галасіла пані) і Дашчын сабака — Юнька. Пані далажылі ўсё: і пра адрыну, і пра лесвіцу, якую сын конюха прыладжваў вечарам да барышнінага акна, і пра весніка старых багоў, і пра тое, што ў тайзе ўначы сварка была, і пра тое, што апоўдні ля Змяінага каменя, вёрст з дзесяць ад вытоку Бел-ракі, знайшлі пяць асядланых коней, а вершнікаў ніякіх заўважана не было. Словам, страсці ды й толькі! І яшчэ страх-та які — сабака завыў гэтай ноччу, мабыць, перад самым заходам месяца, раніца ўжо ў расе купалася, тут ён і зацягнуў сваю маркотную арыю. Вось такія справы нячыстыя дзеяліся ў акрузе.

Паліна Захараўна сядзела на ганку, у адмыслова з гэтага выпадку вынесеным з пакояў старадаўнім матчыным фатэлі. Сядзела, грозная і непрыступная, як непуцёвы кіраўнік мінулага стагоддзя Юнцын з вялікага пахмелля. Яна машынальна аддавала каманды, прымала даклады, а сама ў душы касцярыла Бога за тое, што не даў ёй хоць якога-небудзь валяшчага мужычка, усё ж як-ніяк было б лягчэй, аказваецца, не ўсякая справа бабіным розумам спорыцца.

Алею ў агонь падліў і запыханы ад бегу Прохар.

— Ох, бяда, бяда, матухна, — забожкаў стары, цалуючы сваячцы рукі. Пані скамянела, чакаючы самага страшнага. Глафіра ўжо трымала напагатове нюхальную соль. — Знік, выкрадзены на знявагу! Токі аўтамабіль яго, увесь разрабаваны, знайшлі ля Рабога Яра! Што будзе-та, матухна? Што будзе?

— Ды нічога не будзе, — уздыхнуўшы з палёгкай і адводзячы Глафірыну руку з соллю, вымавіла Званская, — дашлюць новае боўдзіла, ды і справа з канцом. Ты што гэта, прыдурак, пра пустое клапоцішся, калі ў нас дзіцё роднае нехта скраў?! — пераходзячы на строгі тон, напусцілася яна на Прохара. — Прэч з вачэй маіх, бручка параная!

— Ой, і дарма ты так на мяне, пані, дарма! Агульнае ў нас з табой гора, толькі бачыцца мне, што, уладзіўшы адно, мы і іншае, з Божай

дапамогай, адолеем, — панізіўшы голас, зашаптаў ёй амаль на самае вуха, — мне верныя людзі паведамілі, што Макуты-Бея малайцы нашкоднічалі сёння ўначы і ля Змяінага Каменя, і ля Рабога Яра…

— Ды прычым тут Камень і Яр, я табе, садовая башка, кажу: Машка знікла, а ты зноў пра…

— Ды не гарлапань ты так! — прыцыкнуў Прохар на сваячку, — і фурый сваіх адпраў куды-небудзь, а то вушы ў нашай гаворцы так і палошчуць, а справа тут нежартоўная.

Паліна Захараўна, замест таго каб пакрыўдзіцца, жэстам адправіла сваіх прыбліжаных і, абапершыся на руку старога служакі, таропка падалася з ім у далёкія пакоі.

— Цёмна ў нашай справе, Захараўна, цёмна, — пасадзіўшы пані на канапу і ўладкаваўшыся поплеч, пачаў стары, — МакутаБей цяперашні ўначы сваіх верхаводаў збіраў на сход, аб чым тамака гутарылі, ніхто не знае, а хто і знае, таму спадручней язык свой праглынуць, чым хоць паўслова мовіць. Адно сказана: недалёка ад нашых месцаў сышліся яны, ну, можа, вёрст пяць будзе, не больш. Пасядзелі, пашушукаліся і адышлі ў цемры начной. А якраз у той жа час ля Змяінага Каменя, гэта ці не на другі дзень поўні прыходзіцца, ужо які месяц наша мясцовае мужычво збіраецца, і да іх, нібы, выплывае човен…

— Ды дзе ж тамака чоўну плаваць, тамака ж Бел-раку і верабей у брод пяройдзе? Ды і не тамі бы ты душу сваімі байкамі, давай дзела кажы!

— Ну злітуйся, матухна, не перабівай ты мяне, я і так у думках блытаюся! Вядома, няма дзе тамака чоўну байдаць, дык не аб тым кажу! Знаць, выплывае човен, а на ім нейкі старац, а пры дзеду дзеўкі здаровыя, як твая Нюшка з маслабойні…

— Ды ідзі ты! У Нюшцы ж, мабыць, два метры з чвэрцю!

— Вось табе праўдзівы крыж, — абнёс лоб знакам Прохар, — сам, праўда, не бачыў, мужык адзін гаварыў, а ён высокі, метр восемдзесят будзе, я яго сам рулеткай мераў, дык вось, мужык той ёй па сіські.

— Госпадзі святы! Што гэта ў вас, у мужыкоў, усе меркі нейкія непрыстойныя: то да пупа, то па сіські, адзін сорам у галовах, — пані заплакала.

— Ды што ты, што ты… — пачаў яе суцяшаць Прохар.

— Ой, Прохарка, адзін ты ў мяне на свеце родная крывінка застаўся! Што тамака з нашай Машуткай, што з анёлачкам маім? Можа, хто наздзекуецца з небаракі! — пані зараўла ўголас.

— Ну што вы, бабы, за народ такі, нічога не даслухаюць і ўжо ўміг у слёзы. Ды жывая і цэлая твая Маша! Дашка пры ёй, як ланцужны сабака, сядзіць, нікога не падпускае.

— Ты адкуль гэта ведаеш? — ураз абарваўшы рыданне, валявым і ўжо строгім голасам крыкнула Званская.

— Не, вы толькі паглядзіце на яе, ужо камандуе, а імгненне якое таму слязамі мылася! Юнька твой распавёў…

— Дзе шэльма? Да мяне яго — і розгамі, дубцамі яго…

— Злой ты пад старасць, Захараўна, становішся, у дзічыну цябе бач, як прэ, а яшчэ народная пані. Таму і не пайшоў да цябе хлопец…

— Ты яго яшчэ манахам назаві, сабаку паскуднага! Мне кагадзе парасказалі, як ён ялдыром сваім на адрыне махаў! Хлопец! Пачакай, толькі дабяруся, я яму гэта «хлапецтва» крапівой нашпару. Дзе гэты нахабнік? Вядзі яго да мяне!

— Ды каб і мог, усё адно не прывёў бы! Чаго ты распальваешся, можа, Глафіру клікнуць з яе бурбалкамі? А то ізноў звалішся, а табе яшчэ дзеўку паднімаць, замуж выдаваць, зяця ва ўкарот браць, — і, не пераводзячы духу, выпаліў: — У бандзе ў Сар-мэна Юнька дачку тваю і сваю нявесту Дашку пільнуе. Мо яшчэ ўначы прыскача ды што новае распавядзе. Так што ты давай астынь, гасцінцаў якіх збяры, толькі без гэтых панскіх выкрунтасаў, сама знаеш…

Паліна Захараўна пацiху супакоілася. Глафіра прынесла нейкіх ханьскіх смактулек ад нерваў, заварылі гарбату. Прохар усё турбаваўся пра свайго пана, а толкам ніхто сказаць не мог, хто яго прыбраў і калі назавуць цану за яго свабоду.

Трэба сказаць, што гандаль людзьмі ў Сібрусіі квітнеў яшчэ, мабыць, з часоў Пераемніка Першага Вялікага. Як пры ім пачалі адводзіць людзей у рабства і для продажу ды падрываць дамы з соннымі гараджанамі для пастраху народанасельніцтва і ўздыму рэйтынгаў, так гэтая невясёлая традыцыя дасюль і засталася.

Словам, народцам прыгандлёўваць ужо ніхто не грэбаваў.

Летась скандал сусветны разгарэўся: прышчучылі дачку аднаго ўдзельнага ўладара. Дама тая без сораму прадавала падуладны бацечку народзец і оптам і ў розніцу, толькі шоргат стаяў. За год, глядзі, сорак тысяч казённых душ загнала, каго сваім абшарнікам, каго на запчасткі ў Аб'еўру, каго ў далёкія электаральныя зоны, што і канцоў не адшукаць. Прышчучыць прышчучылі, пашумелі для пастраху, татку на пенсію адправілі, а дачку ж і адпусцілі, яна цяпер ва Усевялікім Курултаі засядае, законы і правы для недапраданых вынаходзіць. Вось такія пірагі.

Таму пані і супакоілася, ведала, што цяпер сапраўды нічога з дачкой не здарыцца. Сар-мэн хоць і безгаловы, але ўсё ж Макутаў чалавек, беззаконнічаць не пачне. Вось каб уйсуры дзевак выкралі, ханьцы ці каўказскія чыкінцы, вось тады сапраўды трэба было б хвалявацца. А так Званская напісала лісты і Макуце-Бею, і Сар-мэну з прапановай сустрэцца і абгаварыць пытанне аб выкупе дачкі і яе прыслужніцы. Дарэчы будзе сказаць, Макуту-Бея і Сар-мэнавага бацьку яна нават вельмі нядрэнна ведала. Усе яны калісьці ў адной школе вучыліся, а іншых у іх тагачаснай глухамані і не было.

Так у клопатах ды ўздыханнях і дзень мінуў. Прохару бліжэй да вечара прынеслі тэлеграму ад Генерал-Намесніка, у якой іх высокая правялебнасць неадкладна патрабавалі Енаха Мінавіча да сабе на канфідэнцыйную аўдыенцыю. Доўга думалі, што адказваць на гэты заклік, і вырашылі: найсвятлейшаму воку трэба давесці ўсю праўдзівую праўду. Так і зрабілі. І, па патрабаванні Глафіры, адказ падпісалі: «Выканаўца абавязкаў каменданта Чулымскай крэпасці Прохар Пііліпавіч Званскі», праўда, перш, чым прапісаць прозвішча, доўга спрачаліся, якое яно ў Прохара, гэтае самае прозвішча. Яго ж ад нараджэння ніхто па прозвішчы і не зваў, усё больш Прошка ды Прошка. Верх узяла пані, настаяўшы на роднасці.

— А што, правільна, — выпраўляючы ганца на пошту, задаволеная сабой, разважала Паліна Захараўна, — трэба калісьці і табе ў людзі выбівацца, а то ўсё жыццё служыш, служыш, а карысці — пшык! А тут глядзіш, можа, і чын які дадуць ды сапраўды камендантам паставяць, а то ўжо, мабыць, гадоў пятнаццаць як крэпасць наша без галавы.

— А што я — не галава? — з робленай крыўдай вымавіў Прохар, якому былі прыемныя развагі сваячкі.

— Ты галава, ты ў нас на ўсе выпадкі галава…

— А, між іншым, Прохар Пілiпавiч за апошнія якія месяцы тры над парахавымі склепамі дах перакрыў, — шматзначна дадала Глафіра Ібрагімаўна.

— Ох, ты ўжо мяне хоць не смяшы, якія парахавыя склепы? Ды ён тамака са сваёй інвалiднай камандай капусту квасіць, агуркі соліць і самагонку пацiху гоніць…

— Ну, пані, гэта пакуль порахаў няма, а як вайна?! — стаяла на сваім даверная прыслужніца.

— Бацечкі святыя! — пляснула рукамі Званская. — Вы толькі паглядзіце на яе! Глафіра! Ці не ўтрэскалася ты ў гэтую аблезлую малпу?

Прохар збянтэжыўся. А Глафіра, можа быць, упершыню ў жыцці не падтакнула сваёй гаспадыні.

— Чаму ж гэта Прохар Пілiпавiч — малпа? Ён яшчэ цалкам спраўны мужчына, ды і сваяк ваш як-ніяк будзе.

— Ну, Глашка, глядзі, а то я ж пасля Калядаў магу і пад вянец вас адправіць, ды з гаспадарскім роднасным блаславеннем! А што…

Далажылі, што з пошты вярнуўся ганец і зноў з паперай.

У зваротнай тэлеграме паведамлялася, што Прохару Званскаму прысвоена званне обер-капцiнармуса, і ён прызначаны камендантам Чулымскай крэпасці, а таксама яму ставілася ў абавязак неадкладна мабілізаваць усе наяўныя ва ўдзеле сілы і прыняць належныя меры па росшуку зніклага высокага чына.

«Акрамя таго пачаць следства па дадзеным абуральным факце і аб ходзе гэтага дакладваць асабіста яго высокай правялебнасці Генерал-Намесніку Верабейчыкаву». Вось такія справы.

Усе кінуліся віншаваць аслупянелага Прохара, а той усё ніяк не мог паверыць, збянтэжана церабіў у руках запаветную паперу, пакуль Паліна Захараўна яе ў яго не адабрала.

— На вось, Глафіра, ды добранька схавай, а то як чаго кране, так і канцоў не адшукаеш! Папера — яна ў нашых палясцінах заўсёды галоўнай лічыцца, яна не роўня чалавеку, ёй, мілай, толькі і верацъ.

Прохар, ураз памаладзелы, пабег выконваць найвысокую во-

лю, а пані са сваёй дворняй пачала рыхтаваць гасцінцы ў палон ды клапаціцца ўпотай аб шыцці мундзіра для новаспечанага каменданта крэпасці.

Юнька прыскакаў пад раніцу.

Сабака ўжо перастаў выць. Густы туман засцілаў усё вакол, ператвараючы наваколле ў поўную непазнавальнасць. Нешта дзіўнае і таемнае жыве ў тумане, змяняецца ў ім падпоўневы свет, і знаёмае становіцца незнаёмым, і вядомае атрымлівае чужыя рысы. Можа, таму даўней і не пускалі мацяркі дзяцей бегаць у тумане, можа, сваёй незразумелай сілай ён і сёння цягне да сабе маладых, якія імкнуцца пазнаць сваё будучае і ў нерэальнай белізне ўбачыць свайго наканаванага. Можа, яно і так, у тумане ўсё можа быць...

Юны вершнік скакаў скрозь туман, не баючыся і не заўважаючы яго. Яму пра туман было вядома многае такое, што і ў сне не снілася самым мудрым кніжнікам.

Юнь наблізіўся да крэпасці і здзівіўся. Старыя вароты гэтай фартыфікацыйнай непатрэбнасці былі наглуха зачыненыя, а ў каравулцы над імі блякла свяцілі вялікія алейныя ліхтары, якія ўвесь час, колькі ён памятае, валяліся на гарышчы дома намесніка.

«Салдатні з акуёма панагналі, — паварочваючы свайго вернага Буша назад у туман, падумаў ганец, — ну і як мне цяпер Прохара адтуль вызваць? Бач ты, і вароты зачынілі, іх спакон веку ніхто не замыкаў! Рабіць няма чаго, давядзецца да пані ехаць». — Толькі ад адной гэтай думкі спіна, а галоўнае, мяккае месца ў юнака нясцерпна занылі ў прадчуванні добра вымачанага дубца.

Да сядзібы Званскіх ён пад’ехаў асцярожна, вырашыў так: зайду да бацькі, а той хай па Прохара збегае ці пані пабудзіць, ужо як бацька вырашыць, хай яно так і здарыцца. Але Юньку, аказваецца, чакалі. І не хто іншы, як яго бацечка, які, на здзіўленне, без кухталёў і папрокаў павёў яго ў сядзібу. Толькі адно і спытаў:

— Ну, і доўга ты ў бандзе марозіцца будзеш? Тут працы поўна...

— Нічога, бацька, вось ухаджуся і дадому вярнуся...

— Ты ўжо вярніся, вярніся, дык яно гэта... і вяселле трэба ладзіць, а то неяк няёмка ўсё ў вас выходзіць...

Юнька страх як узрадаваўся бацькавым словам, але дагаварыць

ім не далі. Насустрач, як яму здалося, вельмі знаёмай хадой тупаў нейкі вайсковец. Толькі юнак злаўчыўся, каб шморгнуць у кусты, як бацька цапнуў яго за рукаў.

— Не гарачыся, сынок, гэта ж наш Прохар Піліпавіч…

— А чаго ён, як блазан, прыбраўся, я яго ў гэтым маскарадзе адразу і не прызнаў, — усё яшчэ падазрона гледзячы на ваяку, вымавіў Юнь.

— А вось бач, брат, як усё павярнулася! — абдымаючы ганца, вымавіў задаволены камендант, папраўляючы завялікі картуз, які разам з пабітым моллю мундзірам быў спешна выняты з прыгонных камор, пачышчаны і нацягнуты на прызначэнца. — На чужым, можна сказаць, горы, на людскім смертазабойстве кар’еру раблю. Вось як яна, юдоль-та, закручвае.

— Ды на якім смертазабойстве? Што ты гародзіш, дзед Прохар? Вы што тамака, з глузду з’ехалі, ці што? Што здарылася? Хто салдат выклікаў?..

— Ты б, сынок, акуратней. Прохар Піліпавіч, — адцягнуў яго бацька, — цяпер пры выкананні службы. Кагадзе прызначаны камендантам крэпасці!

— …Што? Дзе? Юнька, паршывец! — ім насустрач імкліва неслася пані, ззаду з ліхтарамі ў руках — Глафіра.

У вачах у юнага донжуана пацямнела, ногі саслабелі, але бегчы ён і не збіраўся. Ды што ён — не мужык, не бандыт, ці што?! Паправіўшы за поясам абрэз, ён адважна пайшоў насустрач лёсу.

13

Енах рэзаўся з Сар-мэнам у карты, спрабуючы адыграць хоць нейкую частку прызначанага атаманам выкупу. жанчыны шапталіся пра нешта сваё ў процілеглым куце бандыцкай святліцы.

— Не, Енах, ты ж не храновы кент, — падліваючы сабе ў піялу мясцовай — на малацэ зваранай — гарбаткі, у якую выключна для водару дадаваліся шышкі канопляў, ватным языком шавяліў гасцінны гаспадар: — Ну вось чаго ты ў мяне выйграць спрабуеш, сірату хлебца пазбаўляеш, сам бачыш, колькі ў мяне ратоў, ды яшчэ і Макуце-бею на абшчак скідваць трэба.

— Сар-мэн, брацельнік, ты мне сам, у натуры, гэтую важданіну прапанаваў! Ды я больш прадуў, чым выйграў.

— Не, Маша, ты толькі паслухай іх гутарку, — пакрывілася на мужчын Гопс, — адразу і не разбярэш, хто разбойнік, а хто царскі службоўца! Сар-мэнчык, мілы, ну саскоквай ты са сваёй фені, мы ж з табой дамаўляліся.

— Спакойна, мая баранеса, гэта ўва мне рызыка разгулялася…

— А будзе вам вядома, дабраслаўная Эрмітадора, — перабіў яго Енах, — што службоўца падобны бандыту, не, не высакароднаму разбойніку, яркі прыклад якога ўяўляе наш шаноўны гаспадар, а самаму крыважэрнаму бандыту, і чым дэмакратычней дзяржава, тым нахабней і бязлітасней прадстаўнік улады. У свой час граф Крапоткін…

— Енах, а я ведаю Поткіна, сусветны валацуга, мы з ім, — і хітра зірнуўшы на жаночую палову, Сар-мэн нешта горача зашаптаў у вуха карцёжнаму прыяцелю.

Абодва зарагаталі. Адсопшыся, прадоўжылі гульню.

— Убачыў бы вас Верабейчыкаў, яго б кандрат хапіў, — Гопс пакацінаму грацыёзна пацягнулася і пачала какетліва красціся да гульцоў.

Маша захоплена назірала за нечаканай сяброўкай. Ёй усё падабалася ў гэтай свавольнай і таямнічай жанчыне. Яна нават прабачыла ёй блізкасць з Енахам, тым больш, што ўсё гэта адбылося да яе. Не, вядома, Енах Мінавіч дарослы і свабодны мужчына, а яна хто? Звычайная зялёная дзяўчынка, якія паміж імі могуць быць адносіны? Аднак варта было Машцы яго ўбачыць, як сэрца пачынала стукаць у грудзях, шчокі гарэлі, думкі блыталіся, яна часам забывала, куды і навошта ішла. Спачатку яна гэта спісвала на свой нядаўні спалох і падазравала, што ў яе звычайны нервовы зрыў. Але аднойчы не вытрымала і прабрахалася Дашцы. Тая заскакала вакол яе і заляскала ў далоні. Вось дурніца, чаго ўдумала, і не збіралася яна ні ў каго закахацца. А потым была сур'ёзная гутарка з Эрмі, тая ёй такога панагаварыла, што яе, небараку, ледзь было не званітавала. Усё гэта звалілася на нядаўнюю інстытутку, як гром сярод яснага неба. І двух сутак не прайшло, як яна міжволі выслізнула з-пад усякай апекі і такога панадаведвалася, на такое наглядзелася! Чаго толькі варта адна сённяшняя ноч! Спачатку Даша

з Юнькам саплі ўвесь вечар за сценкай. Яна і так і сяк круцілася, а сапенне, хоць і ціхае, але такое таемнае і саромнае, што як ні зачыняйся, яно ўсё роўна ў вушы лезе. Потым Юнька панёсся ў маёнтак, павёз ад яе цыдулку маці. Дашка прыйшла ўся расчырванелая, як пасля лазні, задаволеная, вочы ад шчасця гарацць, як вуголле, таго і глядзі, што-небудзь запаліць. Уляглiся яны спаць, сяброўка адразу заснула, а Маша яшчэ доўга варочалася, ёй усё здавалася, што хтосьці ходзіць каля іх святліцы, масніцы рыпалі — і чуліся ўздыхі. А потым дзесьці далёка, спачатку сцісла, а потым і ва ўвесь голас енчыла і нават крычала Эрмі. Яна спалохалася жудасна, такіх страхаў панаўяўляла, расштурхала Дашку, тая пазяхнула спрасонку, паслухала, хмыкнула: маўляў, спіце, паненка, прыйдзе час, вы, можа, і пабольш галасіць будзеце, і зноў заснула. У такой важданіне яна забылася толькі пад раніцу трывожным зыбкім сном. А ўжо прыснілася ж ёй пасля ўсяго гэтага такое — дагэтуль без сораму ўспамінаць не можа! Раніцай усе прачнуліся ў добрым настроі, і толькі адна яна — з сінякамі пад вачыма і з галавой цяжэйшай за калоду. Адна радасць — Юнька ліст і пачастункі ад матулькі прывёз. Калі везлі іх у мяшках, плакала яна і малілася, і маму звала, і вырашыла з тых часоў больш ніколі яе цётачкай не называць ды іншых папраўляць.

Ліст прывезлі не толькі ёй, але і Сар-мэну. Увечар ён сабраў іх у вялікім пакоі і абвясціў:

— Вось чо я вам скажу. Маляву я тут ад усім вядомай Паліны Захараўны атрымаў. Сярдуе старая знаёміца, пагражае, калі што не так, на фарш мяне пусціць. Але ў нас жа ўсё так, ці не праўда? Маўчыце, шаноўная паненка? Вось і выдатна! А галоўнае, фарт папёр, па маляве пристойнае бабло можа абламацца, — але ўбачыўшы капрызна скрыўленыя вусны Эрмітадоры, атаман ацiх і паспяшаўся выказаць толькі што вымаўленую фразу на лягчэйшай гаворцы: — Прашу пардону, паважаны сход, капрызная мадам фартуна павярнулася да мяне сваім выдатным тварыкам, хоць я асабіста аддаю перавагу бачыць у добранькай дзяўчыны тое месца, якое вышэй ног расце і квітнее. Вашая цётачка дазволілі прапанаваць мне прыстойную грашовую ўздапамогу. Ці правільна я тлумачу, мілая? — звярнуўся ён да Гопс.

— Сар-мэн, калі ты будзеш і далей выварочваць свой язык і строіць з сябе дэбіла, я цябе проста задзяўбу! — напусцілася на яго Эрмітадора. — І канец нашаму сяброўству прыйдзе! Перад табой

жа нармалёвыя людзі сядзяць, вось і кажы з намі па-чалавечы, у цябе ж, калі мне памяць не здраджвае, не адна вышэйшая адукацыя маецца.

— Ну добра, Эрмік, добра, — прымірэнча падняў уверх рукі атаман. — Ох, казаў мне нябожчык бацька: не спі з разумнымі — паразумнееш! А ў маёй юдолі розум часам — перашкода. Карацей, каб асабліва не мудрагеліць, я вам так скажу: без выкупу вас адпускаць мне не ў радасць, свае ж засмяюць, ды і Енаха са службы без усякага гонару папруць. А так мы яму пасля таемнай перадачы грошай уцёкі забяспечым са стральбой і раненнямі, таго глядзі, і ордэнчык яшчэ абграбе…

— Ды як гэта яму раненні прычыняць?.. Гэтак жа і пакалечыць можна! — заліваючыся фарбай, вымавіла Маша.

— Марыя Захараўна, ды мы яго падстрэлім акуратненька і без шкоды для будучага шлюбнага жыцця, — лагодна скрывіўся Сар-мэн. — А каб не крыўдна было, можна на ўсю суму выкупу згуляць у карты. Ідзе? Ну, хто тут адважны? Часу ў нас досыць, усё роўна трэба і грошай і Макуту-бея чакаць…

— Сар-мэнчык, міленькі, ну, можа, мы самі асцярожненька зазірнём хоць адным вочкам у тыя падзямеллі? — лісой захадзіла Гопс. — Проста зазірнём і адразу назад, га?

— Табе ж, па-мойму, чалавечай мовай растлумачылі: невядома, што тамака, і Макута вельмі строга туды самім хадзіць забараніў. Пацярпі ўжо, вось лепш у карты, садзіся, па маленькай перакінемся…

— Ды я ўжо свой выкуп за сённяшнюю ноч амаль увесь аддала…

— Міленькая, не амаль увесь, а ўсяго чвэртку… маўчу, маўчу, але гэта ж твае словы! — выварочваючыся ад кінутага клубка нітак, вымавіў атаман і пачаў тасаваць карты.

На картачны паядынак падахвоціўся Енах, які ўважаў сябе нядрэнным гульцом. Гульня ішла з пераменным поспехам і пагражала ператварыцца ў зацяжную шматдзённую баталію. Дамы адкрыта нудзіліся, у соты раз перамолваючы апошнія падзеі. Гопс некалькі разоў спрабавала падкаціцца да свайго кавалера і прымусіць звярнуць увагу на яе дамаганні. Але ўсё марна. Вярнуўшыся пасля чарговай няўдалай спробы, яна з прыкрасцю махнула рукой.

— Нагулены кабяліна, цяпер да ночы і брывом не павядзе. Была б ты, Машка, паразваротлівей, Енаха б выцягнула, а ўжо тамака і я б да свайго прысмакталася…

— Эрмі, я, напраўду, цябе не разумею… Што значыць паразваротлівей? Ён спелы мужчына…

— А ты думаеш, спелым маладзіцы ўжо і не трэба? Дар'я, ты чаго ж гэта паненку сваю не адукоўваеш? Як з бандытам сваім дзе папала дручыцца — на гэта ты мастачка, а вось растлумачыць някемлівай, што Енах гэты на яе запаў беззваротна, не можаш… Ці не хочаш?

— Ды што вы, Эрмітадора Астапаўна! Я ўжо і так ёй кажу, і гэтак, а ўсё ў пустую. Не магу я ёй растлумачыць гэта па-ейнаму, а па-нашынску баюся, як бы не пакрыўдзіць! Сёння ноччу папалохалася паненка вашых крыкаў, мяне разбудзіла, ідзём, кажа, Эрмітадору ратаваць, ён яе, душагуб, забівае, чуеш, маўляў, як небарака крычыць, — пырснула ў кулак Дашка.

— Ну і трэба было прывесці, хай бы зірнула. Лепш адзін раз убачыць, чым месяц тлумачыць. Маш, а Маш, ды не залівайся ты малінавым сіропам, ты што, і на самай справе паняцця ні пра што гэтае не маеш? Вось бедны Енах!

— Ды што вы ўсе на мяне напалі? — ускочыла дзяўчына. — Усё я ведаю, а чаго не ведаю, прыйдзе час, пазнаю…

— Марыя Захараўна, — заўважыўшы, што Машка збіраецца выскачыць з пакояў, падняўся з-за століка Енах. — Ужо ці не пагуляць вы? Калі не супраць, я б з найвялікшым задавальненнем склаў вам кампанію! — і, звярнуўшыся да саперніка, спытаў: — Брат Сар-мэн, не ўскрываемся, вярнуся, дайграем. Ты ўжо прабач…

— Справа панская, я з прыбыткам, а вось ты сваю ўдачу перабіў! Мне ўсё на карысць…

— Ды не, — ужо ад дзвярэй нейкім незвычайным голасам адазваўся Енах, — мне здаецца, што мой фарт яшчэ ўвесь наперадзе…

14

Макута-Бей спяшаўся. Ноч выдалася неспакойнай, спачатку, ледзь ці не ўсе ў адзін момант, прыскакалі чатыры яго чалавекі з

акуёмскага цэнтра. Добра, хоць не сутыкнуліся насамі ў лагеры, а то б канфуз выйшаў. Па горадзе яны былі знаёмыя, і двое нават служылі ў адным ведамстве, аднак ніхто з іх не здагадваўся аб гэтак цесных сувязях сваіх таварышаў з вольным лясным народам. Усе чатыры ганцы прывезлі адну і тую ж навіну. Верабейчыкаў, пабаяўшыся агалоскі, сабраў пазачарговы сход вольных муляраў і абавязаў усіх братоў, кінуўшы іншыя клопаты, заняцца таемнымі пошукамі Шамбалы. І, мяркуючы па аповедах сваіх людзей, Макута зразумеў, што шалапутным уладам многае вядома, а самае непрыемнае заключалася ў тым, што ў глухі Чулым пагражалася панаехаць гэтулькі народу, што аб вольным жыцці-быцці можна было б проста забываць. Сыходзіць жа са сваімі людзьмі за кардон ён не збіраўся, ды і куды было бегчы? Дома і без таго рэзрух і поўная пахабшчына, а тут яшчэ гэтыя Уладары сусветныя ўдумалі наляцець. Бач ты, усім, відаць, ахвота да вялікіх тайнаў дакрануцца! І як жа хутка бягуць цяпер весткі. Яшчэ падумаць не падумаў, сказаць не сказаў, а ўжо, вось, палова зямнога шара ведае, што дзесьці тут, у Чулыме, і ўтоена запаветнае ўваходжанне ў гэтую самую Шамбалку. Уваходы ж пакуль утоеныя, можа, калі і адшукаюцца, а вось што за чартаўня такая гэтая самая Шамбала, так ніхто толкам апісаць і не можа. Ужо колькі ён за апошнія дні баек панаслухаўся аб гэтых палясцінах, не злічыць — плойма! А толку ніякага, адзін нуль на выхадзе. Шамбала, Белаводдзе, таемная Дзяржава прасвітара Іаана і яшчэ як толькі ні менавалі гэтае месца, і ўсё, выходзіць, адно і тое ж і ўтоена, атрымліваецца, дзесьці зусім побач. Ну, а калі побач, то дзе?! Ён ужо і так і гэтак прыкідваў, усе мазгі разбіў, — усё ў паражняк! І тут на табе! Пра каго і падумаць не мог, мабыць, дурань, хоць і палову свайго жыцця па замежжах вучыўся, вось жа ўзяў і дадумаўся! Хоць усяляк бывае, можа, ад каго і даведаўся! Вось табе і Сар-мэн, вось табе і ахвяра нецвярозага зачацця! Вынюхаў, праныра, галоўнае ж, сам не папёрся, а яго, важака, апярэдзіў. Малайчына! Хоць чымсьці ў бацьку атрымаўся. Вось у яго стан і спяшаўся Макута-бей.

Сам па сабе разбойніцкі атаман нібыта грозным з выгляду і не быў, так, камлюкаваты ды гужаваты мужчынка, моцна звязаны з гэтай старажытнай зямлёй. Здаўна тут жылі яго калісьці даўно высланыя з далёкай і ўжо амаль міфічнай Украіны продкі. Колькі мінула гадкоў, ужо і запомніць цяжка, а шкадлівае і ўпартае Макутавае насенне дало добрыя ўсходы, амаль ніхто з яго роду не пайшоў, што называецца, у чартапалох, усе спатрэбіліся для ўладкавання парадзелай Чулымскай зямлі. Шмат чаго маглі б

парасказаць пра гэтае сямейства краязнаўчыя хронікі, калі б іх перыядычна не палілі наезджыя з першапрастольнай чыноўнія людзі. Так ужо ў нас павялося, што з Крамля заўсёды відней, што і як павінна на самай справе адбывацца ў глыбінках любай Айчыны. Галоўнае, і гэта ўсім вядома, важная правільная выснова, а не вынік, атрыманы падчас натуральнага працэсу. Абвешчаная выснова — вось усяму галава! Ёй цешацца, ад яе і скача наступная гісторыя, а што там напраўду адбылося на бязмежных прасторах дэмімперыі, дык гэта ўсім, як гаворыцца, па барабане. І так паўсюдна: і ў жыцці дзяржавы, і ў перыпетыях сямейства, і ў юдолі асобнага чалавека. Як каго абвясцілі, абрахавалі, так таму і быць, і ніякіх табе хістанняў і адсябяціны.

Аднак Макута, як і ўвесь яго род, чужым падрахаваннем жыць не прывык. Прозвішча яго, яшчэ і без прыстаўкі «бей», загучала пасля дамаганняў Хахлабульбіі на тутэйшыя землі. Міжвольным вінавайцам гэтай кампаніі і зрабіўся нікому дагэтуль не вядомы Макута.

Мала каму цяпер ужо і вядома, што некалі на месцы цяперашняй Сібрусіі, толькі ў яшчэ больш поўных аб'ёмах, існавала сабе найвелізарная краіна пад назовам Савецкі Саюз. Што гэта была за краіна, а галоўнае, што і калі з ёй здарылася, ніхто не памятае. Забыліся ўсе аднадушна, і справа ў балота. Адно дакладна вядома: разваліўся раптоўна гэты самы Саюз на няроўныя кавалкі. Ад чаго гэта адбылося, цяпер памятаюць хіба што самыя лядашчыя старыя, ды і тыя маўчаць сабе ў бароды. Старыя маўчаць, энцыклапедыі ў рот вады набралі, усе маўчаць, увесь свет маўчыць, і, мусіць, правільна робяць, навошта народу залішняе мудрагельства, а галоўнае, што яму дадуць тыя веды? Ці хлеба больш стане, або пенсія пабольшае?

Ну дык вось, гадоў шаснаццаць назад хахлабульбы, хоць іх правільней было б называць салабульбамі, бо акрамя свіней і бульбачкі на гэтых, некалі дабрадатных, землях цяпер нічога больш талковага не расце. Словам, пачулі былыя Макутавыя землякі з нейкай аб'еўраўскай перадачы аб існаванні ў Чулыміі ліхога разбойніцкага атамана з гучным прозвішчам. І што тут нарабілася! Ледзь не вайна! Макута ўраз з разбойніка ператварыўся ў высакароднага барацьбіта з маскалямі за незалежнасць і хутчэйшае далучэнне спрадвечна хахлабульбскіх тэрыторый вялікай Чулыміі да гістарычнай радзімы. А дзеля Радзімы чаго толькі не зробіш! І пайшла пісаць губерня, навуковыя інстытуты і акадэміі працавалі дзень

і ноч і дакладна давялі, што даўнія продкі Макуты служылі прыват-бандытамі пры княжым двары самога Уладзіміра Чырвонага Сонейка! І былі гэтым хуліцелем і апалагетам багоў вельмі аблашчаныя. Вось так, не больш і не менш. А ўжо калі такая здарылася гісторыя, то і землі цяперашняга існавання Макуты з'яўляюцца спрадвечнымі землямі Вялікай Хахлабульбіі. Магчыма, гэта і было б смешна, але не ўмяшайся вялікія Усяленцы, невядома, чым бы скончылася для Сібрусіі вайна, абвешчаная Вялікім яснадэмакратычным князем Аронам Трэцім. Макуце-Бею давялося, выкарыстоўваючы ўсялякія выкрутасы, тлумачыць сусветнай грамадскасці, што ён ніякі не барацьбіт за сусветную Хахлабульбію, а звычайны рамантык нажа і сякеры з вялікай дарогі. З паўгода цягнулася гэтая бадзяга, князь нават у міжнародны Гагарскі Трыбунал на Макуту пазовы падаваў, але, з прычыны нез'яўлення на судовыя пасяджэнні адказніка, усё так і завяршылася безвынікова, хоць смяротны прысуд яму ўсё ж вынеслі, — так, на ўсякі выпадак.

Макута-бей і спяшаўся, і не спяшаўся. Верны конь яго то ляцеў наўскач, то пераходзіў на мерны крок, а то і зусім спыняўся, мірна скуб сакавітыя дзікаросы. Атаман быў у нерашучасці. Ну вось даедзе ён да сар-мэнаўскага бівака, ну праскачуць яны з ім ды яшчэ з дзясяткам верных людзей гэтыя чатыры кіламетры да вытоку Бел-ракі, ну адшукаюць патаемны лаз, ну ўвойдуць унутр, а што далей, а што там, у гэтых запаведных палацах? На што натыкнецца людскі недасканалы погляд, а галоўнае, як адрэагуюць на іхняе з'яўленне тыя, хто гэтага ўварвання не толькі не чакаў, але і актыўна не хацеў цэлыя тысячагоддзі!

«Ну вось уляціш ты са сваёй бандыцкай рожай у нейкае свяцілішча, — думалася атаману, — а тамака хутчэй за ўсё ўсё па-іншаму, усё па-чыстаму, ну і што ты ім скажаш? Маўляў, сумленныя… як-вас-тамака, я Макута-бей — бандыт з вялікай дарогі, прыбыў абараніць вас ад немінучай пагібелі і сусветнай знявагі. І гэта скажаш ты — пігмей акаянны, і, галоўнае, каму? Уладарам свету, творцам Сусвету! Якім варта толькі пальцам або звілінай адной паварушыць, і шар зямны перавернецца!»

Словам, было з-за чаго дрэйфіць, ды што там дрэйфіць! Мароз спіну ледзяніў, бо аніяк не мог ён уявіць сабе тых падземных насельнікаў. Якія яны, з адной або з трыма галовамі? Ці можна з імі па-нашаму пагаварыць, ці яны страшыдлы якія, пра якіх у старамудрых казках старыя са старымі баюць? Тут хочаш не хочаш,

а мазгі закіпаюць, і каб не ноздры ды вушы, даўно б разляцеўся Макутаў чарапок. Ужо перад самым Сар-мэнавым логавам прыняў атаман канчатковае рашэнне: «Людзьмі рызыкаваць не буду, сам пайду, адзін, пагляджу, што ды як. Галаруч пайду, без зброі, а то як бы з перапуду ў каго не пальнуць незнарок. А тамака будзь што будзе, патрафлю падзямельцам — добра, а ў няласку прыйдуся ім, хай губяць, не ўпершыню, відаць, ім! Можа, для гэтых жыхароў неба і чалавек як казюлька сярлівая. Хоць якія ж яны нябеснікі, калі ў пячорах зямных хаваюцца, нібы совы ці кажаны! Сонейка божага цураюцца! Ох, раз за разам не лягчэй, аднак што вырашана, тое вырашана: іду адзін, а згіну ці смерць лютую прыму, што тут паробіш, усё роўна калісьці паміраць, і так ужо зажыўся. Тры смяротныя прысуды за спінай, як галодныя ваўкі турацца, калі-небудзь, а нагоняць. Яшчэ і падумаць моцна трэба, дзе паміраць лягчэй будзе: ці ў пячорах горных, ці на царскай дыбе ў лубяных засценках? Эх, ды дзе нашая не прападала! Н-но-о, залётная, пайшла, пайшла!» Вызначыўся разбойнік, і з душы нібы камень зваліўся. Імглістая ноч прасвятлела, і капыты вернага канька па горнай сцежцы весялей застукалі. Так ужо здаўна на зямлі нашай павялося, што атаман, у адрозненне ад доблесных золатапагонных камандзіраў, заўсёды наперадзе сваёй ватагі, а не будзь ён там, і ў важакі чорта з два выбіўся б, ды і слухаць бы яго ніхто не стаў, так незаўважаным і згінуў бы ў людскім калаўроце.

15

Машка і ісці не ішла, і чуць не чула, і дыхаць не дыхала. Сэрца, як спутаны верабей, скакала ў грудзях, трапятала сваімі нябачнымі крылцамі, дзерлася на волю, а воляй гэтай быў чалавек, які ішоў побач і нешта весела распавядаў, махаў рукамі, забягаў наперад і спрабаваў зазірнуць ёй у вочы. Маша баялася і таму цуралася гэтага позірку, ёй здавалася, што сустрэнься іх вочы — здарыцца нешта непапраўнае, нясцерпна грэшнае і непазбежнае. «Прэч і прэч варта турыць ад сябе гэтыя недарэчныя страхі! Што можа адбыцца ад аднаго пагляду? Вось цяпер падніму вочы і пагляджу на яго!» — дзяўчына замарудзіла крок і неймаверным высілкам волі прымусіла сябе павярнуць галаву да свайго спадарожніка.

Здавалася, той толькі гэтага і чакаў, іх погляды, нібы п’яныя, сутыкнуліся і, замест таго каб размінуцца, спляліся ў нешта адзінае і праваліліся ў чуллівыя глыбіні. І ад гэтага ўзаемнага

пранікнення ў дзявоцкай душы раптам усё адразу неяк супакоілася, навакольны свет набыў звыклыя абрысы, дыханне выраўнялася і перастала ўздымаць грудзі з агрубелымі ад узрушанасці смочкамі. Машы нясцерпна захацелася прыціснуцца да гэтага вялікага і моцнага чалавека, уткнуцца ў яго грудзі і, не ўтойваючыся, удыхнуць у сябе ні з чым не параўнальны водар чужога свету. Яна ўжо больш не баялася палону, агідных разбойнікаў і, што самае дзіўнае, ёй не хацелася нікуды з'язджаць з гэтага цудоўнага месца. Патроху пасмялеўшы, яна заўважыла, што ў яе спадарожніка вельмі натхнёны і таму злёгку дурнаваты выраз твару, здавалася, што ён гатовы выскачыць з самога сябе, каб хоць неяк дагадзіць ёй. Машка адразу ўспомніла развагі ўсёведнай Эрмітадоры аб тым, што ўсе закаханыя мужыкі падобныя на цялят, якія бачаць сіську: і пыса дурная, і мыканне недарэчнае, і сліна раўчуком цячэ, і свету божага яны не бачаць, пакуль не дарвуцца да жаданага. Яна на хвіліну ўявіла, як у Енаха цячэ сліна і ён, гледзячы на яе, пажадна мукае, карціна атрымалася такой пацешнай, што яна ледзь была не пырснула ад смеху.

Ад свайго свавольства Машка трохі збянтэжылася і, адвярнуўшыся ад Енаха, азірнулася вакол. Тут яна ў здзіўленні заціхла, і словы захаплення самі вырваліся з яе вуснаў.

— Госпадзі, прыгажосць якая! Паглядзіце, Енах Мінавіч, Бялуха адкрылася!

Яны стаялі на нешырокай горнай сцяжынцы, якая, вычварна віхляючы, упарта караскалася да вяршыні навіслай над разбойніцкім станам гары. Унізе, хутаючыся ў познім тумане, ляжаў парослы векавым кедрачом распадак. Толькі блізкія дрэвы, што раслі збоку невялікай лугавіны, мелі больш або менш выразныя абрысы, усё астатняе было размыта да непазнавальнасці. Там, далей, на процілеглым беразе гэтай бялявай бездані, уздымаліся далёкія чорныя горы. Зверху над імі як бы лунаў беласнежны, іскрысты ў залацістых праменнях яшчэ нябачнага сонца вялікі і запаведны даўгаваты дах Бялухі — гары свавольнай і наравістай. Не ўсякаму яна адкрывалася і кідалася ў абдымкі, нібы доўгачаканаму сваяку, які вярнуўся ў родную хату. Некаторыя паляўнічыя тыднямі пільнавалі яе з'яўленне, каб зашчоўкаць фотаапаратамі, загнаць святое аблічча ў мікрачыпы і пацягнуць у далёкія, смярдзючыя смерцю і адыходамі гарады. Кажуць, што там, у бяздушных каменных джунглях, адзін толькі малюнак гары тварыў цуды, лячыў,

суцяшаў, дапамагаў шматлікім людзям застацца людзьмі. Не будзь яна такой недаступнай, хутчэй за ўсё яе б спасцігла доля многіх святыняў свету, якія ўдзячныя аматары старажытнасцей і экзотыкі проста расцягнулі на сувеніры.

Машка стаяла, як зачараваная. Ёй здавалася, што яшчэ трохі, і яна, адштурхнуўшыся ад гэтага вятрамі адпаліраванага каменя, паляціць туды, далёка, да крышталёва-беласнежнай, іскрыстай вечнасцю вяршыні! Можа, і праўда, калі доўга-доўга глядзець на гэтую вялікую гару, душа твая можа зліцца з ёй, і тады табе адкрыюцца вялікія таямніцы свету. Толькі жыццё тваё і намеры павінны быць чыстыя, як снягі Бялухі. Машцы было так добра, што абдымкі Енаха нікольі яе не збянтэжылі, а хутчэй наадварот, яна прыціснулася да яго, яшчэ шчаслівейшая ад думкі, што вось яны абое ўганараваныя магчымасцю бачыць гэтую святую для Азіі вяршыню, і яна, як добрая разумная маці, благаслаўляе іх на нешта важнае і непазбежнае.

— Машачка, — баючыся спалохаць дзявочы настрой, ціха вымавіў вопытны Енах, — вы самая цудоўная, чуллівая і трапяткая дзяўчына, якую я сустракаў у сваім жыцці.

Ён казаў, прамова яго станавілася ўсё больш напорыстай, і Машка адчувала ягоны запал.

— У мяне ўсё блытаецца ў галаве, — працягваў ён, — гэта, далібог, нейкае насланнё. Госпадзі! Як я ўдзячны лёсу за гэтае начное вандраванне, якое прывяло мяне сюды, на гэтую гару…

— Нас прывяло, — здушаным, быццам чужым голасам дадала дзяўчына.

— Так, так, вядома ж, нас! Госпадзі, як я рады… Машачка, не прыміце за дурасць, але я… я… — Енах запнуўся на паўслове, кроў стукала ў скронях, ён і сам адчуваў, што яго цвярозы і практычны розум адмаўляецца яму падпарадкоўвацца. Невядомая і страшная сіла перапаўняе яго існасць і гатовая перавярнуць увесь свет, каб толькі гэтае наіўнае стаянне на адкрытай вятрам вяршыні гары ніколі не канчалася. — Я кахаю вас, Маша! — вымавіў ён, здзівіўшы самога сябе.

Галава кружылася. Здавалася, яшчэ ледзь-ледзь, і яна бразнецца ў непрытомнасць. «Госпадзі, мамкі мае, што ж мне рабіць? Нешта трэба рабіць…» — яна павярнулася да яго, але адказаць нічога

не паспела. Яго вусны ўладна і патрабавальна заступілі шлях і словам яе, і дыханню. Свет, горы, Бялуха — усё закруцілася і правалілася ў мяккую бездань асалоды. Колькі працягвалася гэтая ўтрапёнасць з іх вуснамі, яна не змагла б адказаць, і толькі адна думка стукала ў галаве: хай гэта не канчаецца, не канчаецца... Спачатку дробная дрыготка, а потым неўтаймоўныя ліхаманкавыя дрыжыкі ахапілі ўсё яе цела, напаўняючы яго невядомым і непераможным клічам.

Яны разам растулілі вусны і, па-дурному гледзячы адно на аднаго, прагна ўдыхалі цягучае горнае паветра. А потым як па камандзе засмяяліся на ўвесь голас. Абачлівае горнае рэха, шматкроць узмацніўшы іхнюю радасць, разнесла яе па навакольных гарах. Праз імгненне ўвесь паднябесны свет ужо ведаў, што дзве адзіноты сустрэліся і гатовыя зліцца ў адзінае цэлае.

Потым яны яшчэ доўга-доўга цалаваліся, ганяліся, дурэлі. І невядома, чым бы ўсё гэта скончылася, калі б іх вясёлыя гульні не перапыніў недалёкі стрэл.

— Ой, што гэта было? — запознена здрыганулася Машка, пазіраючы з-за пляча Енаха ў бок стромкага схілу, дзе яшчэ білася рэха смяротнага гуку.

Яны збянтэжана і з відавочнай неахвотай падняліся з зямлі і, атрасаючы з адзежы дробныя травінкі і каменьчыкі, насцярожана прыслухаліся.

Унізе пачуўся гучны жаночы крык.

— Госпадзі, ды гэта ж, здаецца, Эрмітадора! — Машка рванулася наперад, але Енах на лёце злавіў яе, амаль груба тузануўшы за плячо.

— Значыць, так, — іншым, цвёрдым і незнаёмым ёй голасам вымавіў ён, — спяшацца на злом галавы не варта...

Унізе зноў бухнулі стрэлы. Адзін, два, тры! Пасля трэцяга мядзведзем зароў нейкі мужык. Хлестанулі яшчэ два стрэлы, рэха раздрабніла іх па навакольных скалах, і на атарапелую парачку гулка звалілася горная цішыня.

Машка не паспела ні пакрыўдзіцца, ні спалохацца, яна ляжала на зямлі, зверху шчыльна прыціснутая Енахам, нават не паспеўшы сцяміць, як ён яе паваліў.

— Маша, — прыўздымаючыся на руках, вымавіў мужчына, —

справа, здаецца, сур’ёзная, ляжыце спакойна і не заманіцеся ўздымацца, мне думаецца, што гэта ў нас толькі што стралялі. — Ён агледзеўся вакол і прашаптаў: — На карачках, хуценька, за мной вунь да тых камянёў. — Непаваротліва, але спрытна, як нейкі буйны звер, ён, смешна віхляючы тоўстым задам, падаўся да трох вялікіх даўгаватых камянёў, што ляжалі над адхонам, адкуль, верагодна, і стралялі.

Машка, мусіць, толькі цяпер па-сапраўднаму спалохаўшыся, пакорліва паўзла за Енахам, балюча збіваючы аб камяні локці і каленкі. На некаторы час яна згубіла яго мядзведжую постаць, а калі дабралася нарэшце да камянёў, з жахам убачыла, што яго там няма. Машынальна спрабуючы атрэсці са штаноў зеляніну і зямлю, яна перапаўзла бліжэй да сярэдняга каменя і зазірнула за яго. Крык жаху застыў у горле. Прама перад ёй сядзеў здаравенны бандыт, бездапаможна прыхінуўшыся да горнай расколіны, зброя валялася побач у лужыне крыві. Цёмныя, шырока раскрытыя вочы нерухома глядзелі кудысьці ўверх. Ад нечаканасці слёзы лінулі з вачэй, дзяўчына адхіснулася назад, адпаўзла далей і, прыціснуўшыся да каменя, пачала спалохана азірацца. Туман ужо даўно растаў, аблoжнымі хмарамі сонца было нібы размазана па ўсім небе. Святая гара схавалася з вачэй. Ад безвыходнасці і страху слёзы высахлі, крышку супакоіўшыся, дзяўчына прыціснулася да шэрай каменнай сценкі і ніяк не магла вырашыць: варта ці не ёй пазваць Енаха? Цішыня вакол міжволі прымусіла яе прыслухацца. Злева хтосьці, цяжка дыхаючы і спатыкаючыся аб камяні, паднімаўся па скале.

16

У Крамлі стаяў форменны перапалох. Наспяваў самы сапраўдны канфуз. Мала таго, што вялікая дзяржава рыхтавалася да адказнай перадачы вышэйшай канстытуцыйнай пасады, і сама працэдура знаходзілася, можна сказаць, у самай што ні на ёсць кульмінацыі. Так-так! Яго Вялікасць Яснавяльможны Дэмакрат рыхтаваўся перадаць усю паўнату сваёй неабмежаванай улады непасрэдна самому сабе. Вядома ж, гэтая ўрачыстасць не адбывалася так сабе, з бухты-барахты, а вылівалася ў самыя сапраўдныя роўныя, прамыя і ўсеагульныя выбары. А як жа, інакш нельга!

Дэмакратыя-с! Паводле даўняй традыцыі, Пераемнік ну аніяк не мог заставацца ў сваёй вышэйшай вакансіі больш чым два разы.

Так, як ва ўсім цывілізаваным свеце: раз абіраюць, іншы раз пераабіраюць — і ўсё. Вядома, можна якую-кольвек змову сплесці, заціснуць свайго пераемнічка, пасля, скажам там, паўгадовага панавання можна, вядома, але не рэкамендавана сусветнай хартыяй, ды і часы сягоння не тыя! Вакол усеагульная свабода, роўнасць і найпоўнае братэрства. Чаго, уласна, муціць без дай прычыны? І тут раптам на табе — канфуз!

І сядзіць гэты «канфуз» у прыёмнай першай асобы дзяржавы ў непрацоўны час, нямым дакорам нашай айчыннай расхрыстанасці і галавацяпству. Хоць, зрэшты, чаму галавацяпству? Ну што мы за людзі такія, хлебам нас не кармі, а дай толькі галаву попелам пасыпаць ды абгаварыць сябе дарэмна! І што праціўна, апаганім сябе цалкам і задаволеныя, а люд жа вакольны верыць і шугаецца ад нас, як ад хворых.

Мусіць, менавіта так і думаў канцыляраначальнік Яснавяльможнага Ібрагім Іванавіч Сучыянін, панура пазіраючы на замежнага шэльму, які немаведама з якой патрэбай прыпёрся ў нашыя палясціны. Вось прыляцеў, ніхто яго не сустрэў, бо ніхто і ведаць пра ягоны прылёт нічога не ведаў, а, ці бачыце: «Дзякуй, мяне польскія сябры падкінулі!» Падкінулі, ды яшчэ «ляхі»! Гэтыя ўсё жыццё нам што-небудзь імкнуцца падкінуць! Ну падкінулі, дык і сядзеў бы ў іхніх пасольствах, чаго ж па Крамлях швэндацца без папярэджанняў? І пропуск у яго ўсюдыходны, спецсусветнага ўзору, такіх на ўсім зямным шары не больш як тры дзясяткі набярэцца. У нашай дзяржаве ўсяго чатыры, ды і то — у якіх людзей!

А заморац жа самы што ні на ёсць важны, аж з-за самага акіяна, чорны, роўна асмалак, з раскосымі вачышчамі і белымі, як дым, кучаравымі валасамі. Ініцыялы яго басурманскія — МПС, расшыфроўваліся смешна — Магамедчанка Пафнуцій Смітавіч. Менавіта так ён і прадставіўся Ібрагіму Іванавічу, дадаўшы, што, маўляў, прыбыў па тэрміновай справе да Яснавяльможнага Дэмакрата. Выслухаў усё гэта нязменны канцылярыст (пры пасадзе ён ужо і не запомніш ад якога Пераемніка), а пра сябе думае: «І дзе ж я табе, міл чалавек, Яснавяльможнага адшукаю пасля абеду? У нас жа не толькі шукаць, а нават і падумаць пра турботу Найвысокай асобы ў гэты час небяспечна. Псіныя вушы дачуюцца — і ўсё: цю-цю!»

— А ці ведаеце, неацэнны вы наш, — падумаўшы, мовіў канцылярыст, — давайце мы паступім такім чынам. Цяпер аформім ваш візіт і, паколькі па дакументах вы асоба высокага рангу, надамо яму

адпаведны статус, размесцім і ўважым, як заведзена, вы са шляху-дарожанькі адпачняце, а ўжо заўтра ранкам, як у нас заведзена, з чалабітнай да двара, у палацы, так сказаць, вальнадумства. А калі вы дазволіце намякнуць аб тэме-с, якая вас заклапоціла ў нашай айчыне, і, як бы гэта далікатней патлумачыць… — столаначальнік выразна пацёр вялікі палец аб сагнуты ўказальны, — то можна і аб станоўчым выніку вашага пытання паклапаціцца.

Ад такіх слоў заморац аж збялеў і панёс нейкую тарабаршчыну на невядомай у нашых азіяцкіх мясцінах мове.

— Ды ён жа, падла, на найчыстай англіцкай шпарыць, — шапнуў на вуха Іванавічу дзяжурны перакладнік з адкульпатрэбных, — а гэта катэгарычна забараняецца сусветнай моўнай хартыяй! Параграф шосты сто восемдзесят першага артыкула катэгарычна забараняе ўжыванне несінтэтычных моў у дзяржустановах і грамадскіх месцах, за парушэнне — найстрогія санкцыі.

— Ці-ці, галуба! — выставіўшы наперад руку, астудзіў прыезджага Ібрагім Іванавіч. — Вы б, паважаны, акуратней з мёртвымі мовамі ў прысутнасці. — Хоць не без агрэху, але фраза была вымаўленая на агульнапрынятай у свеце мове.

Госць збянтэжыўся, але вочы працягвалі злосна зыркаць.

— Я — высокі амбасадар Сусветных сіл! І я патрабую неадкладна далажыць аб маім візіце вашаму Кіраўніку, у адваротным выпадку мне прыйдзецца… — скончыць думку яму не даў Ібрагім Іванавіч, які выйшаў з-за свайго стала. Рашуча наблізіўшыся да пасланца, ён шырока ўзмахнуў рукамі, абняў яго і трохразова смачна пацалаваў у вусны. Заморац — які дагэтуль стаяў — ад нечаканасці плюхнуўся ў фатэль.

— Калі вы амбасадар, ды яшчэ і высокі, рулілі б вы, ласкавы, наўпрост у Міністэрства замежных спраў! Я вам належнае ў такіх выпадках трохразовае цалаванне ад Гаранта перадаў, а ўсё астатняе заўтра раніцай…

Цяжка цямячы, госць спрабаваў нешта запярэчыць.

— Не-не, дарагі, у МЗС. Там тваё месца, а мне няма калі, — Сучыянін згроб са стала бярэмя папер, — у мяне, вось бачыш, дакументы дзяржаўнай важнасці. Мне не да амбасадараў.

І вось тады… Тады гэтая басурманская рожа з яхіднай

усмешачкай падышла да стала і ветліва так паклала на самую яго сярэдзіну невялікі даўгаваты жэтончык, на якім былі вычаканеныя сем залатых скарпіёнаў, якія трымалі на сваіх хвастах зямны шар.

Цяпер бялець давялося канцначальніку. Непадпарадкаванне прад'яўніку падобнай біркі магло разбурыць не толькі кар'еру любога службоўцы, але і астаткі крамлёўскай агароджы, а можа, і ўсю краіну.

Але самае ж страшнае заключалася ў тым, што, па чутках, такія пазнакі перадаваліся кіраўніку дзяржавы ў выпадках, калі Уладары Свету аднагалосна выносілі Вердыкт аб Недаверы да яго, а Недавер гэты цягнуў за сабой добраахвотны сыход кіраўніка і з улады, і з жыцця.

— Зараз жа, увомірг! Гарбату госцю, гарбату! Ды мацней! Зараз, найласкавы Пафнуцій Смітавіч, пра вас будзе куды трэба дакладзена. — Ібрагім Іванавіч са спрытнасцю ваверкі шуснуў з-за стала. — Ты тут глядзі, — гыркнуў ён дзяжурнаму, — і не сядзі седзьма, а складайце пратакол аб ненарматыўнай лексіцы, сігналізуй па сваёй лініі, ну і яго «круці», а я мігам, — і, цапнуўшы са стала бірку, рынуўся ў дзверы.

— Каця! — пакінуўшы збянтэжанага афіцэра, крыкнуў ён у бакоўку. — Заваркі не шкадуй, не шкадуй і сып з правільнага слоіка! Ну, вы ўсе ў мяне!..

Апошнія словы ўжо падхапіла гулкае рэха доўгіх палацавых калідораў, у якіх з-за эканоміі і іншых этычных меркаванняў гадоў дзесяць як папрыбіралі дываны. Знікненню дываноў папярэднічала доўгае фракцыйнае і ўнутрыпалітычнае змаганне, вынікам якога стала знакамітая фраза Пераемніка Чацвёртага:

«Пуста і гулка, затое нас ніхто не абвінаваціць у паддывановых інтрыгах!». Каласальнейшай мудрасці быў кіраўнік, ды ў нас іншых, слава Богу, і не бывае.

Перш-наперш вушлы канцылярыст кінуўся да намесніка галоўнага візіра, правадзейнага таемнага дарадцы Уладзісура Джахарыйскага. Невялікага росціку (а невялікія росцікі ў нас даўно трывала ў моду ўвайшлі), някідкі, як склепавая паганка, з кароценькімі ручкамі, губасценькі, з гарбаценькім носікам, востранькімі вушкамі, у сціплым гарнітурчыку, акуратненькі да грэблівасці, ён таксама адносіўся да старажылаў і быў, мабыць, галоўным інтрыганам сярод велізарнай прыдворнай світы. Менавіта яму прыпісваюць чуткі

права быць родапачынальнікам суверэннай дэмдыктатуры — галоўнага ідэалагічнага вучэння сучаснай эпохі. Многія, вядома, сумняваюцца ў яго першародстве: маўляў, дзе ўжо яму, ён і кажа карава, а ўжо пісаць, дык, гэта ўсім вядома, ён толькі ў Крамлі навучыўся. Але ў суверэннай дэмдыктатуры галоўнае дух — апора народатворчых сіл правапарадку і адміністрацыйнай патэнцыі рэгіёнаў, а не праціранне, прабачце за выраз, штаноў у акадэміях.

— Бяда, Уладзісур, бяда! Што і рабіць, не ведаю, адно спадзяванне на цябе!

— Ібрагім! Не дуркуй, адсапіся, сербані чайку, вось прысаджвайся. Бач, як задыхаўся! Давай усё па парадку.

— Ды досыць мяне суцішваць і гарбатай песціць! Бяда, я табе кажу, у дзяржаве! Цару, цьфу ты чорт, Яснавяльможнаму Дэмакрату пазнаку прывезлі!..

— Якую яшчэ пазнаку? Ты што, брат, абкурыўся? — хмыкнуў гаспадар кабінета.

— Са скарпіёнамі пазнаку, башка твая тупая! Ад Вышэйшых сіл! — і ён акуратна, нібы баючыся разбіць або пагнуць, выклаў на стол прывезены неграм жэтон.

Джахарыйскі збялеў, як палатно.

— Ды не можа гэтага быць, бо няма ж за што… Няма за што! Усе ўказанні выканалі, сцены збурылі, крамолу змарнавалі! Дзіянісія склялі! Нафту амаль усю ім выпампавалі! Газу ўжо дванаццаць гадоў як няма, а мы яго пастаўляем! Пастаўляем! жаром усім народам гарох, пярдзім, спампоўваем і пастаўляем! Дык за што, за што пазнака? — з цяжкасцю прымайстраваўшы на нос акуляры, ён дрыготкімі рукамі ўзяў страшную кругляшку, пакруціў і паднёс да вачэй зваротным бокам, пасля чаго кінуў яе на стол і з бачнай палёгкай адкінуўся на спінку фатэля.

— І як ты, Ібрагім, гэтулькі гадоў з дакументамі працуеш? — грэбліва вымавіў дарадца. — Ты з вывarату жэтон чытаў?

— Не, а што?

— Пудоў сто! Ледзь да сардэчнага прыступу не давёў! Слова там адліта, кароценькае такое: «кантакт»! Паштар твой чарнамазы, важны, вельмі важны, але ўсяго толькі паштар! Эх ты! А яшчэ

ветэран Крамлёўскіх спраў! Ідзі ўжо, забяспечвай кантакт, а вось калі не забяспечыш, тады могуць быць і наступствы, і санкцыі, і трыбуналы.

Сучыянін, пакуль яшчэ цалкам не верачы ў шчаслівае завяршэнне яго турбот, асцярожна ўзяў бяздольную бірку і, блізарука прыжмурыўшыся, утаропіўся на выратавальнае слова.

— Госпадзі, паштар! І як жа гэта я, сава старая, не дагледзеў, маеш рацыю ты, дружа, старэю, можа, і сапраўды пара на пенсіён?

— Каму на пенсіён? Глядзі, дзе ў іншым месцы такое не лясні! Ты ж, нібыта, з вайскоўцаў, а дэвіз забыўся: служыць, пакуль ногі ходзяць, а рукі носяць. Ідзі, доступ да цела забяспечвай, хоць зацяжка будзе ў які час, — ён зірнуў на гадзіннік: — Ого-го, пачатак другой. Яснавяльможнасць ужо, мабыць, закацілася за якуюнебудзь снежную вяршыню і чмурэе.

— Так, тут ты маеш рацыю, а рабіць няма чаго, прыйдзецца парушаць спакой і асалоду бацечкі нашага.

Па ўсім было відаць, што ў сваю канцылярыю вяртацца было неахвота, і Ібрагім Іванавіч цягнуў час, ды і пасля такіх нерваў ён быў не супраць трохі пачасаць язык. Яны, мабыць, толькі ўдваіх і засталіся са старых на сваіх месцах, а цяперашнія — так, драбяза, ківу ўхвальнага не годныя, не тое што слова. Вядома, Уладзісур быў не цукар, ды і сам Ібрагім не з добранькіх ды рахманых, ох і папускалі яны адзін аднаму кроўкі, пакуль састарэлі, прыцерліся ды і, чаго ўжо ўтойваць, прыкраліся. Важная, дарэчы, справа пры суладнай працы ў камандзе, без яе ніякія вялікія праекты ў маштабах краіны ісці не могуць.

— Што, Іваныч, не цягне цябе, я гляджу, да негрытоса?

— Ох, не цягне! Як уяўлю яго праціўную рожу, аж верне. Здаецца, даўно ўжо абвыкнуць пара, па свеце поўны інтэрнацыянал і талярант, а мяне карабаціць! А тут яшчэ яму тры дзяржпацалункі адпусціў! Цьфу!

— Дакументы трэба ўважліва чытаць, а то не толькі ў вусны яго паганыя, а куды і ніжэй цмокаць давядзецца. Ды добра табе дзьмуцца, — утрымліваючы раззлаванага прыяцеля і прымірэнча пляскаючы яго па плячы, вымавіў Джахарыйскі. — Давай садзіся,

гарбаткі дзюбнем, а паштара твайго хай вартаўнікі ды Кацька апякуюць.

— Кацька без каманды апекаваць не стане, хоць хто ведае? Гарбатку ж я ёй з правільнага слоічка загадаў заварыць, нябось, і сама сербане, не ўтрымаецца.

— Ну бачыш, усё да лепшага вяжацца. А з гарбаткай ды з Кацькай справа можа не толькі да раніцы, але і да міжнароднага скандалу дакаціцца, і прытым, заўваж, без нашай з табой дапамогі. Дык гарбату ці чаго мацнейшага?

«Сябар ты мне, вядома, сябар, але каньячок я з табой у працоўны час піць не буду, — ухваляльна ўсміхаючыся калегу, падумаў Ібрагім. — Бач чаго заплесці вырашыў! Хрэнушкі! І галоўнае, гэта ж ён на аўтамаце ўсё дзее, па сабе ведаю. І ў думках нічога благога не трымаеш, а яно ўжо само сабой, як па накатаным, выходзіць. Прафесіяналізм, куды ад яго дзенешся? Вунь адстаўнікі-апрычнікі скардзяцца, што як выпіўка якая прыстойная, адразу на блізкіх данос накатаць цягне, а часам і таго горш — на сябе самога ананімкі штабнуюць! Вось як яна, царова служба, у мазгі ды ў звычку ўядаецца», — а ўслых вымавіў: — Дзякуй табе, верны таварыш, і рады б каньячку сербануць, ды сэрцайка раздурэлася, ды яшчэ папсіхаваў і па калідорах гэтых грэбаных да цябе бег... Ты як хочаш, а я вось дачакаюся, пакуль Яснавяльможнасць ізноў узыдзе на сваё ўсенароднае служэнне, і падам прашэнне аб пенсіёне. Годзе, не магу ўжо. А ты яшчэ паслужы, ты ж гадкоў на восем, мабыць, за мяне маладзейшы?

— Не люблю я твайго ўпадніцкага галашэння, — разліваючы гарбату з хітрага агрэгата, пахітаў галавой Уладзісур. — Ты думаеш, мне ўсё гэта не надакучыла? Табе ж лягчэй: графік, сустрэчы, даклады, візіты, жыццё якое-ніякое, а ў мяне — галімая гнілата. Ты нават не ўяўляеш сабе, што за народ на акуёмах ды ўлусах сядзіць, бандыт, як той жа Макута, ягня Божы ў параўнанні з гэтымі губернатарамі. Як яшчэ Дзяржава трымаецца, хрэн яе ведае. Можа, з бакоў падпіраюць, вось і не развальваемся, ты ж зірні вакол: нічога свайго, усё чужое, нават папера туалетная. Тут затрубілі, што дажыліся, нарэшце, пшаніцу за мяжу прадаваць сталі. Усе ў ладкі пляскаюць, а тое, што булкі ды печыва, з нашай жа мукі выпечаныя, нам назад утрая даражэй прадаюць — гэта нікому неўздагад! А з курултаем што дзеецца! Ібрагім, ды не зыркай

ты так на мяне, не зыркай! Ведаю, што мая віна, але ты ўяўляеш, на выбары як збіралі падушна з «бізнэсаў», так і грабуць. Несці нам зусім ужо перасталі, а намякнеш, дурня ўключаюць і ўсё тут. Які, нахрэн, яны народ прадстаўляюць? Мільянеры і мільярдэры ў другім ды ў трэцім пакаленні. Баюся, я сыду, праціснуць яны закон аб спадчыннасці дэпутацкіх мандатаў. А цяпер ты толькі паглядзі, што робіцца: на пасяджэнні не ходзяць, карткамі для таемнага галасавання гандлююць!

— Ды быць гэтага не можа, яны ж персанальныя, гэтыя карткі, сам бачыў! — адстаўляючы тонкі японскі кубак, недаверліва спытаў канцылярыст.

— Ну і што толку, што персанальныя?! Я іх нават загадваў ім да рукі прыкоўваць на тонкі ланцужок, усё роўна не дапамагае. Гандлююць і ўсё тут.

— Ды як жа гэта магчыма?

— А проста хочаш ты, да прыкладу, тыдзеньчык-другі пабыць народным курултайцам — плаці еўратаньгу гаспадару карты і засядай сабе на здароўе, праціскай сабе выгадны закон або папраўку якую. Сорам! А ў побыце што робіцца: служак панаймалі сабе, кожны аховы да батальёна мае, у кабінетах залатыя бідэ панаставілі, у прыёмных цэлыя гарэмы ўтрымліваюць. Фракцыя на фракцыю вайной ходзіць, за год, можа, законы тры прымуць і ўсё, а астатні час або ў футбол, або ў покер рэжуцца ды па замежжах шнырацць.

— Ты ўжо загаворвацца, дружа, стаў, — адсёрбваючы па старынцы са сподка чай, запярэчыў Ібрагім. — Адкуль жа ў нас фракцыі ўзяліся? Іх, мабыць, гадоў сарок як пазакрывалі, у нас жа з тваёй падачы суцэльная эра суверэннай дэмдыктатуры наступіла! Забыўся, ці што? — не без задавальнення падшпіліў ён сябра.

Суразмоўца ўскочыў і, не выпускаючы з рук літровы кубак з малюнкам «Я — чырвонае сэрцайка — народ», забегаў па кабінеце.

— Усё сказілі, сукі, абылгалі, спахабілі. Фракцый няма і цяпер! Яны нам гістарычна проціпаказаныя, ад іх адна смута і гаварыльня. Мінулае чаму вучыць? Вальней за ўсё жылося толькі прыгонным, заўваж, галава ты садовая, бесклапотна жылося. За сорак гадоў шэсця маёй ідэі толькі самую драбніцу мінуўшчыны ўваскрэсілі, а народ жа як адразу лепш жыць стаў! — ён на імгненне замёр у манументальнай паставе, як перад нябачным фотааб’ектывам. — Але

ворагі не дрэмлюць, фракцыя ў нас адна, як была, так і засталася — гербавая, мядзведжая. Але ты нават не ўяўляеш, колькі пры адным сямействе гэтых вядзмедзяў развялося на маю галаву: і белыя, і гімалайскія, і нейкія плямістыя, а нядаўна вузкаплёначныя вылучыліся ў сумчатых, у каал, прабач, госпадзі!

Пачуўся званок. Дарадца неахвотна спыніў сваё палымянае выкрыванства і зняў трубку. Уважліва паслухаў, пару разоў зірнуў на свайго суразмоўцу і, апусціўшы на рычаг жаўтлявую дапатопную слыхавую прыладу, на якой быў намаляваны яшчэ двухгаловы арол, Уладзісур таямніча заціх.

— Што, здарылася нешта? — паспешліва абпальваючыся гарачай гарбатай, замітусіўся Ібрагім.

— Трэба б цябе памучыць, — прысаджваючыся, вымавіў стары езуіт, — ды так ужо і быць, пашкадую тваё сэрданька. Поўны парадак з тваім піндосам. Кацька твая, золата-баба, ухайдохала афраюсіка! Той ёй на захаванне пакет сакрэтны аддаў, у цябе ў сейфе замкнулі, а цяпер яны ў спецасабняк для высокіх гасцей адбываюць, каб ужо ва ўсёй сваёй красе і магутнасці разгарнуцца. Ну, дык будзеш каньячок-та?

— А чорт з ім, з сэрцам, накатвай!

Выпілі, пасядзелі моўчкі, прыслухоўваючыся, як гарачая хваля прабегла па нездаровых старэчых вантробах.

— Ты кажаш, каалы? Ды хай іх! Усё роўна, калі на іх як след цыкнуць, яны хутка ўгаворацца. Гнабіць іх трэба, ці цябе вучыць? А вось мне зайздросціць — гэта ты дарэмна. Якія візіты і сустрэчы, калі дзяржаўныя пацалункі і тыя прыходзіцца самому раздаваць, справаздачы потым замучышся пісаць. Графік працы адзін і той жа ўжо гадоў васямнаццаць: штораніцы даклад па зводцы: колькі ў трубу напярдзелі, колькі нафты вычарпалі, колькі збожжа вывезлі, колькі новых грамадзян у дзяржаве нарадзілася, крымінальная хроніка. Потым звесткі па курсу валют, потым апошнія спартовыя дасягненні ў нас і ў свеце. Вось і ўсё. Трыццаць хвілін працы з калькулятарам. Званок у банк, два званкі Сусветным і — канец працоўнага дня. Паперы, колькі ні падсоўваў, не чытае. Як пакіну стусам, так стусам і забяру. Толькі на трэцім годзе пераемніцтва мне яго жонка шапнула, што ён ні чытаць, ні пісаць не ўмее. Вось такія пірагі! Тут нехаця з табой пагодзішся: мінулі добрыя часы, цынізм

вакол і звод. Апрычнікі зусім знахабіліся, самі сабе храначаць указы, нават у мяне ў канцылярыі не кожны раз рэгіструюць. Ганьба! А ты кажаш, служы далей! — Сучыянін усё больш распальваўся.

Бываюць такія ўсплёскі-заскокі ў састарэлых службоўцаў. Не тое каб сумленне іх заела або прасвятленні якія адкрыліся, хутчэй накіпела, пад самае горла брыдота паднялася, усярэдзіне трымаць ужо сіл няма, вось і наспявае неабходнасць апаражніцца, каб кроў благая ў галаву не стукнула. У маладыя і спелыя гады на такое фантанаванне чыноўны люд рэдка ідзе, ужо моцна балючае яно наступствамі, а па старасці, калі ўжо ўсё набыта і прызапасена, іншы раз здараецца, асабліва сярод блізкіх адзін аднаму людзей. А чаго асцерагацца, калі ты сам яшчэ для кагонебудзь небяспечным можаш быць, ды і для здароўя ведзьмакі рэкамендуюць кроў астылую паганяць, нешта накшталт дзеўкі маладой пасля лазні.

— Эка цябе праперла, — разліваючы каньяк, са спагадай адазваўся Джахарыйскі. — Разумею, разумею я, брат, твае парывы, ды не глядзі ты на мяне недаверлівай букай: куды, а галоўнае, каму я пайду на цябе стукаць? Да Сонца? Дык яно, акрамя сябе, нікога не бачыць і не чуе. Да апрычнікаў? Дык яны такі кошт заламаюць за захаванне дзяржаўных інтарэсаў, што і рады не будзеш. Старым верным сабакам трона — што нам з табою дзяліць? Ну, ты хоць верыш мне?

— Веру, веру, а каму мне яшчэ верыць застаецца, як не табе? — аддазваўся Ібрагім Іванавіч, а пра сябе падумаў: «Чорт хай табе верыць, але і баяцца мне цябе няма чаго, сам у лайне па самыя вушы». — Давай за нашу з табой баявую маладосць вып’ем. Памятаеш, якія дзянькі былі? Што ні імгненне, то — эпоха! Але ўсё кудысьці дзелася, усё пераблыталася, спаганілася. Тут ты маеш рацыю. Хто б мог падумаць, што ўсё так павернецца?

— Давай, сябар, чаго чаркі дарма трымаць, давай! Нам за сваё жыццё не сорамна, мы аб лепшым для народа марылі, а што ўсё лайном павярнулася, дык сам народ і вінаваты.

Выпілі. Памаўчалі. Хто ведае, што ў гэтыя імгненні прамільгнула ў іх памяці? Але ўжо сапраўды не карціны галечы народнай, не мільёны памерлых і ненароджаных людзей, чыімі жыццямі яны безаглядна брукавалі дарогу ў светлую будучыню, усімі сіламі праштурхоўваючы наперад свае вар’яцкія ідэі. У нас так заўсёды: шчасце народнае на касцях, слязах і пакуце самога народа, а дастатак і сытасць суграмадзян ацэньваецца па вонкаваму выгляду

блізкага круга. Ёсць жа такая старая народная прыкмета: чым буйнейшыя дыяменты на жонках службоўцаў, тым драбнейшая бульбачка на стале ў падданых. Нячыстыя статыстыкі плюсавалі ў адну кучу прыбыткі мільярдэраў, мільянераў, багацеяў і галечы, дзялілі ўсё на колькасць жыхароў Сібрусіі, без уліку ханьцаў, валацугаў, беспрытульнікаў, і атрымлівалі цалкам прыстойныя паказчыкі, з якімі не сорамна было і ў людзі выйсці. Адзін час народныя выбранцы спрабавалі нават працягнуць праз Вялікі Курултай законапраект, які прапануе лічыць народам дзяржавы толькі тых грамадзян, чый сукупны гадавы прыбытак перавышае мільён даляраў. Ледзьве заблакіравалі! Ці бачыце, ім сорамна нават разам стаяць у адным шэрагу з нейкімі абадранцамі. Дарэчы, і ў нас, і ў Аб'еўры даўно ўжо хадзіла адзіная валюта — «еўратаньга», — аднак дэпутаты ўпарта лічылі ўсё па старынцы, у даўно не існых грошах — счарнелых юэсах.

— Падумаць страшна, колькі ўсяго мінула! — першым спыніў зацягнутае маўчанне Ібрагім. — А ўсё кудысьці ляцім, ваюем адзін з адным, а часу ж на жыццё, глядзі, і не засталося зусім. Мне за восемдзесят, табе крыху менш. Калі што, і за дамавінай ісці не будзе каму. Вядома, салдат і студэнтаў панагоняць, адных за пачак махоркі, іншых за піва, але ўсё гэта казённа, праціўна. Плакальшчыцы з Вялікага тэатра прыгонных акцёраў па найму прагалосяць, можа, з гарматы пальнуць, калі порах хто праплаціць — і ўсё, забыццё. Ты сёння, пры нашым яшчэ жыцці, паспрабуй ад'ехаць кіламетраў пяць за загараджальныя сцены сталіцы і назаві нашыя з табой прозвішчы — хрэн хто і вухам павядзе. Налівай яшчэ па поўнай!

— Вось гэта я разумею! Не-е, ёсць яшчэ порах у парахаўніцах! Давай сёння нажаромся з табой, як раней, хоць і невясёлая ў нас п'янка, Іваныч, атрымліваецца. За цябе, сябар мой дарагі, — сапраўды ўсякае паміж намі бывала. За жыццё нашае, — а што паробіш, закон куратніка: пакуль да верхняга шастка дабярэшся, увесь у гаўне будзеш, гэта ўжо абавязкова, затое зверху гадзь на каго хочаш. А мы вось з табой прадзерліся і ўжо колькі гадоў на гэтай тычцы сядзім, і ніхто, ніхто нас адгэтуль не скалупне! — Ён першым перакуліў сваю чарку, крэкнуў і, закусіўшы кавалкам паўднёваамерыканскага кантынентальнага яблыка, працягнуў: — Галоўнае, крыўдна, аж вось тут слёзы стаяць, — ён секанyў рабром далоні па горле, — калі мы з табой прыдумлялі Пераемства, няўжо

такім яго ўяўлялі? Мы ж ізноў аб народным спакоі і дабрабыце клапаціліся. Абаранялі яго ад прайдзісветаў і дэмагогаў усякіх, народныя грошы берaглі і супакой у дзяржаве! А што да сярэдзіны стагоддзя атрымалі? Няўжо дзеля таго з такой цяжкасцю прышчапялі безнародныя ўсеагульныя выбары, укаранялі маўклівыя дэбаты кандыдатаў на тэлебачанні, вынішчалі плакатаманію і ўсе гэтыя ўлёткі — атавізмы падпольных войнаў і народніцтва? Ёсць адзін найвелізарны банэр на развалінах так і не дабудаванага публічнага дома ў цэнтры сталіцы — і годзе. Ну і які вынік? Пераемнікі наогул здрабнелі, з намі, бацькамі-заснавальнікамі, не тое што не дзеляцца, дык нават і не раяцца. Гэта паўбяды, але яны ж і да людзей перасталі выходзіць, фатаграфіі для газеты не дапросішся, каб падданым давесці, што сёння ўжо не Пяты Пераемнік на троне, а Шосты, і асноўны закон выкананы…

— Ды і чорт з ім, з гэтым народам, — перабіў яго канцылярыст, — за сябе крыўдна. Служыш, служыш, а ні слова добрага, ні наганяю праведнага. Як мышы: раніцай шмыг за сценку, гадзіны тры шу-шу, му-шу і немаведама куды адыдуць, а час прыйдзе, прыводзіць такога ж, як сам, шэранькага ды незаўважненькага: вось ён — мой прадаўжальнік! І ляпі з яго будучага Яснавяльможнага Дэмакрата! Дзе яны толькі адзін аднаго знаходзяць, як быццам у нашых казематах нябачны тата Карла завёўся і габлюе іх па шаблону, галоўнае — усе спартоўцы… Вось такія, брат, справы, а ты кажаш, каалы!

17

Незадоўга да таго, як удалечыні за гарой пачуліся прыглушаныя стрэлы, Макута-Бей сядзеў разам з Сар-мэнам на тэрасе і дапытваў спалоханага Юньку.

— Дык гаворыш, стары туману напусціў, і ўсе сталі для маіх людзей нябачнымі? — сёрбаючы гарбату, пытаў атаман.

— Ісціна, гаспадар. Бялесіны такія ў паветры заскакалі, і нас перасталі бачыць, ды і ў туман яны зайсці не маглі, нешта іх не пускала. Потым, пакуль вершнікі вакол гарцавалі, мы ў гэтым туманцы да ладдзі пайшлі, — хлопец быццам бы спатыкнуўся і замоўк.

— Ты гэта… усё як на духу Бею кажы, а то башку і табе, і тваёй кралі адкручу! Глядзі ў мяне! — Сар-мэн пагразіў хлопцу сваім здаравенным кулаком.

—Ды хіба ж я не разумею? А потым у нас, у прыгонных пані Званскай, і звычкі хлусіць няма. Матухна гэтую рысу ў нас начыста адбіла. Ну дык вось, рушылі мы да карабля гэтага…

— Ужо так і карабля? — перабіў яго з недаверам Макута.

— Вось табе праўдзівы шасціканцовы крыж, атаман! Барты высокія, я ледзь дацягнуўся, а іншых і зусім падсаджваць давялося. І што дзіўна: воды па цырды, а такая махіна плавае…

— Пачакай, Бей! А чаго гэта ты раней запнуўся, праўдзівец званскі? — зноў умяшаўся Сар-мэн.

— Ды вось з-за гэтага, атаман, — малады разбойнік дастаў з-за пазухі невялікі скрутак нейкай дзіўнай матэрыі і працягнуў яе начальнікам.

Пакруціўшы ў руках гэтую бязважкую ці то марлю, ці то павуціннe, паспрабаваўшы яе парваць і ледзь было не парэзаўшы сабе руку, Сар-мэн працягнуў шматок Макуце.

— жалезная яна, ці што? — дзьмучы на выгіб далоні, прабурчаў ён.

Макута доўга з цікавасцю разглядаў дзівоцтва, паспрабаваў яе на смак, панюхаў, асцярожна патузаў, дастаўшы нож, паспрабаваў разрэзаць, нарэшце, паклаўшы на невялікі таўкач, які немаведама дзеля чаго стаяў побач са сталом, дастаў свой дапатопны пістоль з глушыцелем і двойчы стрэльнуў у анучу. Адна куля дзынкнула і стукнулася ў сцяну, а другая, разбіўшыся ў аладку, звалілася на падлогу.

— Вот табе і ядрон пірамідон! — з павагай забіраючы чарадзейную анучу, вымавіў правадыр. — Хвацкая штучка, дзе ўзяў, там, ці што?

— Трафей, атаман, — панура вымавіў Юнька, у душы праклінаючы сябе за тое, што прафукаў такое дзіва. Трэба было адразу Дашцы аддаць, ды пашкадаваў, хацелася выгадна прадаць, каб на вяселле грошай хапіла. Ды і нявеста добрая, як угледзела палатно гэтае, дык аж зайшлася ўся: маўляў, блузку сабе з яе сканстрамолю. Блузку! Тут вунь якраз латы з яе каваць.

— Трафей, кажаш? — перапытаў яго Бей.

— Ды які трафей, калі ён яшчэ ні ў адной справе не быў! — узарваўся, дзівячыся нахабству падначаленага, Сар-мэн.

— А тады ля каменя, тамака што, не справа была? — стаяў на сваім Юнь. Ён хоць і зялёным яшчэ быў бандзюком, але ўжо добра ведаў, што, па святых зладзейскіх паняццях, трафей сілай не адымаецца, а можа быць толькі выкуплены.

— Ну і колькі ты за гэты трафей хочаш? — не звяртаючы ўвагі на гнеў змоўшчыка, пацікавіўся старэйшы.

— Шмат, — апусціўшы галаву, прамовіў хлопец, — мне хутка жаніцца, а дома — вош на аркане, ды і няма яшчэ свайго дома. Так што і лічыце: грошы на хату — раз, на гаспадарку, карову ды іншую жыўнасць — два, на прыстойнае вяселле — тры. І на выкуп — чатыры.

— Ты зусім абарзеў, шчанюк! — завыў Сар-мэн. — Я табе шчас дам і водкуп, і закуп, і цёлак з кнарамі ў дадатак! Ты ў мяне…

— Сар-мэн, дарагі, — спыніў яго важак, — што гэта ты, як прэм’ер які, лаешся? Правільна хлопец усё лічыць. Добра, я на твае ўмовы згодзен. Будзе табе і гаспадарка, і вольная, і яшчэ зверху ад нас з тваім атаманам. Праўда, шаноўны?

Не разумеючы яшчэ, куды хіліць старэйшы, Сар-мэн на ўсякі выпадак пагадзіўся.

— Тады па руках! Дык адкуль у цябе гэтая штучка? Толькі не брашы!

— А калі да карабля беглі, у адной панны, што з дзедам прыплыла, яна і вывалілася. Я перш думаў аддаць, а ў перапудзе і забыўся. І добра гэта аказалася. Мы гэта, у пасудзіну залезлі, і яна паплыла, ды хутка так, не гледзячы, што супраць плыні! Я і вокам міргнуць не паспеў, а перад намі вадаспад, ну ведаеце вы — выток Бел-ракі. Камяні тамака і гайданка высокая, ну, думаю, кердык нам прыйшоў!

Было відаць, што хлопец не хлусіў, збялеў нават ад успамінаў, замоўк, вусны толькі варушацца.

— Ну і чо ж ты язык прыкусіў, давай далей, — прымусіў яго Сар-мэн, — не тамі душу.

— Цяжка, дзядзечкі атаманы, гаварыць, словы вунь шэпчуцца, а гукаў ніякіх няма. І ў вуха быццам хто шэпча: маўчы, маўчы! Не магу гаворку з рота пусціць, не лезе…

— Ты дурку не танцуй, сам жа мне казаў, што пячора тамака з

Шамбалой, — строга нагадаў малодшы атаман.

— Ну, казаў, а цяпер не магу. Забарона на мяне нейкая легла.
— А з чаго ты ўзяў, што ў Шамбалу вы патрапілі? — нягучна спытаў Макута.

— Дык яно само неяк у галаву ўцямяшылася. Я раней і слова такога не ведаў.

— А назад як выбраўся? — ужо стражэй спытаў важак.

— Усяго не памятаю, мо і памятаю, ды вусны звязаныя. Адно токі ведаю, што ачухаўся ў вадзе перад вадаспадам, і гэтая кісяя на мне вісіць, — ткнуў ён пальцам на свой трафей.

— Ну гэта ўжо хоць нешта! А ну-тка, Сар-мэнка, накінь на гэтага знямелага палатніцу ды пхні яго, што ёсць духу, вось у гэтыя зачыненыя дзверы.

Праведзена гэта было хутка і моўчкі. Юнька з дзікім лямантам паляцеў на таўшчэзныя дубовыя дзверы, але замест таго, каб разбіцца да смерці, увайшоў у дошкі, як нож у алей, і яго немы лямант ужо чуўся знутры іншага пакоя.

Сар-мэн тузануў на сябе ручку — недалёка ад парога на падлозе ляжаў Юнь, здзіўлена гледзячы на атаманаў. Ён быў без аніякіх пашкоджанняў.

У гэты самы час за гарой і пачуліся стрэлы.

— Што ў цябе за страляніна ў лагеры? — змрочна ссунуў бровы Макута.

— Не ведаю, шчас разбяруся, — і раптам увесь збялелы, Сар-мэн кінуўся да сцежкі, па якой нядаўна сышлі прагуляцца закаханыя.

Наперадзе і ззаду атамана беглі разбойнікі, ляскаючы затворамі размаітай зброі. «Няўжо гэтая дурніца ва ўсё паверыла і паперлася сама да старой пячоры?» — білася ў галаве адзіная думка. І трэба ж яму было ўчора ўначы пасля бурных пяшчотаў выказаць здагадку, што другі лаз у гэтую, чорт бы яе падраў, Шамбалу знаходзіцца пад вялікім сінім каменем у той дзіўнай пячоры, што расчыніла сваю чорную пашчу якраз з іншага боку гары, дзе прыляпіўся яго дом. А што яму заставалася рабіць, калі гэтая сцерва падслухала частку яго гутаркі з Юнькам, калі той выхваляўся, што ведае, як пракрасціся ў патайную краіну. Выхаду не было! Не

распавядаць жа ёй праўду. Хоць і пра пячору ён дарэмна распавёў, там сапраўды быў таемны лаз, і не толькі ў божыя палацы, а і ў яго дом. Адкрыў яго яшчэ нябожчык-бацька, калі ўладкоўваў пад гарой сваю зімоўку, сам усё зрабіў і толькі перад смерцю распавёў аб гэтай таямніцы сыну. Там, у гэтым змрочным лабірынце, у зацішным месцы было прыхавана і ўсё фамільнае дабро, з такой цяжкасцю здабытае і бацькам, і сынам. Быў там, у сярэдняй пячоры, і дзіўны камень, які часам нібыта як свяціўся шэрым святлом. Яшчэ бацяа засыпаў яго зямлёй ад граху далей. Словам, няпростая была пячорка, таму дзень і ноч на сцежках, што вялі да яе, дзяжурылі верныя Сар-мэну людзі, якія мелі строгае ўказанне страляць у любога без усякіх папярэджанняў і вокрыкаў. Мясцовыя гэта ведалі і на запаведны адхон нават носа не паказвалі.

«Вось дурніца! А што дурніца, сам добры — наплёў дзеўцы з тры кашы, ужо чаго-чаго, а фарбаў ты, прыдурак, не пашкадаваў! Быццам не ведаеш яе вечную цягу да любых авантур. Так што сам вінаваты, ты яе і падштурхнуў да гэтай чортавай нары, будзь яна няладная! Ну, пустадоміна, застанься толькі жывая, на дупе жывога месца не пакіну, годзе мне з табой цацкацца!» — атаман спяшаўся што было духу.

Ён кахаў гэтую дзіўную і шалапутную жанчыну, кахаў даўно і шчыра, яшчэ са студэнцкіх часоў, калі бацяа выцягнуў яго з суседняй банды і пагнаў у Аб’еўру на вучобу. Стары лічыў, што прыстойны бандыт без Сарбоны — проста цёмны лох, сам жа ён у свой час з чырвоным дыпломам скончыў акадэмію дзяржслужбы пры прэзідэнце, тады яшчэ так менаваўся Пераемнік. Сціснуўшы сэрца, ён выканаў волю бацькі, хоць нават па заканчэнні часу так і не змог зразумець, дапамагала яму гэтая вучоба ў жыцці ці не. Памяталася толькі адно: вярнуўшыся да разбойнай здабычы, многаму давялося вучыцца зноў, а галоўнае, абвыкаць да волі. Вось Гопс са сваёй воляй ніколі не расставалася, яна ў яе заўсёды сядзела ўсярэдзіне і часам вытварала такое, што яму, ужо даросламу мужыку і заўзятаму нягодніку, станавілася ніякавата.

Сар-мэн спыніўся. Насустрач па сцежцы спяшалася невялікая чарада. Наперадзе, хістаючыся, ішоў Енах, несучы на руках Эрмітадору. Рукі і ногі жанчыны боўталіся, нібы зробленыя з анучаў, Маша падтрымлівала ёй галаву і ўвесь час нешта казала. Атаман выставіў наперад свае дужыя рукі, гатовы прыняць дарагі яму груз.

— Мэн, асцярожна, асцярожна, яна вельмі слабая. Лекар патрэ-бен тэрмінова, можа, яшчэ і выратуем, куля прайшла навылёт. Галаву, галаву падтрымлівайце! Гавары, гавары з ёй, Сар-мэн, яна цябе ўвесь час клікала і прасіла, каб ты аднёс яе на нейкі сіні камень.

— ...на камень, на камень... яны выратуюць мяне... прабач, прабач, — ледзь варушачы вуснамі, шаптала дзяўчына, спрабуючы прыціснуцца да блізкага ёй чалавека.

— Зараз, зараз, маленькая, зараз будзе доктар...— у адчаі шаптаў Сар-мэн.

— Не трэба дактары... на камень, на камень, Сар-мэнчык, міленькі...

Доктар у бандзе быў. І не адзін. Але выратаваць Эрмітадору яны не змаглі.

— Цуды не па нашай частцы, — агледзеўшы параненую, вымавіў старэнькі лекар, які выцягнуў дзясяткі тры разбойнікаў з таго свету. — Дзіўна, што пры такой ране яна яшчэ дагэтуль падае прыкметы жыцця... Гэта, Макута-бей, проста нерэальна.

Сар-мэн, як каменны, яшчэ гадзіны дзве сядзеў побач з ужо астываючым целам і ніяк не мог заплакаць. Ён хацеў, зваў выратавальныя слёзы, яны не ішлі, а ў вушах стаяў Эрмінін шэпт:

«Аднясі мяне на сіні камень, яны мяне выратуюць...». Ніхто не рашаўся чапаць панурага і, здавалася, закамянелага атамана, такім яго яшчэ ніколі не бачылі. Нарэшце прыйшлі мясцовыя бабкі, загарнулі Эрміну ў палотны і панеслі з галашэннем і толькі ім адным зразумелым выццём.

Даша напаіла Машку нейкім супакаяльным зеллем, і тая спала глыбокім сном, моцна ўчапіўшы за руку Енаха.

Макута пра нешта нягучна гаварыў на тэрасе са старымі бандытамі або сыходзіў далёка ўбок сакрэтнічаць з пасланцамі, якія прыляталі да яго з розных куткоў акуёма. Смерць гарадской аторвы выбіла з сядла Сар-мэна, зблытала ўсе карты Бею, ён быў пануры, замкнуўся на сваіх невясёлых думках. Іншым разам можна было і тры, і дзевяць, і ўсе сорак дзён чакаць вяртання да нармалёвага стану важака мясцовай шайкі, але сёння не тое што дзень, кожная гадзіна была на ўліку. Пасланцы дакладваюць, што па ўсім чулымскім краі хістаецца маса прышлага люду, і ўсе на розныя лады

выпытваюць мясцовых пра Шамбалу. Аддаў загад рабаваць чужынцаў неміласэрна, але жывата не пазбаўляць. Дзядам ды бабам, якія сказы сказваюць, было загадана ўсе мясцовыя байкі пра тайную дзяржаву перайначваць на ханьскі ды чорскі лад і накіроўваць у тыя, ужо зусім небяспечныя, месцы. Аднак усё гэта, вядома, не ўсё, кажуць, па чыгунцы тураць нейкую цуд-тэхніку, якая падземныя хады чуе, ну гэта для дурняў ды для гучных справаздачаў начальству. У нашых гарах на грувасткіх машынах далёка не дасунешся. Усё адно дабром такое не закончыцца. Гэта табе не бязмежныя Гімалаі або Памір, калі возьмуцца як след — дакапаюцца, а ўжо цяпер і пагатоў, з дзецюком гэтым колькі мужыкоў было, і калі іх усіх выпусцілі, то звону ў акрузе будзе хоць вушы затыкай.

Наогул аб той скале, дзе з вадаспаду пачынаецца Бел-рака, шмат цікавых гісторый народ спрадвеку распавядае, што каго і чаго тамака толькі ні бачылі. То агні нейкія, то розных чалавекаў, і маленькіх і аграмаднага росту. Варажэі і шаманы з усяго акуёма туды часам збіраліся, тыднямі жылі, агні палілі, у бубны білі. Яшчэ маці-нябожчыца казала, што калі набраць у нейкі дзень вады з вадаспаду ды паставіць яе ў гліняным чыгуне перад рукатворнай свечкай, то ў бязмесячную ноч можна многае ўбачыць у тым чыгуне, а бяду ці небяспеку якую сапраўды можна адвесці. Макута гэта па сабе ведаў. Не аднойчы яго выбаўлялі матчыныя засцярогі. Толькі вось маці слухаў, а сам чагосьці на ваду глядзець асцерагаўся.

Вадаспад ён той добра памятаў яшчэ змалку. Камень пад гэтым вадаспадам дзіўны быў, ды які там камень — сцяна аграмаднейшая, спусцістая і блакітная, як яйкі дразда; тады ім, дзецюкам, здавалася, што камень той быццам цёплым быў. Пад тым вадаспадам дзятва навакольная любіла ўлетку плёскацца ды, мусіць, і цяпер купаецца да дрыжыкаў, дык вось грэцца яны часам не на сонейка выбіраліся, а, наадварот, паднырнуўшы і ўзлезшы на доўгі чорны камень. Над гэтай чорнай плітой якраз і размяшчаўся той цёплы блакітны камень. Велізарны ён быў. Можа, гэта, вядома, ім і здавалася, але ж і ўзімку, у самыя лютыя маразы вада лілася такой жа шырокай лавінай, ды і бакі асабліва не абмярзалі. Словам, было нешта ў гэтым месцы незвычайнае і страшнаватае нават. Ды не толькі варажбіткі, але і многія з навакольных паселішчаў туды ў поўню па ваду хадзілі, вялікія гаючыя ўласцівасці яна нібыта мела.

Калі жывеш побач, усё гэта табе вядома і ты гэта часта чуеш, то з тым неяк зжываешся і можаш наогул не звяртаць увагі. Але Макута

ўявіў сабе чужынца з кумкай галавой, якому пазбіраюць усе быліцы і небыліцы, усе казкі, страшылкі і павер'і, і ён хутка дапетрыць, дзе варта шукаць лаз у гэтую самую Шамбалу.

А цяпер, пасля стралянiны ды пасля таго, як, відавочна, не адзін Юнька з таго падзямелля выбраўся, уся акруга толькі пра гэты вадаспад і кажа. Вунь пасланцы не паспяваюць даносіць. Вядома, баек на гэтую тэму і да ўчарашняга дня ў іхніх краях хапала. Амаль у кожным сяле і ўлусе ёсць людзі, якія зніклі, а потым знаходзіліся, яны, як правіла, з часам юродзівымі станавіліся, не спадручнымі для нашага паўсядзённага жыцця. Чаму так з імі адбывалася, ніхто разгадаць не мог, самі ж яны маўчалі.

— Дзе гэты Юнька? Яго ж дараспытваць варта. — Атаман даў каманду шукаць маладога разбойніка, сам зайшоў у святліцу, вырашыўшы лепей разгледзець выкуплены трафей, аднак чарадзейнай накідкі ў яго кайстры не было.

«Што за чартаўня, не маглі ж яе ў мяне стырыць?.. — атаман збянтэжана пашкроб сівую патыліцу. — Вось гэта ты ўліп у гісторыю, такога з табой яшчэ не здаралася ні разу, і як выкруціцца з гэтага пераплёту — адразу і не вырашыш».

Разбойнік пахадзіў па пакоі, яшчэ раз перавярнуў усё ў сваёй торбе.

«Ну і дзялы, выйдзі і распавядзі каму-небудзь, што МакутуБея абчысцілі, як апошняга застольнага мужычка, — засмяюць. Ды і нядобра грознаму атаману ў сваіх слабасцях распісвацца. Народ даведаецца, смяшок пусціць. Няма нічога больш небяспечнага для ўладароў, як гэты самы смяшок, грэблівая ўхмылка, калі яны пойдуць — можна на атаманстве крыж ставіць і сыходзіць на пчольнік, не чакаючы, пакуль у спіну штурхнуць. Гэта ўжо як піць даць! Як ні круці, што гэта за разбойніцкі правадыр, калі яго абабралі, ды яшчэ ледзь ці не ў сваёй уласнай хаце! У Сар-мэна нешта хутка выпытаць будзе, лічы, немагчыма. У іх з нябожчыкам таткам смутак па бабах спадчынны. Той таксама, помніцца, улюбляўся ў каго заўгодна, а потым тыднямі пакутаваў, калі абранніца рогі яму наставіла ці збегла…

Добра, разбяромся. Чужы, напэўна, у хату зайсці не мог, а свой пабаяўся б у маёй кайстры пароцца! Незразумелы нейкі злодзей мяне абдурыў. Кайстры не ўзяў, а там дабра досыць, а вось

немудрагелісты кавалак матэрыі несамавітай ціскануў. Дзіўна! Вось і выходзіць, што зрабіў гэта, хутчэй за ўсё, Юнька, а больш няма каму!»

— Мітрыч! — пазваў Бей, вызірнуўшы на тэрасу. Верны нукер заўсёды быў побач, нягледзячы на тое, што яны былі з атаманам амаль аднагодкі, выглядаў ён нашмат маладзей, невялікага росту, сухі, худы, рухомы і гнуткі, як рысь, ён неадступным ценем цікаваў за гаспадаром, гатовы ў любое імгненне прыйсці на выручку. — Даведайся, дзе Сар, што робіць, у якім стане, толькі ціха, непрыкметненька. І яшчэ, адшукай таго хлапца, з якім мы сёння тут размаўлялі, пакуль уся гэтая катавасія са стралянінай не ўсчалася. І да мяне яго, але таксама без лішняй мітусні... — Макута запнуўся на паўслове і прыслухаўся, ніжэй у пасёлку, дзе размяшчалася жытло разбойнікаў, нешта відавочна здарылася: вылі бабы і мацюкаліся мужыкі, іх угаворваючы. — І з гэтым перапалохам таксама разбярыся, — матнуў ён рукой. — Нездарма, відаць, старыя кажуць: бяда адна не ходзіць.

Не паспеў яшчэ Зміцер зрушыцца з месца, як да ганка падбегла, адбіваючыся ад двух бандытаў, ускалмачаная і відавочна перапуджаная баба. Убачыўшы Бея, яна звалілася на калені і разгаласілася праціўным пісклявым голасам:

— Бацечка, сумленне ты душаў нашых акаянных, не аддай на зневажанне хоць целы забітых! Не па-божаму гэта і аніяк! Спыні...

— Ціха, жанчына! Не перастанеш блажыць, загадаю вылупцаваць і ў раўчуку астудзіць, — прыняўшы разінскую паставу справядлівага суддзі, вымавіў Макута. — Мітрыч, дай ёй вады!

Пакуль няшчасная, глынаючы, стукала аб канты кубка зубамі, мужыкі, якія праследавалі яе (адзін з іх аказаўся ёй мужам, а другі родным братам), перабіваючы адзін аднаго, прыняліся былі тлумачыць верхаводу, што там, у іх у пасёлку, здарылася.

— Бабы ўсе ўспудзіліся, старэйшыя з іх — завадатары, некаторыя валасы на сабе рвуць, а ён яе скраў... — блажыў брат такім жа ўедлівым і тонкім, як у сястры, галасочкам, хоць сам быў падобны да мядзведзя.

— Ды нікога ён не краў, — уклінаваўся басамі муж, па постаці і звычках поўная супрацьлегласць швагру, — ён яе сам вырашыў схаваць, бо каханне ў ім яшчэ...

— Нехрысці, супастаты, кары на вас ніякай няма, — не вытрымала жанчына, — якое такое каханне, калі цела ўжо астыла і пахавання патрабуе...

З пасёлка ўсё падыходзіў і падыходзіў народ. Страшачыся атамана, ішлі маўкліва, бачком, насуплена, толькі бабы нягучна скавыталі і ўсхліпвалі, уткнуўшыся ў спіны мужыкоў.

«Толькі мне смуты сёння і бракавала!» — падумаў Макута. Мяркуючы па ўсім, справа пачынала набываць сур'ёзны абарот.

— Так, вы трое, з вачэй маіх прэч! Вось ты, старая, — ён ткнуў пальцам у згорбленую часам бабулю, — падыдзі бліжэй, маці. Чыя ты будзеш?

— Пуркіна я! Удава, маці бандыта, дачка бандыта, бабка бандыта і прабабка бандыцкая.

— Ну, здароў, сумленная жанчына, пашана і павага твайму роду, выходзіць, я калісьці ў бацькі твайго, Гульсараса, у падручных быў.

— Можа, яно і так, атаман, толькі не па-нашаму цяпер твой улюбёнец Сар-мэн паступіў! Нядобра гэта, і людзі ўсё бачылі.

— Ды што ж гэта вы мяне цяпер мутузіце! Што здарылася ў вас, скуль такі пярэпалах? Хоць ты, маці сумленных разбойнікаў, мне растлумач толкам! Дзе сам Сар-мэн?

— Не круці галавой, ватажнік, няма яго сярод нас! Нябось, дзесьці ў зацішным месцейку твой улюбёнец са сваімі падручнымі, а што яны тамака вытвараюць з целам беднай бабы, аднаму Госпаду вядома, — народ за яе спінай няўхваляльна загудзеў.

Не любіў Макута гэтага шуму, бо вельмі добра ведаў яму цану, і, не перабіваючы старую, грозна падняў уверх руку.

— Толькі мы абмылі гэтую дзеўку, з якой кагадзе атаман уначы мілаваўся, абцерлі яе масліцам пахкім і ўжо апранаць памкнуліся, як дзверы нашай лазенкі насцеж бразь — і сам атаман уваліўся, на ўсіх ваўчынымі вачыма зыркнуў, моўчкі накрыў дзеўку нейкай анучынай, узваліў на сябе і ходу. Мы ў крык ды за ім, а хрэн — тамака дзверы падперлі. Усе выюць, а я да акенца, гляджу — трое іх: ахальнік наш, палонны, што ў Чулым наместнікам паслалі, і яшчэ адзін мне не знаёмы, але пазней яго прызналі як халопа пані Званскай. Вось яны і ўвалаклі беднае цела…

— А куды? — здзівіўся атаман.

— Ды сюды, да задоў гэтай хаты! — паказала маршчыністым пальцам старая.

— Мітрыч, траіх з сабой і абшукай жыллё. Каго знойдзеш, мігам да мяне. А вы, сумленны лясны народ, разыходзьцеся па сваіх патрэбах, пакіньце старую Пуркіну і двух-трох дзясятнікаў, калі што важнае будзе, у звон клікну.

Натоўп хоць і неахвотна, але памаленьку пачаў разыходзіцца, і хвілін праз пяць ля ганка, нібы сіратлівыя лісцвякі, на сопцы засталіся толькі тыя, каму загадана было застацца.

— Ну чо вы тамака, як няродныя, унізе трэцеся, падымайцеся да мяне ды прысядзьце, — стомлена падняў руку атаман. — Ну дык з чаго гэта ты прыдумала, што для здзекаў атаман дзеўку сцягнуў?

— А чо ж мне думаць-та, калі ён як заграбаствваў яе, усё шаптаў, як не ў сабе: «Прабач, прабач, недалюбіў я цябе, мілая, патрывай крыху, патрывай, я ўсё выпраўлю...» — розумам ён, відаць, крануўся, а тых двух сілком прымусіў! Ох, чуе маё сэрца, дабром гэта не скончыцца.

«Так, чым далей у лес, тым больш дроў, адно хоць цешыць: накідка знайшлася, без ганьбы абыдзецца, — слухаўшы ганаровую разбойніцу, думаў Бей. Астатняе пачутае ну ніяк не хацела ўкладвацца ў галаву. — Навошта Сар-мэну спатрэбіўся труп дзяўчыны? Што значаць яго словы пра «далюбліванне»?

І галоўнае, дзе яны? У тым, што іх у доме няма, ён быў амаль упэўнены. Ужо не такі гэта палац, каб у ім можна было схавацца...»

Праз нейкі час прыбеглі задыханыя бандыты.

— Пуста, атаман! — быў іх вердыкт.

— Бесаўшчына нейкая! Бярыце выбарных і яшчэ раз абмацайце ўсё, са скляпоў да гарышча! Шукайце, калі людзі бачылі, што яны сюды пабеглі, значыць, дзесьці тут і схаваліся, шукайце, мацьь вашу! — Макута раздражнёна тупнуў нагой і здранцвеў.

Са святліцы, адкуль толькі што вярнуліся пасля безвыніковых пошукаў яго людзі, выйшаў схуднелы, нейкі загадкава прасветлены Сар-мэн і два ягоныя змоўшчыкі.

— Дзе дзеўка? — асіплым ад нечаканасці голасам спытаў атаман.

— Пахаваў, як яна мяне прасіла, такая воля ейная была, — стомлена адказаў разбойнік, — яны сведкі. Ты, маці, прабач, што я вас тамака ўсіх напалохаў, — звярнуўся ён да старой, — на вось,

вазьмі і са сваімі таварышкамі падзяліся, — ён паклаў на стол некалькі залатых манет. Толькі мужыкоў вельмі не паіце, бач, начальства тут, ды і справа можа неўзадаўжкі вызначыцца.

Бабка спрытна змахнула грошы, недаверліва зірнула на наваколльных і падалася ўніз, дзе яе ля кустоў чакалі надта шустрыя сяброўкі. Услед за ёй падаліся і разбойнікі, у здзіўленні паціскаючы плячыма. Ніяк не маглі яны ўцяміць, як з дома, дзе нікога не было, маглі выйсці трое дарослых людзей. Як?

18

— Вашая Усясветнасць! Зноў поўная бязладзіца ў гэтай краіне, — на найчыстай амерыканскай дакладваў камусьці па тэлефоне Джахарыйскі. — Вашага пасланца сродкамі жаночых чараў і чарадзейных грыбкоў спакусілі са шляху праўдзівага, і ён цяпер распуснічае з сакратаркай Сучыяніна, які, я ж вам ужо даўно сігналізаваў, з'яўляецца таемным алкаголікам і агіднейшым тыпам. Гэтак жа асабліва хачу падкрэсліць: у апошні час, упадаючы ў старэчы маразм, ён становіцца прамой пагрозай сусветнай дэмакратыі. Я ўжо маўчу аб яго непрыстойным уплыве на нашую рэчаіснасць, на ўнутраны свет Яснавяльможнага Дэмакрата і ўсёй лектаральнай зоны ў цэлым. Дакуль, Вашая Усясветнасць, трываць мы будзем гэтага супастата, бо вакол яго ўюцца нездаровыя сілы, рэакцыянеры, а галоўнае, мілітарысты, а ў нас жа як-ніяк тры ракеты і восем боегаловак з ядзернымі зарадамі таталітарызму засталіся... Адзначце, калі ласка, што я асабіста, падвяргаючы сваё жыццё неймавернай небяспецы, неаднаразова пранікаў у палацы захоўвання гэтай пагрозы і, як мог, псаваў усё. Вось у апошні раз я нават на ржавым крыле ракеты напісаў пунсовай губной памадай: «жыве дэмакратыя!», а да гэтага размаляваў пацыфісцкімі графіці сцяну ў адным з найбольш наведвальных памяшканняў іхняга штаба. Прабачайце, прабачайце, больш не ўхілюся ад магістральнай лініі дакладу. Што-што? Ці стаў вядомы змест паслання староннім? Вось чаго не ведаю, таго не ведаю, але я мігам... Алё... алё! Ну, вось, трубку кінуў! Усё ж няўдзячныя людзі цяпер кіруюць светам! У былыя часы, калі Радзіма нашая была яшчэ багатай, яны так з намі сябе не паводзілі. Пераемнікаў што ні год людзьмі года рабілі, прэміі міратворныя выдавалі, а за Пераемнікамі і нам, недастойным, перападала...

І вось у гэтую самую хвіліну Уладзісур нарэшце сцяміў, што ён працягвае казаць усё гэта ў трубку. Змярцвелая бледнасць накрыла яго твар, і на лбе выступіў халодны пот. Галава закруцілася, ён на імгненне ўявіў сабе наступствы, якія няўхільна будуць, калі аператары з таго боку не адключыліся разам з Сусветным. Гэта канец! — выразна ўявіўшы сабе малюначак выгнання з улады, што для ўсякага службоўцы страшней за смерць, царадворац пазбавіўся прытомнасці.

Ібрагім Іванавіч у прыўзнятым настроі піў звычайную гарбату з заморскім пасланцам, струменячы ўсёй сваёй існасцю такую падлізлівасць, што не толькі чалавек, а і прадметы неадушаўлёныя прамянелі ўдзячнасцю. Пасланне Найвысокіх, знарок таемным чынам узятае Кацярынай з сейфа шэфа, было перададзена Пафнуцію Смітавічу, якому, мяркуючы па жэстах і зіхоткіх вачах, было не да выканання сваёй місіі, аднак жа абавязак патрабаваў, і ён вырашыў часова наступіць на горла сваёй любоўнай песні. Прагумаваны і прафальгаваны канверт з падачы найласкавага канцылярыста быў укладзены ў выдатную скураную тэчку з адціснутымі на ёй карцінамі прыгоннага побыту, напыленнем найчыстага золата і абсыпаную каштоўным каменнем.

— А тэчку пасля аўдыенцыі пакіньце сабе як прыемную дробязь у памяць аб наведванні Яснавяльможнага Дэмакрата і нашай гасціннай краіны, — укладваючы ў яе канверт, растлумачыў столаначальнік.

Пафнуцій хоць і працягваў бачыць свет выключна скрозь прарэз Кацькіных грудзей, але падаруначак ацаніў, і таму заззяў шчырай сімпатыяй да вартавога найсвятлейшага ўваходу.

Раптам у гэты момант адбыўся нейкі ледзь прыкметны рух паветра, і Сучыянін напружыўся, нібы спружына. З'яўленне ў тронным кабінеце першай асобы дзяржавы ён чуў усёй сваёй існасцю, прыводзячы тым самым у замяшанне не толькі ахову, але і самога Пераемніка.

— Ну, вы ўжо тут з Кацькай дапівайце гарбатку, а я на даклад, на даклад… — па ўсім было відаць, што думкі гаспадара прыёмнай ужо далёкія ад месца чаявання.

І толькі зазванілі куранты на адзінай, захаванай па патрабаванні ЮНЕСКА галоўнай вежы Крамля, а на іх адклікаліся ўсе званы цэркваў, сабораў, храмаў, гонгі і ляскоткі дацанаў, скрозь трэск дынамікаў заклікалі да нябёсаў мінарэты, аб вечным

забубнілі сінагогі, у горны затрубілі «Ідучыя Нашы», у Ахотным радзе на ўсе лады загыркалі мядзведзі, з мільёнаў гучнагаварыльнікаў над зямлёй разнеслася: «Слухай, краіна! Мілата над табой заззяла! Сейбіт вечны, Пераемнік народны, погляд на цябе звярнуў…» — як Ібрагім Іванавіч ужо расчыняў высачэзныя двухстворкавыя дзверы ў тронны зал дэмакратыі, за якім дасведчаны чалавек патрапляў у паўсядзённыя пакоі Уседэмакрата. Менавіта іх інтэр’ер і дэманстраваў адданаму народу нашыя дзетрэбныя служэбнікі масавых камунікацый.

Працоўны кабінет Пераемніка быў абстаўлены з належным густам, годна і сціпла. Трохі малахіту, трохі золата, прыстойныя шпалеры, дыхтоўная старая мэбля, зручны, але ўжо пацёрты ад часу і непасільнай працы пісьмовы стол, нязменны чарнільны прыбор, на правай сцяне абавязковы па этыкету партрэт папярэдняга Пераемніка — вось, здаецца, і ўсё, хоць не — у далёкім куце рассоўная шырма, на шаўковых створках якой намаляваныя двухгаловыя дзяржаўныя мядзведзі з шырока расхінутымі лапамі, гатовыя дадушыць любога ў сваіх сяброўскіх абдымках. Ніжнія лапы ў іх былі злёгку падкурчаныя, правая — кіпцюраста ўчапілася ў старажытную дзяржаву, знак самавітай улады, левая — моцна трымала лаўровую галінку, якая абазначала свабоду, мірныя памкненні і ўсеагульны дастатак. Верхнія лапы трымалі адпаведна шчыт і меч, на двух павернутых адна ад адной галовах размясціліся тры скарпіёны, што трымалі на сваіх хвастах контуры Сібрусіі.

Дык вось з-за гэтай шырмы нязменна выглядала частка простага жалезнага ложка з нікеляванай дужкай, засланай звычайнай сіняй салдацкай коўдрай з трыма цёмнымі палосамі. Часам камера магла слізгануць і глыбей, за шырмачку, і тады народ, да свайго задавальнення і захаплення, мог назіраць на сціплым сервіравальным століку са старадаўнім медным імбрычкам і простым эмаляваным кубкам рэшткі чорнага хлеба і абалонкі доктарскай кілбаскі, недаедзены бутэрброд з сырам, а іншым разам лупіны цыбуліны, а то акуратна абгрызены селядцовы шкілецік ці надкушаны яблык. І ўсе гэтыя астаткі сняданку нязменна знаходзіліся на грубай фаянсавай талерцы з зацёртым сінім надпісам «Агульнахарч». Так, менавіта так, па-спартанску, на знос, не шкадуючы сілаў і здароўя, працуе днямі і начамі ўлюбёнец народны, стаадсоткава абраны Самадзяржаўны Дэмакрат. Можа, для кагосьці такія падрабязнасці і дробязь, а вось народанасельніцтву дзяржавы ў пераважнай

большасці прыемна, што ў іх сёння сямейны сняданак быў смачнейшы і каларыйнейшы, чым у самога Гаранта.

Сучыянін праценяваў у кабінет, яшчэ поўны цнатлівай цішыні і спакою. Пераемнік сядзеў да яго спінай на сваім крэсле-вяртушцы і пераабуваўся ў кабінетныя туфлі. Канцылярыст нягучна чхнуў.

— Вечна ты, Ібрагім, як прывід, з'яўляешся і мяне заўсёды палохаеш. Хутка ў другі тэрмін гэтага няўдзячнага ворыва ўвайду, а вось да тваёй кашастасці ніяк не прывыкну. Пакажы, што ў цябе за падэшвы на чаравіках?

— Калі ласка-с, самыя што ні на ёсць звычайныя і, прашу адзначыць, айчыннай вытворчасці, як вы таго патрабуеце, — сагнуўшы нагу ў каленцы і прыхапіўшы яе рукой, ён паскакаў да стала Уладара.

— Сапраўды звычайныя, ды яшчэ і з набоечкамі! А чаго ж яны ў цябе, братка, не цокаюць? Вось у мяне, чуеш, — ён прайшоўся па кабінеце, стукаючы абцасамі аб паркет — чуеш, як стукаюць?!

— А маім чаравікам у вашым кабінеце цокаць не дазволена, лычом не выйшлі, так што субардынацыю яны ведаюць.

— Умееш адказаць, умееш, за што і цаню, — царскім жэстам выказаў сваю добразычлівасць Пераемнік. — Ну, давай дакладвай, я то ўжо з чатырох гадзін раніцы як на нагах.

«Мне хоць не трэба загінаць, скажы яшчэ — спаў вунь там, за шырмачкай», — у думках з'едліва сказаў службовец і, напусціўшы на сябе важны і сур'ёзны выгляд, тэатральным голасам абвясціў:

— Дазвольце пачаць свой сціплы даклад з прыемнай весткі: увесь ваш народ кленчыць і дзякуе за тое, што сонца ўстала над вашай благаславёнай краінай!

— Глупства, братка, поўнае, але прыемна, прыемна! І як гэта ты ўмудраешся кожны раз адшукаць новыя падставы для падзякі: то за багатую расу, то за прылёт гракоў! Забаўнік, забаўнік. І што там у нас далей? Толькі, цур, аб эканоміцы і цяжкасцях ні слова, хай аб тым ва ўрада галава баліць.

— Аб эканоміцы толькі два словы…

— Не-не, я ж цябе прасіў!

— Паўтара, для міжнароднай справаздачы!

— Паўтара — валяй!

— У нас самая лепшая эканоміка ў свеце! Усё! — на адзіным дыханні выпаліў Ібрагім.

— Ай, малайчына, ай, малайчына! Дай я цябе расцалую! — засмяяўся Вялікі.

— Ваша Усяміласць, дазвольце лічыць ваш пацалунак дзяржаўнай узнагародай і занесці яго ў свой паслужны спіс!

— Вельмі слушная думка, вельмі слушная, а галоўнае, узнагарода гэтая для казны каштаваць нічога не будзе, трэба б усё добранька абдумаць, ты падрыхтуй-ка праект указца, добра? Што там далей?

— А далей у нас ідзе поўная інтрыга супраць вас!

— Хто, як, якім чынам асмеліўся? Здрада! Дзе, куды глядзяць апрычнікі? Усіх, усіх на дыбу! — задыхаючыся ад лютасці, загыркаў уладар.

— Выбачайце, што з раніцы і з непрыемнасцямі, вінаваты, вінаваты. Раскажу, і можаце пакараць смерцю як весніка кепскіх навін. Аднак маўчаць не магу. Інтрыгу ў чарговы раз заплёў ваш галоўны дарадца Джахарыйскі. Пляце ён супраць вас, ой пляце! Мне, вядома, не з рукі ўсякія тамака плёткі збіраць і вам іх падносіць, але ўжо вельмі многія аб гэтым кажуць, а галоўнае, ёсць такія рэчы, аб якіх прамаўчаць ну проста немагчыма. Вось што ён учора па п’янцы набалбатаў і пра вас, і пра Усевялікі Курултай, і пра гербавую партыю. Каб не быць галаслоўным, я вось усё гэта зафіксаваў на дыктафон. Вось дазвольце…

Дэмакратычнейшы з суграмадзянаў усунуў у вушы слухаўкі і з цікавасцю паглыбіўся ў праслухоўванне. Твар яго ўяўляў сабой жывы экран унутранага змагання і абурэння. Трэба адзначыць, што з запісам учорашняй гутаркі добранька папрацавалі адпаведныя адмыслоўцы, якія прыбралі няёмкія для Ібрагіма Іванавіча месцы, а асобныя фразы і зусім пераагучылі голасам Уладзісура, да прыкладу, развагі аб Пераемніках і татах Карлах, якія выштукоўваюць іх.

— Падла, падла! Маё цярпенне нарэшце лопнула, і я не пагляджу на падтрымку Сусветных, звольню, звольню! Ты перадай, хай нават і на парог да мяне не паказваецца. Усё, больш нічога слухаць не буду! На бальнічны, у горы, у санаторый!

— Ніяк нельга! — з металам у голасе вымавіў канцылярыст. — Да вас асабісты пасланец Усевялікіх з таемным пасланнем!

— Можа, заўтра, га? Ну знерваваўся я вельмі! Усё ўва мне дрыжыць і вібруе. Кальян мне, кальян! Не, пастой! Давай пасланца, ён хоць у рангу?

— У рангу, Вашая Уседзяржаўнасць! І са скарпіёнавай біркай, і мною, па вашым даручэнні, дараваны ўчора трохразовым дзяржпацалункам. Пратакол выкананы. Вось кароткі змест паслання…

— Вось ты даеш! Маладзец, аднак, маладзец! Але ты толькі пачытай услых, галуба, а то нешта вочы ломіць з самае раніцы.

— З найвялікшым задавальненнем! — Ібрагім Іванавіч выразна, як у старыя добрыя часы ў школе, пачаў чытаць інфармацыю аб Шамбале, мерах па яе росшуках і захаванні да прыбыцця саміх Сусветных дэмакратаў.

— Ты што-небудзь зразумеў? Я асабіста нічога. Што такое Чулым? На храна нам шукаць незразумела што? Справа занадта сур'ёзная, каб я мог узяцца за яе рашэнне, вельмі сур'ёзная. Мне трэба падумаць хоць бы да заўтра.

— Не, Вашая Яснавяльможная Дэмакратычнасць! Спачатку трэба прыняць пасланца, выслухаць, так сказаць, афіцыйны даклад, а ўжо там што-небудзь прыдумаем. А Чулым — гэта такая вялікая і доўгая рака ў Вашай дзяржаве, далёка на ўсходзе. Вы, вядома, прабачце мне, але я рызыкну даць вам маленькую параду…

— ?..

— А вы з гэтым супастатам і не гаварыце зусім, вазьміце пакет, раскрыйце, патрымайце паперы перад вачамі і скажыце, што ўсё, маўляў, будзе выканана, ідзі з мірам і гэта перадай Усевялікім. А ўжо ўсё астатняе мы ўладкуем.

На твары Уладара адбілася відавочнае задавальненне.

— Хітры, шэльма! Ну што ж, так сапраўды нядрэнна будзе. Добра, давай яго сюды, хвілін… праз дзесяць.

У канцылярыі чакаў сваёй чаргі Джахарыйскі. З зацёртай карычневай тэчкі здрадліва выглядалі правадкі слухавак. Сучыянін гэта адразу ўсёк, адзначыў пра сябе: маўляў, «позна, голубе, справа ўжо зроблена» і, не ганараваўшы ўчарашняга сабутэльніка

нават поглядам, ветліва запрасіў на аўдыенцыю заморскага госця. Правёў яго ў палацы. Вярнуўся і толькі пасля гэтага, не паднімаючы галавы, холадна вымавіў:

— Вам, спадар дараднік, адмоўлена ў аўдыенцыях да адмысловага распараджэння.

— Ібрагім, дружа…

— Давайце афіцыйна, я свіней з вамі не пасвіў! І, ведаеце, засуньце вашыя слухаўкі куды-небудзь глыбей. А то, я гляджу, занадта шмат ахвотнікаў развялося мяне на пенсіён спраўваджаць! Не атрымаецца! І парада вам бясплатная: не завіце старца Хіню і не заказвайце яму чарговую чарнушную кнігу пра злыя падкопы смутных сіл супраць стальца, які вы адзін і аберагаеце. Годзе, наберагалі ўжо. Не буду вас больш затрымліваць.

Дараднік, увесь пунсовы ад гневу, выбег з кабінета і ледзь быў не сутыкнуўся з Кацярынай, якая абмяркоўвала свае ўчарашнія прыгоды з таварышкамі з іншых прыёмных. Неўзабаве з канцылярыі выйшаў і спецпасланец, увесь задаволены і з пазалочанай тэчкай пад пахай.

— Ну, усё, дзеўкі, — скаланула кучаравай галавой Каця, — пабягу я да сваёй швейнай машынкі «Зінгер» — строчыць нядрэнна, але ўжо занадта хутка ніткі заканчваюцца, так што ні кайфу, ні выгодаў адмысловых няма…

Ібрагім Іванавіч заспеў Гаранта, калі той старанна круціў ручку прамога тэлефона міністра абароны.

— Бязладдзе! Дзе міністр? — звярнуўся ён да старога канцыляр-рыста.

— Дык ён ужо трэці месяц як на паляванне ў вас адпрасіўся…

— Ды што ж гэта за паляванне такое, і на каго, цікава, трэба так доўга паляваць? Не разумею я гэтых вайскоўцаў, ну хоць забі ты мяне, не разумею! Тры месяцы па лясах і палях, жах! І адкуль толькі здароўе бярэцца?

— Ну, гэта адмысловае інспектарскае паляванне, яно зацяжное і вельмі цяжкае… А навошта вам міністр гэты здаўся?

— Як жа навошта? Загад хачу аддаць: разбамбаваць гэты Чулымскі акуём, і справа з канцом. Хай туды які ядроны зарад

фугануць! — Гарант выйшаў з-за стала і з раздражненнем прайшоўся па кабінеце. — Слухай, а можа, і без бамбёжкі гэтай абысціся? Хай лепш ханьцам у палон гэтыя землі гадоў на сорак аддадуць. Толькі ты правер, ці правільны таемны пратакол яны тамака падпішуць, а то ад гэтых «паднябеснікаў» усякай поскудзі чакаць можна. Скандал, вядома, грымне, ну нічога, не ўпершыню, прыміргаемся. Мы міністра з міністраў выганім і прызначым яго нашым галоўным ляснічым, хай па лясах матаецца, пакуль зусім не здзічэе.

— З міністрам гэта Вы, Вашая Вялікасць, геніяльна прыдумалі, — пачаў здалёку заплятаць Ібрагім Іванавіч, — хоць чалавек ён вам асабіста адданы і спіну заўсёды гатовы прыкрыць. Вы толькі ўспомніце, калі да нас сакрэтная праверка па раззбраенні наляцела адтуль, — Ібрагім тыцнуў старэчым пальцам у столь, — дык менавіта ён паспеў чатыры няўлічаныя боезарады са сховішча выкаціць і ў сябе ў сарціры схаваць, вось. Выходзіць, дзякуючы яму вы сёння самы ўзброены кіраўнік.

Нячысцік бюракрат ведаў, куды і як трэба паварочваць падобныя гутаркі, тым больш, што абаронны міністр даводзіўся блізкім сваяком прэм’еру, прэм’ер быў дзеверам генпракурора, а той, у сваю чаргу, з’яўляўся сватам самога Сучыяніна, унук жа Ібрагіма даводзіўся зяцем Пераемніку Трэцяму, дачка сястры жонкі якога была другой жонкай сына цяперашняга Кіраўніка. Ды і наогул у вышэйшых сферах даўно ўжо выпадковых людзей не існавала, калі хто каму не радня, дык прыяцель, зямляк, палюбоўнік, студэнцкі таварыш, дачны сусед або на благі канец малочны брат. Гэта павялося так даўно, што стала ўжо не проста звычкай, а існасцю кадравай палітыкі нашых вышэйшых эшалонаў. Змагацца з падобнымі перажыткамі бружнеўскай кланавасці (а менавіта ён, Бружнеў, калісьці першым прывёў ва ўладу каманду днепрапятроўскіх, і з тых часоў якіх толькі камандаў не пабывала ў Крамлі!) перыядычна, вядома, спрабавалі. Былі гэтымі барацьбітамі, як правіла, людзі пакрыўджаныя, абыдзеныя ўладай і чынамі, спрабаваць яны спрабавалі, ды што толку, выходзіла, толькі сабе і шкодзілі. А калі і атрымлівалася каго скалупнуць, дык выключна дзеля таго, каб на месца, яшчэ не астылае, сваю радню або знаёмца пасадзіць.

— Бачыш, ты зноў маеш рацыю, — кіўнуў Пераемнік, зноў усаджваючыся ў фатэль. — Не варта нам адстаўляць вернага ваяку. Гэтага адставіш, невядома яшчэ каго падсунуць. А што ж тады нам з гэтай Шамбалой рабіць, што рабіць-та, га? Адкрыць мы яе адкрыем,

тут, чарнамазы казаў, — Найвысокі ткнуў пальцам у дэпешу, — і прыкладнае месца ўваходу названа, так што на гэта вялікай мудрасці не трэба, а вось як зберагчы ад разваламквання і рабавання, вось у чым закавыка! Народ, сам ведаеш, дзікі, каго ахоўваць ні пастаў, яны першымі ж перці і пачнуць. І галоўнае, што тамака ў гэтай пячоры ўтоена, аднаму сусветнаму Архітэктару і вядома! Ты ж сам, часам, не ведаеш?

— Ды адкуль мне, Ваша Мудрэйшаства! Праўда, людзі рознае кажуць і пішуць на гэтую тэму: хто аб магільнях апошніх людзей данашанскай расы, якія нейкімі таемнымі ведамі валодаюць…

— Масонаў, ці што? — з відавочным расчараваннем вымавіў Правадыр, ізноў устаючы з дзяржаўнага фатэля і тупаючы па кабінеце.

— Ды не, браты муляры толькі шукаюць макулінкі таго, што некалі было ўсеагульным, — прыладкаваўшыся ля акна і без патрэбы цярэбячы аксамітную парцьеру, працягнуў Ібрагім, — другія сцвярджаюць, што тамака ўтоена сховішча старажытных кніг, вывучыўшы якія чалавек можа стаць несмяротным, хтосьці ўпэўнены, што гэта адзін з лазаў у іншы падземны свет, куды і згінула чудзь белавокая…

— Вось-вось, а падаткі яна, гэтая чудзь, плаціць за карыстанне нашымі зямнымі нетрамі? Гэта ўжо сур'ёзная справа, ты фіскалам заданне дай, хай усе нядоімкі спагоняць і каб з працэнтамі, з працэнтамі! А адмовяцца плаціць — газам іх, газам, балазе збегчы з пячор няма куды! Але ты мяне супакоіў, супакоіў, — вяртаючыся ў фатэль, ужо раўнадушна сказаў гаспадар кабінета, — хоць растлумач, а то я ніяк у толк не вазьму: з-за чаго, уласна, такі перапалох? Ну, адкрыецца нейкі старажытны могільнік, або паліцы з паедзенымі мышамі кнігамі, або хованка гэтых, як ты іх там назваў, чудзікаў падземных, карысць нам і Сусветным ад гэтага якая?

— Аб карысці мне не вядома, а вось даручэнне Вышэйшых сіл выконваць трэба. Я вось вас уважліва паслухаў, хоць стары тут я, а вось мудрасцю зіхціце вы! Сапраўды праўду кажуць:

«Маўчы пры сонцы, за месяц сыдзеш!». А ці не дазволіце вы даручыць гэтую далікатную справу правесці па лініі брацкіх ложаў? Хай браты вольныя муляры хоць адзін раз паслужаць роднай айчыне на справе, а не братэрскай інтрыгай. Ды і Намеснік у вас тамака баявы, сам генерал Верабейчыкаў, стрэляны, так сказаць, верабей, прабачце за каламбур.

— Зноў ты маеш рацыю! А ведаеш, братка, прызначу-ка я цябе з гэтага дня яшчэ і галоўным сваім дарадцам, — і з гэтымі словамі ён узяў няўмелымі пальцамі вечнае пяро і вывеў на пустым бланку Усенародных Указаў свой мудрагелісты подпіс. — Ну вось, цяпер парадак, — любуючыся сваімі вензелямі і завіткамі, вымавіў Уладар і працягнуў счырванеламу ад задавальнення падначаленаму гербавую паперу, — трымай, тэксцік сам прысабачыш.

Здзейсніўшы гэтую дзяржаўнай важнасці справу, Усеагульная Вялікасць устаў і марудна падышоў да акна.

— Дык, кажаш, масонаў прыпахаць? Добрая ідэя, добрая, а то яны ўсё нас спрабуюць вучыць капусту варыць ды ля пасольстваў шакаляць, вось хай папацеюць. Тэрмінова рэскрыпт Намесніку... і, ведаеш, ідзі-тка ты, братка, стаміўся я моцна, стаміўся. Так, абавязкова яшчэ кагосьці пашлі туды дзеля мацнейшага суглядатайства, ды і не аднаго! Толькі каб не з апрычнікаў, зусім сабакі апаршывелі, зусім. Будзем чысціць, будзем чысціць. Хоць усё ж бомбай, мне здаецца, было б спадручней. Няма пячоры — і пытання няма. Можна падумаць, сямёрачнікі ўжо вельмі ахвотныя кніжкі чытаць ды чужых парадаў слухацца. Ну, ідзі, ідзі...

Не паспелі зачыніцца за ашчасліўленым столаначальнікам дзверы, як Кіраўнік схапіўся за трубку прамой сувязі з грозным начальнікам псіных галоў.

19

Макута быў здзіўлены пачутым. Уваход у Шамбалу амаль прама пад ім! Як ужо тут не асалапець, атрымліваецца, хадоў гэтых можа быць колькі заўгодна!

— І каму гэтая светлая ідэя прыйшла ў галаву: нябожчыцу ў катакомбы запхнуць? — строга пытаў Сар-мэна атаман, сеўшы паўсходняму на белай кашме, якая пакрывала нізенькую шырокую канапу ў асабістых пакоях гаспадара дома. Усе астатнія ўдзельнікі гэтага хутчэй допыту, чым сяброўскай гутаркі, панура стаялі перад важаком. За іх спінамі, прыхінуўшыся да дзвярнога вушака, з абыякавым выглядам нудзіўся Мітрыч.

— Вунь яго нявесце, — кіўнуў галавой на Енаха Сар-мэн. — Яна пра гэтую Шамбалу гэтулькі ўсякай усячыны, аказваецца, ведае, у яе сяброўка ў нейкім таемным таварыстве «Праведнага Белаводдзя»

лічыцца…

— І дзе гэтая нявеста цяпер? Хай усё мне сама і распавядзе, а то ад вас ніякага толку, бітую гадзіну нейкую ахінею несяце, ужо галава кругам ідзе. Заві сюды даму. А наогул, атаман, нічога я ў тваім бардэлі не разумею, хто з кім, што пачым? Гэтага, — Бей паказаў рукой на Понт-Калацційскага, — у палон забралі, як і памерлую, як аказалася, тваю сарбонскую знаёмку, ніякай іншай нявесты пры спадары службоўцы не мелася. Так?.. Маўчыце? Добра. У тую ж ноч захапілі яшчэ дзвюх дзевак: дачку пані Званскай і ейную прыслужніцу, Дашку, здаецца. Дашка гэтая жаніхаецца з Юнькам, які, валацуга, усю гэтую кашу з падзямеллямі і заварыў, — важак спрытна ўскочыў і хапіў Юня за правае вуха. — Правільна я кажу, ёлуп цара нябеснага?

— Правільна, грамадзянін атаман-башы! Ой, балюча, дзядзечка! Балюча! Пусці, пусці! — хлапчук, вывернуўшы шыю, амаль вісеў на сваім вуху.

— Пусці, кажаш? Я табе шчас пушчу! Мітрыч! Камчу мне! — і, выпусціўшы вуха маладога разбойніка, пачаў лупцаваць яго пададзеным целаахоўнікам бізуном. — Вось я табе пушчу! Гэта табе за дзевак! Будзеш знаць, як іх па начах з хаты зводзіць! Гэта — за крадзеж чужых накідак! А гэта за цягу да разбойніцкага жыцця! — атаман кінуў на падлогу камчу і, пабацькоўску абняўшы Юньку, спытаў Енаха Мінавіча: — Дык дзе ж ваша нявеста? Баюся, што аб вашым сватаўстве да дзяўчыны Званскай матухна яе не ведае і бацькоўскага свайго дабраславення на гэта не давала.

Енах не знайшоў, што адказаць атаману. Прызнацца, з ім ніколі ў жыцці падобным чынам не размаўлялі, хіба што нябожчык-дзед, ды і то ў глыбокім блазенстве.

— Што маўчыш, паніч? Можа, і цябе камчаком пачаставаць ці дзеля большага пастраху загадаць павесіць на найблізкім кедрачы? Ты не зыркай на мяне так, не зыркай, не я ў цябе ў засценку на дыбе вішу, а ты ў мяне гасцюеш пакуль. Хоць, думаю, ты б да мяне ў засценак, мабыць, пагрэбаваў бы спусціцца, нябось, палічыў бы, што не па чыну. Дык дзе барынька Званская? Ты што, са страху аглух, ці што? Сар-мэн, — развёў рукамі Макута, выпускаючы прыціхлага Юньку і паднімаючы бізун, — давай тады ты адказвай, а гэтага адпраў у камору, хай паўспамінае разам з пацукамі правілы добрага тону.

— Атаман, ён мой госць, — насупіўся разбойнік, — адказваць яму няма чаго, усю гэтую кашу заварыў я, з мяне і адказ. А калі да пацукоў, то і я з ім пайду.

— Ды хоць у ж…пу ідзі! Бесталкоўшчына! Я ж ад цябе так путнага нічога і не дамогся. Адзінае, чаго даведаўся, што ты цела баранесы гэтай, прабач госпадзі, у нейкую студню ў сваім падзямеллі кінуў, а мне мазгі пудрыш, што ў Шамбалу яе справадзіў дзеля лячэння ад смерці. Навошта подсціл у мяне Юньчын спёр? А галоўнае, куды маладую Званскую дзеў? Маці хутка за ёй прыбудзе.

— Ды яны ж яе, акаянныя, у бездань і ўвялі! — расхінуўшы дзверы, з рыданнямі ўвалілася ў пакой Даша, якая падслухоўвала з іншага боку.

— Што? жывую ў прорву?! Мітрыч! Вяроўкі, дошку і людзей, мігам! — выхопліваючы пісталет, загадаў Макута. — Стаяць, голубы, ціха, хто тузанецца — заб'ю, як байбака! Юнька, хуценька ўзяў кайданы і скаваў гэтым катам ногі. Не марудзь, а то і цябе павешу.

— Бей, Бей, не трэба спяшацца! Нікога мы жыцця не пазбаўлялі, так трэба было, чуеш! — замёршы па стойцы «Зважай!», гарлаў Сар-мэн, які добра ведаў, што варухні ён хоць мезенцам, атаман застрэліць тут жа.

Мітрыч, чуючы далікатнасць пытання, заклікаў на дапамогу толькі чацвярых сваіх людзей, ды і тыя ў дом не ўвайшлі, а сталі вакол ля вокнаў. Стрыножаных і звязаных змоўшчыкаў пасадзілі на лаўку каля сцяны, Макута прысеў ля акна і пустымі вачыма глядзеў на вуліцу. Распагодзілася. Сонца расквечвала свет, у якім, здавалася, не было гора і смерці. На небе ні аблачыны, гулі і папісквалі божыя стварэнні, луналі над абуджаным разнатраўем. Унізе, каля пасёлка, дзятва задумала гульню ў лапту. «І хто іх толькі навучыў гэтай старой і азартнай забаве? — сумна думаў атаман, не жадаючы паварочвацца і вяртаць сябе да невясёлых абавязкаў суддзі і ката. Што ён скажа пані, якая свята верыць у яго справядлівасць, як паглядзіць ёй у вочы? Як забіць сына лепшага сябра, свайго хросніка, а можа, у недалёкім будучым і Пераемніка?»

— Дзядзька Макута! — перапыніла яго невясёлыя думкі Дар'я. — У ямку тую пані сама пагадзілася боўтнуцца…

— Ну-ка, дзеўка, распавядзі хоць ты мне ўсё па парадку, — неахвотна прамовіў Бей, паставіўшы пісталет на засцерагальнік і

саўгануўшы яго сабе за пояс. — Толькі па парадку: як нябожчыцу забралі, куды панеслі, што далей было, добра?

Заўважыўшы, што дзяўчына ўпотай косіцца то на свайго наканаванага, то на звязаных палонных, Макута ледзь прыкметна матнуў у іх бок галавой. Мітрыч пстрыкнуў пальцамі, у апачывальню ценямі слізганулі два малойцы і, раскрыўшы шырокія дзверы прасторнай святліцы, дзе на ломберным століку ляжалі яшчэ не ўскрытыя карты гора-палюбоўнікаў, закінулі туды абодвух, нібы мяшкі з бульбачкай. Калі дзверы зачыніліся, шум і лаянка заціхлі, атаман паклікаў абодвух, хлопца і дзяўчыну, і загадаў гаварыць.

— Усё здарылася нечакана, — засланяючы сабой нявесту, пачаў кавалер. Ён з гонарам прыгладзіў валасы, абцягнуў куртатую кашулю, падперазаную ці то поясам, ці то скручанай у жгут жаночай хусткай, і машынальна пацёр левай рукой нос. — Маладая спадарыня ляжалі і спалі, учапіўшыся за руку Енаха Мінавіча, Дашка сядзела побач і плакала па забітай. Яна заўжды плача, калі хто дзе непадалёк памрэ. І тут забягае атаман і кліча Мінавіча. Ну яны сышлі вось у гэты пакой, а мы засталіся тамака, — ён паказаў на дзверы, за якія толькі што вышпурнулі галоўных герояў яго апавядання, — аб чым яны гаварылі, я не чуў. Толькі неўзабаве яны вярнуліся…

— Машка прачнулася і піць папрасіла, — дапоўніла асмялелая дзяўчына, вызірнуўшы з-за спіны маладога чалавека, яе твар быў нейкім дзіўным чынам яшчэ не крануты ні мангольскай раскосасцю, ні кітайскай жаўцізной. Вялікія шэрыя вочы глядзелі наіўна і даверліва.

— Так, Марыя Захараўна прачнуліся і гаварылі з намі, — запіхваючы нарачоную ад граху далей, пагадзіўся Юнь, — а калі спадары вярнуліся, барынька кінуліся на шыю Енаху Мінавічу і іх пацалавалі.

— А калі ж гэта яны замілавацца паспелі? — пацікавіўся атаман.

— А калі на гару раніцай бегалі ды з яе падстрэленую Эрмітадору прынеслі, — зноў абазвалася дзяўчына і раптам, нібы спахапіўшыся, адскочыла назад за спіну сябрука і ўжо адтуль, праўда, не так бойка дадала: — А Юнькі тады яшчэ і не было, ён да старой пані з лістом ездзіў.

Юнька піхнуў яе локцем і раздражнёна цыкнуў.

— Па даручэнню атамана я ў сяло матаўся, наконт выкупу і на

выведку. Войска ў старую крэпасць прыгналі, вароты зачынілі, гарматы ладзіць пачалі, а старога Прохара вырабілі ў каменданты крэпасці і загадалі вас адшукаць ды закандаліць.

— Ну, і хай сабе кандаляць, ты толькі гэта, хлопец, ад галоўнага не ўюльвай. Дык што далей было?

— А далей яны ўтрох ужо нейкую незразумелую гутарку завялі, і словы нейкія нянашанскія, мы ні фігушкі так і не разабралі. І тамака яшчэ больш барынька наша казала, а мужыкі маўчалі ды пытанні задавалі.

— Праўда, дзядзечка! — як аўтарытэтная сведка, пацвердзіла дзяўчына. — Я хоць і не ведаю новай мовы, але вучыла крышку, дык змагла разабраць толькі, што яны казалі пра сінь-камень і пра нейкіх чарадзеяў, якія, нібыта, у гэтай гары жывуць…

— Словам, — перабіў нявесту хлопец, — пайшлі мы ўтрох да журботнай хаты, дзе бабка Пуркіна народ да замагільнага жыцця рыхтуе, атаман зайшоў, забраў голай нябожчыцу, прыкрыў яе маім трафеем, і яны з Мінавічам пабеглі да хаты, а я дзверы ў хаце падпёр і за імі. Потым мы адкрылі патайны лаз — ён тамака, у дроўніку — і, зацэпліўшы паходні, пачалі пад зямлю спускацца. У пячоры страшна было. Неўзадаўжкі давалакліся да падземнага каземата, вялікага такога — ні сцен, ні столі не відаць. Пасярод, а можа, дзе і ў іншым месцы такая вялікая блакітная камянюка ляжыць, як пад вадаспадам, куды мы са старцам ды ягонымі дзеўкамі на ладдзі паляцелі. Енах разаслаў на камень ну тую анучу-марлю, камень, здалося, нават засвяціўся. Узяў анучу моцна за канцы і загадаў мне на яе камень цяжкі кінуць. Я ўсё выканаў, і камень пайшоў у камень, а матэрыю ён выцягнуў назад. Паслалі яны яшчэ раз тую анучу, ды за адзін край удваіх трымаюць, а мне з дзеўкамі загадалі на яе нябожчыцу прымайстраваць…

— Цяжанька гэта было зрабіць. Ніяк яна, небарака, не змяшчалася на тым лапіку, — уставіла сваё сведчанне Даша. — Вось усё ж пасадзілі, а цуду няма. Тады наша барынька і кажа, гэта яе, маўляў, грахі не пускаюць, трэба каб нявіннай яна была.

— Не вінаватай у чым? — перабіў яе Макута.

Даша залілася чырванню і апусціла галаву, не ведаючы, што і адказаць даросламу мужчыну.

— Так, каб яна мужыка не спрабавала, — прыйшоў ёй на выручку Юнь, задаволены тым, што самому Макуце нешта растлумачыў. — Знялі мы забітую, паклалі ў старонцы, а Енах Мінавіч хоп Дашу і на лапік гэты, я яе за руку ледзь паспеў хапіць, а яна таксама не правальваецца. Тады Маша ўстала на калені, абаперлася на той камень, тут рукі ейныя туды і загразлі.

Яна спужалася і адскочыла. «Бачыце, мяне яны пускаюць, — кажа, — я цяпер, маўляў, вазьму Эрмітадору, абніму, вы яе да мяне рамянямі прывяжыце, і я скокну. А тамака будзь што будзе. Веру, — кажа, — яны добрыя і нам дапамогуць». Так усё і зрабілі. Зараз яны абедзве тамака, — шумна выдыхнуў Юнька.

— А што ж ейны жаніх? — павольна ўстаючы і пагладжваючы вусы, спытаў атаман. — Няўжо так спакойна і кінуў сваю зазнобу ў пашчу чорт ведама чаго? Добры гусак… Ці гэта яго Сар-мэн прыстрашыў?

— Ды што вы, дзядзечка атаман! — пляснула рукамі зусім асмялелая Дашка. — Яны на тым камені і самі ўсе скакалі, і Юньку прымушалі — і ўсё ні ў якую. А потым Енах Мінавіч і Машка доўга цалаваліся і кляліся адно аднаму ў каханні, і што заўсёды будуць чакаць адно аднаго. Так хораша было, што я нават заплакала. Вось цяпер усё.

— А ануча тая дзе? — як бы няўзнак спытаў атаман, працягваючы гладзіць вусы.
— Дык яна ж у тым камені і затрымалася. Як паненка з нябожчыцай згінулі ў сінь-камені, ён пацямнеў, і ануча тамака замуравалася. Мы колькі не цягнулі, колькі не спрабавалі рэзаць, нават сякерай секлі. Усё нізашто!

За акном ужо памаленьку пачаў збірацца вечар. Горы пацямнелі, кедрачы нахмурыліся, лёгкай смугой па нізінах забялеў юны празрысты туман. Сонца яшчэ працягвала чапляцца сваімі прамянямі за высокія вяршыні гор, ружова іскрыцца на далёкіх снягах і глетчарах, у цёмна-блакітным бясхмарным небе запаліліся першыя зоркі, далёкае вогнішча паярчэла, нязырка засвяціліся падслепаватыя на заходзе вокны ў крайніх хатах пасёлка, а кароткі змрок ужо набраў сілу, вось яшчэ крышку, і пакліча ён на зямлю сваю валадарку — ноч.

Людзі, якія стаміліся адзін ад аднаго, спяшаліся хутчэй

шмыгнуць у сваю адзіноту, каб хоць некалькі нядоўгіх гадзін пабыць сам-насам з сабой і адчуць сябе чалавекам.

20

Верабейчыкаў быў як заўсёды нястомным. Застаяўшыся ў бюракратычным марнаванні часу, ён, што называецца, рыў зямлю носам. За няпоўныя чатыры дні, якія прайшлі з вядомага сходу вольных муляраў, адміністрацыйная акруга была пераўтвораная ў ваенную, а народанасельніцтва, уключаючы валацугаў, уйсураў, нелегалізаваных ханьцаў і ўсіх іншых, было бязлітасна пастаўлена пад стрэльбу. У кожнай заняпалай вёсачцы ў спешным парадку засноўваліся вайсковыя камендатуры, палявыя трыбуналы і адкрытыя пункты поркі для вінаватых. У асобных мясцінах, з прычыны відавочнага недахопу мужыкоў, пад стрэльбу былі пастаўленыя бабы і незамужнія дзеўкі. Аднак неўзабаве ад гэтакай задумы давялося адмовіцца, бо вайсковыя казармы і баракападобныя доўгія зялёнага колеру намёты ператвараліся начамі ў форменныя Садомы і Гаморы, дзе нават з ліхтаром немагчыма было адшукаць бездапаможнага падабенства Лота. Бачачы гэтакі здзек са святых асноў вайсковай казармы, Намеснік выліўся гучным і падрабязным загадам, які абвяшчаў: «Гэта форменнае свінства, якое расплядзілася ў апошні час у падпарадкаваных мне войсках, не толькі вядзе да нявыспанасці асабовага саставу, але і адмоўнейшым чынам адбіваецца на маральным духу байцоў, якія на працягу ўсяго дня знаходзяцца ў непрыязных адносінах са сваімі калегамі на глебе ўзаемнай рэўнасці і перманентнай цягі да разнастайнай распусты. У даручаным мне войску атрымалі распаўсюджанне рукапрыкладства, мардабойства, а таксама нябачаныя дагэтуль у вайсковым калектыве інцыдэнты, як: цяганне за кудлы, плюсканне кіпнепадобнай вадкасцю (гарбатай) на грудзі каляжанкі, царапанне мяккіх тканак твару і іншых месцаў. А таму...» — і далей ішоў найпадрабязны пералік мераў па навядзенню паўсюдна ўзорнага парадку. жаночая частка войска была тэрмінова распушчана па дамах, іх месца занялі мужыкі з больш густанаселеных удзелаў і дарожныя рабочыя. Праўда, у кожнай мясцовасці з ліку сацыяльна актыўных дзевак і баб, не абцяжараных сувяззю шлюбу, былі сфарміраваныя адмысловыя жаночыя батальёны, у абавязкі якіх уваходзілі карныя і заахвочвальныя функцыі. Пасля таго вайсковае жыццё ўвайшло ў сваё звыклае паўсядзённае рэчышча.

Ханьцы і кіпчакі, бачачы такую неабыякую мілітарызацыю памежнай з імі акругі, не на жарт збаяліся і ад граху далей адкаціліся кіламетраў на пятнаццаць углыб сваёй тэрыторыі, тым самым вызваліўшы не толькі нашыя крэўныя землі, якія яны ўмудрыліся ціхай сапай адсекчы, але і сваёй зямлі не менш як пяць, а то і больш кіламетраў пакінулі, нібыта ў парадку кампенсавання. Верабейчыкаў, бачачы такі каленкор, умомант перанёс памежныя слупы і замацаваў новую мяжу шырокай п'янкай ды вечнай дамовай з кіруючым складам сумежнага боку. Зямліцы, дарэчы, набралася прыстойна! Гэта калі аддаеш яе, не відаць, а вось калі забіраеш, прыбытак адразу адчувальны. Да таго ж і дэмаграфія ад усяго гэтага толькі палепшылася.

Не дачакаўшыся вызвалення свайго намесніка з бандыцкага палону, Генерал-Намеснік сам падаўся ў Чулым у парадку інспектавання каравульна-пастaвой службы і, спыніўшы машыны з суправаджалымі яго асобамі недалёка ад адміністрацыйнага цэнтра, сам вырашыў прайсціся па невялікай прыгараднай вёсачцы.

Усяму свету вядома адвечнае ўбоства нашай вёскі. Шэрыя, крытыя лапленым-пералапленым шыферам замшэлыя дахі выбеглых з дзікага мінулага падслепаватых хацінак, такія ж шэрыя ад старасці і безвыходнасці скрыўленыя загарадзі, гарбаценькія хлеўчукі. Здаецца, нічога тут не змянілася з часоў Іаана Грознага, толькі яшчэ мацней разбурылася і запусцела. Ранішні туман павольна выпаўзаў са спадзістай поймы металёвай ракі на прасёлкавую дарогу, якая крыху далей ператтваралася ў вясковую вуліцу. Сонца яшчэ не ўзышло, а толькі пазначыла ўсход, свет быў насычаны журботнай прахалодай, і таму нясцерпна тужлівай здавалася самотная постаць Генерал-Намесніка на гэтым дзікім і патрыярхальным шляху.

Верабейчыкаў напаўголаса чартыхаўся, ён ужо ў трэці раз уляпаўся ў каровіную ляпёху. У горных селішчах скаціна жыве сваім вельмі незалежным жыццём, асабліва маладняк, які і на ноч у стойла прыходзіць рэдка. Таму, заўважыўшы наперадзе размытыя туманам контуры вялікіх, бурых, як яму здалося, камянёў, інспектар адзначыў кемнасць мясцовага вайсковага начальніка, які ўзвёў непераадольныя перашкоды для руху механізаваных частак саперніка. І якое ж было ягонае здзіўленне, спалох, а галоўнае расчараванне, калі адзін з гэтых камянёў з гучным уздыхам падняўся і зрушыўся яму насустрач.

Урза Піліпавіч ліхаманкава пашукаў у кішэнях сурдута акуляры, якія не насіў пастаянна з-за вайсковага форсу. З акулярамі ён з палёгкай уздыхнуў: на яго, павольна разгойдваючыся, ішла мірная буронка.

— Вось напалохала, скаціна рагатая! — вымавіў генерал, і, ледзь адступіўшы, зноў уляпаўся ў аладку. Правая нага, абмазаная смуродным зялёным жэле, здрадліва заслізгала па мокрай ад расы траве, і апора свабодалюбнай манархіі, недарэчна ўзмахнуўшы рукамі, паваліўся прама на свежае каровінае лайно. І трэба ж такому здарыцца — менавіта ў гэтую хвіліну з туману пачуўся грозны вокрык:

— Стой, хто ідзе?! Гавары пароль, не то стрэльну!

— Няправільна, няправільна! — паднімаючыся і агідліва выціраючы хусцінкай уквэцаную адзежу, адазваўся генерал. — Першая каманда пададзеная правільна, а ўсё астатняе адсябяціна! Няведанне статута…

— Ты шчас у мяне Госпаду свой статут глаголіць будзеш! — у тумане злосна ляснуў затвор.

— Страляй, страляй, Сямёныч, вельмі спраўныя ў яго боты і адзежа, — падбадзёрваў хтосьці збоку.

— Не смець, я сам Верабейчыкаў…

— Ды мне ўсё адно, што верабей, што курапатка, што які кракадзіл, рукі ўгору ўздымай ды ідзі да мяне.

Невядома, чым бы завяршылася гэтая канфузія, каб не падаспела да месца сутычкі генеральская ахова.

«Усё ж хоць і карава, але служба на подступах да Чулыма пастаўленая нядрэнна», — адзначыў пра сябе стары ваяка, памыўшыся ледзяной калодзежнай вадой і выціраючыся чыстым вышываным ручніком.

— А скажы ты мне, служывы, хто ў вас воінскі начальнік? — вяртаючы ручнік, пацікавіўся глаўкам.

— Дык вядома ж, іх сокароддзе оберкаптынармус Званскі, камендант мясцовай крэпасці! За ім ужо мной і пасланец падрыхтаваны.

— Добра, малайчына! А звацць як?

— Каго-сь, каменданта? Дык Прохам… Звіняйця, Прохарам

Піліпавічам…

— Ды не, цябе, ваяр, як завуць? — аглядаючы здаравеннага дзяціну, спытаў Намеснік, падставіўшы выцягнутыя назад рукі новаму, прынесенаму з абозу мундзіру з залатымі генеральскімі пагонамі.

— Мяне-та Апанасам Вановічам Джэксенка завуць…

— Радавы Джэксан! — зашпіліўшыся на ўсе залатыя гузікі, голасна ўзвясціў генерал. — За стараннасць і праяўленую пільнасць прысвойваю табе чарговае воінскае званне пад'яфрэйтар. Служы, сынок, глядзіш, як і я, да генерала даслужышся.

— Служу сусветнаму дабру!..

Вялікая службовая нарада была прызначана ў салдацкім клубе Чулымскай крэпасці, на якую, акрамя мясцовага начальства, з прычыны важнасці і асобай сакрэтнасці пытання, былі таксама запрошаны вакольныя абшарнікі, духавенства, паэты і адзіны мясцовы кампазітар для ўвекавечвання, так сказаць, манументальнасці моманту.

Вядома, называць клубам доўгую прысадзістую хату было б занадта адважна, але чаго-чаго, а адвагі нашаму войску ў тыле, ды яшчэ і ў мірны час, не займаць. Праўда аб клубе заключалася ў тым, што хата гэтая была шматфункцыянальнай і выкарыстоўвалася кожны раз па розным прызначэнні: то для перабыўкі маладняку ў адмыслова лютыя зімы, то як казарма, то аддавалася пад інтэрнат маладым спецыялістам, то пад прытулак для турыстаў, якія збіралі дзікаросы, у асноўным анашу, то дзейнічала як клуб, а адзін час нават была лазарэтам і сталовай уадначас. Стараннем мясцовых і прышлых начальнікаў да абеду яе прывялі ў належны культурнай установе выгляд. Над уваходам вывесілі сцягі і партрэт Яснавяльможнага Дэмакрата. Мясцовыя жартаўнікі і зласловы пырскалі ў кулак: маўляў, вельмі ўжо на партрэце цяперашні Пераемнік падобны аж на пазамінулага, але ўсё гэта не з-за крамолы якой або шкоднасці, а выключна з прычыны мясцовай нуды і беднаты свецкага жыцця.

Крэпасць жа невымоўна змянілася: усё было выфарбавана, выбелена, вымецена, абноўлена і адрамантавана. Паўсюль былі відаць гаспадарскае вока і бацькоўскі клопат. Генерал-Намеснік інспекцыйным абыходам фартыфікацыі застаўся вельмі задаволены. Адмысловае захапленне ў яго выклікаў стан прыгоннай артылерыі. Дзе

Прохар за такі кароткі тэрмін назбіраў гэтакую плойму музейнага халусця, аднаму Богу вядома! Галоўнае, што ўся гэтая гістарычная адсталасць спраўна паліла, ззяла латунню і свежай фарбай ды магла яшчэ паслужыць айчыне і дэмакратыі.

За гэтакую стараннасць каменданту, на радасць Глафіры, было прысвоена пазачарговае званне «падпрапаршчык» і абяцаная высокая дзяржаўная ўзнагарода.

Нарада пачалася з усеагульнага выканання дзяржаўнага гімна «Слухай, краіна! Мілата над табою заззяла!». Не схаваю, у многіх пасля спеву ў горле ўстаў камяк, а некаторыя і зусім употай змахнулі з павільгатнелых вачэй патрыятычную слязу.

— Другі мая! Людзі багатай Чулыміі! Салдаты! — тэатральна распасціраючы перад сабой рукі, натхнёна пачаў Урза Піліпавіч. — Толькі жалезная вайсковая дысцыпліна і строгае захаванне загадаў старэйшых начальнікаў можа быць асновай суверэннай дэмакратыі і забяспечыць росквіт нашай вялікай Айчыны. У нас для гэтага ёсць усё: і нафта, і наш сапраўды ўсенародны газ, і багатыя лясы ды, слава Архітэктару, паўнаводныя рэкі і яшчэ шматлікае мноства разнастайных выкапняў і сыравіны. Але галоўнае нашае багацце, — ён высока падняў над сабой руку, а потым рэзка апусціў, ткнуўшы ўказальным пальцам у залу, — гэта вы, народ! Невынішчальны ваш ганарлівы дух і адданасць бацьку і дабрадзею нашаму — Пераемніку Шостаму! Ура, браты!

Зала ў адзіным парыве сарвалася са сваіх месцаў, у паветра паляцелі шапкі, фуражкі, картузы, панамы, будзёнаўкі, станікі і пілоткі, а голаснае «Ура!!!» прымусіла здрыгануцца старажытныя сцены цытадэлі. З саламяных дахаў, выфарбаваных у зялёны колер, у неба спалохана ўзнялася ўся птушыная жыўнасць, здавалася, што і гэтыя бязмоўныя стварэнні аднадушна пляскалі сваімі крыламі і на ўсе лады славілі Усясціплага і Уселюбімага бацьку сібрусаў.

Дачакаўшыся, пакуль народ адсапецца, агоўтаецца і пасядзе па месцах, Верабейчыкаў, адсярбнуўшы з запаветнай бутэлькі, працягнуў:

— Вось жыве чалавек і не ведае свайго праўдзівага прызначэння. Ён так і памерці можа, не пазнаўшы гэтага, але прыходзіць у родны край час выпрабаванняў, час галечы і ваеннай нягоды, і расквітае яго душа, і да гераічнасці спяшаюцца яго думкі, і ўсвядомлена ён робіць той адзіны крок, які захавае яго імя ў народнай

памяці на стагоддзі. Галоўнае, што падобныя людзі ёсць і сярод вас! — зала ад нечаканасці заціхла, публіка закруціла галовамі, шукаючы сваіх герояў. Застаўшыся задаволены зробленым на слухачоў эфектам і зноў сербануўшы з запаветнай, генерал працягнуў: — Вы вось адразу пачалі вачамі шукаць героя! Гэтакага асілка, майстра, як тамака яго, білдзі-болдзінга, разумееш, заакіянскі малюначак, а сапраўдны герой — ён непрыкметны, а часцяком і мізэрны. Хочаце, я вам яго пакажу?

— Хочам! Хочам! — з новай сілай узарвалася зала, зноў падкінуўшы ў неба паспакайнелых было галубоў і варон.

— Ну, дык глядзіце! — царовы вочы нечакана спрытна саскочылі са сцэны і спыніліся перад Прохарам, які сядзеў у першым шэрагу, — вось ён, ваш герой! Надзея айчыны і апора Самадзержнага Дэмакрата! Я павінен узнагародзіць цябе аднакратным дзяржпацалункам, брат ты наш ласкавы!

Весялосці народу не было мяжы, нават пані Званская і тая замілавана паплакала, не зважаючы на сваю шчырую пагарду да сталічнага выскачкі. У парушэнне рэгламенту ў зале ўтварылася стыхійнае чытанне патрыятычных вершаў і спеў гімнаў. Кампазітар, не маючы пры сабе музычнай прылады, прыняўся напяваць, насвістваць і прытанцоўваць толькі што складзеную араторыю. Немаведама адкуль грымнулі псалмы, а айцы, што сядзелі ў зале, раскачагарылі кадзілы і заспявалі велічальныя малітвы, пусціўшы па зале сагнутых служак з падносамі і паўвядзёрнымі кубкамі для ахвяравання.

Убачыўшы падобнае нахабства, Ірван Сідаравіч ледзь быў не папярхнуўся гарэлкай, якую цішком адсёрбваў з запаветнай генеральскай бутэлькі. «Вось нахабнікі, яшчэ кесаравы і крыхі малой не цапнулі, а яны ўжо вёдрамі грабуць», — як чалавек дасведчаны ў паборах, Ірван ведаў, што народ наш шчодры на міласць толькі ў першы раз, а ўжо ў другі і трэці абнос можа і ў кубак плюнуць, і зборшчыку між вачэй засвяціць.

Ледзьве суняўшы ўсенародны запал, гатовы ўжо перайсці ў масавыя беспарадкі, Генерал-Намеснік вярнуў нараду ў працоўнае рэчышча.

— Перш чым мы пяройдзем да галоўнага пытання: таемнага адшукання і зберажэння сусветнай культурнай спадчыны, званай

Шамбалой, мне б хацелася падзяліцца з вамі невялікімі асабістымі назіраннямі, запазычанымі на блізкіх подступах да вашага хвалебнага граду. Спадзяюся, вы не супраць?

Хваля ўхвалы прабегла па зале, народ, пераўзбуджаны ад нядаўняй весялосці, прыгатаваўся крыху перадрамаць.

— Дык вось сёння рана раніцай я ўляпаўся, прабачце за шчырасць афіцэрскай мовы, у гаўно! — дрымоту ў зале як языком злізала. — Так, ды ў самае свежае каровіна гаўно, і прытым не аднойчы, — на задніх шэрагах хтосьці хіхікнуў. — Смеяцеся, і правільна робіце. Добра, што ўляпаўся я, баявы генерал, які пабачыў на сваім вяку ўсякае. А вось уявіце, што на маім месцы мог бы апынуцца малады чалавек, які спяшаецца на спатканне, або, яшчэ горш, рамантычная паненка, і што тады, я вас пытаю? Маўчыце? Адказваю сам: трагедыя! Паламанае жыццё! Невылечная псіхалагічная траўма, комплексы непаўнавартаснасці, і ўсё з-за нейкай разняшчаснай аладкі! А хто вінаваты? — як калісьці запытвалі наіўныя прадвеснікі вальнадумства. Можа, неразумная жывёліна, да якой у поўнай меры адносіцца ўсё рагатае быдла? Што «так»? Хто сказаў «так»? — рыкнуў у залу Намеснік. — Не кожны раз варта сцвярджальна адказваць начальніку, нават такога высокага рангу, як я. Дык вось, я вам афіцыйна заяўляю, што праўдзівым вінаватым багацця мін жывёльнага паходжання на нашых дарогах і вуліцах з'яўляецца ў першую чаргу не буйная рагатая жывёла, а коснасць нашага мыслення, безалабершчына, лянота ды іншае разгільдзяйства!

Паглядзіце, грамадзяне, як уладкованыя нашыя селішчы! Ні парадку, ні плану, ні аднастайнасці пабудоў і фасадаў. На гэтай убогай разнамаснасці і погляду культурнага чалавека спыніцца няма дзе. Дык вось, пасля сённяшняга ранішняга інцыдэнту вырашыў я Усевелічайшаму Пераемніку адправіць шыфраграму з прапановай тэрмінова выдаць указ аб кардынальнай перабудове нашых вясковых селішчаў, малых гарадоў і мястэчкаў. Ідэальнае сельскагаспадарчае паселішча павінна выглядаць наступным чынам: на пярэднім плане праходзіць парадная вуліца, якая мае свой назоў і цвёрдае пакрыццё, пажадана асфальт. Па ёй забаронены рух коннага транспарту, прагон быдла і выпас птушкі. На гэтую магістраль выходзіць аднастайны штакетнік палісадаў, засаджаных сезоннымі кветкамі і дэкаратыўным хмызняком, за палісадамі топяцца ў садах весела афарбаваныя тыпавыя хаты, за імі агароды, пасля жывёльныя двары і іншыя пабудовы, а завяршае ўсё гэта што? Адказваю сам: тылавая дарога,

па якой вольна перасоўваюцца каровы, коні, бараны, птушка ды іншае быдла, а таксама вывозіцца на палі гной…

— І свінні, — па-падлізніцку ўставіў хтосьці з першых шэрагаў.

— Правільна, і свінні! І як вам мой праект? Адказваць не трэба, бачу, што крануў за жывое!

Апошнія словы дакладчыка патанулі ў бурных апладысментах, якія перайшлі ў аглушальныя авацыі.

Верабейчыкаў стаяў, як вялікі вайскаводзец, адставіўшы наперад левую нагу, заклаўшы далонь правай рукі за абшлаг мундзіра, атрымліваючы асалоду ад сваёй славы і захапляючыся глыбінёй дадзенага яму Усявышнім розуму. Гэта быў сапраўдны трыумф. А потым пасыпаліся шматлікія ўдакладняючыя пытанні — аб дызайне і колеры агароджаў, аб расадзе, і іншае, іншае, іншае. З'явілася вялікая грыфельная дошка, якую салдаты прывалаклі са школы, каляровыя крэйды, маленькія сцяжкі на прысосках. Новы тып паселішча з парадны і тылавой дарогамі быў паказаны насельніцтву ва ўсёй сваёй красе.

— Галоўнае, каб гэтая бесталкоўшчына не стала ажыццяўляцца ў нашым удзеле! — недаравальна гучна заявіла Паліна Захараўна Глафіры, якая сядзела побач з ёй. — Хадзем-ка мы адседа, Глаша, а то галава зусім спухне і ўначы не заснём зусім, ды і аб палонніцы сэрцайка мае ные. — Яна дэманстратыўна ўстала і падалася прэч, а за ёй, нібы гуска за гусаком, пераваліваючыся з нагі на нагу, засемяніла верная таварышка.

Намеснік у гэты час крэсліў чырвонымі і сінімі стрэламі шляхі вывазу каравяку і падвозу свежых кармоў па тылавой дарозе. Учуўшы шум у зале, ён абурана азірнуўся.

— А вы гэта куды, без дакладу? І не выслухаўшы Усевысачайшага паслання аб Шамбале? — пастукаў ён указкай па грыфельнай дошцы.

— Дзе ўжо нам, бацечка, укеміць твае надта разумныя прамовы? Баба, яна як курыца пры шалапутным пеўні, якога ты секчы загадаў за лішнія яйкі. Не крыўдуй, пойдзем мы, скаціна нядоена, клопатаў безліч, ды і за тылавую дарогу пара ўжо даўно збегаць, а то з раніцы з гарбатай у бруху, церпячы, сядзім, — матнула рукой Званская.

— А… Шамбала? — не ведаючы, як угаварыць неваенна-абавязаную, разгублена выгукнуў Верабейчыкаў.

— А што Шамбала? Яна, калі ёй час прыйдзе, сама выявіцца, так старыя гавораць! — ужо ў дзвярах адказала пані.

21

Маскву ўзрушыла вестка аб адстаўцы Джахарыйскага. Усе прыціхлі, стаіліся ў чаканні чагосьці непазбежна-страшнага. Усім, пагалоўна ўсім, а не толькі жыхарам неба, здавалася — услед за гучным звальненнем асабіста на іх галавы абавязкова ўпадзе непапраўнае, і доля гэтая не абміне ні аднаго жыхара вялікага горада, уціснутага ў старажытную радыяльна-колцавую клетку. Чаму адбываюцца падобныя перапалохі, навуцы пакуль не вядома. Аднак падзенне ўсякай буйнай постаці з айчыннага палітычнага Алімпа непазбежна кідае спачатку сталіцу, а потым і ўсю краіну ў нейкі містычны жах. Агульнадзяржаўны ступар паралізуе астаткі еўразійскага гмаху, нібы будучы канец свету, страхам перад якім ужо дзве тысячы гадоў з поспехам гандлююць хвалебныя ды іншаслаўныя папы.

Менавіта аб гэтым парадоксе і разважаў вядомы палітолаг, паліттэхнолаг, тэлепрарок і таемны вядзьмак Крамля Паўлін Таётавіч Глябоўскі. Таўстаморды, падобны на састарэлага кныра, з акуратным патройным падбародачкам, заўсёды лоевымі валасамі, пустымі, як косткі даміно, вачыма, ён штотыдзень голасам, падобным на арганчык, вяшчаў краіне несуцяшальныя прагнозы і сыпаў гнеўныя праклёны ў адрас шматлікіх ворагаў суверэннай свабоды і Яснавяльможнага Дэмакрата. Але нават яго, заўзятага цыніка, шчыра дзівіў гэты агульнанародны псіхоз.

— Для мяне ды іншых насельнікаў бяздоння дзяржулады зразумелыя прычыны цяперашняй дурной боязі. Нам ёсць ад чаго трапятаць, — мармытаў сабе пад нос дэміург. — Я — іншая справа! Без мяне ўсё ў Крамлі стане і закасцянее, я — паравы кацёл дзяржаўнага лакаматыва! Хоць паравы кацёл — гэта неяк банальна, не пафасна, нешта накшталт хуткаваркі. Дрэннае параўнанне, глядзі, дзе-небудзь яго не лясні на людзях. Не, я не кацёл, а нешта іншае, але ўсё роўна асабіста мне ёсць што губляць і ад чаго трапятаць. Зразумела, чаму дрыжаць міністры, іх апараты і дамачадцы. Не трэба доўга тлумачыць, чаму дрыжаць начальнікі ведамстваў і дэпартаментаў з іх эканамічнымі камандамі, але чаму баяцца тыя,

хто і баяцца не павінен зусім? Хто гэта можа растлумачыць, хто адкажа на гэтае простае пытанне? Вось свежая статыстыка. — Глябоўскі расклаў на стале паперы з дыяграмамі. — Цудныя справы твае, хто б ты ні быў там, на нябёсах! Але і нават ты мне выразна не зможаш адказаць, чаму адстаўкай Джахарыйскага так заклапочаныя хатнія гаспадыні, працаўнікі жэкаў, міліцыянеры, настаўнікі, а галоўнае, пенсіянеры — сорак адсоткаў! Ва ўсіх газетах, радыёпрымачах, тэлевізарах, ранішніх электрычках і цягніках метрапалітэна — усюды шу-шу-шу: «А вы ведаеце ...знялі?», «а вы чулі?..», «сёння перадалі...», «ды што вы кажаце, які жах!». І галоўнае: «Ах, што цяпер будзе?.. што будзе?!»

Ды якая вам сабачая справа, вы тут пры чым? Я, вядома, магу вам адказаць, што будзе з пенсіянеркай цёткай Шурай пасля нечаканай адстаўкі майго ўсёмагутнага шэфа! А, уласна, нічога не будзе, нічога! Як жыла яна ў сваёй малагабарытнай каморцы, так і будзе жыць роўна гэтулькі, колькі адпусціць ёй Бог на тэрмін дажыцця! Як атрымлівала пенсію, налічаную па прынятым толькі ў нас у краіне прынцыпе: «Ад кожнага — па магчымасцях, кожнаму — што дадуць», так і будзе атрымліваць. Як хадзіла галасаваць, так і будзе хадзіць галасаваць, вось толькі абраць яна, балезная, нікога не зможа. Таму што народ галасуе, а выбіраюць іншыя і ў іншым месцы. У гэтым і заключаецца вялікая ісціна суверэннай дэмакратыі. Аднак народ нічога гэтага не ведае і нават не здагадваецца, слава вялікаму Архітэктару! Так што падстаў у яго для падобных турботаў ніякіх няма. Ну чаму ж тады ён вібруе?

— А ён баіцца, што ў яго і сённяшнюю драбніцу адбяруць, ды яшчэ вайну развяжуць, пенсію зрэжуць, праязныя адбяруць. Надзею на дарэмшчыну народную вы ўрэжаце, — пачуў Паўлін спакойны голас нядаўна знятага шэфа і здрыгануўся.

Правая рука як бы няўзнак слізганула ў нішу паміж вечкам стала і тумбай са скрынямі, учапілася ў вялікую, зашклёную фатаграфію; левая — нацягнуўшы рукаў пінжака на ўнутраны бок далоні, прынялася выціраць нябачныя на шкле плямы. Дзеля мацнейшай пераканаласці Таётавіч пару разоў на яго хукнуў, яшчэ пацёр і, як бы любуючыся, паставіў фота на звыклае месца, злева ад сябе. Задаволены ўлоўкай, падняў галаву, каб усміхнуцца шэфу і аслупянеў — у кабінеце нікога не было.

Паўлін Таётавіч, як чалавек, які публічна вызнае містыку і

метафізіку, яшчэ з дысідэнцкіх часоў сваёй юнацкасці цвёрда ведаў, што свет матэрыяльны, духаў, манадаў ды іншых казачных персанажаў у аб’ектыўнай рэальнасці не існуе, таму пасапраўднаму спалохаўся. На ўсякі выпадак ён выйшаў з-за стала, зазірнуў у прыёмную, спатыкнуўся вачыма аб свайго вернага і гатовага ўсё выканаць у любы момант сакратара Ваньку Ван Блюма, вярнуўся назад, піхнуў для ўпэўненасці дзверы пакоя адпачынку — пуста.

«Гэта глюкі! — у думках вынес ён несуцяшальны дыягназ. — Дапрацаваўся, маць тваю! І ў твае-та няпоўныя пяцьдзясят! Слыхавыя галюцынацыі — гэта нават для цябе ўжо занадта!» — Паўлін Таётавіч панічна баяўся хвароб, асабліва разумовых, і на тое былі свае, так сказаць, спадчынныя прычыны. Ён сеў зноў за стол, з раздражненнем узяў фатаграфію, на якой быў увекавечаны ў абдымку з адляцелым у нікуды шэфам, і саўгануў яе назад у нішу.

Аднак нематэрыяльныя дзівацтвы прынялі матэрыяльны характар: масіўная залатая аўтаручка, упрыгожаная барэльефам са снежнага барса з рубінавымі вачыма, паднялася над сталом і, кранўшы белую паперчыну, пачала акуратным школьным почыркам былога начальніка выводзіць словы:

«Паўлін! Ты мудак! Такога нават я ад цябе не чакаў! Мы ўсе ў гэтым доме падлы, але каб вось так, адразу! Гэта занадта! Фатаграфію не муч, лепш выкінь, яна не казённы партрэт і здачы не падлягае! А я цябе з сэрца свайго выкіну, гадзёныша!» — нават па паперы адчувалася: Джахарыйскі не на жарт распальваўся.

Паліткамбінатар сядзеў белы, як тварог. Пальцы яго міжвольна ўчапіліся ў падлакотнікі фатэля і, здавалася, прыкіпелі да скуранай абіўкі, астаткі свядомасці гатовыя былі ў любы момант пакінуць апусцелую галаву.

«Ды што ж ты так бздзіш? — працягвала паскрыпваць вечнае пяро. — Вадзіцы папі. Не дрэйфі, не звар’яцееш, пакуль я гэтага не захачу. І яшчэ, для твайго ведама, я — не містыка, не дух нейкі паганы, я — воля! Звычайная воля моцнага чалавека. Воля, Паўлінчык, нічога, што я цябе, як даўней, заву? Воля, яна, недалёкі ты мой, субстанцыя матэрыяльная і цалкам аб’ектыўная, палохацца яе не варта. А цяпер слухай! Дакладней, уважліва чытай і запамінай. Указ, у якім прапісаны нябыт мой, вораг мой на саракавым годзе нашага лютага сяброўства ўсё ж праштурхнуў! Дакументы ў мяне адабралі, машыны пазбавілі, з дачы паперлі, перад Сусветнымі

зганьбілі, а тут яшчэ і ты… ды добра! Словам, у поўнай я і, як гаворыцца, у самай што ні на ёсць глыбокай… Але і адтуль ёсць выхад. Дык вось, уся надзея на цябе, сябрук. Пераемнік табой зачараваны, і не без маёй дапамогі, дарэчы. жонка Усевялікага гаворыць, што без тваіх тэлебаек ён і заснуць ужо не можа, піша іх сабе на плэер і перад сном разы па два слухае. У гэтым і ёсць нашае з табой выратаванне. Я цябе не палохаю, але бачыцца мне, што ты наступны на вылет. А як інакш? Бо ты мой кадр».

Пяро бегала па паперы, як звар'яцелае. Ад спеху почырк станавіўся неахайным і дрэнна чытэльным. Паўлін з цяжкасцю паспяваў прабягаць вачыма і пераварваць прачытанае. Але зразумець, куды хіліць былы начальнік, ніяк не мог.

«Дык вось, я ведаю, дзе схаванае яйка з неўміручасцю Сучыяніна, і ты мне дапаможаш яго дастаць, дапаможаш, займеш яго месца, а я так і застануся па-дзядоўску пастухом мядзведзяў ды ўдзельных бярложнікаў, мне гэта бліжэй і радней. Бачу, што згодзен. Пагаварыць са мной можна заўсёды, толькі не ў кабінеце, нашыя кабінеты… сам ведаеш! Ну і сустракацца таксама рызыкаваць не варта, як ні маскіруйся, усё адно вынюхаюць. Лепш перапісвацца. Вазьмі іншую ручку і напішы:

«Згодзен». Ну, давай жа, не бойся, і ў цябе ёсць, хоць і паршывая, але воля!»

Паўлін Таётавіч, нібы ў гарачцы, з цяжкасцю адляпіў ад падлакотніка руку, вызваліў з кішэні сваю любімую (матулін падарунак яшчэ ў пятым класе) чарнільную аўтаручку з дапатопнай гумавай піпеткай для набору чарнілаў «Вясёлка» і дрыготкім почыркам вывеў на тым жа лісце: «Згодзе». Чужая нябачная рука тут жа ўпісала прапушчаную літару і дадала: «…вось так-та лепш, а фота вярні на месца, паскуднік!»

Кабінетная рэальнасць вярталася павольна. Першае, што зрабіў Глябоўскі, адчуўшы магчымасць каардынаваць свае рухі, — дастаў бяздольнае фота і аднёс яго ў кніжную шафу ў пакой адпачынку, а на стол паставіў фатаграфію Пераемніка з асабістай Уседзяржаўнай размалёўкай. «Так яно будзе правільней. Воля не можа быць матэрыяльнай! — спалоханай птушкай білася ў пустой галаве самотная думка. — А лекару трэба здацца абавязкова».

Агоўтаўшыся, Паўлін вырашыў перачытаць начальніцкае

трызненне. Акуратна закруціў каўпачок мамчынага падарунка і пасунуў да сябе дурную пісаніну. Ніякіх запісаў на цнатліва чыстых лістах паперы не было. Толькі амаль у самым нізе красаваліся яго крамзолі «Згодзе», і ўсё. Паўлін, працягнуўшы руку з драпежна растапыранымі, напаўсагнутымі пальцамі, схапіў гэты бездапаможны лапік некалі жывога, прыгожага дрэва і саўгануў яго ў прагную шчыліну паперарэзкі. Чорная пластмасіна вантробна завуркатала, з зайздросным апетытам перамолваючы паперу дробнымі шчупаковымі зубкамі ў бясформенную пацяруху. Астаткі ліста вывернуліся ў апошнім смяротным выгібе, Паўлін апошні раз убачыў свае закавыкі і зноў здрыгануўся: над імі танчыла-красавалася выведзеная рукой начальніка літара, прапушчаная ім ад хвалявання — «н». Ён працягнуў руку, каб выхапіць гэтае нямое сведчанне невядомай яму рэальнасці з нячулай пашчы, але ўжо было позна, ненаедныя жалезныя нажы закруціліся хутчэй у чаканні новай ахвяры.

З паўкаматознага стану яго вывеў Ванька, які зазірнуў у кабінет.

— Паўлін Таётавіч, да вас Ван-Салавейчык і ўсекурултаец Хіньша Стук-пастук, — з цікаўнасцю разглядаючы шэфа, вымавіў фарбаваны пад вядомага ў старыя часы цырульніка Зверава зманлівы малады чалавек з пажадлівымі сіліконавымі вуснамі. — Ім было прызначана, — вінаватым голасам дадаў ён і, шчыльней прычыніўшы дзверы, устрывожана спытаў: — Дарагі, з табой усё ў парадку? — Аднак, натыркнуўшыся на халодны і абыякавы погляд палітведзьмака, капрызна падцiснуўшы вусны, расхінуў дзверы і помсліва вымавіў: — Праходзьце, спадары, вас чакаюць!

«Ну, сучка! Цяпер да вечара будзе мачаліць мне нервы. Заўтра ж памяняю яго на звычайную дзеўку, надакучыў», — злаваўся пра сябе Глябоўскі, міжволі ўздымаючыся насустрач сваім піяраўскім калегам.

Візіцёры былі як на падбор укормленыя, выпешчаныя, мардатыя, з аднолькавымі выпуклымі вачыма і даволі немаладыя. Апранутыя госці былі ў аднолькавыя, казённага крою гарнітуры заморскай вытворчасці, запясці правай рукі сціскалі залатыя з дыяментамі хранометры, у гальштуках пунсавелі буйныя лалы-рубіны, як вечны знак таемнага брацтва, на нагах чорным перламутрам мігцелі туфлі тонкай ручной работы. У апошні час толькі па замежным гардэробе і можна было адрозніць народных выбраннікаў ад асноўнай масы

дзяржслужачых, якіх у сталіцы, не без старанняў усё таго ж незабыўнага Дзіянісія Козела, было адсоткаў семдзесят ад усяго насельніцтва.

«Паны, ні даць ні ўзяць, паны», — халодна пацiскаючы візіцёрам рукі, адзначыў Паўлін. Абцягнуўшы крысы свайго не ў прыклад сціплага шэрага пінжака са скуранымі карычневымі ўстаўкамі на локцях, ён жэстам запрасіў гасцей прысаджвацца за доўгі стол нарадаў.

Падышоўшы да свайго стала, ён націснуў кнопку селектара і, укладваючы ў голас як мага больш цеплыні і нават крыху прабачэння, папрасіў сакратара:

— Ванечка, будзьце настолькі ветлівыя, наколькі вы жорсткія: распарадзіцеся, хай дзяўчаты зробяць для нас гарбату!
— Я сам, я сам! — узрадавана адазваўся дынамік.

Госці шматзначна пераглянуліся: маўляў, дыму без агню не бывае, і да Крамля дакаціліся блакітныя хвалі! Аднак усім сваім выглядам прадэманстраваўшы поўную талерантнасць, — маўляў, нам якая справа? У кожнага начальніка свае замарочкі з сакратаркамі і памагатымі, — яны найграна безуважна заслізгалі жвавымі вачыма па ўладным кабінеце.

Паўлін Таётавіч узяў свой вялікі працоўны сшытак і па звычцы пацягнуўся за каштоўнай ручкай, але тая зноў ажыла і вывела на перакідным календары: «Свалата!». Гэтым разам спалоху не было, Глябоўскі нават не здрыгануўся, ён моцна зажмурыўся, а потым хутка раскрыў вочы, так ён часта рабіў у дзяцінстве, калі чагосьці палохаўся. Надпіс задрыжаў і павольна, нібы неахвотна, растаў. На лістку календара яго рукой было напісана: «Нараджэн. мін. Шустрыка». Трэба будзе не забыцца павіншаваць жвавага міністра, а заадно даведацца, дзе грошы за апошнюю партыю перададзеных Аб'еўры каштоўнасцей. Узяўшы звычайную казённую самапіску, ён вярнуўся за стол нарадаў.

Людзей ён гэтых ведаў як аблупленых і сам асабіста калісьці прывёў кожнага з іх да ўсёмагутнага тады Джахарыйскага. Хіньша Мойша Стук-пастук Зус — найвядомы ў краіне праўдапісец, калісьці яшчэ ў маладосці падчэплены на гаплік псінымі галовамі, спраўна ляпіў таўшчэзныя кніжкі з абвінавачаннямі слупоў найсвятлейшай дэмакратыі, а часам і дзяржаўных сяброў Пераемнікаў,

што пайшлі на супакой.

Народ ахкаў і славіў Хіньшу, а саноўнікі ціха вастрылі на яго зубы і рылі на пісаку компру. Мабыць, толькі Паўлін дакладна ведаў праўдзівы кошт расследаванням Хіньшы, апетыты якога раслі год ад году, нават купля за казённы рахунак дарагушчага цяпер дэпутацкага крэсла ва Усевялікім Курултаі не зменшыла прагнасці, а толькі разахвоціла амбіцыі пажылога пісакі. Ужо двойчы Паўліну дакладвалі, што ў дошку абарзелы Хіньша на падпітку пагражаў у хуткім часе цісмануць трохтомнік з гадасцямі на самога Г…

Не адставаў па брыдотах ад пісакі і вялікі шоумен, усенародны тэлекумір Ван-Салавейчык, аўтар, вядучы і нязменны прадзюсар ток-шоу «Двубой каля сметніцы», які адрозніваўся рэдкай нават для цяперашніх часоў беспрынцыповасцю, халуйствам ды імгненнай зменай асабістых палітычных ды іншых перакананняў у залежнасці ад зменнай кан’юнктуры.

«У адным мае рацыю шэф, — прыдзірліва разглядаючы сваіх падручных, падумаў Паўлін, — з якім гаўном даводзіцца нам працаваць!» — а ўслых вымавіў: — Так, калегі! Джахарыйскага адхілілі ў сувязі з пераходам на іншую працу, але дух яго… — і тут Паўлін Таётавіч запнуўся, крышку памаўчаў і паправіўся: — Воля яго, вядома ж, воля яго жывая і патрабуе працягваць раней пачатую працу па ўдасканаленню кіраўнічых структураў нашай блаславёнай Радзімы. Калі мы гэтага не зробім, не зробіць ніхто, а прапушчаны час звароту не падлягае! — працягваючы гаварыць, ён у думках уразіўся, як падобная яго прамова на істэрычныя загаворы былога начальніка. Амаль тыя ж словы, тая ж манера. Цікава, а зайшлы гэта заўважаюць?

— А вось і гарбатка, гарбатка, гарбатушка! — піхаючы не памужчынску круглявым азадкам дзверы, у кабінет уціснуўся сакратар з вялікім срэбным падносам у руках.

— Дзякуй, Іван, мы тут самі справімся…

— Ну, што вы, што вы, Паўлін Таётавіч, ні ў якім разе. Я ўсё-ўсё сам. Мне, папраўдзе, гэта не цяжка, ды і потым калі яшчэ прадставіцца такая магчымасць — абслужыць адразу трох такіх годных мужчын. Я ж памятаю, хто якой гарбаце з нашых гасцей аддае перавагу. Вось Ван Саламон-аглы ібн Салавейчык любіць зялёную з чаборам, правільна? — і паставіў перад тэлефакірам кубак, — а народны ўлюбёнец Стук-пастук Хіньша мае прыхільнасць да чорнай з

экзатычнымі дадаткамі, а вы ў гэты час сутак п’яце зялёную з лімоннікам, — сумна гледзячы на шэфа, вымавіў Іван і, забраўшы паднос, накіраваўся да дзвярэй, уздыхаючы і віхляючы задам.

— Таётыч, ты чаго хвост распушыў? — адсёрбваючы з кубка, не паднімаючы галавы, спытаў Хіньша. — Перавыбарная кампанія амаль у завяршэнні, дэбаты, як бы нас ворагі ні палохалі, адбыліся, і прытым якія! Нябачныя, бескантактавыя, Пераемнік нідзе не паказваўся, ні з кім не сустракаўся, і таму мы іх, як заўсёды, выйгралі. Ды ты і сам ведаеш, які ад іх рэзананс і ў нас і за межамі! Рэйтынг нашага Перавыбранца вырас адразу на дванаццаць пунктаў. А ты нясеш уладзісураўскае глупства. Сытыя мы ўжо ім па самае не магу. Ты хоць заўважаеш: дня не мінула, як ён вылецеў, а ты яго словамі, яго інтанацыямі гаварыць пачаў? Няма яго, расслабся! Ці, — сівавалосы Хіньша злёгку збянтэжыўся, — цябе ўжо на яго месца прызначылі? Калі так, выбачай за вольнасці, я ж ад чыстага сэрца, па старым сяброўстве… — і ўжо зусім па-падхалімску, ліслівa перапытаў: — Усё-ткі прызначылі, так?

— Ніхто мяне нікуды не прызначаў, прынамсі, радыё пра гэта пакуль нічога не аб’яўляла, а толькі яно ў нас у краіне ўсё ведае. Ды і прызначаць — не прызначаць, вялікай ролі цяпер не іграе. Ты маеш рацыю, пераўзыходжанне Яснавяльможнага трэба забяспечыць бліскучае, каб ні ў каго і сумневу не паўстала ў нашых магчымасцях. Вынікі рабілі, робім, будзем рабіць мы і толькі мы. Але галоўнае, сыход суверэннага прайдзісвета трэба суправадзіць адпаведнай піяршумі-хай. Вы мяне разумееце? Газеты, радыё, тэлебачанне, плёткі, анекдоты, прыпеўкі і галоўнае — усё гэта для замежжа. Нашым жа разумнікам і народу чаго-небудзь прасцейшага. Трэба, як заўсёды, хутка зграмэздаць добрую, «праўдзівую» кніжку старонак на паўтысячы. Чытаць яе ніхто, вядома ж, не будзе, ну і хай. Галоўнае, што кніга ёсць, а кнігам у нас заўсёды вера была вялікая. Добра, ці мне цябе вучыць, словам, усё як заўсёды — аб’ектыўнае гістарычнае расследаванне аб гідкім жыцці гвалтаўніка малалетніх, казнакрада, ворага народа і Яснавяльможнага Дэмакрата, гэта значыць, пра ўсю якую ні на ёсць праўду. Хай увесь свет ведае, якая гадзюка доўгія, недаравальна доўгія гады грэлася на грудзях даверлівай улады, і не проста грэлася, а піла сокі нашай дзяржавы, забівала яе, словам, усё так, як ты ўмееш. Ганарар падвойны. Фактуру апрычнікі ўжо падбіраюць і да вечара сёе-тое перададуць. А вось табе, Салавейчык, трэба каля тваіх памыйных бар’ераў…

— Паўлін Таётавіч, а можна, я таксама кніжачку ціскану, у мяне ж атрымліваецца, помніце? — перабіў яго стары шоумен.

У гэты момант кабінет нечакана напоўніўся дзяржаўнай музыкай. Прысутныя, нібы па камандзе, ускочылі і замерлі па стойцы «Зважай!». Гадоў дваццаць таму ў адпаведныя крамлёўскія кабінеты былі ўсталяваныя адмысловыя апараты прамога выкліку да Пераемніка. Дзе яны гнездаваліся і як імі карыстацца, ніхто не ведаў. Проста вось, як цяпер, уключалася дзяржаўная музыка, якая прадвяшчала нейкае вышэйшае паведамленне.

— Імем Найвысокага Пераемніка Шостага вам загадваюць неадкладна з'явіцца ў яго, Яснавяльможнага Дэмакрата, канцылярыю для аўдыенцыі з Ім, — абвясціла нешта пасля музыкі голасам самога Сучыяніна.

Глебаўскі вобцасам кінуўся з кабінета, крыкнуўшы праз плячо:

— Мяне не чакайце! За працу! Час абраў нас!

22

У апошнія гады Усевялікі Усенародны Курултай народаў Сібрусіі збіраўся рэдка і неахвотна, так што вялікая частка памяшканняў на Даходным радзе пуставала або здавалася ў арэнду нейкім цёмным асобам і структурам. Як правіла, кабінеты выбранцаў выкарыстоўвалі па сваім прызначэнні дзяўчаты лёгкіх паводзінаў, якіх па рашэнні Курултая даўно мянуюць жрыцамі дэмакратыі. Многія аналітыкі мяркуюць, што дзевак у гэты аграмаднейшы дом з мармуровымі ўсходамі цягне выключна ад духоўнага сваяцтва з гаспадарамі. Пераважная частка задумцаў народных стала пражывала ў сваіх закардонных маёнтках, і выцягнуць іх на мілую Радзіму было вельмі складана, ды і накладна. Ужо даўно вядома, што народны выбранец задарма не толькі нікуды не зрушыцца, але і рукі для галасавання ніколі ў жыцці не падніме. У іх на ўсё ёсць свая такса, такая, відаць, спецыфіка мясцовага народаўладдзя. Аднак дом народных уцехаў ніколі не аціхаў і не спыняў сваёй дзейнасці, і не толькі з-за прастытутак, для якіх ужо гадоў трыццаць як рэстаўравалі велізарны гатэль насупраць. Давалі жару і курултайцы са сваімі памагатымі, кумаўём ды іншымі кагортамі падтрымкі. Пакінутыя ў Даходнарадскіх палацах выбранцы вялі страшныя бітвы адзін з адным, купіліся, збіваліся ў фракцыі,

групы, апазіцыі, пісалі заклікі і даносы, плялі мудрагелістыя інтрыгі, і ўсё гэта адбывалася на высакародных падставах змагання за народнае шчасце і дастатак. У фальварకі не выязджалі лепшыя з лепшых, правераныя з правераных, якія ўжо даўно перадавалі высокае званне народнага выбранца па спадчыне, ніхто ім у гэтым не перашкаджаў, усе іх баяліся ці папросту не хацелі звязвацца з людзьмі абцяжаранай спадчыннасці. Узначальваў Курултай моцны, доўгі стары з амаль мядзведжым прозвішчам — Бураломаў. Быў ён лісьлівы з усімі Пераемнікамі, якіх нямала змянілася на яго дэпутацкім жыцці.

— Не аб хлебе, не аб відовішчах паганых трэба думаць, не блажыць аб неіснуючых душах чалавечых і аб дабрабыце народным, яго ў нас ніколі не было і не будзе! Галоўнае — вада! Звычайная прыродная вада, якой усё менш і менш у нас у закрамах застаецца. Яе трэба берагчы і памнажаць.

— А як прымножыць тое, што выпілі ўжо? — пачулася з залы нечае наіўнае пытанне.

— Выключна шляхам зберажэння і абмежавання спажывання яе простым і подлым людам, яму ўсё роўна, а нам пра сябе трэба думаць. Чыстая прыродная вада — гэта галоўны сродак для дасягнення неўміручасці. Улічыце, гэтая інфармацыя выключна толькі для нашай дзяржаўнай фракцыі! — строгім голасам, які не церпіць пярэчанняў, вымавіў галоўны курултаец.

— Футбол Небяльмесавіч, я, вядома, перапрашаю за скупасць, так сказаць, свайго розуму. Вы ўжо не крыўдуйце, калі што не так спытаю. З глухой я правінцыі, дзе і святла электрычнага ніколі ніхто ў вочы не бачыў, — паважна кланяючыся, пачаў стаўленік вуглездабыўцоў, які ўмудрыўся перасаджаць сваіх гаспадароў і стаць паўнапраўным гаспадаром капальняў.

— Ды ўжо не прыкідвайся, не прыкідвайся парыжскай сіратой! Ведаю я цябе яшчэ з апрычных часоў, усё сіроткай прытвараешся. Ты пытанне задавай.

— А запытанне маё да вас, ды падоўжыцца вашае спікерства, глыбокапаважаны Старшыня, такое. Калі вада прыродная гаючая і непазбежна вядзе да неўміручасці, то чаго тады нашыя старажытныя продкі памерлі, яны ж ёю, чыстаганнай, толькі і паіліся?

— Сапраўды дурное пытанне абсалютнага невука! — грэбліва

вымавіў вялікі вадалюб і, ужо звяртаючыся да ўсіх, абвясціў: — Адкрыццё аб удзеле вады ў неўміручасці было зроблена зусім нядаўна, а пітэкантрапы нашага калегі аб тым нічога і не ведалі, таму і дохлі на дваццатым годзе жыцця. Толькі веданне пытання можа даць патрэбны вынік, у тым ліку і неўміручасць, вось такта! Грошай нагроб, а розуму так і не нажыў.

— А дазвольце і мне задаць вам пытаннейка? — узвіўся даўні нядобразычлівец, засланы калісьці ва Усенародны Курултай лютым ворагам і канкурэнтам Бураломава, усёмагутным галавой Рады старэйшын — Серапімам Геолагавічам Мірамісцінскім. — Ужо ці не з сакрэтаў Шамбалы гэтыя вашыя веды? Гэта раз. Не ці наробіць іх абнародаванне дзяржаўнай шкоды? Два. І галоўнае: калі ўсё гэта так, дык ці не стануць асобныя ворагі Яснавяльможнага яго несмяротнымі ворагамі? Растлумачце нам гэта, калі ласка.

Зала прыціхла ў перадпачатку блізкага скандалу. Ахова жвава пачала выганяць староннік, у асноўным пераапранутых у путанаў папарацы, і разгортваць брандспойты для астуджвання міжфракцыйнай баталіі, гатовай вось-вось успыхнуць.

— Сам дурань, — паспрабаваў ухіліцца ад адказу спікер, — і пытанні вашыя нікчэмныя, недаспелыя! Не дараслі вы яшчэ да звання паўнакроўнай фракцыі. Будзеш блазнаваць, пазбаўлю слова на ўсю пяцігодку!

— За дурня адкажаш! — здавалася, толькі таго і чакаючы, узвіўся злаславец. Лядашчы чалавек ускочыў на дэпутацкі стол і, топчучы апараты для галасавання, павярнуўшыся да сутаварышаў, залямантаваў: — Справядлівасць растапталі! Ату бярложнікаў. Годзе, нацярпеліся! Дакуль яны будуць гандляваць нашымі месцамі ў Курултаі? Дакуль ім усе прынадныя кавалкі будуць абломвацца? Мы не менш іхняга дэмакратызуем і не тое яшчэ ўмеем! Ату іх, хлопцы!

Брандспойты ўцягнулі ў залу пасяджэнняў, але вады ў трубах не аказалася, відаць, яе як экалагічна прыдатную ўжо хтосьці паспеў адпампаваць і камусьці прадаць як прыродна чыстую. І грымнула пабоішча, якога яшчэ не бачылі гэтыя сцены. Ва ўсе куткі свету ляцелі тэлеграмы-«маланкі» з чырвонымі палосамі, якія тэрмінова склікалі падмацаванне. Бітва пагражала зацягнуцца мінімум на паўгода.

Машка прачнулася ад холаду. Вочы расплюшчваць было боязна. Дзесьці непадалёк шумела вада, а яшчэ далей, мусіць, пасвіліся коні: знаёмае з дзяцінства храбусценне вырванай травы і нягучнае палязгванне путаў нельга было зблытаць ні з чым.

«Коні? Якія коні, адкуль?» — вочы расплюшчыліся самі па сабе, і дзяўчына села. Вакол хмарылася туманам раніца. Побач, нягучна падскокваючы на невялікіх каменьчыках, спяшаўся кудысьці шырокі раўчук. За ім сапраўды пасвіліся коні. Вада шумела дзесьці ззаду; прыпадняўшыся на локці, Машка азірнулася і ўбачыла незвычайнай прыгажосці вадаспад. Ён быў асабліва прыгожы ў першых, яшчэ далёкіх промнях нованароджанага сонца. Шырокая сцяна вады, блакітнаватая ад неба, смарагдавая ад навакольнай зяляніны і залаціста-далікатная ад ранішняга світанку, з белавата-цёмнымі пералівамі — стромка падала з велізарнай вышыні. Унізе, у мільярдах расхрыстаных пырскаў, успыхвалі і згасалі першыя нясмелыя вясёлкі.

— Енах! А дзе Эрмітадора?! — ускочыла на ногі, вакол нікога не было. — Эрмі! Эрмі! — прыцiснуўшы далоні да твару, закрычала яна.

«Рмі-рмі-рмі-рмі!» — падхапіла рэха. Коні перасталі скубсці траву і насцярожана павярнулі галовы ў яе бок.

— Што ты гарлапаніш, як прыдуркаватая? Цішыню спалохаеш, — выныраючы з вадаспаду, адазвалася Гопс.

— Эрмі! — Машка, не разбіраючы дарогі, кінулася насустрач уваскрэслай сяброўцы.

Эрмітадора, голая і прыгожая, як антычная наяда, павольна цягнулася па плыткаводдзі, атрасаючы ваду з коратка стрыжанай рудой галовы. Не дабегшы да сяброўкі метраў дзесяць, Маша спынілася. Прама над вадаспадам ва ўсёй сваёй красе ззяла святая Бялуха. Здавалася, гара радасна ўсміхалася цуду неспадзявана здабытага жыцця. Невядомая сіла апусціла дзяўчыну на калені, і вусны самі сабой зашапталі незнаёмыя ёй раней, але такія родныя і цёплыя словы старажытнай малітвы.

Эрмі, здзіўлена зірнуўшы на Машу, адвярнулася і бязгучна заплакала.

З таго берага, дзе пасвіліся коні, да іх беглі нейкія людзі і гучна крычалі, радасна размахваючы рукамі. Наперадзе ўсіх, чамусьці з велізарным кажухом у руках, высока паднімаючы ногі, ляцеў Сар-

мэн. За ім, таксама з нейкімі коўдрамі, нібы пародзісты бык, нёсся Енах, а ледзь зводдаль — Дашка з Юнькам. Ззаду ўсіх, не спяшаючыся, абапіраючыся на свой любімы кій, якім служыла лёгкая каравая галіна з дрэва невядомай пароды, ішоў Макута-Бей са світай. Убачыўшы Бялуху, ён асцярожна апусціўся на калені, яго прыклад паўтарылі іншыя разбойнікі, якія ішлі следам. Святыня ў Азіі блізкая для кожнага адкрытага Богу сэрца, так ужо тут уладкаваны свет.

Сустрэча была бурлівай, са смехам, гучнай весялосцю, слязамі і ціхім сумам. Пасля агульнай радасці і спехам сабранага дастархана ўсе разбрыліся хто куды. Енах з Машкай пайшлі прагуляцца. Сар-мэн, які ўвесь гэты час не спускаў Эрмітадору, як дзіця, з рук, нарэшце, прыткнуўшыся ля нагрэтых сонцам камянёў, не расціскаючы абдымкаў, заснуў як забіты. Сама нядаўняя нябожчыца была на здзіўленне ціхай, нічога не ела і глядзела на ўсіх пустымі вачыма. Вакольныя ставіліся да гэтага з маўклівым разуменнем, ніхто з іх не ведаў, як павінны паводзіць сябе толькі што ўваскрэслыя з мёртвых.

Пахадзіўшы кругамі, народ, хрысцячыся або творачы на свой лад малітвы, імкнуўся ўсялякім чынам дакрануцца да жанчыны і пераканаць свайго ўнутранага Тамаша Няверніка ў створаным на іх вачах цудзе. Многія з тых, хто не бачыў Эрмі мёртвай, і зусім ставіўся да гэтага з непрытоеным сумневам, — як да нейкага незразумелага розыгрышу або містыфікацыі, маўляў, не было пахавання, няма і ўваскрасення. Іншыя, хто ўсё бачыў і хоць неяк паспеў «пагутарыць» з учарашняй нябожчыцай, наадварот, шэптам, каб атаман, не дай Божа, не пачуў, амаль у адзін голас бажыліся, што, маўляў, дзеўка падобная, але не тая, падмянілі яе, мабыць, у пячорах і што, можа, яна ўжо і не чалавек зусім, а нежыць якая-небудзь.

Макута да ўсяго прыслухоўваўся, меркаваў, супастаўляў, успамінаў свае сустрэчы з «павяртанцамі» — людзьмі зніклымі, завочна раднёй і аднавяскоўцамі аплаканымі, якія потым раптам вярнуліся. Цяжкім на зносіны і нелюдзімым быў гэты народ, ды і сярод людзей ён доўга не ўжываўся, зноў кудысьці знікаў, назаўжды застаючыся ў народных гутарках і дзіцячых страшылках. Паглядзеўшы на стомленага хваляваннямі і бяссоннай ноччу атамана, на абыякавую да яго сонных абдымкаў жанчыну, ён паклікаў Мітрыча і ў суправаджэнні яшчэ двух разбойнікаў адправіўся да вадаспада. Пакінутыя ў лагеры займаліся звыклымі справамі: кашаварылі, ставілі падстрэшкі, ладзілі буданы, абсталявалі на кедрачах ды скалах ахоўныя гнёзды, зацягваючы туды ваду, правізію і патроны, — мяркуючы па

ўсім, уладкоўваліся не на жарт і надоўга.

— У нейкай журбе ты сёння, кум? — збіваючы нагайкай верхавіны саспелых у дуроту канопляў, асцярожна пачаў Мітрыч. — Ці й ты думаеш, што баба — наўе?

— Наўе яна ці не, хто ж табе скажа? А вось глядзі ж ты, саромнай ды пахабай жыла — і на табе, уваскрэсла! жывенькай ходзіць, халоднымі вачыма лыпае. Мне Сар-мэна шкада, боязна нават за яго, чуе маё сэрца, прападзе мужык. Ну ды добра, яго гэта справа, з якой бабай ночы бавіць. Толькі вось што, — ён рэзка павярнуўся да спадарожніка, прыцягнуў яго бліжэй да сабе і грозна прашаптаў: — Дзень і ноч вачэй з яе не спускаць! Нешта праспіце, не ўвартуеце, галовы асабіста сам паадкручваю! Зразумеў?

— Зразумеў, кум, зразумеў. Я сам напачатку за ёй пагляджу. Мне нат цікава…

— Ты вельмі не зацікаўлівайся, заўсёды думку асноўную май: няпросты яна чалавек, і адкеля прыйшла, невядома. Ты вось што, — расшпільваючы каўнер простай сацінавай кашулі, падперазанай тонкай скураной папружкай са срэбнымі будысцкімі падвескамі, распарадзіўся атаман, паказваючы на суправаджатых-разбойнікаў, — перадай сваім абрэкам, хай адзін на той бок раўчука пяройдзе і стане ля скалы, дзе вадаспад, а другі — з нашай, а мы з табой вунь з таго каменя пад заслону водную і паднырнём. Ох, і даўно я туды не залазіў, мабыць, з малалецтва.

— Дык хіба мы тамака змесцімся? — перадаўшы распараджэнні і наганяй Бея, спытаў Мітрыч. — Тамака, відаць, толькі падшыванцу праціснуцца і можна…

— Пайшлі, шчас усё сам убачыш.

Сапраўды, прайшоўшы бачком па камянях у вадзяным пыле і каляровых стужках вясёлак, яны апынуліся ў своеасаблівым, змрочным, высачэзным тунелі. Злева сыходзіла ўверх стромая скала, справа, ледзь прапускаючы сонечнае святло, ляцела ўніз жывая сцяна вады. Пад нагамі да процілеглага берага вяла ідэальна роўная, коўзкая ад вільгаці і нейкай слізі каменная пліта, на якой спакойна пры жаданні маглі размінуцца два дарослыя чалавекі. Асцярожна, каб не паслізнуцца, разбойнікі, прытрымліваючыся за скалу, пайшлі наперад.

Макуту-Бея больш за ўсё цікавіла скала. Яна выглядала нейкай неаднастайнай. Пад нагамі была амаль ідэальна роўная, падобна, нават паліраваная паверхня. Хоць хто яе тут мог паліраваць? Калі вада, тады чаму край, які сыходзіць у бурлівую ваду, не сашліфаваны, а застаўся вострым, быццам толькі што з каменяломні?

— Я таксама, гаспадар, гляджу — вельмі ўжо ўсё акуратна. Як каменячосы добрыя прайшліся. І галоўна, ні аднаго стыку не відаць, — абмінуўшы начальніка, Мітрыч пайшоў наперад, — хоць ёсць, ёсць стык, Макута! Але камянюкі так падагнаныя, што і лязо нажа не ўлазіць. Калі не шукаць, ні ў жызні не заўважыш!

— Пакінь ты ў спакоі гэтую пліту, тут і каню зразумела, што прырода такога, пры ўсёй да яе павазе, стварыць не магла, ты ўнё на сцяну паглядзі!

Сцяна сапраўды ўяўляла сабой яшчэ больш дзіўную карціну. Знізу і па краях, наколькі хапала асвятлення, яна была цёмна-шэрай і шурпатай, як камяні навакольных гор, а пасля прыкладна метровай матчынай абламоўкі вонкі выходзіла аднатонная блакітная парода, ідэальна роўная і ўвагнутая да сярэдзіны.

Падобных камянёў ні ў акрузе, ды і наогул у іхніх гарах Макута ніколі не бачыў. Камень сапраўды быў незвычайным і быў падобны на нейкі каламутна-нябесны мінерал; калі адхіліцца і зірнуць на гэтае блакітнае вока нібыта збоку, то ствералася не толькі адчуванне, што ад яго зыходзіць роўнае і спакойнае святло, але яшчэ і здавалася, што з яго непранікальнай глыбіні на цябе хтосьці ўважліва глядзіць.

— Да-а, кум, шмат я з табой усякай чартаўні наглядзеўся, але такое бачу ўпершыню! — чамусьці шэптам вымавіў Мітрыч. — Хадзем-ка адсюль, няўтульна неяк.

Баязліва касавурачыся на геалагічны парадокс, яны паспешліва закрочылі да процілеглага ўвахода, імкнучыся барзджэй пакінуць гэта сапраўды няўтульнае месца. Неўзабаве заслона вадаспада засталася ззаду, разбойнікі забраліся на невялікі горны выступ і, жмурачыся ад нясцерпна яркага сонца, убачылі на беразе, з якога да іх вёў нешырокі вераўчаны масток, пацешную карціну: пажылога сталага бандыта, пасланага для падстрахоўкі на гэты бок вадаспада, абходжвала сукаватай палкай сухенькая бабулька ў аўчыннай камізэльцы, апранутай на шэрую доўгую сукенку. Мужык

хістаўся, закрываючы твар і галаву рукамі, адштурхваў багамолку, не даючы ёй прабіцца да кладкі. Абое нешта крычалі, але з-за шуму вады нічога не было чуваць. Мітрыч коткай слізгануў на бераг і, перахапіўшы бабчыну прыладу, спыніў бойку. Следам, асцярожна ідучы па звязаных вяроўкамі жэрдках, спусціўся Макута.

Бабулька асалапела і, пакінуўшы зброю ў руках целаахоўніка, паспрабавала з дзіўным спрытам шмыгнуць за выступ скалы, але была спыненая сваёй нядаўняй ахвярай.

— І што гэта ў вас тут за бітва? Можа, знайшлі чаго ды не падзялілі? — імкнучыся лепш разглядзець твар старой, спытаў атаман. — Нібыта ведаю цябе, а вось не ўзгадаю, чыёй жа ты, маці, будзеш?

— А ты, нябось, мой шалапутны зроднік Макута? — сварліва вымавіла бабка, выдзіраючы з рук Мітрыча сваю кульбу. — Мала што бандзюкуеш змалку, дык яшчэ да нашага прозвішча басурманскі давесак прысабачыў, нібыта паганы хвост. «Бей» ён, ці бачыш ты.

— Цётка Ганна! Вось ужо каго не думаў я на гэтым свеце сустрэць! Я грэшнай справай думаў, што цябе даўно пахавалі, а ты, глядзі ж, яшчэ цалкам жывенькая старая? — узрадаваўся атаман, прапускаючы між вушэй калючасці. — Усё! — звярнуўся ён да разбойнікаў. — Свабодны! Мы ўжо самі да бівака дабяромся. Вы тамака наконт гарбаты распарадзіцеся, як-ніяк старэйшыну Макуцінага роду ў госці вяду. Табе ж, цётка, ужо за сто пераваліла?

— Глянь ты на яго, прызнаў! Толькі хаваць ты мяне, Воўчык, ранавата замануўся, ці бач, сапраўдная жызня токі апасля ста гадоў і пачынаецца. А мне, мабыць, з пазамінулага месяца ўжо як-ніяк сто шосты пайшоў, вось так-та!

— Вось гэта да! А я ж, бабуля, шукаў цябе, — абдымаючы сваячку, якая даводзілася яго нябожчыку бацьку цёткай, прачула сказаў Макута, — мяне ўжо гадоў з трыццаці ніхто Воўчыкам і не зваў. У тую страшную зіму, калі ўрад, мабыць, усю Чулымію выпаліў, я, як воўк, кідаўся па глухой тайзе, а зіма, сама знаш, гэта табе не зялёнка, кожны след, кажда драпіна на снезе супраціў цябе крычаць. І ўсё роўна, як пра бяду вашую даведаўся, людзей адправіў, ды і сам неўзадаўжкі да старога дзедаўскага засценка прывандраваў. Нелюдзяў тых, хто на вас бяду навёў, мы пакаралі…

— Зло само сябе карае! — перабіла бабка зродніка. — Галоўнае, каб той, праз каго пакаранне ідзе, сам злом не стаў. Прыставучае

яно вельмі, зло-о! Пра цябе шмат ведаю, — старая адступіла і схіліла сваю галаву (у такой жа шэрай, як і сукенка, хустцы) злёгку на бок, чаму зрабілася падобнай да старой мудрай ваўчыцы, — дзе людзі што шапнуць, дзе сама ўгледжу, шмат ведаю, ой шмат, Воўчык, шмат!

— Пойдзем, цётка, пакармлю хоць цябе, гарбатай папешчу, ды пабалакаем аб тым, аб гэтым. Парада мне трэба, а ўзяць няма ў каго, я ж таксама, лічы, адзін, як былінка, застаўся. Са старых нікога ўжо няма, а ў моладзі якой парады запытаць можна? Пойдзем, не крыўдзі.

— Хіба ж цябе, супастата, пакрыўдзіш? — па-добраму прабурчала старая і, абапёршыся на кульбу, пільна зірнула кудысьці далёка за Макуту. Атаман інстынктыўна азірнуўся: ззаду за ім зеўрала чорная паражніна рукатворнага тунеля, створанага вадой і скалой. У тым, што гэта так і ёсць, ён цяпер амаль не сумняваўся.

— Знаш, цётка, што тамака? — само сабой сарвалася з языка.

— Знаш — не знаш, табе-та што? Месца тамака святое, і лепш бы вам яго не чапаць. Вы тут паднюйце, паначуйце ды і аргашце сабе назад, нашто дарма ў глухмені тырчаць? Пайшлі ўжо, паі старую цётку гарбатай, а есці я не буду, высахла, як лясіна, сокаў зусім няма. Стары чалавек, ён як сухая палка, крэпкі, ды ломкі.

Макуце здалося, што цётка, нібы дасведчаная ліса, спрабуе хутчэй адвесці яго далей ад гэтага месца, як ад сваёй нары. Ох, нездарма яна тут апынулася, ды і невядома яшчэ, ці яна гэта, бо тады, дваццаць гадоў назад, яму адназначна сказалі, што ўсіх на тым засценку павыбілі, а целы, каб не дзяўбці магілы ў мерзляку, кінулі ў Чортаву багну, якая з-за гарачых ключоў не застывала ў самыя лютыя маразы. — «Другая нежыць за суткі, гэтага нават для мяне зашмат», — нядобрым ценем хітнулася ў яго галаве.

Цётка, не спяшаючыся, прыпадаючы на левую нагу, мірна клыпала побач, з выгляду чалавек як чалавек, толькі вельмі стары і сапраўды высушаны жыццём і горам. Хоць у нас здаўна павялося, што жыццё і гора — калі не адно і тое ж, то ўжо занадта часта гэтыя заможныя пані блукаюць па навакольных весях разам, і ніяк ім адно ад аднаго не адысці.

— А дзе ж ты жывеш? — нечакана рэзка перапыніў маўчанне Макута, бакавым зрокам разглядваючы родзічку, якая немаведама адкуль звалілася на яго. Ён напружваў усе сілы, прыцягваў усю сваю

назіральнасць, каб хоць нешта прачытаць на шэрым, маршчыністым твары старой.

— Ды недалёка адгэтуль, на Далёкім Караташы, можа, ведаеш? — будзённа назваўшы самае дзіўнае і жудаснае месца ў акрузе, старая нават вокам не павяла.

Макута ледзь быў не спатыкнуўся на роўным месцы. Крок за крокам не лягчэй! «Чорная гара», «Шайтанавы іклы», «Чортаў палец», «Той свет», «Засценак крумкача» і яшчэ з дзясятак такіх жа змрочных тапонімаў пазначалі адно і тое ж месца. Знаходзілася яно за два дні коннага пераходу і ўяўляла сабой панурую самотную скалу на высакагорным плато, камяністую і цалкам пазбаўленую расліннасці ўнізе, з густа парослай вяршыняй, да якой вяла адна адзіная сцежка, больш падобная на высечаную ў гары лесвіцу. Ніхто не бачыў чалавека, які б адважыўся падняцца туды без адмысловай патрэбы, нават шукальнікі дзікаросаў і даўніны да гэтай панурасці і блізка не соваліся.

Бываюць такія месцы, дзе не толькі вандроўніку, але і неразумнай скаціне страшна становіцца. Іржане каняціна, застрыжэ вушамі, нядобрым нальецца вока, і тады ўжо трымай мацней павады, а то ўвомірг апынешся на камяністай зямлі, і калі пашэнціць быць не пабітым капытамі, дык скакуна ты свайго шукаць будзеш доўга, калі наогул адшукаеш.

Такіх ліхім месцам і быў куток, названы цёткай. Па паданнях, на той гары жылі ведзьмы, і толькі самыя адчайныя бабы адважваліся падняцца метраў на трыста па сцежцы і пакінуць на шырокім плоскім камені свае дары з запісанай на паперцы просьбай аб дапамозе. На трэці дзень належыла вярнуцца па адказ. Часам і ежа, і цыдулка так і заставаліся некранутымі, але ў большасці выпадкаў просьбіта чакаў адказ у выглядзе бутэлькі з вадой, вузельчыка з соллю, пучкамі нейкіх дзіўных карэнняў і травы, слоічкі з глейкім зеллем або немудрагелістага, звычайнага на выгляд каменьчыка. Самыя адважныя ахвотніцы (а такіх заўсёды хадзіла больш, чым мужыкоў) былі перапоўненыя прагай пазнаць сваю ці нечую будучыню, ці хацелі звесці кагосьці са свету, — і зусім адважваліся на поўную неразважлівасць: заставаліся начаваць у прасторнай сухой пячоры, якая размяшчалася метраў на сорак вышэй стала для дароў. Ісці на начлег належала галяком, у адным свабодным, без усякіх жалезных зашпілек, адмыслова пашытым дзеля гэтага касця-

ной іголкай балахоне. Узімку падобную адзежу трэба было апранаць у самой пячоры, дзе амаль заўсёды цьмеў збудаваны справа ад увахода агмень. Уначы ў пячору спускалася адна з ведзьмаў, але ніхто вам дакладна не скажа: ці чалавек гэта, ці нейкі дух у людскім аблічча, ці проста звычайны сон. Ды і наогул аб візітах на «Чортаў палец» смельчакі імкнуліся памоўчваць, так што Макуту было чаго прызадумацца.

— Цётка, дык ты што ж, адна з насельніц той чортавай гары? — пасля працяглага маўчання выціснуў з сябе атаман, працягваючы ўпотай касіцца на сваячку.

— Шмат ты, бачу, у чарцях разбіраешся! — пакрыўджана запярэчыла старая, спынілася і, не міргаючы, утаропілася на пастарэлага пляменніка, цясней зацягнула вузельчык хусткі пад падбародкам. — Для вас што незразумелае, усё — чорт! Вы ж толькі свой страх багам і шануеце. Чаго баіцеся, таму і моліцеся! А вось у нашым доме спакон веку ніякіх чарцей не было, бо мы заўгодныя Богу. Толькі ад вашых багоў наш надта адрозніваецца! Я табе боле скажу, вось: вашыя багі чарцямі і з’яўляюцца, і гэта вы — паганцы паганскія, а мы-та якраз у праўдзівай веры і знаходзімся. Вось так! — цётка замоўкла і, задаволеная сабой, пакрочыла далей.

— Ды пачакай ты, старая, а то за табой і не згонішся! Давай вось прысядзем, — змахваючы неіснуючыя парушынкі з адпаліраванага вясновымі паводкамі палутараабхватнага бервяна, прапанаваў Макута. — Ты вось мне па-роднаснаму растлумач такія-сякія закавыкі, якія мяне апошнім часам даразаюць. Ты ж найстарэйшая ў нашым родзе.

— Нешта гэта табе, ліхому атаману, бабіны мазгі спатрэбіліся? — відавочна ўсцешаная прапановай, прысаджваючыся, буркнула старажылка. — Хоць я і знаю, што ты ў мяне выведваць пачнеш…

— Ты мне наперш, маці, адкажы, з чаго гэта ты ў такенную далеч да гэтага вадаспада прыперлася, відаць, калі пешшу, дык дні тры тупала, ці і больш?

— Праз горы прасцяком ды па пячорных лазах яно і за дзень ухадзіцца можна. А што рабіла? Дык зразумела што — па ваду прыйшла, якраз апошні бурдзюк напаўняць клэпала, калі твой мардаварот мне дарогу й засціў. Ёмістасць у куст ледзьве паспела саўгануць, а ўсё астатняе ты сам бачыў.

— Ці не далёка па вадзіцу хадзіць? Калі мне памяць не адцяла, у вас тамака з гары цэлы раўчук скочваецца. Сцюдзёны такі, ажно зубы ломіць!

— Скочвацца-та скочваецца, а для нашай справы вада тая не гожая. Зацірку якую зварыць, адвар запарыць на ёй, вядома, можна, а сапраўдныя лекі з яе не выйдуць, і для прароцтваў яна не гожая.

— А чым жа гэтая вада ад той адрозніваецца? Вада як вада, — пацію хіліў да свайго Макута. — Я і тую, і гэтую каштаваў і вялікай розніцы не ўгледзеў. А тут, — ён махнуў на шумлівы вадаспад, — і зусім усё дзяцінства прабоўтаўся, як парася.

— З выгляду ды на смак усякая вадзіца падобная, — з ноткамі настаўніцтва загучаў адказ, — а вось нябачнае паміж імі вялікае адрозненне, чаму так, хто ж яго знае, але така вада толькі ў гэтым месцы і боле нідзе. Так што хоцькі-няхоцькі, а цягаць у такую далечу даводзіцца…

— А гэта не таму, што тут уваход у Шамбалу? — як яму здавалася, абсалютна абыякава перабіў атаман цётку.

— Можа, і таму, — у тон яму адазвалася цётка. — Толькі яна неўзадаўжкі зноў сукрыецца, край гэты запаведны…

— Хто сукрыецца?!.

— Дзюра жывая, што ў Белаводдзе вядзе. Нядоўга ўжо засталося, вока і напраўду туманіцца пачало, прожылкі пайшлі, хутка і зусім пашарэе, — журботна, як няўхільны факт, канстатавала бабулька. — Калі зноў адкрыецца, адна Бялуха й ведае!

Малюта слухаў ледзь ці не з адкрытым ротам. Слухаў і вушам сваім не верыў.

— А чаму яна з’явілася, гэтая дзюра? І галоўнае, калі гэта сталася?

— Адкрылася яна даўно, можа, ужо з год як. Ды і не ўсякаму яна і адкрытай-та бачыцца даецца. Можаш побач днямі хадзіць — і нічога не ўгледзіш. Тут боле на ўнутраны погляд трэба спадзявацца. Старыя і сведамыя людзі сказваюць, што, можа, раз у сто гадоў палягчаюцца ўваходы ў таемныя лазы, і пасланцы ад Невядомых з іх да нас вывяргаюцца ды глядзяць, значыць, як свет наш жыве: ці лепшымі, ці горшымі мы ўсе зрабіліся, ці надышоў час адкрыцца для вучнёўства нашага і прасвятлення…

— А хто ж гэта тамака ў падзямеллях жыве і пашто ад людзей і свету Божага хаваецца?

— То таямніца вялікая, і ніхто яе не знае. А пячоры, яны што? Яны толькі ўваходы, а лазы куды вядуць, невядома. Ніхто тамака не быў, а хто й быў, да канца ўсё адно не дабрыў. Адно я табе скажу: святло тамака і мілата, па сабе ведаю. Ды што я з табой сяджу-та, — пляснула рукамі бабулька, — роўна тарадэйка яка! Пайшлі, гарбатай гарадской напоіш, ды і дадому мне трэба, — яна жвава паднялася, але потым як быццам нешта ўспомніла, прысела зноў. — Ты пра чо мяне спытаць-та хацеў?

— Дык, мабыць, адказала ты на маё пытанне, — задуменна паціраючы нягалены падбародак, адазваўся атаман, — а калі яна зусім зачыніцца, знаеш?

— Па ўсім выходзіць, што ў ноняшнюю ноч, — перабіраючы пальцы, нібы нешта падлічваючы, адказала цётка.

— Ну, калі цяпер, то, мабыць, яны і не паспеюць, — больш для сябе, чым для спадарожніцы, вымавіў Макута. — А вось скажы, калі ўваходы знікнуць, ці можна іх будзе прабіць сілай?

— Ты чаго гэта, голубе, задумаў? — з асцярогай зірнуўшы на зродніка, насцярожылася старая.

— Нічога, маці, дрэннага, — і Макута падрабязна распавёў цётцы ўсё, што ведаў аб пагражальнай таемнаму свету небяспецы.

24

Усё адбылося хутка і нечакана. Яны, як і ў мінулы раз, самазабыўна цалаваліся, зваліўшыся ў высокую траву. Зямля кружылася ў нясцерпным бляску сонца, гудзенні пчол і цяжкім паху раздушаных імі сцяблін травы. Смутная і вабная стома разлілася па безабаронным целе дзяўчыны, якое дробна дрыжала ад нецярпення. Нешта павінна было з ёй вось-вось адбыцца, і яна не супрацівілася яго прыходу. Рэальны свет страціў свае абрысы, Маша моцна прымружылася, ёй здавалася, што яна правальваецца ў нейкую салодасную непрытомнасць. Ачулася яна ад свайго не то стогну, не то крыку і нейкіх цалкам незвычайных адчуванняў. Енах яшчэ працягваў рухацца, гучна дыхаючы шырока раскрытым ротам; толькі цяпер дзяўчына адчула, які ён цяжкі і моцны.

Потым яны плёскаліся ў раўчуку і доўга грэліся на плоскіх, распаленых, як патэльні, камянях. Ёй не хацелася ні пра што думаць, проста было добра. Яна стала жанчынай, і нешта новае, дагэтуль не вядомае нарадзілася ў ёй, яна яшчэ не разумела, што гэта, і з цікаўнасцю прыслухоўвалася да свайго новага стану. Побач ляжаў мужчына, яе мужчына, вялікі, моцны і нейкі ўвесь кудлаты, не чалавек нават, а нейкі прышэлец з далёкай і не знаёмай ёй планеты. Машы да нясцерпнасці жадалася вёрткай яшчаркай падпаўзці да яго і бессаромна вывучаць, чапаць, спрабаваць на смак гэты новы свет, які немаведама адкуль зваліўся на яе. Аднак варта было толькі на некалькі сантыметраў пасунуцца да Енаха, як рознапалярныя магніты, якія спалі ў іх, ажывалі з сілай, роўнай маладосці і неразважлівасці, і зноў спрасоўвалі іх целы ў адзінае цэлае.

Дзіўна, мінула амаль палова дня, і добрае сонца, якое ўсё бачыць, ужо без ахвоты зазбіралася на свой невядомы пастой, а яны яшчэ не вымавілі ні слова. Шэпты, уздыхі, нейкія паўдзіцячыя клятвы, адрывістыя выкрыкі, бескантрольны смех і доўгія, як ныранне ў акіяне, пацалункі замянілі ім чалавечую мову, да дрыготкі не хацелася вяртацца да рэальнасці, аднаўляць здольнасць казаць і выразна думаць.

Цела чалавека на тое і аддзеленае Госпадам ад яго духоўнай асновы, каб не даць нашым дзікім парывам загубіць яго ўадначас. Каленкі, локці, ягадзіцы ў абаіх былі бязлітасна збітыя і сцёртыя, разам з чырвонымі плямамі, гатовымі пырснуць кропелькамі крыві, распаўзаліся нейкія плямы, мудрагеліста расквечаныя зелянінай расціснутай травы і чымсьці жоўтым, пялёсткі расплясканых высакагорных кветак былі падобныя на мудрагелістыя татуіроўкі; на спінах засталіся неглыбокія, доўгія, тонкія парэзы ад усюдыісных пясчынак; вусны набрынялі, гідка нылі і гатовыя былі ў любое імгненне парэпацца; цела, якое стамілася ад перанапружвання, паступова налівалася свінцовым цяжарам, быццам па ім пару разоў добранька прайшліся бамбукавымі палкамі.

Машка ўявіла сябе збоку і здрыганулася, непрывабную карціну завяршалі зблытаныя і поўныя рознага смецця валасы, ні грэбеня, каб іх расчасаць, ні хусткі, каб прыкрыць, у яе не было, а тут яшчэ Енах, задаволены і зіхоткі, як цётчын ндзельны самавар, напяўшы на сябе штаны і кашулю, як ні ў чым не бывала, пачаў яе распытваць пра пячору і Эрмітадору. Слёзы крыўды і сораму падкаціліся самі сабой. У галаву палезлі ўсякія дурныя думкі,

невядомая дагэтуль рэўнасць чорнай коткай учапілася ў сэрца.

«Дурніца, што ты скажаш матцы, а яна ж абавязкова пра ўсё даведаецца! Сораму ж, сораму будзе! У двор не пакажашся, ды што там далёкі матчын двор, калі трэба вяртацца назад, у лагер, дзе любы чалавек ёй абавязкова скажа, а не скажа, то ўжо падумае абавязкова: «Гэта тая, што забыла пра ўсякі сорам. Добрая ж дачушка ў Званскай!» — ды і заслужана будзе».

Не звяртаючы ўвагі на незадаволенага Енаха, які, напэўна, па-свойму вытлумачыў яе маўчанне, Машка незнаёмай ёй хадой пайшла да раўчука, распранулася і, апякаючыся ледзяной вадой, пачала адціраць тонкімі авальнымі паралонавымі ўкладышамі, выцягнутымі са станіка, праціўную зеляніну з каленяў і локцяў. Апусціўшыся ў па-вар'яцку імклівую ваду, якая так і намагалася сцягнуць яе ў сваю бездань, дзяўчына спрабавала хоць неяк супакоіць наспелыя смочкі грудзей, астудзіць без меры разагрэтую кроў, а галоўнае, вярнуць здольнасць цвяроза думаць. Слёзы каціліся па мокрым твары незаўважна і ачышчальна. Яна з азвярэннем церла скуру і паласкала валасы, вызваляючы іх ад травінак і дробных суквеццяў, і нарэшце, дачакаўшыся таго моманту, калі халаднючая вада стала здавацца цёплай, рэзка вынырнула з плыні. На бераг выйшла ўжо не пакрыўджаная і спалоханая дзяўчынка, а мудрая ў сваім наіве жанчына, якой вядомыя дарослыя таямніцы жыцця і смерці.

— Не крыўдзіся на мяне, Ен, ужо вельмі незвычайны выдаўся дзень, — ускудлаціўшы шавялюру Енаха, прымірэнча вымавіла Машка. — У цябе выпадкова расчоскі няма?

На радасць, яна ў яго была. Дбайна расклаўшы свае саламяныя валасы, якія на санцапёку імгненна высыхалі і пачыналі злёгку кучаравіцца, дзяўчына падзівілася сваім нядаўнім наіўным крыўдам, даволі будзённа цмокнула свайго абранніка ў вуха і прысела побач, злёгку хітаючы галавой і любуючыся цёплай гульнёй сонца ў сваіх пышных і густых пасмах.

— Я не памятаю нічога з таго, што адбылося з намі мінулай ноччу ў пячоры. Калі ты мяне туды кінуў, прывязаўшы да трупа тваёй былой палюбоўніцы…

— Ну што ты! — чамусьці вельмі спалохана ўскрыкнуў Енах, ускочыўшы з месца. — Я цябе і не думаў туды кідаць! Ты сама, сама, нібы звар'яцелая, настойвала на гэтым, а вязаў цябе да баранесы і піхаў Сар-мэн! Калі вы зніклі ў камені і покрыва звярнулася ў сталь, я

ледзь быў розумам не паехаў! Як ты можаш мяне папракаць! Ды я цябе кахаю, і з гэтага дня нікуды не адпушчу нават на імгненне!

Ёй было дзіўна чуць, як ён апраўдваецца, і яшчэ яна адчула, што словы гэтыя гучалі не зусім шчыра. Маша яшчэ не ведала, што любое апраўданне заўсёды замешанае на баязлівасці і хлусні.

— Супакойся, мілы, бачыш, усё абышлося добра, — ёй чамусьці хацелася яшчэ дадаць, што Сар-мэн, пхаючы яе ў бездань, ратаваў сваё каханне, а вось каго або што ратаваў ты, мой дарагі, дапамагаючы яму ў гэтым, — невядома; аднак яна прамаўчала і працягнула: — Мы зваліліся ў вільготны срэбны туман, падсветлены знізу, і святло гэтае здавалася абсалютна матэрыяльным, яно не давала нам каменем паваліцца ўніз, мы павольна спускаліся, пакуль не патрапілі ў калаўрот светлавой варонкі. Я паляцела па гадзіннікавай стрэлцы, а Эрмі ў адваротны бок… і ўсё…

— Як усё?! А што было ў пячоры, хто там ёсць? Ці бачыла ты таго старога, пра якога вы распавядалі з Дашкай? — са шчырай цікаўнасцю зазіраючы ёй у вочы, выпаліў Енах.

— Не было там ніякай пячоры, ні старых, ні дзевак, ні чоўна, там было цёплае, добрае, яркае святло, цішыня і супакой, і ўсё. А потым я ачулася ад холаду на лузе ля вадаспада. Спалохалася і пачала зваць цябе.

— Дурненькая! — абдымаючы гатовую заплакаць ад жалю да сябе дзяўчыну, вымавіў Енах, пацалаваў яе ў вочы. — Слава Богу, усё ззаду! Хадзем у лагер, а то нас там, я думаю, ужо даўно шукаюць.

Па дарозе размова не вязалася, і кожны маўчаў пра нешта сваё.

А ў гэты час на камянях, ужо сагрэтых сонцам, ля самай Белракі, якая толькі пачынала свой магутны бег дробным шырокім раўчуком, сядзела Даша са сваім жаніхом; яны нягучна размаўлялі. Гутарка круцілася толькі вакол адной тэмы: будучага вяселля. Пра гэтую важную падзею ведалі ўжо ўсе: і разбойнікі, і вясковыя, ды і сама пані голасна аб гэтым абвясціла дворні, праўда, папярэдне абгаварыўшы абавязковую Юнькаву лупцоўку на стайні. Але гэтакай дробязі значэння імкнуліся не надаваць, тым больш што здзяйсняць экзекуцыю павінен быў стары прыяцель Прохара, ветэран Каўказскіх войнаў, састарэлы інвалід Дон Петра дэ Анчоўс, які служыў калісьці ў войску Арона Вялікага і добраахвотна здаўся ў палон пад памежным

горадам Адзінцова. Праўда, здача гэтая была нібыта і не зусім добраахвотнай, а завязанай на нейкай любоўнай інтрызе, са здрадамі і двубоямі, але гэта адбывалася так даўно, што і канцоў адшукаць сёння ўжо немагчыма.

— Галоўнае, ты з Макуты барыш за трафею спатрабуй, — далікатна пагладжваючы галаву будучага мужа, лісліва даводзіла Дар'я. — Хто ж яго знае, кагды яшчэ такі выпадак падвернецца. Ды і з Сар-мэна-та… — трохі падумаўшы, працягнула яна, — таксама варта такія-сякія таньгі злупіць за ўваскрашэнне гэтай гарадской лахудры. Праз тваю анучыну ж усё гэтае блюзнерства сатварылася. І як ён з гэтай мярцвячкай кахацца-та далей будзе — аніяк не ўцямлю. Як успомню яе халаднюшчую, як лёд, у той пячоры, дык мураш па скуры прама ходзіць! Бы-р-р-р-р!

— Во-во, сапраўды! З атаманам ты гэта правільна прыдумала! Ну і галава! — ускокваючы і пляскаючы сябе па каленках, выпаліў Юнька. — Галава, слоў няма, я б да гэнтага ні ў жысьць не дадумаўся! Ай малайчына! — хлопец ад лішку пачуццяў схапіў доўгую палку, якая ляжала побач, і пачаў, як дзіця, латашыць ёю па вадзе. — Машыну, японку я з яго спатрабую, трэцягодку! — палка пляскала па вадзе, уздымаючы фантаны пырск. Нечакана яе канец выдраў з вады, нібы рыбіну, нейкую анучу, і тая, праляцеўшы над іхнімі галовамі, пляснулася ззаду.

Даша азірнулася, падняла яе і ўскрыкнула ад нечаканасці: у яе руках быў пашматаны станік гаспадыні.

— Машка, паненка мая неразумная! Што ён, кат, з табой сатварыў? Страляй, заві народ! Прыб'е мяне Званская, ох, людцы, прыб'е, і заслужана, заслужана мне будзе! І ўсё з-за цябе, ялдыр акаянны! Ну, чаго ты на мяне ўтаропіўся? Палі! — тыкаючы ў твар атарапеламу Юню мокрай ажурнасцю, крычала спалоханая прыслужніца, спрабуючы выдраць у яго з-за пояса абрэз.

— Ды пагодзь ты! Астынь! — вырываючы з рук каханай апазнаны грудкатрымальнік, уціхамірваў яе наканаваны. — Чаго ты блажыш? Станік жа цэлы, глядзі, падшыўкі толькі выдраны, дык, можа, яны тамака чаго…

Дагаварыць хлопцу не дала жаночая збруя, якая смачна шлёпнула яго па шчацэ.

— Усё адно пайшлі іх шукаць! Пакуль не ўбачу яе сваімі вачыма,

не суцішыцца маё сэрца, — ужо значна спакайней вымавіла Даша і, падабраўшы ніз сукенкі, перайшла раўчук уброд па плыткаводдзі і накіравалася ўздоўж будучай ракі туды, куды пасля сняданку павалок у горы яе гаспадыню гэты нетрывушчы Енах.

Парачку яны заўважылі здалёк і паспелі ад граху далей шаснуць у кусты. Енах з Машай пляліся задаволеныя і стомленыя, нібы перасмактаўшыя матку цяляты.

— Скураным ножыкам — ці што — ён яе ўвесь дзень раздзіраў? — яхідна зашаптаў Дашы ў вуха Юнька, і тут жа ўсё яшчэ мокры станік апынуўся ў яго ў роце ў якасці кляпа.

Гаспадыня і яе кавалер ужо схаваліся за выступам скалы, і Даша пачала паднімацца, каб выбрацца на дарожку, як з таго ж боку, адкуль толькі што выйшлі закаханыя, прыціскаючыся да скалы і абыходзячы камяні, паўз іх праслізнуў незнаёмы чалавек у плямістай ваеннай адзежы са зброяй наперавес. Дзяўчына прыціснулася да зямлі і зірнула на свайго спадарожніка, але таго побач не было: на прымятай траве ляжаў толькі кінуты Машкін станік.

25

У адрозненне ад дэтэктыва ўсякая сапраўдная авантура не адбываецца раптам, а доўга і павольна спее, потым падае нечаканай навальніцай на галовы сваіх родапачынальнікаў і, уразіўшы іх сваімі нечаканымі маштабамі, пачынае кружляць, запалоньваючы ў свой ужо бескантрольны вір усё новых і новых людзей, часам цэлыя краіны, а то і кантыненты.

Ніхто не мог і здагадацца, што нягучная аперацыя айчынных спецслужбаў можа абярнуцца падобным. Месяца паўтара назад Эрмітадору Гопс выклікалі ў Кадастр Галоўнай Пільнасці і прадставілі ў кабінеце самога Касталомскага Эдмундзі-Чэкісаглы. Пасля дванаццаціхвіліннага прывітання ў пакоі адпачынку задаволены галава Усесібрускай апрыччыны ўсеўся ў сваё нязручнае драўлянае крэсла з высокай прамой спінкай, выкананай у выглядзе гільяціны, запаліў доўгую цыгарку і, пыхкаючы шызаватым дымком з вельмі спецыфічным пахам, паглыбіўся ў чытанне тоўстай кнігі, якая ляжала перад ім на стале, расхінутая якраз на сярэдзіне.

Чытаць Эдмундзі Чэкісавіч, як і ўсякі высокапастаўлены службовец, не любіў, не хацеў і ленаваўся, аднак модныя кнігі дома і

ў кабінетах трымаў і нават глядзеў кіно, знятае па матывах некаторых з іх, так што пры жаданні цалкам мог скласці нейкае меркаванне аб напісаным свяціламі сусветнай славеснасці. Меркаванні гэтыя былі, вядома ж, хадульнымі, аднабокімі і бязмежна ўбогімі, але хто аб гэтым мог распавесці галоўнаму людаеду краіны? Вось так і атрымлівалася, што менавіта ён і вяшчаў асноўныя культурныя ісціны, якія з такім трапятаннем чакала падлізніцкая інтэлігенцыя, каб у імгненне вока падхапіць і расцягнуць іх у сваіх мяккіх лапках па ціхіх і сытых кватэрках і працоўных кабінетах. І там, як ім здавалася, у бяспечнай цішыні, улегшыся за свой пісьмовы стол і паволі, смакуючы, аблізваць і абсмактваць пачутае, распускаючы ліпкую сліну на свае ўласныя паперкі, газеткі, праграмкі, кніжачкі, шоу ды іншыя носьбіты «абсалютнай праўды і справядлівасці». І ўсё гэта рабілася абавязкова ва ўгоду і на карысць народа, які прагнуў менавіта такой, а не нейкай іншай праўды, а праўда, як вядома, у нас жыве толькі ў Кадастры Галоўнай Пільнасці. Так што чаго не зробіш дзеля любімага і дарагога народанасельніцтва.

Чытанне ён імітаваў хвілін дваццаць, а сам атрымліваў асалоду ад смакаты знаёмства, зафарбаванай заборыстым чуйскім самасадам, і ўпотай назіраў за дамай, якая пачала ўжо нудзіцца.

«Эх, добрая Гопсіха, можна было б, вядома, і ў штат узяць, ды кабялі мае сокам сойдуць і, як піць даць, перагрызуцца, а ўжо яна дзеля гэтага прыстараецца, у дошку разаб'ецца, але кантору маральна раскладзе па ўсіх, што ні на ёсць, членах. Ды потым і небяспечна яе доўга без адрэналіну трымаць, яшчэ спаліць што-небудзь, дыпкорпус разбэсціць ці падарве што больш сур'ёзнае. Гэта ж трэба, у мінулы раз у бронзавай статуі маршальскага каня яйцы замінавала, пасля выбуху давялося жарабца перакаваць у кабылу, добра хоць маршал даўно памёр, а то б чаго добрага і бунт падняў. Не, што ні кажы, добра, што мы з гэтымі маршаламі ды ваеннаначальнікамі пакончылі, няма іх — і цішыня, і мір вакол, і ніякіх баталій. Вайна ж толькі ад ваеннаначальнікаў і зыходзіць, нікому іншаму і ў галаву не прыйдзе марна губіць такую прорву народа. Мудрым усё-ткі чалавекам быў Пераемнік Трэці, калі Генеральны штаб у генеральскі пераўтварыў і міністрам абароны сваяка прэм'ерскага паставіў, ох, мудры!.. Што ж гэта я аб справах царовых задумаўся? Баба маладая насупраць сядзіць, нудзіцца, а я аб вайскоўцах! Можа, яшчэ раз пайсці з Гопсіхай паздароўкацца? — і, пакрывіўшыся на падапечную, адзначыў: — А вусны ж яе нічога, выдатныя вусны, хай папрацуе, не адваляцца

ж!»

Паўторнае прывітанне атрымалася нейкім зацяжным, таму давялося адтэрмінаваць запланаваную калегію, на якую прыбыў народ з усіх акуёмаў Неабсяжнай. Але дысцыпліна на тое і дысцыпліна, а генералы на тое і генералы, каб аўдыенцыі да іх у прыёмных гадзінамі, а то і днямі чакаць. На тое яна і царова служба. І вось, з горам папалам давёўшы не зусім дзяржаўныя цалаванні да гэтак жаданага яму канца, галоўны апрычнік так расчуліўся і размяк, што прапанаваў рудай шэльме самой выбраць у сейфе пару дзяржсакрэтаў, прыдатных для продажу на міжнародным аўкцыёне, не грошы ж ёй даваць... Але прадуўная і цёртая ва ўсіх адносінах дзяўчына запрасіла замест сакрэтаў невялікую квоту на газ. А што рабіць, час цяпер такі, усё на газе ды нафце трымаецца. Як яны ў нас скончацца, дык адразу ж канец свету і наступіць.

Каб скараціць час на давядзенне новага задання да свайго суперсакрэтнага агента, было прынята рашэнне інструктаж правесці прама тут, на разбоўтанай шырокай канапе ў пакоі працы і адпачынку.

— Агент Апостал! — як мага стражэй вымавіў Эдмундзі, — вам даручаецца заданне дзяржаўнай важнасці і найстрогай сакрэтнасці. Дзетка, — пераходзячы на заступніцкі тон, працягнуў ён, — табе належыць пракрасціся ў Шамбалу...

— Лепш ужо адразу назад да мамкі ва ўтульнае месца! — абурана перабіла яго Эрмітадора. — Шамбалу гэтую драную, як дурань пісаную торбу, увесь свет ужо якое стагоддзе шукае! А я — вось, пайдзі і ўкараніся! Не, не трэба было цябе другі раз вітаць, можа, мазгі б цямілі...

— Маўчаць! Я не пагляджу на нашую сяброўскую сувязь і хутка цябе ўгавару! Што, даўно не была на экскурсіі ў нашых склепах, я гэта прама цяпер арганізаваць магу, хочаш? Маўчыш? Вось і правільна робіш. Я яе, можна сказаць, як залаты запас, берагу! Не тузаю дарма, на самае адказнае прызапашваю, а яна тут выкабеньваецца! Маўчы і слухай. Знайшлі мы гэтую Шамбалу! Ды не выпірай ты свае зенкі, я табе праўду кажу! Вось глядзі, у мяне нават план ёсць, як туды патрапіць можна, — ён дастаў з глыбінь канапы невялікую кардонку, на якой быў налеплены пажоўклы ад часу і спарахнелы на згінах кавалак матэрыі, спярэшчаны ледзь бачнымі знакамі.

Эрмітадора, як ганчак, які пачуў звера, імгненна напружылася, забыўшы пра крыўды і пярэчанні, выцягнула сваю прыгожую шыю і ва ўсе вочы ўставілася на старадаўні план. Як прыроджаная авантурніца, яна з ранняга дзяцінства цягнулася да падобных рэчаў: старажытныя карты схаваных скарбаў, падземныя катакомбы зніклых рэлігій і культаў, акультныя арганізацыі, дзяржаўныя перавароты і змовы — усё гэта цягнула яе да сабе, нібы магніт. Калі яе аднагодкі яшчэ гулялі ў лялькі, яна ўжо ў дамашніх умовах варыла нітраклятчатку ды ўзрывала смеццевыя скрыні. Эдмундзі і вокам не паспеў міргнуць, як кардонка з планам апынулася ў руках рудавалосай, якая, абышоўшы канапу ад акна, бесцырымонна падняла жалюзі і з апантаным нецярпеннем прынялася вывучаць план.

— Гэта старажытная штука, вельмі старажытная, старажытнейшая, чым страта гонару маёй прапрабабкай! Дзе ўзялі? — і, убачыўшы твар галаўкама, які пачаў надзімацца значнасцю апрычнікаў, скурчыла кіслую міну, перасцерагальна выставіўшы наперад выкшталцоную далоньку з доўгімі пальцамі. — Толькі не ўкручвай мне, што гэта твае барбосы накапалі! Кішка ў іх тонкая! Добра, давай заданне, я згодная.

Гопс на ўсё згаджалася сама, калі гэта мела прысмак сапраўднай авантуры, так было з самага пачатку яе працы ва ўсёмагутным ордэне «Псіных галоў», сутнасць якога яна вывучыла настолькі добра, што пры выпадку магла выкарыстаць яго сілы ў сваіх шкурных мэтах, і, трэба сказаць, у гэтым яна была не адзіная. А што тут дрэннага, усякі выкарыстоўвае сваю працу на сваю карысць, што токар, што інжынер, што службовец, што той жа брат-апрычнік, няўжо ён горшы за іншых?

Яшчэ ў малалецтве перад паступленнем у Сарбону Гопс падкацілася да Эдмундзі, тады сярэдняй рукі апрычнага начальніка сталіцы, і той накінуўся на яе красу, як кот на валяр’янку. Сустрэчы станавіліся частымі, часам яна сама сабе дзівілася, адкуль усё гэта ў ёй бралася, бо не вучыў ніхто, не раіў, відаць, прыроджаны талент, вырашыла яна і стала ім карыстацца, нібы дамушнік адмычкай. Аднойчы, пакуль гаспадар кабінета спакойна пахропваў, аб’еўшыся «хуткаспелай клубнічкай», Эрмі, дрыжучы ад страху і ўзрушанасці, сперла ў яго ключы ад сейфа і за гадзіну перазняла на мікраплёнку ўсе аператыўныя дакументы на членаў нейкага элітнага пісьменніцкага клуба, а пісьменнікаў афіцыйная прапаганда тады доўга і ўзмоцнена рыхтавала ў галоўныя бунтаўшчыкі Айчыны. Але

ўсё гэта на той момант было абсалютным глупствам, і нават па каравых даносах сэксотаў і стукачоў выходзіла зусім наадварот. Аднак якая дзяржава можа жыць і квітнець без унутранага, а таму і самага каварнага ворага? І вось на ганаровае месца ворагаў былі прызначаныя састарэлыя пісьменнікі, кнігі якіх ужо даўно не чыталі, а імёны і зусім пазабываліся. Але ў каго трэба — памяць доўгая, а таму пра іх было дакладзена на самы верх і прынята адпаведнае рашэнне. Юная Эрмі ў той час круціла сваё трэцяе сапраўднае і вар'яцкае каханне з пісьменніцкім правадыром, былым футбалістам і масцітым паэтам Таўром Пелапанэскім. Ратуючы каханага, як ёй здавалася, ад немінучай лютай згубы, яна і пайшла на гэты рызыкоўны крок. Фатаграфіі дакументаў сышлі за кардон, грымнуў скандал, каханага ніхто чапаць не рашыўся.

Аднак каханне, як і ўсё сапраўднае, мінула на крыўду хутка. Адгрымела кананада міжнароднай баталіі, Аб'еўра, а за ёй і Пышная сямёрка за сваіх стаўленікаў супакоіліся. У нетрах трохлітарнага ведамства мінулі чысткі, разборкі і высвятленне шляхоў уцечкі сакрэтаў. Чалавек восем самых лепшых стукачоў падверглі вышэйшай меры ліберальнай абароны; многія ў апрычным ведамстве пазляталі са сваіх месцаў і былі пераведзеныя ў радавыя банкіры; Эдмундзі, з-за блізкасці па лініі жонкі да вярхоў, не зачапілі, а нават даручылі яму кіраўніцтва грандыёзнай аперацыяй па разгроме шырокай шпіёнскай сеткі, якая бессаромна акапалася пад шыльдай «Англіканскага звязу» і нібыта загадвала справамі міру і адукацыі. Якія крывадушнікі! Аднак прапраўнукаў «жалезнага дрывасека Фелікса» на альбіёнскай мякіне не правядзеш! Звяз быў разагнаны ў самыя кароткія тэрміны і без адмысловага шуму.

Вось тут, са сваімі расчараваннямі ў сардэчных справах і гатоўнасцю кінуцца ў любую авантуру, у другі раз і цалкам добраахвотна абвясцілася расквітнелая Эрмітадора Гопс, ці то дачка, ці то пляменніца састарэлага барона, а ў далёкім мінулым лідара моладзевага руху «Не чужыя». Барон і цяпер заставаўся неабыякавым да маладога пакалення і, мусіць, таму ўтрымліваў у сваім велізарным маёнтку прыют для дзяўчынак-сірот. Як і чаму там навучалі небарак, дакладна невядома, але некаторыя з іх за асобныя, толькі барону вядомыя заслугі адорваліся ягоным прозвішчам і тытулам. Кажуць, Эрмі якраз і была з іх.

Старое ўваскрасае хутка. Былая malaletka не толькі пасталела і ператварылася ў суперлюбоўніцу, але і аказалася вушлай вучаніцай

па прамой прафесійнай прыналежнасці набіраючага саноўны цяжар апрычніка. Выпырхнуўшы з-пад удасканаленага ў сваёй езуіцкай мудрасці Эдмундзі, яна зажыла заблытаным, поўным небяспек і подласці жыццём. Справа «Англіканскага звязу» была толькі пачаткам яе шляху. Падчас вучобы ў лектаральнай зоне Француз-ага не без яе ўдзелу выліўся страшны скандал з выкрыццём тэрарыстычнай арганізацыі «Блакітныя брыгады», актывісты якой патрабавалі ўзнаўлення інтымнасці аднаполага кахання, забароны гей-парадаў або сумяшчэння падобных шэсцяў са святам дэсантнікаў ці першамайскіх дэманстрацый. Потым быў скандал з разбадзяжваннем нафты пад маркай адпрацаваных алеяў і нікуды не прыдатных мазутаў, потым не зусім прыстойныя гісторыі ў арабскім свеце, пасля чаго частка газавых здабыч адышла пад кантроль афраюсаў, і іх ястрабам нічога не заставалася рабіць, як прыступіць да вываду абмежаванага кантынгенту сваіх войскаў з Блізкага Усходу, а гэта аказалася яшчэ больш цяжкай праблемай, чым увод іх туды. Войска настолькі глыбока загрузла ў ваенных дзеяннях, што кожны салдат, не кажучы ўжо аб афіцэрах, абзавёўся сваім персанальным гарэмам, даўно прыняў іслам, на ўсю моц гандляваў казённай маёмасцю і паленым бензінам на шматлікіх кірмашах былой Саддамаўскай імперыі. А ў гандлёвых справах у нас і сам чорт нагу зломіць, якая ўжо тут вайна? Ды і наогул у апошні час ваяваць стала не модна, бо як ні ваюй, сабе ж даражэй выходзіць.

Кіпела жыццё вакол Эрмітадоры, а падазрэнні нават лёгкім ценем не слізгалі побач з яе стройнымі ножкамі, якія служылі пастаментам для не менш апетытнай попкі. Вось такой знаходкай, а можа, і бядой для краіны зрабілася гэтая маладая жанчына, якая ўвайшла ў сілу.

— Па тваіх здольнасцях гэта прасцяцкае заданне, — адцягваючы ад акна агентшу, якая так і не дадумалася апрануцца, павучаў Касталомскі, — да Чулыма мы цябе даставім на самалёце, там легалізуешся. З нашымі ні ў якія кантакты не ўступаеш, шукаеш падставу, укараняешся ў банду свайго сябрука па Сарбоне, а ўжо з яго дапамогай да вадаспада рукой падаць. Сабой дарэмна не рызыкуй, другой такой, — умела ўсцешыў дасведчаны вярбоўнік, — у краіны няма, але да падыходу вайскоўцаў ты павінна ў пячорах пабываць, гэта вельмі важна. Аб тым, што там і з чым гэта ядуць, дакладзеш мне асабіста па спадарожніку. З чым ты там сутыкнешся, я не ведаю, не выключана, што цябе чакае сустрэча з самой што ні

на ёсць чартаўнёй, хоць табе гэта і не ўпершыню, але быць напагатове трэба. Галоўнае, памятай: агента губіць, як правіла, не чартаўня, а элементарны чалавечы фактар ва ўсім яго непрадказальным разгільдзяйстве. Чорта пралічыць можна — чалавека ніколі! Без твайго дакладу вайскоўцы нічога прадпрымаць не стануць, хоць там гэты дурань Верабейчыкаў сядзіць, а ад яго ўсякага чакаць можна, так што ты паспрабуй не зацягваць з вандраваннем у бездань. Ты ж у мяне разумніца, — прыцягваючы да сябе ўжо напаўапранутую Эрмі, прабурчэў апрычнік, — нырнеш, зірнеш, ацэніш і назад. Спраў-та! Толькі малю, без самадзейнасці, цябе цяпер правядуць у наш спецсхоў і азнаёмяць з усімі матэрыяламі на гэтую тэму, спадзяюся, гэта табе дапаможа і зберажэ ад неабдуманых крокаў. І глядзі там у мяне, перад Махатмамі ногі не рассоўвай, а то з цябе станецца, я ж ведаю!

Эрмітадора памятала гэты інструктаж да драбнюткіх падрабязнасцей, да пылу на падаконніку ў пакоі адпачынку шэфа, да пахаў, гукаў і нават сваіх на той момант думак. Яна памятала ўсе свае наступныя дзеянні, гутаркі, асацыяцыі, памятала ўсе тры сеансы сувязі, апошні быў якраз перад тым дурным стрэлам, які забіў яе. Смерці яна спалохацца не паспела, проста сонца стала чорным, а ўсё вакол шэрым, свет ліхаманкава закруціўся, утвараючы гіганцкую варонку, якая імкліва ўсмактала яе ў сябе. А потым апусканне ў бясконца-страхавітую пустэчу. Святло прыйшло нечакана, яна спачатку яго нават не заўважыла. жыццё вярнулася ў цела гучным булькатам крыві ў пустых венах і артэрыях, хрыплым і напачатку арытмічным стукам сэрца; непрыемней за ўсё далося ўзнаўленне дыхання: грудзі раздзіраліся ад нясцерпнага болю, хацелася крычаць, але гуку не было, а толькі сіпенне-дыханне і боль. Яна паступова вярталася ў сябе. Ёй здавалася, што цела нібы вісіць у нейкім жаўтлявым марыве, якое паступова запавольвае сваё кручэнне і ператвараецца ў цёплае пругкае святло. Было ўтульна і добра, здавалася, што няма ні яе самой, ні матэрыяльнага свету з яго бедамі і жорсткасцямі, ёсць толькі бязважкасць і супакой, вечны і бязмежны супакой, з якога ўсё адбываецца і ў які ўсё вяртаецца. Потым быў нечы погляд, абстрагаваны і ўважлівы. Унутрана яна здрыганулася і павярнула да яго яшчэ невідушчы твар. З белых клубоў святла на яе глядзелі велізарныя шэрыя вочы. Глядзелі ўважліва, не міргаючы, у іх не было ні цеплыні, ні холаду, ні цікаўнасці, толькі ўвага і незразумелая, усеахопная сіла. Сіла, якая змагла стварыць немагчымае, вярнуць яе ў той стан, які ўсе мы прывыклі называць жыццём. Ці доўга гэта судакрананне поглядамі

працягвалася, яна не памятае, раптам нешта як быццам пстрыкнула, і святло зрабілася не такім яркім, кручэнне спынілася, і яна пачала апускацца. Вось і ўсё.

Агоўталася Эрмі на лугавіне ля вадаспада. Вочы расплюшчыліся з цяжкасцю і не адразу. Навакольны свет здаўся ёй брыдкім і чужым, захацелася перастаць дыхаць, адчуваць, бачыць, хутчэй вярнуцца назад, у дабрадатную лёгкасць пустэчы і чакання пульсуючага святла, аднак аказалася, што самохаць чалавек гэтага зрабіць не можа, для гэтага ён павінен памерці.

А потым прыбеглі ўсе, гаманілі, трэслі яе, ціскалі, шчыкалі, прымушалі піць, есці і, самае страшнае, гаварыць. Гаварыць Эрмі-тадора ўпарта не хацела і баялася, голас быў зусім не яе, яна яго палохалася і чула нібы збоку, яшчэ цяжэй было жаваць і глытаць ежу, таму каб не пакрыўдзіць клапатлівага Сар-мэна, яна згаджалася піць гарбату і нейкія нясмачныя адвары. Цела паступова ўспамінала звыклыя рухі, паставы, жэсты, але разам з тым усярэдзіне разрасталася нешта новае, ёй дагэтуль невядомае, і таму гэта палохала. жанчына са здзіўленнем адзначала ў сабе дзіўныя асаблівасці, напрыклад, яна не магла доўга знаходзіцца на сонцы, яго цеплыня імгненнаператваралася ў энергію, і тады яе распірала незвычайная прага дзейнасці, а цягліцы наліваліся свінцовым цяжарам і не ўласцівай ёй раней сілай. З яе фізічнымі магчымасцямі рабілася чорт ведама што. Яна без адмысловай патрэбы неяк вяртаючыся ў юрту атамана злёгку штурхнула нагой здаравенны, з бычыную галаву, камень, а той, нібы валейбольны мяч, паляцеў далёка, балазе нікога не забіў. Потым, каб сябе праверыць, Эрмі секанула тыльным бокам далоні па даволі тоўстай бярозе, і тая, як падсечаная сякерай, павалілася да яе ног. Ці, напрыклад, беручы ў далонь камень, яна сцераглася расціснуць яго ў пыл. Адкрыцці гэтыя нікольki яе не цешылі, але і, як ні дзіўна, пакідалі абсалютна раўнадушнай, — маўляў, так і павінна быць. Яшчэ адно дзівацтва пасялілася ў ёй: прыхільнасць да гэтага месца. Нібы хтосьці чужы штохвіліны нагадваў ёй аб неабходнасці быць напагатове, адчуваць таемнае і нябачнае жыццё навакольных гор, у якіх было ўтоена нешта вельмі важнае і недаступнае для яе разумення. Былі такія моманты, калі ёй здавалася, што яна — звычайны камень, якіх вакол раскінутыя тысячы, што яна проста частка гэтых панурых і ганарлівых уцёсаў, бясконцых распадкаў і асыпкаў, і што ёй трэба быць такой да вызначанага часу, да той пары, калі яе сіла і ўся яе існасць спатрэбяцца для чагосьці вельмі

важнага і адказнага. Эрмітадора з радасцю разумела, што больш нікуды яна адсюль не сыдзе, а будзе заўсёды тут, і гэты падмесячны свет стане яе вечнасцю, яе ўсёпаглынальнай бязданню, і дзеля гэтага яна гатовая была трываць людзей, якія сталі ёй раптоўна нецікавымі, падаліся наіўнымі і дурнымі, якія не разумеюць свайго праўдзівага прызначэння. Сар-мэн раздражняў яе менш, чым усе астатнія, — чаму, яна не разумела, а калі, выспаўшыся, ён пацягнуў яе ў сваю паходную юрту, пачаў цалаваць, шаптаць нейкія дурасці і ад нецярпення раздзіраць на ёй адзежу, яна, не ведаючы, навошта, падпарадкоўвалася яму, а потым так рассмакавалася, што некалькі разоў прымусіла здзіўленага мужыка паўтарыць тое, чаго ён так хацеў ад яе спачатку.

— Ну ты даеш, Эрмік! — захоплена прашаптаў дарэшты затомлены атаман, засынаючы сном малатабойца, які вярнуўся ўвечар з кузні.

Эрмітадора са здзіўленнем адзначыла, што «гэта» засталося ў ёй такім жа жаданым, як і ў той, мінулай, цяпер ужо далёкай і не заўсёды знаёмай ёй Эрмі. Дзіўна, але блізкасць з мужчынам, як і доўгае знаходжанне на сонцы, зараджала яе новай энергіяй і патрабавала нейкай неадкладнай дзейнасці. Прыкрыўшы коўдрай галізну атамана, яна апранулася, выйшла з юрты, бязмэтна пабадзялася па лагеры і набрыла на дрывасека, узрадавалася і, узяўшы ў рукі сякеру, пачала калоць дровы. За гэтым заняткам і заспеў яе Макута-бей са сваёй спадарожніцай.

Бабка ўважліва агледзела дзіўную дзеўку, якая лёгка махала цяжарэнным калуном з непад'ёмнымі нават для мужыкоў піхтавымі круглякамі, пахітала галавой і патэпала прэч, нешта шэпчучы сабе пад нос.

— Ну і што, цётка, скажаш? — дагнаў яе Бей. — Сапраўдны яна чалавек ці нежыць?

— Іхняя яна, іхняя! Толькі не вядома мне, у чым спатрэбіцца ёй прызначанае, адно я табе скажу, мілы чалавек, не пярэч ты ёй дзеля сваёй жа карысці. Ох, і кепска будзе таму, хто супраць ейнай волі задумае стварыць чаго няпутнага! А лепш бы вы, галубы мае шызыя, ішлі б сабе па дамах, пакедава жывыя і здаровыя, няма чаго вам тут мазоліцца. Калі яны яе тута паставілі, то ўжо, відаць, усё і самі ведаюць, што ды як… Дык дзе ж твая хвалёная гарбата, плямяш? — цётка задумалася, замарудзіла крок, нагнулася, сарвала нейкую

націнку, пакруціла яе ў руках і, павярнуўшыся да Макуты, дадала: — А мо ты і праўду кажаш, для падстрахоўкі і вам варта тутай патырчаць гэнту ночку, пакуль усё схаваецца. Вядома, сцеражонага сцеражоны сцеражэ. Насамрэч давай-ка гарбату ды пайду я. Бач, сонечка на шасток збіраецца, мой шлях-та няблізкі, а вадзіца надта тамака патрэбна…

— Не хвалюйся, цётка, дам я табе і людзей, і каня, усё ў лепшым выглядзе выканаюць. А вось і дастархан наш, — вымавіў разбойнік, паварочваючы за невялікую скалу, дзе на шырокім горным уступе, што навісаў над маладой рачулкай, невялікай лугавінай і тым самым дзіўным вадаспадам, масцеравітыя горцы ўжо зглаамэздалі падстрэшак са сталом і шырокімі лавамі, пакрытымі дыванамі. На чале стала стаяла вялікае атаманава крэсла. — Ну, размяшчайся, найстарэйшая майго роду, а я пайду Сар-мэна клікну.

— Ды не дагукаешся ты яго, атаман, — адазваўся аднекуль Мітрыч, — дрыхне ён як забіты. Народ гаворыць, з гэтай рудой нацешыўся да поўнай адключкі і ўжо з гадзіну як спіць, а зазноба яго, чуеш, калуном няспынна махае.

— Ды ўжо надзівіліся, — размясціўшыся на лаве насупраць цёткі і начыста праігнараваўшы крэсла, кіўнуў Бей. — Мітрыч, ты б гэта… з гарбатай распарадзіўся, ды хай ведзьмам ад мяне гасцінцаў збяруць, глядзіш, яно, можа, калі і спатрэбіцца. І яшчэ, падбяры пару хлопцаў, ды каб разумнейшых і больш надзейных, з цёткай пойдуць. І хай з дзясятак пустых бурдзюкоў збяруць, вунь бабка ім пакажа, дзе і якой вадзіцы набраць…

— Сама набяру, у гэнтым памочнікі без патрэбы, — перабіла сваяка задаволеная старая.

26

Генерал-Намеснік быў вельмі збянтэжаны, яму толькі што ласкава паведамілі дзіўнаватую навіну: у падведамны яму і цалкам забыты Усёвідушчым Вокам Чулым толькі што прызямліўся верталёт усёмагутнага верхавода апрычнікаў генералісімуса Касталомскага.

«Гэтага-то якія чэрці прыгналі ў наш край і, галоўнае, перад вырашальным этапам распрацаванай мной аперацыі? Не, нездарма гэтакая аказія!» — перабіраў тысячы розных адказаў генерал, крочачы па перыметры сваёй рэзідэнцыі, у якую часова ператварылі

жыллё стомленага палонам Понт-Калацийскага.

Падпарадкоўваючыся яшчэ немаведама калі заведзенай традыцыі, Верабейчыкаў як кадравы ваяка пагарджаў людзьмі псінага ведамства, без патрэбы не лез да іх у прыяцелі, ды і руку паціскаць не спяшаўся, лічачы гэта ніжэй сваёй афіцэрскай годнасці. А тут на табе, самага галоўнага людаеда чорт прыгнаў!

«Ох, і нездарма гэты візіт, а галоўнае, нічога добрага абяцаць ён не можа. Я нешта і не прыпомню, каб гэты людажор далей, чым кіламетра на паўтара ад трона адлучаўся, ды яшчэ так надоўга».

Намеснік спыніўся ля акна і пачаў разглядаць павольнае жыццё сельскай раніцы. У іншыя часы гэтая так мілая гарадскому сэрцу ідылія прывяла б зацягнутую чэрствасцю генеральскую душу ў нейкае падабенства замілавання, аднак сёння лянота прыроды і няспешнасць у руху людзей і скаціны яго злавалі. «Вось з-за гэтай вечнай марудлівасці і адбываюцца нашыя адвечныя беды, у ёй і ўтоеныя вытокі нашага рабства і вечнага панавання над намі Касталомскіх ды іншай набрыдзі. І ўсё ж якога чорта ён сюды прыпёрся? — павярнуўшыся да акна спінай, працягнуў свае невясёлыя думы Намеснік. — Ну ды добра, з’явіцца, сам растлумачыць. Аднак сустракаць яго я на ганак не выйду! Вялікі гонар, хай чэлядзь лебязіць».

Падышоўшы да дзвярэй, генерал гучна раўнуў:

— Сатрапы! жыва арганізаваць на верандзе ваенсавет. Пяць хвілін тэрміну! — і, задаволены сабой, прыняўся апранаць палявы мундзір з палегчанымі камуфляжнымі рэгаліямі.

Роўна праз пазначаную колькасць хвілін ён урачыста выйшаў на веранду намесніцкага дома і ўразіўся аператыўнасці падначаленых. На сценах былі панавешаны нейкія схемы і навучанні, шырачэнны стол, які немаведама адкуль узяўся, ператвораны ў макетную скрыню, што адлюстроўвае ландшафт будучых батальных дзеянняў. Сувязісты завяршалі падлучэнне паўтара дзясяткаў розных тэлефонных апаратаў.

— Малайцы, малайцы! — прымаючы са срэбнай талеркі заінелую чарку, вымавіў генерал: — Сокалы! Камандзіраў палкоў да мяне! — і, захрумстаўшы маласольным агурочкам, рушыў да макета.

Пакрыўджаны відавочнай няўвагай Эдмундзі Чэкісавіч кіпеў праведным апрычным гневам. Так ужо было заведзена ў іхнім

ведамстве, што ўсякая непавага любога, нават самага дробнага кадастравіка, прыраўноўвалася да абразы самой дзяржавы, знявагі яе інтэрасаў і патрабавала адпаведнага пакарання. А тут яго, самага ўсёмагутнага і жудаснага, на аэрадроме, у які на скорую руку пераабсталявалі школьны стадыён, сустрэлі падначаленыя і нейкі незразумелы блазан-стары ў дапатопным мундзіры, які адрэкамендаваўся, запінаючыся ад страху, камендантам мясцовай крэпасці. Добра хоць ганарлівая шэльма Верабейчыкаў зрабіў ласку даслаць свой аўтамабіль.

Каля штабной хаты ўжо на ўсю моц тарабанілі рухавічкамі тры магутныя радыёстанцыі, у чацвёртай, з парабалічнымі антэнамі, мацюкаючыся, хадзілі ваенныя.

«Ён што — у космас сабраўся кагосьці пасылаць? — са здзіўленнем аглядаючы ўсё вакол, падумаў галоўны апрычнік, праціраючы круглыя акуляры. Акуляры-ровары, як і казліную бародку, значок чальца Прэзідыума Вярхоўнай Рады, гадзіннік на правай руцэ, мехаватыя гарнітуры айчыннага крою і многае іншае ён насіў выключна з прыхільнасці да пераемнасці: як бы ні пераназывалі грознае ведамства, лічыў Касталомскі, як бы яго ні рэфармавалі, але пераемнасць павінна няўхільна захоўвацца, а інакш нельга. Інакш — канец: усё разваліцца, разбяжыцца, і тады мора крыві, разлітае ў родных склепах, ператворыцца ў халодны кашмар. Толькі пераемнасць, якая як кругавая парука, можа ўтрымаць карны меч суверэннай дэмакратыі ў праведных руках і забяспечыць дзяржаве адзінства, а народу падпарадкаванне і ўменне спраўна працаваць на свой жа дабрабыт.

Вайскоўцы, захопленыя сваімі справамі, не звярталі ўвагі на худога і доўгага чалавека ў цёмным камбінезоне са злавеснай абрэвіятурай Кадастра, акружанага такой жа, як і ён, цёмнай світай. Касталомскі, заціскаючы ўнутраную абуранасць, няспешна падняўся па прыступках на веранду, ужо зацягнутую маскіровачнай сеткай.

— Грамадзяне свабоды! — гыркнуў над ягонай галавой Верабейчыкаў.

Апрычнік ледзь быў не спатыкнуўся ад нечаканай каманды, якая замяніла пры Пераемніку Чацвёртым старарэжымнае «Зважай!».

Усё вакол замерла і аслупянела, нават бабы, якія мылі

ўдалечыні камуфляжныя зрэбнікі, застылі, сабакі перасталі брахаць, а дызелі сувязістаў залапаталі паважней і цішэй.

— Ваша Непахіснасць, Член правадзейнай тайнай рады Яснавяльможнага Дэмакрата! Даручанае мне войска рыхтуецца да правядзення сакрэтнай аперацыі па выкананню найвысокага вердыкту…

— Дабрыдзень, дабрыдзень, дарагі Урза! Вельмі рады вас бачыць! — працягваючы руку генералу, вымавіў апрычнік. Генерал як бы ад безуважлівасці (а што ты з кантужанага спытаеш?) праігнараваў поціск рукі, ліха казырнуў і гаспадарскім жэстам запрасіў высокага госця ў палацы ваеннай таямніцы. Вось якая таямніца можа быць у вёсцы? А бач, Глафіра, якая нібыта бесклапотна чакала Ціхана, хутка падазвала да сябе дваровую дзеўку, нашаптала ёй чагосьці на вуха, саўганула ў руку цыдулку і адправіла гаспадыні чарговае паведамленне аб становішчы крэпасці. І такіх пасланцаў у розныя канцы адправілася нямала.

— Галоўнай сваёй задачай, — круцячы ў руках доўгую алюмініевую ўказку, пачаў дакладваць аператыўную задуму Верабейчыкаў, — я бачу належным чынам арганізаваную ахову і абарону вызначанага Яснавяльможным аб’екта. Аб’екту для ўтоенага пазначэння мною прысвоены кодавы назоў «Шашня». На блізкіх падыходах да «Шашні» цяпер актыўна вядзецца агентурная выведка. Не пазней заўтрашняга дня будзе прадпрынята поўнае акружэнне як самога аб’екта, так і подступаў да яго. Для гэтага мною плануецца задзейнічаць: прыладаў артылерыйскіх — семдзесят чатыры, восем самаходных рэактыўных комплексаў, кулямётаў — сто шаснаццаць, жывой сілы змешанага саставу — да трох з паловай тысяч, баявой абарыгеннай конніцы — сто дваццаць вершнікаў…

— А не маглі б мы з вамі куды-небудзь адасобіцца, ласкавы спадар Намеснік, — як бы прапускаючы між вушэй даклад, помсцячы за непрыняты поціск рукі, холадна вымавіў апрычнік і, не чакаючы адказу, накіраваўся да дзвярэй у хату.

Верабейчыкаў, злосна зірнуўшы на падначаленых, затупаў следам.

У сенцах панаваў заўсёдны вясковы прыцемак. Касталомскі на хвіліну замарудзіўся, даючы абвыкнуць вачам да беднасці асвятлення.

— Дазвольце на правах гаспадара праводзіць Вашую Непа-

хіснасць ва ўнутраныя апартаменты, — адціскаючы ў нешырокім калідоры высокага госця, вымавіў генерал і піхнуў другія дзверы, за якімі размяшчаўся самы прыстойны пакой ва ўсёй крэпасці — старая бібліятэка.

Кнігі былі паўсюль, высокія, да столі зашклёныя кніжныя шафы з цікаўнасцю ўтаропіліся на зайшлаў, здзіўляючыся, навошта ў гэтае сховішча мудрасці завіталі гэтыя спадары, якія відавочна не чытаюць. Ля акна стаяў шырокі стол з газавай лямпай пад жалезнай дахападобнай засняй, старадаўняе, з разьбяной спінкай і падлакотнікамі, крэсла. Злева прымастаколілася пад кніжнымі стэлажамі невысокая скураная канапа з круглымі мяккімі валікамі і акуратны, відавочна нядаўняй работы, кніжны столік.

— Вось тут нам ніхто не перашкодзіць, будзьце добрыя, размяшчайцеся, дзе душы заманецца, — здабываючы было згубленую ініцыятыву, запрасіў Намеснік.

Аднак госць не спяшаўся рушыць услед прапанове і пачаў з цікаўнасцю разглядаць кнігі.

— Божа ты мой, Божа! — расхінуўшы скрыпучую створку і беручы наўздагад першую, якая трапіла, кнігу, здзівіўся апрычнік — ды тут жа суцэльная крамола! Так-а-ак, А. Лебедзь «За дзяржаву крыўдна!» — ён саўгануў кнігу назад і, сашчапіўшы рукі за спінай, нібы баючыся запэцкацца, пільна ўчытваўся ў назовы збеглых у далёкі Чулым кніжак. — «Гісторыя дзяржавы Расійскай» Карамзіна, Слоўнік Бракгаўза і Эфрона, а далей і яшчэ горш: Вярнадскі, Салжаніцын, Быкаў, Астаф'еў, Бялоў, Распуцін, Морыц, Кіплінг, Бёль, Шэкспір, Булгакаў! жах, жах! — здавалася, яшчэ трохі — і ён страціць прытомнасць. Тут, у гэтым невялікім пакойчыку было спрасаванае ўсё сусветнае паскуддзе, якое ўжо, мабыць, з паўстагоддзя калёным жалезам выпальваюць на ўсёй планеце, а асабліва ў нашай непахісна дэмакратычнай айчыне. — І хто, цікава, гэта ўсё збіраў? Генерал! Вы што, ахранелі? Ды вы наогул цяміце, што робіце? Гэта ж форменная здрада Радзіме! У вас у акуёме ў цэласці і захаванасці знаходзяцца самыя небяспечныя для вальнадумства прадметы, а вы тут расслабляецеся, п'янствуеце, дзевак па лазнях шчэміце! Ды я вас! — апрычнік рэзка крутануўся на абцасах да генерала ды імгненна памякчэў: на яго ва ўпор глядзеў ліхой чорнай зрэнкай ствол старога і вернага кольта.

— Давай вось што, пыса жандарская, прыкусі свой язык, гэта па-

першае; па-другое, перад табой баявы генерал, і я цябе зараз прыстрэлю, як апошнюю суку, ды спішу на натуральныя страты; па-трэцяе, рускі афіцэр ні храна, акрамя статутаў, навучанняў і парнухі не чытаў, не чытае і чытаць ад нараджэння не будзе; і, нарэшце, пачацвёртае, мараць рукі спальваннем кніг, як і мірных жыхароў, я не навучаны. Хочаш, сам падпальвай, я бачу, там на стале запалкі ляжаць, давай дзейнічай, а я пайду пакуль аперацыю рыхтаваць, старэйшым у гэтай справе мяне, а не цябе, Яснавяльможны прызначыў. Палі, толькі ведай, дзверцы я падапру, а да акна мужыкоў з рагацінамі прыстаўлю.

— Пачакай, ваяка! — асіплым ад спалоху голасам выціснуў з сябе аблезлы галава апрычнікаў. — Пераемнік прыняў іншае рашэнне і прызначыў мяне адказным за выкананне гэтага далікатнага задання, вы, генерал, паступаеце ў маё поўнае распараджэнне. Ды апусці ты пісталет нарэшце! Ён жа ў цябе, нябось, зараджаны?

Генерал саўгануў пісталет у кабуру.

— А на пісьмовы прыказік можна пацікавіцца?

— Вось, — з палёгкай апускаючыся на канапу, вымавіў апрычнік, дастаўшы з невялікай палявой кайстры даўгаваты канверт і расшпільваючы спацелымі пальцамі гузік каўняра.

— Так, ясна, — суха адчаканіў генерал, — я начальнік — ты дурань, ты начальнік — я дурань! Дык якія будуць указанні?

Іншым разам Эдмунд Чэкісавіч не прамінуў бы паздзекавацца са старога служакі, ды што там паздзекавацца, удзеланага ваяку ўміг бы ўпяклі ў Лубяныя склепы — і ніякія ранейшыя заслугі не выратавалі б яго ад дыбкі, але цяпер было не да таго.

— Вы са сваім пацешным войскам у прынцыпе працягваеце займацца тым жа, атачаеце і бераце пад ахову ўваход у таемнае сховішча падземных сіл. Мне здаецца, вы згадалі пра абарыгенную конніцу?

— Так, такая маецца, — паніклым голасам адказаў экс-глаўкам, — да паўтары сотняў добрых рубакаў, але ў абароне яны малаэфектыўныя…

— Адбярыце з іх чалавек трыццаць вузкавокага выгляду, пераапраніце ў кітайскую ваенную форму і пакіньце дзе-небудзь у рэзерве. Калі я вам падам сігнал, накіруйце іх на свае пазіцыі, нібы для

праверкі пільнасці, кулямётчыкам у ачапленні аддайце загад у выпадку з'яўлення ханьцаў адкрываць агонь на паражэнне. Пасля расстрэлу ўяўных ворагаў здымайце войскі і сцягвайце іх як мага бліжэй да вадаспада, пад які замаскіраваны ўваход у гэтую, як тамака ў вас?..

— «Шашню»!

— Вось-вось, да яе, роднай, і падцягвайцеся. Гэта, можна сказаць, кульмінацыяй усёй вайны і будзе. Спадзяюся, вы са сваім багатым франтавым досведам уразумелі галоўную задачу?

— У прынцыпе так, але…

— З гэтага моманту ніякіх «Але», а то вы, генерал, з усім гэтым гаўном, — апрычнік абвёў рукой вакол сябе, — да канца сваіх дзён не ўбачыце святла божага, а ў казематах будзе звышдастаткова часу, каб навучыцца чытаць не толькі ваенную, але і літаратуру больш эратычнага складу. А цяпер ідзіце, я адпачну з дарогі, калі ў вас не будзе пярэчанняў, — пацягваючыся, з'яхіднічаў член Кадастра. — Да, генерал, невялікае ўдакладненне: вузкавокія павінны бесперашкодна прайсці амаль да самага вадаспада, ну і ў метрах ста ад яго напароцца на вашыя кулямёты. Кулямётную каманду таксама падбярыце з намерам, каб не было знаёмцаў, а яшчэ лепш, каб нашыя байцы люта ненавідзелі кітаёзаў. Вам зразумела?

— Зразумела, толькі ж салдат шкада. Свае сваіх… можна сказаць…

— Можна сказаць. А можна і прамаўчаць, ды і наогул аб гэтай задуме варта моцна маўчаць і вам, і вашым падначаленым, якіх вы да выканання прыцягнеце, — абыякавым тонам перабіў яго апрычнік, гучна пазяхаючы. — Калі я праз гадзіну не прачнуся, пашліце каго-небудзь разбудзіць.

Не паспелі за відавочна ашаломленым генералам зачыніцца дзверы, а маскоўскі госць у даспелай дрымоце яшчэ мучыўся пытаннем: здымаць ці не здымаць цяжкія і нязвыклыя для яго вайсковыя чаравікі, як у бібліятэку асцярожна ўвайшоў стары, які сустракаў Эдмундзі на аэрадроме, з падушкай і тонкай вярблюджай коўдрай. Боты, каб не стукаць абцасамі, ён зняў яшчэ ў калідоры, мякка тупаючы ў высокіх вязаных шкарпэтках, падышоў да канапы, прыпадняў саноўную галаву і паклаў яе на прахалодную і пахкую чысцінёй падушку. Хутка і спрытна сцягнуў з госця чаравікі,

ахінуў ногі коўдрай і бязгучным ценем выслізнуў прэч. Нейкае пачуццё падзякі і захаплення за свой народ віхнулася ў сонным мазгу службоўцы, хоць ні ён, ні яго продкі да гэтага народа не мелі ніякага дачынення і глядзелі на яго выключна са спажывецкага пункту гледжання.

І прысніўся апрычніку сон.

Уваходзіць ён у знаёмы да аскомы трыбунал і накіроўваецца да свайго законнага месца экзекутара, а яго спыняе дзіўнага выгляду вартавы, нейкі ўвесь плоскі і дабрачынны, і без усякіх тлумачэнняў запіхвае яго ў клетку для падсудных. Не паспеў Эдмундзі Чэкісавіч і апамятацца, як за ім ляснулі закратаваныя дзверы і суха, як стрэл, пстрыкнуў замок.

Падковападобная ўрачыстая зала Усенароднага Трыбунала з гэтай лавы выглядала зусім інакш, чым з яго звыклага крэсла. Усё было больш прысадзіста, блякла, убога і аддалена нагадвала хлеў, нават пазалочаная вяршыня дэмакратыі, судзейскі стол, — і той быў падобны на набрынялую дамавіну. Але больш за ўсё жандара ўразіла публіка, якая сабралася ў зале. Тут не было ні вайсковых фрэнчаў з пагонамі і аксельбантамі, ні шытых залатымі пазументамі статс-мундзіраў, ні крыналінаў, ласых да страшных прысудаў прыдворных дам: на цвёрдых і няёмкіх дубовых крэслах сядзелі кнігі. Сотні, а можа, і тысячы размаітых, худых і тоўстых, старых і яшчэ па-маладому глянцаватых тамоў. Яны былі маўклівыя і суровыя, на тытулах няяўна праступалі такія ж непрыступныя асобы іх аўтараў. У зале панавала нязвыклая для відовішчнага месца цішыня.

— Устаць, суд ідзе! — абвясціў судовы прыстаў.

За судзейскі стол праціснуліся тры аб'ёмістыя тамы ў цёмных мантыях з ажурнымі каўнярамі і абшыўкамі. Калі суддзі звярнуліся да залы і занялі свае месцы пад высокімі спінкамі крэслаў сляпой Феміды, Касталомскі пахаладзеў: ад гэтых чакаць паблажкі і патуранняў не даводзілася. Старшыню-кнігу ён пазнаў адразу, гэта быў «Архіпелаг ГУЛАГ», справа ад яго рупліва гартаў таўсценную справу важкі том «Ідыёта», а вось левага суддзю ён ніяк не мог узгадаць, хоць і з гэтай кнігай ён відавочна дзесьці сутыкаўся.

— Вось гэтыя барадатыя, хутчэй за ўсё, Маркс з Энгельсам, а голены — Пляханаў, — амаль у патыліцу апрычніку прашаптаў знаёмы голас.

— Ды кіньце вы, з бародамі — Леанарда да Вінчы і Леў Талстой, а безбароды — Шыкпір… — і гэты голас, які пярэчыў першаму, быў яму знаёмы.

— Шаксьпір — гэта камедыянт з Літвы, — грунтоўна паправіў хтосьці знаёмым да болю шапатком.

Эдмундзі не вытрымаў і азірнуўся, клетка была бітком набітая размаітым народам. Многіх ён ведаў і толькі ўчора з імі расстаўся, іншыя асабіста былі не знаёмыя, але вядомыя па малюначках, гістарычных хроніках і дакументах спецсхова. Тут сядзелі, чакаючы сваёй долі, амаль усе Пераемнікі са сваёй дворняй; нейкія замшэлыя цары і дыктатары, паэты-песеннікі, збянтэжаныя дэтэктыўшчыкі, аўтарыцы любоўных раманаў і яшчэ хтосьці, безаблічны і ледзь улоўны.

— Працэс «Літаратура супраць улады» аб'яўляю адкрытым! — Стук малатка балюча гухнуў па барабанных перапонках.

Пракурорам выступаў і зусім нікому не вядомы таўшчэзны том. Насельнікі клеткі і так і сяк выварочвалі шыі, каб прымудрыцца прачытаць пазалочаны надпіс на пацёртым карэньчыку кнігі.

— Пу-шкін, — шаптаў па складах Уладзісур, прасунуўшы вузкі твар між жалезных дубцоў.

— Артылерыст нейкі, — паспрабаваў адгадаць спадар са слаба знаёмых.

— Ды не, тамака наперадзе перад гэтымі «гарматамі» яшчэ слова «ас» напісана, — уцягваючы галаву назад у клетку, вымавіў былы галоўны дарадца.

— Артылерыст і лётчык? Няўжо такое бывае? — разнерваваўся Пераемнік Трэці. — А дзе ў нас міністры абароны?

Усе шэсць міністраў апынуліся ў наяўнасці. Яны, карыстаючыся ўсеагульным замяшаннем, ужо паспелі адабраць у міністраў культуры іх лаву, паставілі яе паміж дзвюма сваімі, насаджалі сабе на калені рублёўскіх і правінцыйных пісьменніц павульгарней і самазабыўна рэзаліся ў «пераваднога дурня». Ардынарцы заціхлі з бутэлькамі і прэзерватывамі напагатове.

— Ды вас бы за такое наплявальніцкае стаўленне да справы народа варта было б паставіць да сценкі, — скрушна хітаючы галавой, вымавіў Сталін і, пыхнуўшы люлькай, дадаў: — Вунь пасля

мяне ўсё чыста: ні міністраў, ні культуры, затое якая літаратура засталася!

— Ты нас, вусаты, сценкай не палохай, мы пад ёй па пасадзе сваёй ходзім, — смачна хлестануў картай аб лаву міністр Пераемніка нумар пяць, — а сямёрачку красцёвую ці не дазволіце, спадары?

— А мы да яе чырвоваю-с і ў перавод, — адазваўся галоўны воінскі начальнік пераходнага перыяду часоў Пераемніка Першага і Другога, камерцыйнага выгляду мужчына з круцельскімі вачыма. — Мы-с толькі пад мэблевай сценкай хадзілі, іншых, прабачце велікадушна, і не бачылі-с.

— Артылерыст таксама можа быць асам, — зграбаючы карты, выказаўся міністр Трэцяга Пераемніка, — гэта значыць, што класны стралок, адным словам, бог вайны!

— Ды Пушкін гэта! — віскатліва выгукнуў боравападобны службовец са смешным прозвішчам, які заведваў грашыма кіно, абіраў жабрацкія бібліятэкі і клубы, а свае мільярды скалаціў на спекуляцыях музейнымі каштоўнасцямі ў закардонныя калекцыі.

— Так-так, абавязкова гэта Аляксей Самуілавіч, наш дэмаградскі паэт і выхаванец, — дагодліва падтакнуў Шустрыку яго змоўшчык па музейным бізнесе Пішыпрапаўскі, злёгку крывабокі мужык з вечным шалікам вакол шыі, які, як гавораць дасведчаныя людзі, ён адмаўляецца здымаць нават у парылцы.

— Аляксандр Сяргеевіч! — захацелася з абурэннем паправіць музейшчыка, але асцярожны Касталомскі прамаўчаў і пачаў запамінаць усё, што гавораць навакольныя, так, на ўсякі выпадак.

А тым часам родапачынальнік славеснасці хвацка чытаў абвінаваўчае заключэнне. Але насельнікам клеткі было не да яго. Пераемнікі, хоць і шэранькія ўсе, як на падбор, невялічкія, а штурханіну між сабой задумалі прыстойную. Аднак справядлівасці дзеля варта абмовіцца, што родапачынальнікам усякіх пярэчанняў, як заўсёды, быў упарты Горбі. Сёння яго ўжо ніхто толкам і не памятае, хіба што ў глянцавых часопісах зрэдку мільгане старая рэклама модных кайстраў або піцы, з якімі, як дурань з пісанай торбай, насіўся былы генеральны сакратар усевелічайшай партыі. Большасці народу так і невядома, кім калісьці была гэтая старажытная старэчына, але цяперашнюю сварку задумаў менавіта ён:

— А вось Макса Раісаўна такога б не стрывала, каб бацькузаснавальніка, ганаровага масона шостай гільдыі — і ў клетку…

— Ну ты, разумееш, заткнуўся б! — зароў Бэн, які сядзеў побач і, як заўсёды, быў крышку пад шафэ. — Я вам, расіяне…

— Гэй, дзядзька, — злёгку паплескаў яго па плечуку Князь Арон, — няма ўжо ніякіх расіян, яны яшчэ пры мне дадружыліся і пачалі рассасвацца, так што ўважаць дыялектыку нада, навука такая была…

— Яшчэ мне дыялектык хрэнаў знайшоўся, ды каб я, блін, толькі ўявіць мог, што ты такія фарцялі выкідваць пачнеш, сваімі ўласнымі рукамі задушыў бы, паскуду! — мацёрая глыбішча адзінага ўсенародна абранага ўладара страшэнна навісла рэальнай небяспекай над запалоханым Князем.

І тут такое пачалося, што, калі б не клетка, сабраныя тамака асобы перагрызлі б добрага паўсвету. І суддзі, і пракурор, і паважныя адвакаты, і ўся зала замоўклі і са здзіўленнем утаропіліся на падсудную брацію, якая стагнала, біла ды грызла саму сябе.

— А каб чытачы іх убачылі ў такім выглядзе?! — вымавіў з уздыхам трэці прасветлены суддзя, і апрычнік пазнаў яго — гэта была кніга «Мёртвым не баліць» Васіля Быкава…

— Ваша непахіснасць, ваша непахіснасць!

Касталомскі, як механічная сава, шырока размружыў вочы. Ён так прывык прачынацца, але дурны сон усё ніяк не хацеў адыходзіць, яго зноў з усіх бакоў атачалі кнігі.

— Ды гэта ж, чорт бы яе пабраў, бібліятэка! — канчаткова ўваходзячы ў рэальнасць, мацюкнуўся апрычнік і толькі цяпер заўважыў побач з канапай старога каменданта са старадаўнім медным гарлачом і чыстым ручніком.

— Хадзем, бацечка-пан, мыцца, а тамака ўжо і да Генерала-Намесніка на абед збірацца пара.

— Збірацца, кажаш, ну-ну. Паслухай, стары, а адкуль у вас гэтая бібліятэка? — бачачы здзіўленне на твары ваякі ад незнаёмага слова, Эдмундзі паказаў рукой на кніжныя шафы.

— А, эфта! — узрадаваўся Ціхан, прачыняючы дзверы ў сенцы, — дык кніжыцы гэтыя адвеку за нашай фартыфікацыяй лічацца. Я вот апошні час за імі даглядаю, каб хто па непісьменнасці

сваёй на самакруткі не спёр. Яны ж, кніжышчы гэнтыя, дзяржаўны, выходзіць, атрыбут, і штэмпелі маюць гербавыя. А многія кнігі, дык яны ссыльныя, аўтары-та папермёрлі, а кнігі, бач, засталіся…

27

Даша зірнула на дарогу і самлела. Следам за немаведама адкуль узніклым вайскоўцам з велізарнай сукаватай палкай у руках краўся яе Юнька. Не паспела дзяўчына спалохацца, як гэты дубец бухнуў на галаву незнаёмца, і той, гучна войкнуўшы, грукнуўся з усяго росту носам аб камяністую сцежку.

Даша выскачыла са свайго сховішча і кінулася да наканаванага, гатовая быць падмогай у гэтай небяспечнай і нязвыклай для яе справе. Аднак дапамогі адмысловай не спатрэбілася. Юнь — і адкуль толькі спрыт узяўся — ужо звязваў рукі і ногі беспрытомнага чалавека сваім рамянём ад нагавіц. Відаць, учуўшы дзіўныя гукі, з-за павароту да іх спяшаліся Енах і Машка.

— Енах Мінавіч! — камандаваў Юнь. — Мы бяром гэтага парсюка і айда ўніз, а то яшчэ за ім яшчэ хтось прытопаць можа. Ты, Дашка, вазьмі і якой галінай яго кравень са сцежкі сцяры ды пылам прысып, а вы, паненка, бярыце ягоны наган, ды глядзіце, ні на што не ціскайце…

Усё адбылося хутка. Палонны яшчэ не паспеў і ачухацца, як яго прывалаклі да атамана. Юньку бандыцкі народ віншаваў і падобраму пад’юджваў: маўляў, панаслаў урад таптуноў і выведнікаў, што сумленнаму бандыту і ў лес схадзіць з мілахай нельга, так і ягада пераспець можа. Даша пасмейвалася, употай касавурачыся на паненку, падбіраючы належны момант, каб неўзаметку адцягнуць тую ў зацішнае месца ды пераапрануць, пакуль надзвычай вірлавокія бандыткі не разгледзелі ейны выгляд. «Ну і гад жа гэты Енах, ужо не мог да прыстойнага месца, ужо хоць бы з ложкам, датрываць…»

Знайшоўшы хвіліну, калі ўсе згрудзіліся вакол стала, яна пацягнула невясёлую гаспадыню ў іх з Юнькай будан.

Нічога не кажучы, толькі моўчкі ўздыхаючы і часам хліпаючы, дзяўчаты прыселі на бервяно перад уваходам у новы будан. Шчымота нейкай беззваротнай страты аб’ядноўвала іх у гэтыя хвіліны. Векавая салідарнасць, гэтая іх агульная прыналежнасць да горкага бабінага свету, пудовым цяжарам навалілася на іх

далікатныя, яшчэ па-дзіцячы вуглаватыя плечыкі, было тужліва, — вось і яшчэ адна юная душа пераступіла трапяткую рысу і кінулася ў жаданую бездань, і нікому не дадзена ведаць, што яна ў сабе ўтойвае для кожнай на дне вялікага акіяна штодзённасці.

Потым Даша, з асцярогай азіраючыся, зацягнула дзяўчыну ў будан. Хутка распранула сваю гаспадыню, пакудахтала, павохкала, пры гэтым акуратна змазваючы ўсё пазбітае і падрапанае прахалодным і пахкім алеем. Затым дастала з вялікага цюка Машчыны спадніцы і кофты, якія мінулай ноччу перадала старая пані, дапамагла ёй апрануцца, прычасацца і, пакінуўшы адпачываць, сама панеслася да народа, які ўжо перамясціўся з-пад цеснага падстрэшка да старога разлапістага дуба ля рачной лугавіны.

Макута-бей сядзеў на пакрытай аўчынай калодзе, справа на ніжнім суку дуба ўжо боўталася вялікая пятля, злева, абапёршыся на доўгі тронак дапатопнай сякеры, балванам тырчаў пануры бандыт з густой, да самых вачэй, барадой, ці то кат, ці то вартавы. Перад атаманам, схіліўшы перавязаную галаву, стаяў палонны, публіка размясцілася шчыльным паўколам ззаду яго ў самых маляўнічых паставах і ўважліва слухала, пры гэтым час ад часу людзі цыкалі адзін на аднаго, ад чаго ў натоўпе блукаў лёгкі шапаток, які перашкаджаў слухаць.

Палонны адказваў на ўсе пытанні з панурай абыякавасцю. Адчувалася, што гарадскому хапіла аднаго Юнькавага палена.

— Нас спешна перакінулі сюды з Масквы…

— Адкуль? — перапытаў яго Макута.

— З Падмаскоўя, тыдзень таму назад, і далі заданне зверыць карты з мясцовасцю, вызначыць, ці ўсе дарогі на месцы, ці не памяняліся рэчышчы раўчукоў і рэк, дзе засталіся старыя масты, а дзе з'явіліся новыя. Мы спакойна працавалі групамі па два чалавекі, пакуль не прыйшлі вы…

— Дык мы адсюль нікуды і не дзяваліся ўжо гадоў з дзесяць, — перабіў яго Сар-мэн. — Ты гэта, нам бакі-та не забівай, геадэзіст хрэнаў, чо, акрамя дарог, вынюхвалі?

— Фіксавалі вашыя перасоўванні і паведамлялі каардынаты камандаванню…

— Макута, давай яго павесім, усё роўна ката за хвост цягне, чо з

ім цацкацца, ён — пешка, шасцёрка паганая! — відавочна палохаючы, выдаваў з сябе адпетага нягодніка Сар-мэн.

— Бач, мілы чалавек, — пагладзіўшы вусы, лісліва пачаў атаман, — прапаноўваюць цябе галавой у вароты саўгануць. Ты зірні, зірні, голубе, пяцелька — яна па форме накшталт тых варот, адкеле ўвесь народ, токі наадварот. Вось такія шанешкі з кацяняткамі выходзяць. Ты вось распавядзі нам, ці вялікае войска на нас ідзець?

— Аб колькасці сказаць сапраўды не магу, але мне здаецца, што дні праз два салдат і тэхнікі тут будзе хоць адбаўляй.

— Ды якія тамака ваякі! Слухай ты яго больш, атаман, чо, старыччо, з вёсак сагнанае, ваяваць-та будзе? — перабіў палоннага Сар-мэн. — Давай яго вешаць, чо зра час цягнуць.

— Вешаць, дык вешаць, — абыякава пагадзіўся Макута і ўстаў са свайго крэсла. — Вы тут асабліва доўга не таўчыцеся, — звярнуўся ён да народа, — самі чулі, што сіла на нас неймаверная перці збіраецца, так што на чужую смерць паглядзіце ды ідзіце да сваёй рыхтавацца. Агнёў не разводзіць, самагонку не піць, каго залаўлю, галаву Сар-мэну аддам. Адна надзея на горства нашае ды на Маці-Бялуху... — і верхавод, злёгку накульгваючы, падаўся прэч.

— Атаман, атаман! — спрабуючы вывернуцца з чэпкіх рук бандытаў, што ёсць духу залямантаваў палонны. — Атаман, мне трэба сказаць вам нешта вельмі важнае!

Макута ў асяроддзі сваіх набліжаных працягваў не спяшаючыся выдаляцца, на шыю шныпара ўжо накінулі пятлю і падшуквалі калоду, якую б было зручней выбіць з-пад яго ног.

— Бей, мо паслухаеш прыдурка, глядзіш, чо слушнае і сказане? — нахіліўшыся да вуха атамана, нягучна прапанаваў Сар-мэн.

— Паспею. Чым шчыльней пятля на глотцы, тым праўдзівей з яе прамовы выходзяць, — амаль не варушачы вуснамі, адказаў атаман. — У смерці, як і ў каханні, спяшыць не трэба. Аднак ты пашлі, на ўсякі выпадак, талковага рубаку, каб вяроўку своечасова секануць паспеў.

Нядоўгія падрыхтоўкі да пакарання смерцю скончыліся. Палонны са звязанымі рукамі і нагамі быў ужо пастаўлены на хісткі ад няроўнасці камяністай зямлі тоўсты таўкач і з пятлёй на шыі імкнуўся з усіх сіл трымаць раўнавагу на гэтай апошняй у сваім жыцці

цвержы. Хто ведае, якія думкі і пачуцці біліся ў ягонай галаве ў гэтыя перадсмяротныя хвіліны? Крык жаху і маленні ўжо не пралазілі скрозь абхопленую смуроднай вяроўкай глотку, вочы няшчаснага ўтаропіліся кудысьці ўверх, нібы ён спрабаваў разгледзець у гэтай бяздоннай і раўнадушнай вышыні месца свайго будучага прыстанку.

— Мо распрануць яго, а то апасля цяжка будзе з мерцвяка адзежу здымаць, а яна, аднак, бач, яка спраўна, — прапанаваў хударлявы разбойнік з ірваным шнарам праз усю шчаку, ацэньвальна абмацваючы камбінезон асуджанага.

— Пабойсі Бога, жывадзёр! — запярэчыў чарнабароды бандыт, спрабуючы на парыў вольны канец перакінутай праз сук вяроўкі. — Ды і Макута гэтага ох як не любіць, ты вунь трымай мацней вяроўку, ды памагатых клікні, а то, глядзі, выпусціш яе, алі эўтат табе цяжкім апынецца — і ўсё: другім-та разам перавешваць аніяк нельга. Гэй, браткі, памажыце Касабокаму вяроўку ўтрымаць!

Ахвотнікі знайшліся хутка.

— Ну што, раб Божы, гатоў ты алі не да свайго скону? — заходзячы збоку і задзіраючы галаву, спытаў барадаты. — Ты не бойся, вяроўка ў самы раз: і не тонкая, і не тоўстая, болю і не паспееш спазнаць. Толькі хрусь і ўсё. Гэй, небарака, — ён нямоцна тузануў палоннага за калашыну, — мо чаго хочаш, спірцяжкі алі курнуць, а?

Адказу не было, зверху на ката безуважна глядзеў бледны і ўжо нейкі нечалавечы твар.

— Ну, як знаш! Браты, я як калоду выб’ю, вы вяроўку на сябе маленька пацягніце, каб вышэй балезнага падняць, а я пасля ўжо сам усё замацую. Ну! — і ён спрытна гвазданув нагой па калодцы.

Асуджаны, замест таго, каб затузаць нагамі і дрыгануцца ў апошняй канвульсіі, зваліўся на зямлю, устаў на калені і, нічога не цямячы, закруціў галавой. Побач, укладваючы ў ножны казацкую шашку, стаяў адзін з Сар-мэнавых целаахоўнікаў. Тры разбойнікі, на чале з Касабокім, сядзелі на зямлі, учапіўшыся ў абрывак вяроўкі, многія гледачы, ачуўшыся ад нечаканасці, пачалі ржаць і мацюкацца. Рубака, не звяртаючы ні на каго ўвагі, штурхялём паставіў на ногі гора-шыбеніка, разрэзаў путы і, як бычка, за пятлю павалок яго за сабой.

— От паскуда, таку вяроўку спорціў! — злосна крыкнуў яму ўслед

барадаты. — І як з такім народам працаваць? Ну, пагодзь, трапіш ты да мяне!

Бледнага шныпара завялі за невысокі ўцёс і паставілі на калені перад Макутай.

— Ну, чаго ты мне такога распавесці хацеў, люб чалавек? — жэстам адправіўшы ўсіх, акрамя Сар-мэна, ласкава спытаў атаман. — Цябе-та як, балезнага, завуць?

— Кірыла-аглы Мяфодзій-джан ібн Ван Саід… палкоўнік таемнай варты Яго Дэмсвяцейшасці… асабісты даручэнец вялебнейшага князя Касталомскага… — адчувалася, што словы з цяжкасцю праціскаліся праз кантужаную трахею, але палонны, пераадольваючы боль, спяшаўся казаць, баючыся чарговага прыступу апатыі разбойніцкага важака.

— О-го! Атаман, чуеш, каго да нас занесла? Дык мы з табой ледзь баярына не задралі! Ды яшчэ з таемнай варты! Чо дзеецца, чо дзеецца… Проста гонар апаноўвае. Ты глядзі, Бей, каго нас з табой вытоптваць ужо пасылаюць! — развесяліўся Сар-мэн.

— Мая група, — не звяртаючы ўвагі на бандыта, працягваў палонны, не адрываючы свайго поўнага надзеі погляду ад Макуты, — была адпраўлена сюды з адмысловай звышсакрэтнай місіяй. Атаман, я магу гаварыць у прысутнасці гэтага чалавека? — ён ледзь скасіў вочы на Сар-мэна.

— Ну, ты на яго зірні! Вось сука! Я яго, можна сказаць, з пятлі выняў, а ён! — І падручны верхаводы з усяго маху гвазданў сваім ботам небараку пад дых. Той захрыпеў, сагнуўся напалову.

— Суніміся! Дай чалавеку-та хоць слова сказаць. Ты, балезны, папрысядай, папрысядай, яно дыхалку-та і адновіць, а на гэтага злосці не трымай, ужо вельмі ён на вашага брата ўзлаваўся, і ўсё за вашу ж лютасць. Ох, неспасціжныя шляхі твае, Госпадзі! І пашто Табе кветкі-та выдаліся лепшымі, чым людзі? Вось ужо загадка дык загадка. Ты, Кірыла разам з Мяфодзіем і Саідам, прысядзь, прысядзь на зямельку. Супакойся. Больш цябе ніхто крыўдзіць не будзе, ды і жыццё я табе захаваю, аб гэнтым не сумуй. Ты, галоўнае, кажы ўсё, як яно ёсць, ілжой душу не паскудзь, а яго, Сар-мэна-та, не бойся, мо яшчэ і пабратаецеся. Хто знае? — І, звярнуўшыся да падручнага, распарадзіўся: — Скажы, хай небараку вады алі морсіку прынясуць, глотку-то, бач, злёгку хлапцу-то падушылі. І ўсё, баста балбатню

разводзіць, рабі, што кажуць. А ты, недабітак, вунь садзіся на каменьчык, ды вяроўку-та з сябе здымі, а то роўна масон які ў ганебным гальштуку.

Макута толькі цяпер з цікаўнасцю пачаў разглядаць палоннага. «Чалавек як чалавек, — падумаў ён, — толькі сухі і гужаваты нейкі, нібы з карэння выгабляваны, не гваздані яго Юнька бярвенцам, мо і з дзесятак маіх архараўцаў з такім не ўправіліся б. Праўду кажа Сар-мэн, такія тоўстыя птахі яшчэ ні разу не залятаалі ў нашыя дзікія краі. Бач ты! Даручэнец самага галоўнага апрычніка! Па дробязях такіх не пасылаюць. Усё звіхнулася ў паднябесным свеце з гэтай трыклятай Шамбалой! І трэба ж такому зрабіцца, што лазы яе сакрэтныя адкрыліся ў маёй мясцовасці! Вунь бабка кажа, што краіна гэтая таемная распасціраецца пада ўсёй зямлёй-матухнай. А пошасць, бач ты, на аднаго мяне са таварышы! Добра хоць, што, па прароцтву ўсё той жа старой, неўзабаве зачыняцца ўсе гэтыя лазы, і ніякім кукішам туды не праб'ешся, хоць усе горы з месца пассоўвай».

Палонны зайшоўся цяжкім надрыўным кашлем, відаць, зрабіўшы занадта прагны глыток з прынесенага яму меднага кубка, ён папярхнуўся, і вада, патрапіўшы ў гартань, выклікала сапраўдны прыступ удушша.

«Не задыхнуўся б, — гледзячы на тое, як Сар-мэн стукае па спіне шпіёна, падумаў Макута. — Цудоўная ўсё-ткі нашая жытуха, толькі што ён яго ботам абходжваў, а ўжо, глядзі ты, апякуе, як брата. Вось чаго такі рэзкі пераход у прабачэнні да былога ворага ў ватажных людзей ёсць, а ў казённага войска няма? Тыя ўжо калі задумаюць пакаранне смерцю, дык жывадзёрам скуру здзяруць, а ў палон захопяць, не лягчэй будзе — таксама пакараюць смерцю, толькі павольней, пакуль голадам ды мардабоем не змарнуюць, не супакояцца. Усё ж нейкі нялюдскі дух у дзяржаўных людзях жыве, як і ў самой дзяржаве, токі патрап ім у лапы — і ўсё, пішы прапала. Усе энтыя байкі пра справядлівасць і гуманнасць законаў мігам з мазгоў павылятаюць. Гэта пакеда ты з тым законам нос да носу не ссунешся, можна яшчэ ў нешта верыць, а як на сваёй скуры пачуеш яго подлы дотык, тут ужо ўсё. Не могуць быць чалавекамі царовыя людзі, ім гэнтага не даюць, а хто і як, ці ж знізу-та разбярэш? Галоўнае, у нас дзікасць такая, падобна, спрадвеку была, і няма таму ні канца, ні выпраўлення».

— У лагеры вашым знаходзіцца шныпар з таемнай місіяй, —

адсопшыся, выдушыў з сябе палонны, — мы былі пасланыя самім Касталомскім адмыслова для забеспячэння сувязі з ім і... — небараку зноў пачаў біць кашаль.

— Ды не стукай ты яго так, заб’еш! — атаман спрытна перахапіў руку свайго падначаленага, гатовую ў чарговы раз грукнуць па спіне палоннага.

Адкашляўшыся, адсмаркаўшыся, па-дзіцячы размазваючы па твары слёзы, палонны з вымучанай падзякай прыняў з рук Сар-мэна кубак.

— Ты цішэй пі, малюсенькімі глыткамі, а то яшчэ і задушышся. Глотка ў цябе пакамечаная, — папераджальна павучаў яго Макута. — І хто ж такі гэты шныпар, мілы чалавек?

— Ды вось гэтага палюбоўніца, — не паднімаючы вачэй, сцісла адказаў той і паказаў кубкам на Сар-мэна.

— А, сука! — зароў бандыт і што ёсць сілы гвазданулў па ім нагой.

Кубак, бліснуўшы на сонцы донцам, паляцеў прэч, астаткі вады аблілі атарапелага ад нечаканасці атамана. І не пхні Мітрыч неяк па-езуіцку закаханага ў спіну, невядома, чым бы ўсё гэта павярнулася. Падручны Бея расцягнуўся на ўвесь свой немалы рост на зямлі побач са сваім крыўднікам. Атаман, прыціснуўшы яго ботам, нагнуўся і прашыпеў:

— Яшчэ раз ты адкрыеш сваю пашчу, дзе не трэба, я цябе сам парашу... Што, ад бабінай саладосці апошнія мазгі праз хрэн выцяклі? Уставай і не дуры, а то загадаю скруціць і пад варту пасадзіць.

— Ты ўжо яму выбачай, — прыбраўшы са спіны разбойніка нагу, звярнуўся да чужынца атаман, — справы сардэчныя, сам далжон разумець. Сапраўды вы падружкуецеся, калі так б’яце адзін аднаго.

— Пакуль што гэта ён мяне б’е, — пасмялеў палонны, з асцярогай гледзячы на крыўдніка.

— А хто знае, мо да ночы і ты яго адмяцеліць паспееш, — роблена хіхікнуў атаман. Па ўсім было відаць, што інфармацыя пра Сар-мэнаўскую пасію яго вельмі збянтэжыла. — Кажы, мілы чалавек.

— А што тут казаць, дзеўка гэтая, дакладней жанчына, — паспяшаўся выправіцца шныпар, касавурачыся на Сар-мэна, — даўні асабісты агент шэфа, ён яе на свой кручок ці яна яго на сваю

закавыку падчапіла, не ведаю, аднак разам яны ледзь ці не з яе школьных часоў. Адчайная і вёрткая шэльма, якіх яна толькі спраў не рабіла, у якіх калатнечах не была, і ўсё як з гусі вада, а галоўнае, яна заўсёды дамагалася таго, што ёй даручалі. Адзін час усе апрычнікі Аб'еўры на вушах стаялі, беспаспяхова лавілі мужыкоў-дыверсантаў, а ўсе поскудзі сусветнай дэмакратыі ўладкоўвала мілавідная дзяўчынка-студэнтка. З ёй і не ўсякі мужык-та можа цягацца. Ну, не глядзі ты на мяне зверам, — звярнуўся ён да нацягнутага, як струна, Сар-мэна, — усё, што я кажу, чыстай вады праўда. Маю групу сюды закінулі адмыслова для забеспячэння Эрмітадоры ўмоў па правядзенню адмысловага мерапрыемства, — апрычнік замоўк, як бы мяркуючы, ці варта быць адкрытым да канца.

— Ты ўжо, мілы чалавек, працягвай. Нядобра на паўпраўду з'язджаць, не па-людску гэта, — як бы пачуўшы яго сумневы, падбадзёрыў Макута. — Дык што яна павінна была зрабіць у Шамбале?

— А вы адкуль ведаеце? — выразна выпаліў палонны і, не дачакаўшыся адказу, дадаў: — Яна павінна яе падарваць!

— Што? — ускочыў са свайго месца атаман. — Як падарваць? Чым? Гэта ж горы, тут рві — не перарвеш!

— А ёй усе горы ўзрываць і не трэба. Вось гэты вадаспад і пячору пад ім у пыл пусціць, і ўсё...

— Ды хоць бы і гэтую асобную гаруху падарваць! Гэта ж прорва колькі ўсяго трэба!

— Усё мы ёй даставілі, галоўнае, гэта ў пячору пранесці...

— І чо гэта за бамбіна павінна быць, тон на пяць, ці што? — падаў голас Сар-мэн.

— Навошта тоны, калі навука ўжо даўно вынайшла кілатоны і мегатоны... — паціснуў плячыма палонны.

— Ты не мудрагель! — віхляючы з нагі на нагу, перабіў яго Макута. Таптацца атаман пачынаў толькі ў хвіліны наймацнейшай напругі або прадчування смяротнай небяспекі. Як гэта атрымлівалася, ён не ведаў, але ногі чамусьці пачыналі прытанцоўваць самі сабой.

— А я і не думаю мудрагеліць, мы даставілі сюды два ранцавыя ядзерныя боезарады, калі падарваць хоць бы адзін — мала не

пакажацца! Я ўжо не кажу аб наступствах радыяцыйнага заражэння мясцовасці. На дзясяткі кіламетраў вакол усё будзе фаніць і сеяць згубу, так што ў гэты край ні адна падла не сунецца гадоў дзвесце.

— Кђты, а людзі ж як? — ускрыкнуў Макута, а пасля матнуў галавой, мусіць засарамаціўшыся сваёй наіўнасці, і злосна плюнуў на зямлю.

— Эх, атаман, атаман, калі вырашаецца лёс Айчыны, жыцці людзей ва ўлік ніколі не бяруцца, наадварот, чым больш пераб'юць, тым святлейшай і доўгачаканейшай будзе перамога, а галоўнае, у памяці людзей застануцца боль і страх. Страх — вялікі эканом! Адсюль і народнае: «Ужо як-небудзь патрываем, абы вайны не было». Што, скажам, варта маё або вашае жыццё, калі ўсяму заведзенаму ўладамі ў нас у краіне светаладу пагражае спусташэнне, тут ужо зусім іншая мэтазгоднасць уступае ў сілу, і ніхто ёй процістаяць не зможа…

— Зможа! — па ўсім, агоўтаўшыся пасля пачутага, напорыста перабіў яго Сар-мэн. — Вось табе спадабалася застацца жывым, а не боўтацца на суку, а не з баязлівых жа, значыць, асечка ў вайсковым мозгу адбылася. І я, і атаман наш, і ўсе людзі навакольныя проста так, моўчкі, як бараны, на бойню не пойдзем. — Бандыт гаварыў роўна і амаль натхнёна, куды дзявалася напускная бравада і прыблатнёнасць. — А з Эрмі мы самі як-небудзь разбяромся, маеш рацыю ты ў сваіх гісторыях ці не, я табе не суддзя, мяне яе мінулае не цікавіць, як і яе маё, а яно ў мяне, павер, не цукровым было. Ты вось адкажы, дзе гэтыя ядзерныя заплечнікі і як іх дзеўка магла падарваць і сама жывой застацца?

— Прылады знаходзяцца ў адной з далёкіх пячор і добра ахоўваюцца, праграму ж на выбух павінен будзе ўвесці адмысловец перад самай перадачай ранцаў выканаўцу. Але я думаю, што бяспека адыходу, хоць яна і прадугледжаная планам, чыстай вады фікцыя. Усе мае людзі, а заадно і войскі бравага генерала Верабейчыкава хутчэй за ўсё будуць прынесеныя ў ахвяру стратэгічнай задуме кіраўніцтва. І мы, і вы павінны загінуць, Гопс, думаю, у першую чаргу, а нашыя падсмажаныя рэшткі паслужаць яркім сведчаннем таго, што выбух гэты — справа рук нашых ворагаў. Яснавяльможны ж Дэмакрат да яго ніякім чынам не будзе мець аніякага дачынення. Можа, у наш гонар нават абвесцяць паўтарагадзінную жалобу з усенародным зборам ахвяраванняў у карысць сем'яў загінулых. А калі сем'яў будзе шмат, а грошай збяруць не вельмі, то, як заўсёды,

прымуць рашэнне пусціць іх на малыя дзяржпатрэбы…

— Што ты, як салавей, заліваешся? Знайшоў час палітінфармацыі чытаць, а галоўнае, глядзі ты, як на цябе пятля падзейнічала, дзяржаўную пыху начыста збіла, — перапыніў зацягнутыя тлумачэнні Сар-мэн. — Ты давай пра групу сваю распавядай, ды пра пячору, дзе смерць, як Кашчэй яйка, схаваў…

— А ты мяне не прыспешвай, не трэба! — адгыркнуўся палонны і нарэшце падняўся з зямлі, але яго ногі ад доўгага сядзення зацяклі і слаба слухаліся. — Я не ведаю, як на цябе самога пятля падзейнічала б, а я гінуць за нечы капрыз не збіраюся. — Палонны прыняўся прыводзіць сябе ў парадак, запіхваць назад вывернутыя бандытамі кішэні, зашпільваць гузікі і ліпучкі. Яго схуднелы і змарнелы твар быў нерухомы, нібы адлітая з дрэннага гіпсу маска, толькі левая скула ледзь прыкметна паторгвалася.

— Ты вось, мілы чалавек, адкажы, а чаго Маскве Шамбала так не глянулася? Гэта ж трэба, бомбай ядзернай вырашылі яе заткнуць. А яны-та хоць бы знаюць, што тамака, у гэнтых пячорах? — прысаджваючыся на сваё месца, спытаў Макута.

— Чым не глянулася? Ды хто іх разбярэ, хутчэй за ўсё яе адкрыццё блытала камусьці планы. Ды і, мяркуйце самі, адкрыйся гэтая таемная краіна ўсяму свету — можа чорт ведама што здарыцца. Дзе гарантыі, што гэтыя настаўнікі стануць навучаць народ правільна, ды і што за веды яны са сваіх падзямелляў вывалакуць на святло? Бо гэтага ніхто не ведае. Не, рашэнне кіраўніцтва краіны прыняло правільнае, толькі… — і ён замоўк на паўслове.

Да іх хутка падышоў невысокі камлюкаваты разбойнік з тварам, пакляваным воспай. Ён злёгку пакланіўся Бею і нешта хутка зашаптаў на вуха Сар-мэну.

— Атаман, трэба б пабалакаць, — выслухаўшы даклад і адправіўшы малойца, вымавіў Сар-мэн.

— Добра. Цябе, мілы чалавек, адвядуць да майго намёта, доктар хай пакуль шыю паглядзіць, а тамака і мы падыдзем, тады і дагаворым нашыя сумныя гутаркі.

Макута з паплечнікам павольна рушылі да гор. За імі ценем падаўся Мітрыч. Палоннага павялі да бівака, які ажываў бяздымнымі і яшчэ не занадта яркімі вогнішчамі. Да лагера пацягнуліся і

целаахоўнікі.

Дзень павольна згушчаўся ў сіняватую вячэрнюю імгу. Хутка ўсё аціхла на месцы нядаўняга допыту, і толькі медны кубак, закапаўшыся ў невялікі астравок немаведама якім цудам не прымятай травы, хмурна сведчыў аб нядаўняй прысутнасці людзей.

Хвілін праз пятнаццаць з-за невысокай, парослай густым хмызняком скалы, што ўзвышалася над каменем, дзе калісь сядзеў атаман, асцярожна выйшаў чалавек, агледзеўся вакол і, пераканаўшыся, што побач нікога няма, уцягнуў галаву ў плечы, пасля чаго, не спяшаючыся і не хаваючыся, закрочыў да лагера. Гэта быў Енах.

28

Машку калаціла. Ад пераўзбуджанасці, лішкаў сонца, горнага паветра, купанняў у халодных раўчуках і ўсяго астатняга, што з ёй сёння адбылося, яна была блізкая да непрытомнага стану і ніяк не магла ўправіцца са здрадлівай дрыготкай, якая дробна і неадступна калаціла ўсё цела. Ахінуўшыся цёплай ватовай коўдрай, яна ляжала на невысокім тапчане, думкі ў такт дрыготцы скакалі ў яе галаве. Толькі яна спынялася на найважнейшым — Енаху і іх будучыні, як тут жа ўзнікала адваротная думка аб ганьбе і немінулай размовай з маці. Толькі яна пачынала складаць патрэбныя і правільныя, як ёй здавалася, словы апраўдання, падбіраць інтанацыі, з якімі іх варта вымавіць, і ўжо нешта пачынала атрымлівацца, як аднекуль выварочвалася дробная думка аб тым, што яна галодная, а паршыўка Дашка ўцякла з Юнькам глядзець, як будуць вешаць злоўленага імі шныпара. Есці хацелася вельмі, ужо сама думка пра што-небудзь смачненькае напаўняла рот ліпкай і цягучай слінай. Машка турыла прэч кулінарныя летуценні, але выява любімых пельменяў змянялася выявай не менш смачнага кавалка чорнага хлеба і хатняй каўбасы. Нарэшце ў галаве засталася толькі адна думка, якая, нібы цяжкая жнівеньская муха, білася ў яе перанапружаным мозгу: трэба ўставаць, выбірацца з гэтай халупы, ісці шукаць хоць якую-небудзь ежу, балазе смачныя пахі ўперамешку з гаркаватым пахам дыму плавалі вакол. Аднак выйсці вось так проста, без суправаджэння, без свайго праверанага чалавека ў чужы, незнаёмы свет было страшна. Ненавідзячы сваю бездапаможнасць, дзяўчына рашуча скінула з сябе коўдру і аўчыны, у якіх хавалася ад дрыжыкаў, і рэзка ўстала. Пашукала вачыма люстэрка, цмокнула, не знайшоўшы звыклага прадмета, і прынялася выварочваць на падлогу ўсё з вялікага баула,

прывезенага ўначы Юнькам ад маці. І, слава Богу, амаль на самым дне, загорнутае ў яе цёплы, тоўсты швэдар, ляжала старое авальнае люстэрка на тоўстай фанернай падкладцы. Калі б яшчэ ўчора ёй хто сказаў, што знаходка гэтага пацямнелага і абшарпанага амальгіраванага шкла выкліча ў яе такую радасць, яна б безумоўна злічыла гэтага чалавека злёгку кранутым. Але цяпер ёй было не да такіх глыбокіх думак. Яна, як прасцячка, кінулася прыладкоўваць сваю знаходку на хісткім століку, які прытуліўся ў самым цёмным куце яе ўбогага жытла. Запаліла газавую лямпу, хоць на дварэ яшчэ быў шэры вечар, ледзь дадала кнот і зазірнула ў пасвятлелую бездань сівога шкла. Нават у прыцемку на яе з люстэрка глядзела прыстойная асоба, праўда, злёгку пакамечаная, з прыпухлымі ад слёз вачыма і безнадзейна зблытанымі валасамі.

— Магло быць і горш, — пакруціўшы галавой, падумала Машка і, зажмурыўшыся, бязлітасна запусціла грэбень (і адкуль яго толькі выкапалі!) у свае кудлы. Непрыемная працэдура выдзірання валасоў нарэшце падыходзіла да канца, а заадно і твар паступова разгладжваўся, бляск жа галодных вачэй і зусім выглядаў вельмі прывабна.

— Машка, ты тут? — дзесьці амаль над вухам прагучаў голас Енаха. — Маша…

Усярэдзіне ўсё сціснулася. Штодзённая, звыклая працэдура расчэсвання валасоў неяк неўзаметку супакоіла яе, нават дурныя думкі аб ежы саслаблі. Хто можа растлумачыць, чаму так адбываецца: пагладзіла мама па галаве, і ўсе нягоды забываюцца, усе крыўды праходзяць… І вось яго голас, ціхі, нейкі прыбіты. Голас яе каханага, роднага чалавека. Голас, як выбліск яркага святла, абудзіў усё, што толькі што супакоілася ў ёй, сцішылася…

— Маша, адкажы, — ужо настойлівей і гучней пазваў Енах.

— Ды я тут! — неяк нечакана гучна і паспешліва адазвалася Машка, кінула на тапчан грабянец і прынялася паспешліва збіраць раскіданыя вакол рэчы.

Брызентавы спадзісты будан варухнуўся, і ў невялікі праём чамусьці спінай праціснуўся Енах. Нават у падслепаватым святле газніцы было заўважна, што мужчына чымсьці моцна ўсхваляваны.

— Як добра, што ты тут… Кінь гэтыя анучы і слухай мяне ўважліва! — ён ледзь ці не сілай пасадзіў яе на ложак. Заціх, прыслухоўваючыся насцярожана і злосна, нібы злоўлены звер. —

Толькі не перабівай мяне і ні пра што не распытвай. Мы павінны сёння ж уначы, а лепш цяпер збегчы далей ад гэтага месца! — зашаптаў Енах ёй прама ў вуха. Казаў ён хутка, захлёбваючыся сваімі ж словамі, і страшным быў гэты шэпт. Машцы нават зрабілася трохі страшна.

— Добра, — нічога не разумеючы, пагадзілася яна, — толькі вось Дашку трэба знайсці, ды хоць пару бутэрбродаў расстарацца, а то я паміраю з голаду. І потым, — прыходзячы ў сябе ад нечаканага націску, паспрабавала яна запярэчыць: — Чаго такі спех? Мы ж вырашылі з табой не прыспешваць падзеі…

— Маша, я табе потым усё распавяду, усё. А пакуль ты павінна проста мяне слухацца, ясна? Дашку тваю, дурніцу, шукаць не трэба, мы сыдзем толькі ўдваіх і неўзаметку…

— Без Дашы я нікуды не пайду! — пырснула дзяўчына і дадала: — Досыць за апошнія дні я нарабіла дурасцяў. Хадзем дзе-небудзь перакусім. А там вырашым, што рабіць далей.

— Якое вырашым? — сілай утрымліваючы яе на тапчане, злосна прахрыпеў мужчына, які на вачах зрабіўся чужым. — Ты павінна зразумець: гэта вельмі важна і датычыцца нашага з табой жыцця. Я спадзяюся, у цябе няма жадання загінуць у маладым веку? Калі няма, то слухай мяне і выконвай усё, што я табе скажу. Гэта сапраўды занадта сур'ёзна, павер мне. Паесці, добра, сходзім, сталовая амаль побач, — міралюбна абдымаючы яе за плечы, як мага далікатней і спакайней вымавіў Енах, — я і сам галодны, як зграя ваўкоў у зімовым лесе.

Сталовая сапраўды апынулася паблізу, іх, ні пра што не пытаючы, пасадзілі за атаманскі стол і сытна накармілі. Елі моўчкі і паспешліва, як ядуць вельмі галодныя людзі. Аднак ежы ў запас, як вядома, не бывае. Поўнае насычэнне дагнала толькі за гарбатай. Абпальваючыся смачным тайговым напоем, Машка адчула, як да яе падкотваецца сон, здавалася, яшчэ крышку, і яна, уткнуўшыся ў плячо Енаха, праваліцца ў выратавальнае расслабленне, аднак, сабраўшы ў кулак астаткі волі, яна як бы між іншым нягучна вымавіла:

— Каханы, мы дап'ём гарбату і пойдзем крышку прагуляемся. Я цябе паслухаю, а ты мне ўсё распавядзеш. Толькі ўсё-ўсё, так будзе лепш. Я не ўмею нічога выконваць аўтаматычна, як пакорлівая авечка ў атары, можа, калі-небудзь пазней я да гэтага і абвыкну.

Добра?

— Добра, толькі трэба спяшацца, разумееш, спяшацца! — хоць ён і вымавіў гэтыя словы, ледзь варушачы вуснамі, Маша адчувала, якімі неймавернымі высілкамі ён стрымліваў сябе.

«Што ж такое магло здарыцца за тыя паўтары-дзве гадзіны, пакуль я валялася ў сваёй ліхаманцы? — Дзяўчына паволі назірала за сваім абраннікам. — Ды яго за гэты час як быццам падмянілі, напружаны ўвесь, нервовы, да нечага прыслухоўваецца, нават твар стаў нейкім брыдкім, злым ці што! — Самае непрыемнае, яна адчувала, што яго напружанасць дзіўным чынам перадаецца і ёй, нараджаючы ў галаве рой розных згадак, здагадак і неўсвядомленых страхаў. Ёй здавалася, што ўцёкі былі неяк звязаныя з тым, што сёння адбылося паміж імі. — «Дурніца ты набітая, твае сяброўкі даўно ўжо ўсе пагалоўна, без ваганняў і душэўных пакутаў, рассталіся са сваёй нявіннасцю і думаць ужо аб тым забыліся. А ты, як пячорная баба, усё баішся, як бы племя не дазналася аб тваёй ганьбе. Зноў жа, якая гэта ганьба? Няма ў свеце ніводнай жанчыны, якая б праз гэта не прайшла, доля ў нас такая! І хопіць біцца над тым, чаго ўжо няма. Усё гэта прыдумкі пазамінулага стагоддзя. Сорамна? А чаго сарамаціцца? Мамы? Дык яна, трэба думаць, са свету не зжыве і ўсё зразумее. Галоўнае, вось ён, мой першы мужчына, вялікі і моцны, дарослы і ўмелы. Мы кахаем адно аднаго, мы шчаслівыя, што яшчэ трэба?» — і чым больш яна думала аб гэтым, тым ярчэй усплывалі ў памяці малюнкі іх ненаеднасці і мацней разлівалася ўсярэдзіне палкая лава жадання.

Падзякаваўшы клапатлівым кухаркам, яны не спяшаючыся пайшлі па адхоне да раўчука. Шэрае падслепаватае змярканне гатова было шмыгнуць у распадак і стаіцца там да ранняга світанку, саступіўшы сваё месца напышлівай у сваёй усёмагутнасці начы.

Толькі каля вады Енах моцна абняў дзяўчыну і ўладна, як уласнік, пачаў цалаваць яе вусны. Зямля тут жа пачала павольна сплываць з-пад ног абодвух, яшчэ некалькі імгненняў, і іх целы зноў сплятуцца ў мудрагелістым і вечным руху. Машыны пальцы ўжо паспешліва расшпільвалі яго кашулю, ёй хацелася хутчэй уткнуцца ў зарослыя колкімі валасінкамі грудзі, удыхнуць яго пах, вабны і далікатны, такі блізкі і родны.

— Ах ты, маленькая мая… я… мы… ты заўсёды будзеш са мной… — задыхаючыся і блытаючыся ў словах, прашыпеў Енах, а рукі яго,

моцныя і дасведчаныя, патрабавальна кідаліся па ейным целе і бессаромна мацалі па самых патаемных месцах. Усё адбылося хутка і незвычайна. Скажы хто ёй раней, што гэтым можна займацца амаль стоячы і не здымаючы з сябе адзежы, яна б усумнілася, а цяпер, трохі аддыхаўшыся, знайшла гэта арыгінальным і ў чымсьці нават пацешным.

— На такія ўцёкі я гатовая і без Дашкі, — прыводзячы сябе ў парадак, прамовіла Машка, — ох, я калі-небудзь памру ад гэтага...

— Не памрэш, мабыць, ніхто ад гэтага яшчэ не памёр! — усміхнуўся Енах. — Мы будзем жыць доўга і шчасліва, але толькі калі зараз жа адгэтуль уцячэм! — Апошнія словы ён вымавіў цвёрда і катэгарычна. — Збегчы трэба, і лепш прама цяпер, не заходзячы ў лагер, і галоўнае — ні з кім не развітваючыся. Толькі б позна не было...

— Перастань мяне палохаць, — паспрабавала пакрыўдзіцца Машка, — ну куды і навошта збегчы? Праз пару дзён нас і так адпусцяць, выканаўшы ўсе іх дурныя рытуалы. Я да матулі з пакаяннем, ты — на высокае служэнне з крыжом на грудзях. Растлумач мне, навошта бегчы, ты ж абяцаў.

— Разумееш, я выпадкова стаў сведкам адной гутаркі. Павешанага прывялі дапытваць да Бея...

— Якога яшчэ павешанага?..

— Ды таго шныпара, якога мы з Юнькам і Дашкай у лагер прынеслі. Яго ў выніку так і не павесілі... Вось ён, ратуючы жыццё, усё і выклаў атаману. Гопс — ніякая не прастытутка, а дасведчаная дыверсантка...

— Як? Эрмі — тэрарыстка? Быць гэтага не можа!

— Яшчэ як можа! Пазней я табе ўсё распавяду ў падрабязнасцях, а пакуль галоўнае: заўтра раніцай ці днём пачнецца аперацыя па знішчэнні гэтага лагера і, наколькі я зразумеў, уваходу ў гэты падземны бярлог. — Енах матнуў рукой убок шумлівага ў цемры вадаспада. Потым, панізіўшы голас, дадаў: — А падарваць усё гэта плануецца ядзернай бомбай!

— А людзі ўсё гэта ведаюць? Які жах! Тут не бегчы, а крычаць трэ... — тут шырокая і нясмачная ад поту далонь закрыла ёй рот.

— Маўчы, дурная! Якое «крычаць», трэба бегчы адгэтуль далей,

пакуль цэлыя! Бегчы да сваіх, забраць тваю матухну — і ў Аб'еўру, далей ад усіх гэтых вар'яцтваў і варварства. Пітэкантрапы, каб застацца ва ўладзе, гатовыя ўзарваць атамную бомбу на сваёй тэрыторыі, загубіць тысячы людзей…

Машка адчайна хітала галавой, спрабуючы вызваліцца, паветра не хапала. Енах не толькі шчыльна зацiснуў ёй рот, але і падпёр далонямі ноздры. Перад вачыма пачалі кружыць дробныя святлявыя кропкі, голас Енаха станавіўся глухім і аддаляўся, яшчэ трохі — і прытомнасць пакіне яе. Шыя адмаўлялася трымаць галаву. «Ён мяне цяпер заб'е…» — праплыла думка, павольная і гультаяватая, як рыба.

Адчуўшы няладнае, Енах з раздражненнем прыбраў руку, дзяўчына ўцягнула ў сябе выратавальнае паветра і зайшлася гучным кашлем. Плач і крыўда чуліся ў гэтым адчайным, падзіцячы безабаронным вяртанні да рэчаіснасці.

— Дур…р…рань! Ты мяне ледзь не задушыў…

Зверху ад лагера ўспыхнуў яркі ліхтар, і святло асцярожна заслізгала па прыбярэжных кустах да іх. Енах спрытна згроб дзяўчыну і сілай паклаў за вялікі камень, прымастакоіўся побач. Белы круг павольна паслізгануў над іхнімі галовамі і праплыў далей.

— Ну, прабач, прабач… калі ласка! — паспешліва цалуючы яе салёныя ад слёз вочы і шчокі, затараторыў мужчына. — Ты абавязаная мяне слухаць, я ведаю, што і як трэба рабіць. Калі ўсё пачнецца, разбірацца не будуць, хто ты і што ты! Усіх ператвораць у пыл. А так у нас ёсць яшчэ магчымасць, галоўнае, дабрацца да Генерала-Намесніка і папярэдзіць яго. Я ведаю, што ты думаеш пра мяне! Ну і хай! Пасля разбяромся. Але я не бог, я не збіраюся сваім жыццём ратаваць увесь свет. Зразумей ты, яны ўжо асуджаныя, а вось у нас ёсць яшчэ шанец вырвацца з гэтай пасткі. Вер мне, у мяне ёсць усё дзеля нашага шчасця, усё! Не будзе тытула і крыжа? Ды і чорт з ім, як-небудзь абыдземся! — Ён перавёў дыханне і замоўк, прыслухоўваючыся. Цвыркалі конікі ды білася аб камяні вада. — Крышку яшчэ пасядзім, хай у лагеры супакоіцца, і паволі сыдзем, ясна?

Машка сядзела на дробнай сухой гальцы, шморгала носам і адчувала, што ўся яе істота адчайна пратэстуе супраць гэтага плана, што яе насцярожваюць і адштурхоўваюць словы ўмілаванага.

Увесь гэты яго клопат пра будучыню ператвараўся ў яе вачах у нешта шкурнае, дробнае, пабудаванае на слязах і смерці іншых людзей.

«Ды як жа з гэтым можна будзе жыць? Дашка згарыць жыўцом… А як жа Макута, а ўсе астатнія, і не толькі разбойнікі, а простыя людзі, якія жывуць у горных сёлах? За што іх? Трэба неадкладна нешта рабіць, а не бегчы».

Яна вызірнула з-за каменя, у лагеры ўжо гасілі вогнішчы і газніцы. Яшчэ крышку — і ўсе заснуць, заснуць сваім апошнім сном.

— Енах, мілы! Я нікуды адгэтуль не пайду і цябе не пушчу. Ты не ведаеш навакольных гор, ты не верыш у старажытных духаў, якія іх сцерагуць. Ты проста нікуды не дойдзеш, заблукаеш, саб’ешся з дарогі, патрапіш у прорву або, таго горш, да ханьцаў у лапы, а гэта будзе больш страшна, чым памерці тут ад бомбы…

Енаха трэсла дробная дрыготка.

— У мяне ёсць компас, карта, зброя і Юнькаў жарабец, пусцім павады, ён сам нас, куды трэба, прывязе.

— Эх ты, гарадская галава! — забыўшы на мінулую крыўду, уздыхнула дзяўчына. — Дарослы, а вясковых ведаў кот наплакаў. Не пойдзе конь сам, без гаспадара, нікуды. Ты на яго сядзь яшчэ паспрабуй. Дадому, да матулькі, конь сам толькі тады пацягнецца, калі пачуе правільную дарогу. А дзе ты яе, правільную, уначы, ды што ўначы, нават днём, у гэтых гарах знойдзеш? Выкінь гэтую дурную задуму са сваёй галавы. Але не гэта галоўнае, трэба нешта прыдумаць, каб людзей выратаваць. Ты ж разумны ў мяне, давай пойдзем да Макуты, параімся, што-небудзь і прыдумаем…

— Ды напэўна твой Макута са сваімі падручнымі і тым шныпаром ужо даўно дзёру далі, — са злосцю матнуў рукой Енах. — Калі б яны нешта збіраліся распачаць, даўно б ужо народ паднялі, а так паглядзі: вакол цішыня і мілата, як на могільніку.

Цішыня і сапраўды была мірнай. Над галовамі спакойна міргалі буйныя горныя зоркі. Здавалася, усё вакол вечнае і дабрадатнае ў гэтым свеце, і няма нідзе ні слёз, ні гора, ні смерці. Мусіць, калісьці так і было, пакуль не з’явіўся пад гэтым вечным небам чалавек. Госпадзі, ну чаму ў Цябе гэтыя горы, раўчукі, кветкі і птушкі атрымаліся лепшымі і больш дасканалымі, чым вянок твайго тварэння? Адкажы, Госпадзі! Але нямымі былі вусны Бога, і толькі

два божыя падабенствы з дрыжыкамі ад невядомасці і страху сіратліва хаваліся за каменем на беразе горнага і пакуль яшчэ безназоўнага раўчука. Там, нашмат ніжэй, зліўшыся з дзясяткам сваіх братоў і сясцёр і ўвабраўшы ў сябе іх сілу, ён глуха завіруе на перакатах нелюдзімым і вялікім імем Чулым. Чымсьці вечным, як гэтае неба і горы, веяла ад гэтага слова, далёка ў стагоддзях страціўся яго праўдзівы сэнс. Мільёны людзей са сваімі багамі і бязбожнасцю прыходзілі да ягонага берага, каб забіваць адзін аднаго, нараджаць дзяцей, смяяцца, скакаць свае танцы і зноў забіваць! Навошта і чаму? Маўчала неба, наіўна, як мільёны вачэй, міргалі зоркі, ледзь чутна цурчаў яшчэ нямоглы Чулым, а нябачная прорва, як ірваная расколіна, ужо падзяліла яшчэ нядаўна любыя адзін аднаму сэрцы.

— Ну, як знаеш! Пераконваць цябе ў мяне няма часу.

Енаха трэсла ўсё мацней. Адчувалася, што ён знаходзіцца на мяжы нервовага зрыву, Машы нават стала трохі страшна, і яна злёгку адхілілася ад умілаванага.

— Тое, што ты вярзеш, — чыстай вады дурнота, — у шаленстве выгукнуў ён. — Я проста дзіўлюся, адкуль гэта ў табе. Ты ж шляхцянка! Каго ты збіраешся ратаваць? Гэтую набрыдзь, гэтых нікчэмнасцей, якія, як пакорлівая скаціна, ідуць пярдзець у трубу або раз у чатыры гады плятуцца на прыёмныя пункты абіраць Пераемнічкаў? Ды пакажы ты ім партрэты ўсіх шасці, ніхто з іх і не пазнае, хто які. Быдла яно і ёсць быдла, ясна табе? І краіна гэтая праклятая, праклятая! Можа, з ёй сапраўды так і трэба, бомбу на галаву і канец. Я прапаную табе ў а-пош-ні раз! — Енах сутаргава праглынуў сліну. — Пайшлі са мной, сілай цябе весці я не збіраюся, ды і якога чорта мне такая жонка, якая ўпіраецца, як асліца, і гатовая здрадзіць каханаму, прамяняць яго і сваё жыццё на літасць да нейкіх бандытаў і падонкаў!!! Пайшлі!

Машка сціснулася ў камяк, нястрымныя рыданні, недарэчныя і нямоглыя, нібы мыканне цяляці, згасалі ў мармытанні блізкай вады. Цяпер ёй стала па-сапраўднаму страшна.

— Пайшлі, я сказаў! — істэрычна завішчаў Енах і балюча тузануў яе за руку. — Ты ж разумееш, я цябе тут усё роўна не пакіну, — ён зласліва выскаліўся і яшчэ мацней сціснуў Машыну руку, — ты ж адразу на злом галавы пабяжыш да сваіх парцяначнікаў усё распавядаць, еўразійка паганая! Як жа я адразу не дадумаўся, што ты са сваёй цёткай з гэтай вар’яцкай пароды. — Зусім побач з Машай

у цемры тапталася і падскоквала на месцы незнаёмая ёй узлаваная істота, якая раскрывала сябе ўсё мацней, выплюхваючы на бедную дзяўчыну струмені брыдоты. — Што, хочаш быць гераіняй, пакутніцай, выратавальніцай? Не ўжо, гѓдзіна! Нікому ты не дастанешся! Я ў цябе першы быў і апошні! Чуеш, сука, чуеш?!! — і цяжкая рука з заціснутым у ёй каменем апусцілася на яе галаву! — Лю-блю! Лю-блю! — вантробна, па-звярынаму хрыпеў Енах, наносячы ўсе новыя і новыя ўдары.

Нарэшце камень, не знайшоўшы галавы ахвяры на звыклым месцы, гучна стукнуўся аб скалу і высек маленькія чырванаватыя іскрынкі.

...Ён адкінуў камень і прыслухаўся. Вакол усё гэтак жа мірна цвыркала лугавая драбяза ды перакочвалася вада. У грудзях ліхаманкава стукала сэрца.

Машка не дыхала, ён намацаў у цемры яе руку і паспрабаваў знайсці жылку жыцця. Рука была яшчэ цёплай, пульс не адчуваўся. Дзіўна, але ён нават не спалохаўся, усё адбылося неяк занадта хутка, само сабой. Ён і не думаў яе забіваць, ды і як забіць, калі ён яе кахаў, кахаў! Але калі ён раптам дзіка, па-звярынаму ўсвядоміў, што яна з ім нікуды не пойдзе, нешта ляснула ў яго ўсярэдзіне, нейкі нябачны засоўчык, адчыніліся нейкія патаемныя дзверцы, і адтуль вылезла незнаёмая і дзікая істота, якая завалодала ім, пачала кіраваць і камандаваць. Яна не будзе яму належаць?.. Енаху ўявілася, што гэтае прыгожае і юнае цела юрліва выгінаецца ў брудных лапах якога-небудзь халопа. Яна ўсміхаецца такой мілай і знаёмай усмешкай... але камусьці іншаму, зусім не яму. Важкі камень сам сабой лёг у руку. А далей як быццам чорная маланка бліснула ў ягонай галаве...

І вось усё, усё скончана, ён спакойны, толькі па-дурному б’ецца сэрца, ды слёзы крыўды і жалю да сябе душаць яго.

Упершыню ў жыцці яму так не пашанцавала.

Вымыўшы ў раўчуку рукі і твар, Енах Мінавіч асцярожна рушыў у сваю, як яму здавалася, цалкам прадказальную будучыню.

29

Прайшла ноч, поўная бяссонных чаканняў. Дапатопны камендант пахучым самаварам узвясціў аб прыходзе новага дня. Папілі гарбаты. Генерал з галавой акунуўся ў апошнія зборы да вайны.

Касталомскі нерваваўся. А як тут не нервавацца, калі Гопс ужо трэці раз не выходзіла на сувязь. Маўчаў і перадатчык старэйшага групы, якую адмыслова падрыхтавалі для забеспячэння выканання задання. Каманда са спецкантэйнерамі чакала ў прызначаным месцы, таксама нервавалася і пасылала кароткія паведамленні. Каштоўны час сыходзіў, справа дзяржаўнай важнасці знаходзілася на мяжы зрыву, ды і самому заставацца ў гэтай чулымскай дзірцы станавілася ўсё небяспечней. Пасля сутычкі з Верабейчыкавым, зусім недарэчнай, трэба сказаць, сутычкі, галоўны апрычнік дзяржавы пачуваўся відавочна не ў сваёй талерцы, ды і як магла сябе адчуваць атрутная змяя ў вайсковым мурашніку?

Так ужо збудаваная ўладная рэальнасць, што за ўсёмагутнасцю кіраўнікоў дзяржавы, якой, як на першы погляд здаецца, падпарадкоўваюцца нават зоркі, нязменна стаіць страх перад сваімі падданымі. Уладар нашай Айчыны проста асуджаны на боязь да свайго народа, можа, ад гэтага якраз страху і заводзяцца ў душах усёмагутных нейкія невядомыя пакуль навуцы бацылы, якія ператвараюць нядаўна яшчэ моцнага і, здавалася б, валявога мужыка ў капрызную і загнаную істоту, на якую без спагады і глядзець нельга. І што дзіўна, страх гэты заразны і неўзаметку перадаецца навакольным адзін ад аднаго, ад стала да стала, ад міністэрства да міністэрства, ад губерні да губерні, і так да самага што ні на ёсць уладнага нізу. Вось і атрымліваецца: уся ўлада больш за ўсё баіцца народа, а калі страх раз’ядае душу, дык пра якую любоў і павагу можа ісці размова? Вось так і жывуць улада і падначаленыя, адна баючыся і ненавідзячы, другія — пагарджаючы і сваволячы. Вы калі-небудзь чулі, каб народ наш уладу хваліў, не па разнарадцы, не ад страху, а ад чыстага сэрца? Не чуў гэтага і Касталомскі. Ён сядзеў, нахмурыўшыся сычом, на каменданцкай верандзе і тупа глядзеў на апошнія падрыхтоўкі гарнізона, які рыхтуецца выступіць для вядзення баявых дзеянняў у навакольных гарах.

«Як жа гэтай бесталкоўшчыне Верабейчыкаву растлумачыць, што з вайной трэба пачакаць? — разважаў галоўны апрычнік. — Нельга лезці ў горы без дакладу маёй групы аб поўнай гатоўнасці. Усё-ткі Гопс — сука, прытым поўная! Гэта яна мне за нешта помсціць, жылы цягне, ну пачакай, набрыдзь! А што гадзіць, што гадзіць? Можа, яна да ўсяго даперла і спакойненька змылася з гэтых задрыпаных гор? Ляжыць сабе, лярва, дзе-небудзь ля цёплага мора, дупу грэе! А што калі і таго горш, здала яна сябе і заданне, і

боезарады, і групу падтрымкі бандзюкам, і цяпер прыдумляе фінты, як бы з усяго гэтага сухой вывернуцца. Што-што, а сухой з вады яна выходзіць майстрыца…»

— Ваша Бязлітаснасць! — перапыніў яго невясёлыя роздумы Верабейчыкаў. — Даручанае мне войска прыведзенае да паскоранага марша і пачало скрытнае перасоўванне ў зададзены раён.

Апрычнік канчаткова ачуўся і ўтаропіўся на бравага ваяку, зацягнутага ў партупею і абвешанага палявымі неабходнасцямі, як навагодняя ёлка.

— Як пачало перасоўванне? — ускрыкнуў маскоўскі начальнік, ускокваючы з крэсла. — Хто дазволіў? Генерал, вы, вы… — апрычнік закіпеў непадробным гневам.

— Я ўжо без малога сорак гадоў як генерал, — адчаканіў камандуючы і дастаў з вялікай планшэткі некалькі аддрукаваных на камп'ютары лістоў, на першым у правым верхнім рагу пад словам «Зацвярджаю» красаваўся размашысты і не пазбаўлены вытанчанасці подпіс галоўнага апрычніка. — Паводле вамі асабіста зацверджанага плана баявых дзеянняў. Вось пункт нумар шэсць: «Пачатак скрытнага перасоўвання ў зададзеныя раёны…», час: трынаццаць трыццаць. Цяпер трынаццаць сорак, — зірнуўшы на свой стары гадзіннік, растлумачыў генерал і схаваў паперы. — Так што войскі ўжо больш за дзесяць хвілін як на маршы!

— Генерал! — амаль зароў апрычнік. І невядома, чым бы завяршылася гэтая сцэна, не ўляці на веранду адзін з памочнікаў Касталомскага.

— Чэкіс Феліксавіч! — грэбуючы ўсякімі субардынацыямі, загарлапаніў ён. — Ёсць сувязь! Аперацыя ў стадыі «клоуз до»!

Прыліў радасці быў такой сілы, што Касталомскі абняў генерала і смачна пацалаваў прама ў вусны.

— Дык, кажаце, генерал, войскі на скрытным маршы?

— Так і ёсць! — гідліва выціраючыся, адказаў Намеснік.

— А калі марш скрытны, то чаму яны песні гарлапаняць?

— Ды як жа без песні на вайне? Не, без яе ніяк нельга! І потым грамадзянскае насельніцтва павінна ведаць, што ёсць у яго абарона ад супастата. Калі сапраўды скрытнасць спатрэбіцца, там яны

замоўкнуць, там зусім іншы, Баявы статут дзейнічаць пачне, а пакуль Страявы ў сіле, хай спяваюць. Можа, хтосьці з іх у апошні раз песняй душу цешыць… — з сумам скончыў генерал. — Ну дык я пайду? Спраў яшчэ шмат.

— Так, вядома, ідзіце, камандуйце, я да вечара буду ў вас. — Дачакаўшыся, пакуль вайсковец спусціцца з ганка, сядзе ў машыну і пакоціць наўздагон свайму войску, апрычнік запытальна падняў бровы на падначаленага.

— Усё па плану, зарады перададзеныя Гопс, аператар і старэйшы групы пад выглядам дэзерціраў укаранёныя ў банду. Да вечара поўная гатоўнасць. У сем трыццаць заўтрашняй раніцы час «Ч».

— Ну і цудоўненька, ну і ладненька! — паўтараючы Яснавяльможнага, Касталомскі замітусіўся па верандзе, паціраючы рукі: — Яўлампій Гансавіч! Ты асабіста адказваеш за кітайскую конніцу. Інструктуй да адурэння. Чалавек трох з нашых апрані ў іх дурныя халаты, — апрычнік тэатральна ўздыхнуў, — вялікія справы заўсёды патрабуюць вялікіх ахвяр. Мы з табой вылятаем роўна ў тры ночы. Верталёт перагнаць увечар за гару, каб прыгонных сабак не палохаць зранку. Так, і яшчэ… — панізіўшы голас, ён, азірнуўшыся, дадаў: — Хаціну гэтую загадай нашым мясцовым таварышам у шэсць трыццаць падпаліць. Развялі, разумееш, гадзюшнік, чытальнікі хрэнавыя. Я ім пакажу вольніцу! Так, ледзь не забыў, актывістак з моладзевага крыла «Грамадзянскай згоды» знайшоў?

— На жаль, не… — ціхім прабачальным голасам вымавіў Гансыч, — усе пагалоўна мабілізаваныя Верабейчыкавым для вайсковых патрэб. Іншых жа маладзіц мясцовыя бабы не даюць і ад маіх людзей хаваюць.

— Дзікуны. Ніколі цывілізацыя не прышчэпіцца на гэтай дзічцы! Што ж, давядзецца задрамаць ухаластую. Мінус табе, фашысцкі недабітак, мінус.

30

Ноч у лагеры Макуты мінула неспакойна. Спачатку ўвесь вечар біліся з Эрмітадорай. Дзеўка трымалася дзікай коткай, замест адказаў абсыпала ўсіх гнеўнымі іскрамі з вачэй, супілася і маўчала. Сар-мэн спрабаваў быў падступацца і з ласкай, і са строгасцю — усё без выніку. Паспрабавалі, адправіўшы залётніка ад граху

далей, прыструніць дзеўку бізуном — куды там, так выгіналася, што сырамятная скура на кавалкі распусцілася, тронак — у дзяркач, а разбойніка, які падняў на яе руку, нібы лялька, на некалькі метраў адкінула. Дзівіліся ўсе, а зрабіць нічога не маглі, іншай нейкай стала атаманава нявеста. Макута загадаў адстаць ад яе, але вачэй не спускаць. Потым яны яшчэ доўга пра нешта шапталіся з Сар-мэнам і недапавешаным апрычнікам, а бліжэй да поўначы прыбегла прыслужніца і з ровам паведаміла, што знікла яе маладая гаспадыня. Хапіліся шукаць, ды куды там, цемрадзь вакол хоць вочы выкалі, а тут яшчэ аказалася, што не адна згуба здарылася, а разам з давескам. Калі Даша, размазваючы па твары слёзы і соплі, распавядала атаману аб згубе, далажылі, што з ёй знік і маскоўскі намеснік, у Макуты як камень з сэрца зваліўся: «Ну калі ўдваіх зніклі, далёка не сыдуць, дзе-небудзь у густой траве-мурагу пад кустамі і залягуць. Справа маладая, ды і бачылі іх сёння днём за гэтым самым заняткам ля верхняга раўчука. Добра, хай цешацца, можа, да Званскай і ў сваты патраплю». Зусім важак супакоіўся, калі ўвесь лагер даведаўся, што ў прыцемках кармілі іх на кухні, а пасля добрай трапезы падаліся галубкі не ў лагер, а кудысьці ў начную скрытнасць.

Пакуль усё гэта дакладвалі, Гопс сядзела рахмана ў куце будана і, не міргаючы, глядзела на невялікае бяздымнае цяпельца, якое павольна калыхалася за невысокай каменнай загарадкай пасярод атаманавага жылля. І раптам дзеўку як быццам нешта штурхнула знутры. Трывожна крыкнуўшы, нібы начная птушка, яна, здавалася, вылецела з хаты і растварылася ў непрагляднай начной цемры.

— Што яна крыкнула? — неяк разгубленна спытаў Макута, працягваючы думаць пра нешта сваё.

— А, здаецца, імя нечае ўспомніла, — адазваўся ўсюдыісны Мітрыч, — ці то Таша, ці то Маша. Дзіўна іншае, атаман, яна ж вылецела адгэтуль…

— Як гэта вылецела? — усё гэтак жа млява, баючыся спалохаць зацэпленыя ўсярэдзіне думкі, адазваўся Бей.

— Ясна як, па паветры! Толькі як гэта ёй удалося, не разумею. Нібыта як і збегла, а ногі ж зямліцы не дакраналіся! Я збоку глядзеў, і мне добра ўсё было відно, сантыметраў так на дзесяць ад зямлі ногі боўталіся. Вось такія справы, атаман.

Не паспелі яны толкам абгаварыць гэты цуд, як звонку

пачуліся гучныя крыкі і бабскае выццё. Шырма віхнулася ўбок, і ў памяшканне ўвайшла Эрмітадора з Машкай на руках. Знежывелае цела прагіналася, скрываўленая галава матлялася. Гопс спынілася разгубленая, не ведаючы, што рабіць.

— Пакладзі на стол! — распарадзіўся Макута, адным махам змятаючы на падлогу ўсё, што грувасцілася на збітым з нявыгабленых дошак шчыце, замацаваным на тоўстых козлах з доўгай сцяжкай, — быстра ўсіх дактароў сюды!

— Бей, я ўжо тут, — прабіваючыся скрозь натоўп зявакаў, адазваўся доктар Брументаль-джан. — Святла б трэба пабольш.

Мітрыч запаліў два газавыя ліхтары.

— Яна яшчэ жывая, — як бы сама сабе сказала Гопс, падняла з падлогі невялікую падушку з тых, што па-ўсходняму клалі на атаманскае крэсла, і падклала яе пад галаву няшчаснай.

— Біў яе хтосьці справа ў левую скронь, — аглядаючы раны, тлумачыў доктар. — Косткі чэрапа нібыта цэлыя, можа, дзе патрэсканыя, а так цэлыя. Разы тры яе дужа стукнулі, а затым яна інстынктыўна рукамі закрылася… Бачыце, што нелюдзь нарабіў. З рукой, баюся, будуць праблемы, хоць бы наогул яе захаваць. Сапраўды, лёгкая, тонкая, з доўгімі, як у піяністкі, пальцамі кісць была размажджэрана і стала крывавай калатушай з аголенага мяса і паламаных костак.

— Атаман, мне трэба шмат гарачай вады, чыстых прасцін, і выдаліць з аперацыйнай староннiх, уключаючы цябе. Бываюць такія моманты, калі начальства (апрычнікаў гэта не тычыцца), якім яно ні было б, змушанае падпарадкавацца і выконваць распараджэнні тых, чыя справа ў гэты момант важней для грамадства і жыцця. З імправізаванай лякарні выйшлі ўсе, акрамя Эрмітадоры, якую, дарэчы, ніхто і не падумаў выганяць.

Народ лясны гудзеў у справядлівым гневе, ля раўчука і вадаспада людзі з ліхтарамі і паходнямі шукалі няшчаснага Енаха. Усе былі ўпэўненыя, што і яго спасцігла тая ж доля. Пані Званскай вырашылі да раніцы пакуль нічога не паведамляць. Начныя клопаты ледзь былі не парушылі ўсе Макутавы планы. Ніхто не павінен быў бачыць, як здымаюцца яго разбойнікі з толькі што ўладкаваных гнёздаў і лежняў. Здымаюцца таемна, на іх месца ставяцца саламяныя лялькі, балазе іх у атаманавым абозе заўсёды мелася з

лішкам. Разбойнік жа заўсёды не колькасцю і тактыкай перамагаў, а хітрасцю, зманам ды нахабствам сваё браў.

Людзі, якія мяняліся месцамі з лялькамі, сыходзілі, абыходзячы лагер, у далёкую хованку, так што ўсе ўнізе заставаліся ўпэўненыя, што засадчыкі на сваіх месцах і пільна ахоўваюць таемны ўваход пад вадаспадам. Пра ўваход у Шамбалу ведалі ўсе і тым невымоўна ганарыліся, многія нават з пенай запэўнівалі суразмоўцаў, што пасля перамогі над казённым войскам Макута абавязкова ўсіх дапусціць у гэтае вялікае царства асалоды і радасці, і там кожны зможа папрасіць, як у Бога, таго, што яму трэба для поўнага шчасця. Толькі, казалі ўсёведныя старыя, нельга там прасіць грошай ды іншай якой тутэйшай дробязі, да якой так прывучаны ўладамі ўвесь наш зямны свет.

— Ну што, плямяш? — пастукаўшы па плячы кульбай, пазвала аднекуль з цемры старая. Макута здрыгануўся ад нечаканасці. Ён ужо і забыўся пра сваю сваячку, мяркуючы, што яна даўным-даўно пусцілася ў зваротны шлях са сваёй цудадзейнай вадой. — Ды не палохайся ты, гэта я, старая бабка твая. Дзякуй за дапамогу, мілок, добрую справу дапамог сатварыць і мне, і Свету Святла. Бачыцца наша парода, Макутаў корань, а малайцоў тваіх адразу адпушчу, ты за іх не перажывай, толькі скажы, куды іх адправіць. — Старая замоўкла, здавалася, яна разважае: варта нешта важнае паведаміць сваяку ці прамаўчаць. Атаман напружыўся, нібы звер у засадзе.

— Адно я табе напрыканцы скажу, — з уздыхам вырашыла родзічка, — ты дзеўку гэтую рыжую асабліва не задзірай і сваім галаварэзам таго не дазваляй. Дрэнна можа скончыцца. Здаецца мне, што Вартавым яе зрабілі, калі пасля смерці ў свет белы выпусцілі.

— Якім гэта яшчэ вартавым? — насцярожыўся пляменнік. Ён заўсёды цураўся і пабойваўся ўсякай чартаўні і незразумеласцей.

— Іхнім Вартавым вялікай брамы Белаводдзя. Трохі, кажуць, жыве гэтых Вартавых сярод людзей, але сілы ім неймаверныя дадзеныя, і, нібыта, смерці яны не імут. Вось так-та. Ёсць адна старая байка, што як сустрэнеш Вартавога, трэба на калені прыпасці і, дастаўшы з-за пазухі галыш-камень, узяць яго ў левую руку ды кінуць у таго вартавога са словамі: «Ад сэрца майго, цеплыня цела майго, крэпасць духу майго, табе ў дапамогу!» Калі міма праляціць камянюка ці патрапіць у таго, знаць не той ён… А як перастрэне ён твой камень таксама левай рукой, сцісне, ды так, што толькі пыл паляціць

па ветры, знаць сапраўдны Вартавы перад табой, і падарунак твой, і дапамогу тваю прыняў. Вось такія справы. Ну, бывай, ці што? Пабачымся ці не пабачымся, нікому не вядома, а крывінку родную радая была ўбачыць, на вось, трымай.

І яна саўганула ў руку Макуты важкі, абкатаны вадой галыш. Ці то атаман і сапраўды разгубіўся, ці то адмыслова не стаў перабіваць сваячку, але, будзь у яго хаце пабольш святла, староннія ўбачылі б у суровага атамана разгублены твар і слёзы на вачах. Прашамкала бабка і адышла ў ноч, як і не было яе. Толькі лёгкі шэлест слоў, лёгкі і непрыкметны, як яна сама, яшчэ, здавалася, стаяў у нерухомым начным паветры.

— Бей! — вярнуў яго да рэальнасці нягучны голас Мітрыча.

— Чаго тамака? — хаваючы за пазуху камень, з неахвотай адазваўся Макута.

— Сар-мэн вярнуўся, з недабіткам і яшчэ адным, які пры бонбах быць далжон, — і, як бы абганяючы атаманава пытанне, дадаў: — Яму растлумачылі, што мы поўныя прыдуркі і ўспрымаем яго і ягонага начальніка як добраахвотных да нас перабежчыкаў, так што пры выпадку ты яго падбадзёр.

— А бомбы ж ідзе?

— Дык у нас ужо, у крайняй пячорцы прыхавалі пад надзейнай аховай. І шчэ, з крэпасці ганец прыскакаў, гаворыць, што заўтра апоўдні войска ўсё падасца ў наш бок. У цытадэлі застанецца толькі інвалідная каманда ды атрад конных ханьцаў. Іх там апрычнікі ўсё на кагосьці нацкоўваюць.

— Так, гэта добра, што сатанінская тая машына ў нас, — нібыта прапускаючы міма вушэй апошнія словы, прамовіў атаман. — А як думаеш, не рване яна сама па сабе?

— Не рване, Бей, не рване, — адазвалася цемра голасам Сар-мэна. — Я гэтага грамацея-шыбеніка ўсю дарогу катаваў. Бажыцца, што без двух ключоў нічога з гэтымі прыладамі не здарыцца. Ты б бачыў гэтыя бомбы: два плоскія рэчмяшкі, як дзіцячыя ранцы, з якімі я ў школу хадзіў, бракуе толькі налепкі з Мікі Маўсам, цяжкія, праўда.

— Добра, ты пацiху людзей адводзь, і чуеш, каб ні адзін у лагер ні нагой…

— Дык ці ж я не разумею, Бей… Як там маладая Званская?

— Ужо ведаеш? Дрэнная была, калі дохтар усіх з будана майго папёр. Ён кажа, галава цэлая. І якому вылюдку дзіцё наіўнае перашкодзіла?..

— А вы гэта, Енаха ейнага адшукалі? — спытаў Сар-мэн, падыходзячы да атамана амаль ушчыльную; атаману здалося, што ў голасе падручнага бразнулі нейкія ліхія ноткі.

— Не, шукаюць яшчэ, можа, яго цела вадой аднесла куды…

Пры ўваходзе, дзе яшчэ тоўпіліся людзі, праўда, цяпер гэта былі ў асноўным бабы, пачуліся радасныя воклічы.

— Ну, чаго там новага здарылася, Мітрыч? — спытаў Макута.

— Ды ўсё добра, атаман, — неўзабаве даклаў ардынарац. — Ажыла барынька, піць папрасіла. Дохтар з Гопсіхай над ейнай рукою вядзьмарацъ.

— Ты перадай айбаліту, хай ён у яе выведае, хто іх мардаваў і дзе яе паніч гарадскі. Можа, што путнае скажа.

Машку ўжо не аднойчы пра тое пыталі, але галасы і самі людзі, якія задавалі пытанні, былі дзесьці далёка-далёка, і словы іх былі падобнымі на нейкі далёкі гук ці то трубы, ці то лакаматыўнага гудка. Дзяўчына хутчэй адчувала сваім бездапаможным целам, чым разумела, што з ёй нешта адбылося, адбылося страшнае і невытлумачальнае. Любая спроба напружыцца і хоць нешта ўспомніць заканчвалася рэзкім храбусткім болем у галаве, і смутныя карціны жыцця з невыразнымі гукамі правальваліся ў звонкую цемру. У чарговы раз вынырнуўшы з гэтай страхоткай бездані, яна паспрабавала папрасіць вады, і яе пачулі! Яе зразумелі, і халодная, салодкая, як мёд, вільгаць павольна пакацілася па горле кудысьці ўнутр. Вада падзейнічала як снатворнае, пачала даходзіць наркозам, і яна не правалілася ў непрытомнасць, а ціхамірна заснула моцным сном. Сышла і не адчувала, як падшываюць скуру на галаве, як у адзеравянелай ад наймоцнай анастэзіі руцэ корпаецца доктар, як Эрмі, дзівячы ўсіх, складае яе раздробненыя косткі, і яны, нібы змазаныя нейкім нябачным клеем, сцягваюцца і прымаюць свой першародны выгляд. Машцы мроілася маці, быццам яны пра нешта ўсё гавораць, гавораць і ніяк не могуць нагаварыцца. Потым сніўся Енах, нейкі ўвесь вінаваты, пакрыўджаны, які ўцякае ад яе, а за ім,

за яе каханым, кідаецца наўздагон Эрмі, і вось яны знікаюць за грэбнем парослага высокай сухой травой пагорка. Рэўнасць і крыўда душаць яе. Плюнуўшы на ўсякія прыстойнасці, яна, асцярожна выгінаючыся, нібы змяя, паўзе да таго пагорка. Трава хавае яе, і вось яна ўжо чуе нейкае смутнае вантробнае гырканне, засталося толькі працягнуць руку і рассунуць сухія сцяблінны. Машка хоча гэта зрабіць і баіцца гэтага, буркатанне Эрмі ўсё гучней і выразней. Думкі блытаюцца, дзяўчына не можа паверыць у такую адкрытую подласць самых блізкіх для яе людзей і ўжо збіраецца гэтак жа непрыкметна папаўзці назад, але ў апошні момант нейкая невядомая сіла прымушае прымяць траву, зірнуць уніз, і яна камянее ад жаху: Эрмі ў абліччы ці то чалавека, ці то тыгрападобнага звера дзярэ вострымі ікламі цела Енаха; уся перамазаная крывёй, яна, здаецца, не заўважае нічога, што робіцца вакол. Раптам іх погляды сустракаюцца, Эрмі ветла ёй усміхаецца і, запусціўшы руку глыбока ў знявечаную грудзіну, вымае яшчэ трапяткое сэрца:

— Вось глядзі, сяброўка, што білася ў ягоных грудзях! — З гэтымі словамі яна шпурляе скрываўлены камяк на зямлю. Яшчэ не паспеўшы дакрануцца пажухлай ад цвёрдага горнага сонца травы, сэрца яе каханага на лёце робіцца амаль чорным і ператвараецца ў дзікі, парослы шэрым лішаем камень. Машка крычыць і пералятае ў нейкі іншы сон, які неўзабаве змяняецца яшчэ адным, потым яшчэ, яшчэ і так да бясконцасці.

31

Яснавяльможны Дэмакрат гуляў у марскі бой. Ужо так здаўна ў нас павялося, што гэтая высокаінтэлектуальная забава з'яўлялася неад'емнай часткай баўлення часу найсвятлейшых асобаў ласкавай Айчыны. А, зрэшты, чаго яму было не гуляць, калі па газавай трубе поўны парадак, у дзяржаве, як і ў мазгах грамадзян, найпоўны застой, а ад яго і ўсенародны росквіт, як ва ўтульнай балаціне з сапрапелем. У нас жа заўсёды так: як застой, дык у народа адухаўленне і блажэнная радасць, а ўсё таму, што начальства люд паднявольны не трывожыць і рэвалюцыі рабіць не прымушае. Як ні назаві нашую дзяржаву — што Княствам, што Ардой, што Белай Руссю, што Чорнай, што Крывіяй, што Масковіяй, што Звязам усіх замурзаных народаў, што Сібрусіяй — не можа яна доўга без усеагульнай смуты і рэвалюцыйных закідонаў жыць. А ўжо калі бунт загудзе чырвонымі віхурамі пад стрэхамі ні ў чым не

павінных хат, тут ужо трымайся, рэзаць пачынаюць адзін аднаго нашыя суайчыннікі, толькі храбусценне костак над светам стаіць, — вось чаму ўсякая ўладная апатыя ўспрымаецца ў народных масах як самая што ні на ёсць асалода і росквіт. Ды адно шкада: нядоўгія гэтыя аддухі, гадоў ад сілы пятнаццаць — і ўсё, зноў калаўрот і крывавыя раўчукі на абледзянелых маставых. Так што цяперашні час раем для падданых здаваўся — нічога, што надгаладзь, нічога, што ўбога і забіта, затое без рэвалюцыйнага энтузіязму і вайны.

Гуляў сабе Пераемнік сам з сабой і цешыўся сваім карабельным перамогам, а ўсё ў яму Богам дадзеным краі ішло павольна і прадвырашана.

«Д-4». Патрапіў! Патрапіў! Ці гэта не «д», а «у», вось свінні лысыя, колькі разоў ім можна гаварыць, каб наносілі друкаваныя літары, а не прапісныя. У гэтых прописах я змалку блытаюся, то ўніз закавыка, то ўверх — як іх у запале бою разбярэш. Трэба будзе пакараць начальніка Генеральнага штаба за падобнае галавацяпства. Калі яны мне не могуць баявыя карты выправіць, я ўяўляю, што яны для войска кляпаюць. Трэба, трэба неадкладна пакараць».

— Ваша Святейшаства! Тэрміновая тэлеграма ад графа Касталомскага! — адрываючы яго ад вялікіх спраў, прапітым голасам даклаў начальнік палацавай варты Уласій Алекс Бэн Ягуда-орк і бесцырымонна сунуў Кіраўніку ў рукі даўгаватую кардонку.

Трэба адзначыць, што Бэн-Ягуда быў самым развінчаным царадворцам і без мернай шклянкі працоўны дзень не пачынаў. Пры пасадзе ён быў ужо без малога з паўстагоддзя. Хто яго прымайстраваў на гэтую пасаду, ужо даўно сцерлася з памяці самых заўзятых старажылаў Крамля. Разоў дзесяць, а можа і больш, выганялі яго за казнакрадства і непрабуднае п’янства на працоўным месцы, але праз паўтара-два месяцы вярталі, бо без яго хоць піць і менш пачыналі, але затое цягнулі з дэмпалацяў усё, што патраплялася пад руку: ад туалетнай паперы да мэблі і гуманітарнай дапамогі. Аднойчы нават уседзяржаўныя тэлефоны ў найсвятлейшым кабінеце зрэзалі. Вось такія былі загагуліны.

— Ты гэта сам, сам пачытай, галубчык, — адпіхваючы кардонку, вымавіў усенародны манарх і прыняў належную свайму становішчу паставу задуменнага бацькі нацыі.

— Заданне амаль выканана, аб выніках далажу асабіста. Халоп

Яснавяльможнага Дэмакрата, подпіс.

— І ўсё?

— Усё! А чаго там распісваць, ірване Шамбалу — і канцы ў ваду…

— Цішэй, цішэй ты! Якое «ірване», якое «ірване»! Зберажэ для мілай сусветнай супольнасці, можна сказаць, яго калыску. Так, ка-лы-ску. Дзіўна, дзіўна, а ты, дарагі, не заўважаў, што калі ў слове «калыска» прыбраць «лы», то атрымліваецца слова «казка».

— У сэнсе «каска», на галаву… ці што?

— Ды ўжо розумам ты, братка, не дзівіш, не дзівіш! Пры чым тут твая галава? Ты ёй, галавой-та, падумай.

— Ды куды ўжо нам пры вас-та!..

— «Калызка» без лы — казка! — заскакаў ад радасці Пераемнік, задаволены сваёй кемлівасцю. — Ну, дзякуй табе, дзякуй, ты, мабыць, ідзі сабе з Богам, а я пакуль пакірую краінай, сам бачыш, спраў безліч, — і ён кіўнуў на таўшчэзны стос нарыхтовак марскога бою, на якіх красавалася генштабаўская шапка і чырвоны штамп «найсакрэтна».

Дачакаўшыся, калі ахоўнік выйдзе з кабінета, вышэйшая службовая асоба выслізнула з-за стала і заценявала да адмысловай кабінкі з матавага пластыку, у якой стаяў сакрэтны тэлефон сакрэтнай сувязі з «Пышнай сямёркай свету». Шчыльна прычыніўшы дзверы, уладар выцер аб штаны спацелыя далоні і падняў трубку. На тым канцы адазваўся Білдзі-Білдзінг Абу Дэн малодшы.

«Дык, значыць, сёння пятніца, — падумаў Пераемнік, — Білдзінг Абу якраз і дзяжурыць па пятніцах у Вялікім доме сусветнай дэмакратыі».

— Вітаю вас, Ваша Усясветнасць. Справа ідзе да завяршэння, да моманту ўсеагульнага збавення засталося не больш як дваццаць гадзін.

— Добра, наш маленькі сябар. Сапраўдныя змагары свабоды і традыцый будуць вам вельмі ўдзячныя. Я, прызнацца, вельмі ўражаны аператыўнасцю вашага рашэння. Вы маеце рацыю, тройчы маеце, нікому не патрэбны гэты галаўны боль са шматлікімі невядомымі. Нам толькі настаўнікаў з-пад зямлі не хапала.

— Выбачайце, а як жа адмысловае меркаванне Алі-Фіат дэ ля Спагеці, мне казалі, што ён мае намер звярнуцца ў міжнародны трыбунал да Пантоў Усясветных. Мне нешта боязна, вось бы аформіць маю прыватную ініцыятыву як калектыўнае рашэнне Сямёркі.

— Не бойцеся, наш маленькі сябар! Мы заўсёды з вамі і ў крыўду вас нікому не дамо, у выпадку чаго мы Спагеці выведзем са складу сталых сямёрачнікаў, а вас увядзём. І тых спраў! Ды вы і самі не бойцеся, перакрыйце яму газік, паглядзім, колькі ён на сваіх макаронах напярдзіць, мафіёзі чортаў. Так што беражы нас Усёвідушчае вока.

Трубка замоўкла, і ў ёй стаў выразна чутны шоргат магнітафоннай плёнкі.

Куляй выскачыўшы з кабінкі, Пераемнік пачаў аддаваць каманды:

— Экстранна павялічыць колькасць блакітнага золата ва ўсенародным сховішчы! Адказваюць усе! Народгалоўпрому прыступіць да паступовага паніжэння ціску ў струменевай трубе «туды — газ, назад — што дадуць» для лектаральнай зоны «Гламурны абрэк»! Пачаць перамовы з хахлабульбамі пра дадатковыя пастаўкі ўсенароднага газу, а галоўнае, рэдзькі і бабовых. Адказваюць усе! Усё!

Падобнымі ўзварушэннямі Яснавяльможны краіну бянтэжыў рэдка, таму, вельмі задаволены сабой, ён спакойна вярнуўся да перапыненай марской баталіі.

32

Горная ноч, непраглядная і густая, нібы чорная вата, неахвотна ішла на змяншэнне. Амаль нябачнае неба з дробнымі слязлівымі зоркамі паступова шарэла, а раннія аблокі і зусім ператварылі яго бяздонны аксаміт у палінялае ад дажджоў і сонца палатно нявызначанага, замытага колеру. З цямрэчы паступова выступалі мудрагелістыя сілуэты гор, камянёў і дрэў, лёгкі туман, які плавае ў амаль нерухомым перадсвітальным паветры, ствараў поўную ілюзію іх руху, чаму нязвыкламу да гор чалавеку нежывы свет здаваўся жывым і быццам населеным волатамі, што вылезлі з дрымучых бярлогаў на кароткае ранішняе паляванне.

Енах, моцна накульгваючы, клыпаў па ледзь заўважнай сцежцы, якая пятляла нешырокім крысом уздоўж нябачнага ў цемры раўчука.

Сцежка то ўзвышалася, то спадзіста сыходзіла ўніз, і тады шум вады ўзмацняўся, заглушаючы ягоныя крокі, рэдкія адрывістыя крыкі нябачных птушак, начныя шоргаты. Здавалася, трывожная музыка вады паглынала ўвесь вакольны свет.

«Гэта яе кроў, абганяючы мяне, б'ецца аб дзікія шэрыя валуны! Не хапала табе толькі містыкі. Ты лепш варушы нагамі, а то яшчэ з якой-небудзь звяругай ці, і таго горш, з бандытамі

Макуты сутыкнешся. Цікава, знайшлі яны гэтую дурніцу? Не, яна адназначна была ведзьмай. Вось і акруціла. Ціхан яшчэ ў дзень майго прыезду папярэджваў, што ўсе тутэйшыя бабы і дзеўкі — ведзьмы, пра што і самі часцяком не ведаюць. Асінае гняздо, мае рацыю Верабейчыкаў, напалмам яго трэба. А то ў Маскве лічаць, што ўшчэнт змарнавалі паганскую заразу і апошніх цемрашалаў па найдабрэйшаму рашэнню Дзяржаўнага міжканфесійнага сабора спалілі жыўцом у 2045 годзе недалёка ад Разані ў вапнавых кар'ерах. І вось на табе, хутка сярэдзіна дваццаць першага стагоддзя, а тут як у сярэднявеччы».

Сцежка стромка пайшла ўгару, шум вады паступова стаў цішэць, выпускаючы з сябе запалоненыя гукі ночы.

«Усё, што так добра было мной задумана, паляцела сабаку пад хвост!» — упіваючыся слыхам у трывожную перадсвітальную цішыню, Енах пачаў у які ўжо раз перабіраць нядаўнія падзеі. Не, ён не спрабаваў іх аналізаваць, нават згрызотаў сумлення не адчуваў — у гэтым плане ўсё, што здарылася, для яго было ясным і абгрунтаваным. Як назойлівыя мухі ў галаву лезлі зусім іншыя пытанні: чаму, чаму яна не пагадзілася з яго планам, чаму захацела застацца з гэтымі адкідамі грамадства і праігнаравала яго шчырыя пачуцці? Чаму яго паставілі ніжэй за нейкіх вырадкаў, якія не маюць ні кала ні двара? Адказаць на гэта ён, як ні стараўся, не мог.

У свеце няма нічога больш працаўнага, чым пакінутыя без адказу пытанні. Яны, як міны запаволенага дзеяння, працягваюць жыць усярэдзіне кожнага сваім страшным разбуральным жыццём, пазбаўляючы душэўнага супакою і чакаючы сваёй гадзіны, каб у самы непадыходны момант разнесці ў жмуты ўвесь гэты так і не зразуметы свет.

Енах, калі гэтага і не адчуваў, то, прынамсі, здагадваўся, і ад гэтага ўсярэдзіне закіпала нейкая дагэтуль яму не вядомая злосць. Ён нават сам яе палохаўся, пачынаў рабіць вялікія ўдыхі, каб

супакоіцца, і спяшаўся пераскочыць на якія-небудзь іншыя тэмы. Аднак праз нейкі час усё вярталася на кругі свае.

«Спачатку занаравілася Машка.... — не, гэта не ён выклікаў да жыцця словы, гэта яны самі, не спытаўшы, зноў палезлі ў галаву. — Потым дэбільнага каня нейкае лясное стварэнне спалохала. Добра хоць на паляне з сядла вылецеў, а не на гэтай казінай сцежцы, а то б ужо даганяў сваю любую ў нябёсах. Ды што ж ты на гэтым дурным слове, нібы на кульгавай кабыле, усё скачаш: кахаў, не кахаў? Дзіцячае пытанне, нібы лічылка:

«У папа была сабака, поп яе любіў...». Цьфу ты, чорт! Кахаў ці не, чаго ўжо цяпер гадаць! Ды проста занадта моцнай стрэмкай затрымалася ў душы ейная цнатлівасць. Смешна сказаць, але яна пры ўсім маім бурным жыцці аказалася першай, якую я зрабіў жанчынай. Можа, праз тое і ўвесь мой бзік, можа, менавіта праз тое я і перагнуў палку? Што на мяне тады найшло? Гэта ж трэба: каменем па галаве...

...Добра, годзе, супакойся, трэба аб іншым, аб дарозе і аб сваім выратаванні думаць, а не сантыменты разводзіць. Трызненне нейкае! На дарэмшчыну графам захацеў стаць! Старэць я, мусіць, пачаў, ад гэтага і разводжу гэтую важданіну... Хоць што дзівіцца: я ўпершыню забіў чалавека. Проста так, узяў... і каменем па галаве... а перад гэтым лашчыў гэтую галаву, цалаваў яшчэ пахкія кашай губы, а потым узяў і... А чаго ты ад сябе хочаш? Табе пад сорак, а дзеўцы васямнаццаць, і яна, як салодкая, сагрэтая бацькоўскім сонцам ягада, гатовая да ўсяго на свеце... Што б рабіў любы мужык, апыніся на тваім месцы? Драць трэба выспелую клубнічку, пакуль іншыя не паласаваліся. Бо не толькі мяне да яе цягнула, але і яна ляцела насустрач усяму гэтаму з яшчэ большым жаданнем. Не, мы кахалі адно аднаго, бо калі такі парыў — не каханне, тады што ж такое гэтае каханне? Вядома, можа, і не трэба было яе... але што здарылася, тое ўжо здарылася. Мусіць, праўду казаў дзед: залішняя адукаванасць вядзе да расслаблення волі. І тройчы мае рацыю Яснавяльможны, які скасаваў чытанне і ўсе гэтыя дурныя іспыты па літаратуры, ад іх толькі душэўная гнілата і сумятня ў галаве. Уся нацыя, усе саслоўі, прыведзеныя да вялікага адзінства, усе да адзінага — халопы Яснавяльможнага Дэмакрата, усе, уключаючы бацькоў і дзяцей самога Пераемніка. Халопу гідка быць інтэлігентам, а ты соплі распускаеш. Не каханне ты забіў сваё, а спыніў дзейнасць патэнцыйнага ворага, бо ты толькі ўяві, які перапалох яна падняла б сярод бандытаў! А тыя б, чаго добрага, кінуліся пярэчыць выкананню

волі сталіцы. І ўяві на хвіліну — Яснавяльможнаму далажылі б, што ў гэтым злачынным акце непасрэдны ўдзел прымаў ты — яго сатрап, паслядоўнік, дваранін! жах, гэта ж канец усяму твайму роду! Абавязак, свой абавязак як верны халоп Яснавяльможнага ты выканаў… А потым падумай, галава ты садовая, чаму яна, такая ўпартая асліца, магла б навучыць тваіх дзяцей?»

Енах не на жарт расхваляваўся ад душэўнай буры. Усё ў ім плясала і скакала. Ён упершыню ў жыцці амаль ненавідзеў сябе, і толькі выратавальны круг служэння Дзяржаве працягваў утрымліваць яго на паверхні.

«Ну ты яшчэ вазьмі ды заплач, павініся і вярніся назад, каб разам з усімі падсмажыцца на ядзернай патэльні! І нават гэты подзвіг у вачах усіх тваіх калег і начальнікаў будзе выглядаць здрадай, а вось выратаванне сябе і дапамога ў выкананні волі Пераемніка ўспрымуцца светам як відавочны подзвіг».

Ад такой высновы, якая нават яго самога здзівіла, Енах уздыхнуў з відавочнай палёгкай. Яму нават здалося, што выцятае калена менш баліць, і ісці стала лягчэй, а галоўнае, назойлівы шум вады застаўся дзесьці далёка ўнізе, дазваляючы лепш чуць і, у выпадку небяспекі, паспець выхапіць з-за пояса нож ці скочыць у кусты.

Выкананне абавязку перад дзяржавай і яе ўладаром заўсёды ёсць тая зручная шырма, гэта значыць, прабачце, тая святая падстава, за якую пры жаданні можна схаваць любое сваё злачынства і любую ганебнасць. Свет жа, не чалавекам створаны, пра гэтую шырму не ведаў і жыў сваім, толькі Богу вядомым жыццём, а ў ім за ўсякую справу дрэнную ці добрую непазбежна належыла нейкая зваротная рэакцыя, нічым і нікім не абумоўленая… Усё адбывалася як бы само сабой.

Велізарны з сівым каркам мядзведзь, нібы гіганцкі аскепак жывой скалы, ужо з паўгадзіны краўся за чалавекам. Трэба сказаць, што ў свеце няма больш вераломнага звера, чым чулымскі мішка. На якія толькі поскудзі ён не ідзе ў сваім вечным супрацьстаянні з людзьмі, якія так бесцырымонна парушаюць яго звыклы свет. Аднак, што б ні прыдумляў вянок тварэння для сцвярджэння свайго панавання ў тайзе, гаспадар гэтай самай тайгі ўсё роўна аказваўся разумнейшым і хітрэйшым. З мядзведзем у сваёй нянавісці да чалавека магла паспаборнічаць хіба што яго недалёкая сваячка — расамаха.

За Енахам Мінавічам краўся не звычайны горны мішка, які выйшаў ранкам палавіць рыбы ў раўчуку і выпадкова сустрэў чалавека, за ім, насупіўшыся і шырока раздзімаючы ноздры, бязгучна ішоў адмысловы мядзведзь, які ўжо не першы год ведаў саладжавы прысмак чалавечага мяса. Сліна ў прадчуванні ласунку цякла з пашчы, але звер чамусьці марудзіў, можа, цешыў свой паляўнічы поспех, а можа, хацеў пацікавіцца, навошта гэты прынадны кавалак накіроўваецца наўпрост у ягоны бярлог, якім вось ужо гадоў восем служыла глыбокая пячора, утульная і сухая; менавіта да яе і вяла ледзь прыкметная сцежка, на якую незразумела чаму звярнуў чалавек з наторанай дарожкі, што пятляла каля раўчука.

Амаль развіднела. Раптам Енаха насцярожыў непрыемны пах, здавалася, што гэты ліпкі смурод ненатуральна плаваў у ранішняй нябеснай чысціні. Ён, здаецца, калісьці даўно чуў нешта падобнае на адным з дзедавых заводаў па вырабе касцяной мукі. Енах спыніўся, толькі цяпер заўважыўшы, што сцежка, па якой ён ішоў, даўно скончылася. Ён азірнуўся і… аслупянеў ад нечаканасці. Літаральна ў паўметры ад яго, шчэрачыся смуроднай жаўтазубай пашчай, стаяў велізарны кудлаты звер.

«Мусіць, гэта ад яго так непрыемна смярдзіць…» — была апошняя ўсвядомленая думка, якая прыйшла яму ў галаву.

Мядзведзь з ровам падняўся на заднія лапы і ўсім цяжарам свайго паўтоннага цела вухнуў на няшчасную ахвяру. Енаху было нясцерпна балюча, скручаная шыя яшчэ неяк звязвала галаву зператвораным у суцэльны боль целам. Звер з вантробным буркатаннем развярнуў чалавеку жывот і ласаваўся цёплымі кішкамі.

33

Машка папраўлялася цяжка. Не вытрымаўшы адказнасці, Дашка ўсё ж выправіла Юньку да пані, каб распавесці той праўду, і цяпер са страхам чакала яе прыезду. Сядзела яна з маладой паняй неадлучна і дакарала сябе, як магла.

У куце Макуцінага будана, які пераабсталявалі пад бальнічную палату, на простай калодзе, здавалася, драмала з расплюшчанымі вачыма Эрмітадора, але і яна з працяглым уздыхам час ад часу падхаплівалася з месца, нібы вялікая птушка, падыходзіла да хворай і падоўгу вадзіла сваімі рукамі над забінтаванай галавой і

рукой. Здавалася, што яна проста гладзіць сваю сяброўку, але Даша, саступаючы Гопс сваё месца, бачыла: тая напружвалася з такой сілай, што жылы на руках, шыі ды лбе налівaліся крывёй, а пот на твары выступаў, нібы буйная раса. Гопсіха нешта пры гэтым шаптала, але словы былі нейкія незразумелыя, нетутэйшыя. Адзінае слова, якое Дашка змагла разабраць, было «тара», але што яно азначала або каго так звалі — яна не ведала, а спытаць знелюдзелую дзеўку баялася.

— Эрмі, можна цябе на хвіліначку? — парушыў цішыню Сар-мэн. — Выйдзі, цябе атаман заве.

Гопс, быццам і не чуючы голасу колішняга каханка, працягвала сваё дзіўнае тайнадзейства. Пальцы ўжо не былі сціснутыя ў лодачкі-далоні і не слізгалі над пакалечанымі месцамі, а скакалі і выгіналіся, нібы дзясятак устрывожаных змей. Яны кружлялі, перапляталіся, то аддаляючыся ад хворай, то набліжаючыся.

— Эрмі! — гучней пазваў разбойнік, не бачачы, чым займаецца яго сяброўка.

— Яна вас чуе, вы пачакайце трошкі, яна скончыць і выйдзе да вас, — адказала за яе Даша і спалохалася: а раптам атаману не спадабаецца яе сваволле. Ды і не яна гэта сказала, а быццам ёй хтосьці загадаў гэта зрабіць.

Сар-мэн нешта буркнуў сабе пад нос і выйшаў. Неўзабаве, перастаўшы круціць пальцамі, выйшла і Эрмітадора.

Не паспела яна зрабіць і пару крокаў насустрач Макуце, як той, прыпаўшы на правае калена, дастаў з-за пазухі бабчын камень і са словамі, падказанымі старой, кінуў яго левай рукой у дзяўчыну. Эрмітадора амаль не гледзячы, а толькі злёгку адвёўшы руку, злавіла яго, сціснула лёгенька, і дробны пыл пырснуў паміж пальцаў, нібы гэта быў не базальтавы галыш, а шарык з тонкага цеста з мукой усярэдзіне.

— Я, Тара — вартавы Уваходу, прымаю тваю дапамогу, ад цеплыні і сэрца твайго ідучую. Кажы, цябе слухаюць.

Не бойкая, разгульная дзяўчына стаяла перад атарапелымі разбойнікамі, а нейкае ім дагэтуль невядомае ўвасабленне таемнай, вялікай і няўхільнай сілы.

Макута падняўся з каленяў і, зрабіўшы знак Мітрычу, прыняў з

яго рук два невялікія зелянковага колеру ранцы з шырокімі зручнымі шлейкамі.

— Вось гэныя атамныя бомбы. Ліхія людзі хочуць праз цябе даставіць іх у пячору і падарваць, каб загубіць тое, што тамака ёсць. Ім так, відаць, будзе спадручней панаваць у іхнім свеце, без усякіх тамака падзямельцаў. — Тара слухала, не перабіваючы, Макуце нават здалося, што яна яго не чуе і не разумее. — Дык вось, табе трэба нам дапамагчы, мы без цябе ну ніяк іх не абхітрым… Табе дадуць рацыю, і ты скажаш, маўляў, усё, што павінна была зрабіць, ужо зрабіла і хутка адгэтуль сыдзеш. Ты разумееш, пра што я гавару?

Тара маўчала.

— Ох ужо і цяжка з вамі, нянашынскімі. Ды добра, галоўнае, каб падмагла. Скажаш у рацыю ўсё — і топай, куды табе трэба, а мы тут з хлопцамі ядзерную вайну ўчудзім. Такую фальшу з салляркі, палма і толу рванём — чыстая Хера-Сіма будзе. Шуму хопіць, а так — пустышка. Ды не маўчы ты, а? Ці ты чуеш, што я табе…

— Цябе пачулі, рабі сваё, а я сваё.

Эрмітадора падышла да атамана, моўчкі ўзяла ранцы і не спяшаючыся пакрочыла па шэрым адхоне да раўчука. Яе высокая зграбная постаць выразна вымалёўвалася на фоне густога ля вады туману, а па роснай траве цягнуліся цёмныя бараздкі яе слядоў. І раптам на вачах ва ўсіх… яна знікла. Проста, не дайшоўшы да туману, растварылася… і ўсё.

Мітрыч апантана перажагнаўся. Макута пахітаў галавой і, зірнуўшы на скамянелага Сар-мэна, спагадліва папляскаў яго па плячы.

— Так, брат, ну што ж тут паробіш, калі не пашанцавала табе з бабай… Добра, пайшлі мазутам займацца. Дзе тамака твае цуд-орлікі, што з гаўна атамную бомбу зглямэздаць могуць?..

Машка з цяжкасцю вярталася ў сябе. Яна ляжала моўчкі, не варушачыся, ёй страшна было расціснуць цяжкія і непаслухмяныя павекі. Галава гудзела. Машка імкнулася ўспомніць, што з ёй адбылося ўначы, але, акрамя яркіх малюнкаў прыроды, якія неўсвядомлена фіксавалі яе вочы ў апошнія дні, у цяжкую галаву нічога не прыходзіла. «Не насыціцца вока зрокам», — чамусьці ўспомнілася фраза з забароненай нядаўна Бібліі.

Там, дзесьці за шчыльна зашторанымі павекамі, шморгала носам добрая і наіўная Дашка, а яшчэ далей жыў вялікі і складаны свет, і яна яго больш не баялася. Добры і выдатны свет, у які яна вяртаецца з далёкіх падарожжаў, вяртаецца, каб жыць, спадзявацца, смяяцца, марыць і кахаць. Хоць, як і ўсе людзі, яна не ведала, што з ёй будзе далей, але добрая і вечная сіла ўжо напаўняла яе юнае цела, бо маладым вядомае толькі жыццё і напаўняла яе юнае цела, бо маладым вя пакуль яшчэ не ведамае дыханне смерці.

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2016
© PDF: Камунікат.org, 2016